This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

+ *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.

+ *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.

+ *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.

+ *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via `http://books.google.com`

VERHANDELINGEN,

RAAKENDE DEN

NATUURLYKEN EN *GEOPENBAARDEN*

GODSDIENST,

UITGEGEEVEN DOOR

TEYLER'S

GODGELEERD GENOOTSCHAP.

II. DEEL.

NEW YORK PUBLIC LIBRARY

TE HAARLEM
by JOH. ENSCHEDÉ en Zoonen
en J. VAN WALRÉ,
MDCCLXXXII.

ASTOR LIBRARY

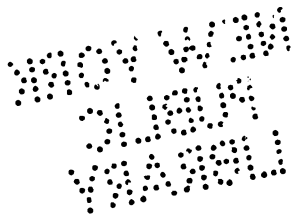
NEW YORK
PUBLIC
LIBRARY

VOORBERIGT.

In het voorſtel, daar de volgende verhandelingen over loopen, worden Gods Voorzienigheid, en alle Gods volmaaktheden, voor toegeſtaan genomen. De vraag, die men, dit voorſtel doende, gaarne beantwoord zag, raakt alleen de wyze, op welke de Goddelyke Voorzienigheid werkt.

Het beloop der wereldſche dingen, voor zoo verre het onder onze beſchouwing valt, toont duidelyk, dat God eenige wetten heeft vaſtgeſteld, welken by, in het beſtier zyner leevende en leevenlooze gewrogten, onveranderlyk volgt. Een groot deel van deeze wetten is bekend. Ontelbaare gebeurteniſſen, gevolgen en uitkomſten kunnen wy daar door vooraf bepaalen. En zoo meeſt het ook zyn, of wy gingen verlooren. Maar deeze vaſtgeſtelde wetten reiken die tot alles? Kan het onveranderlyk volgen derzelven zulk een beſtier voortbrengen, als werkelyk plaats heeft, of Gode meeſt waardig is? Worden tot een beſtier van dien aart geene byzondere tuſſchenkomſten van God vereiſcht? Zouden 'er, by mangel van zoodanige tuſſchenkomſten geene gebreken, verwarringen of verwoeſtingen in de wereld ontſtaan, die men thans niet bemerkt, en die men met Gods blykbaare oogmerken niet kan overeenbrengen. En mag men zelfs alle gebrek, verwarring en verwoeſting daar laatende, geen beter en volkomener beſtier ſtellen in geval van byzondere tuſſchenkomſten, by zekere gelegenheden, dan van een bloot onveranderlyk volgen van vaſtgeſtelde wetten.

Om zig de verhevenſte en trooſtrykſte denkbeelden van Gods Voorzienigheid, op goeden grond, te vormen, wenſchten de Leden van Teylers *Godgeleerd Genootſchap over deeze Stoffen wel eenig meer licht geſpreid te zien, dan tot nog toe geſchied is. En niet twyffelende, of anderen zouden dit ook wenſchen, hebben zy eene vraag ter beantwoordinge voorgeſteld, die den Geleerden en Verſtandigen gelegenheid gaf, om 'er hunne gedagten, wat be-*

: werk te zyn van den Heer FREDERIC DE
ſor in de Wiskunſt aan de Koninglyke Aca-
· Berlyn. Deeze Verhandeling is, overeen-
·igt des Genootſchaps van 1778, *in 't Neder-*
en in die taal gedrukt, met byvoeging, nog-
pronglyke. Dezelſde meerderheid heeft nog vier
igen der drukperſſe waardig gekeurd. De eerſte
Latyn geſchreeven, is daaruit in 't Nederduitſch
:edrukt, doch zonder byvoeging van 't oorſprong-
beſlooten heeft alleen te voegen by zoodanigen,
den Eerprys wegdraagen, wanneer dezelven in
n de Nederduitſche, taal geſchreeven zyn. De
ren, boven genoemd, hebben deeze verhandeling,
nde, met eenen Zilveren Penning, van dezelfde
ootte als de Gouden, gelieven te vereeren. Eene
le gemelde verhandelingen, met de naamen der
ren, zoo verre zy bekend zyn, heeft men, tot gemak
agter dit voorberigt geplaatſt. En zulk eene lyſt
neemens by de uitgaave van verdere deelen, waar-
zal komen, te laaten voorafgaan? 't Zou, voor 't
naam geweeſt zyn, indien men voor de verhande-
deel, even als voor die van het eerſte, de Heeren
n hadt kunnen noemen. En nog te grooter genoe-
geeven hebben, om dat men hun dan allen de vier
, door de Heeren Directeuren geſchikt voor den Op-
ke verhandeling, die gedrukt wordt, hadt kunnen
In 't vervolg, hoopt men, zal dit den Schryveren van
: eene aanmoediging te meer zyn, om zig te open-

AAN-

paalder, over te laaten gaan, en 't geen zy 'er van oordeelden voor te draagen.

Onder de verhandelingen, welken zy zig vleiden te zullen ontvangen, ſtelden zy vaſt, dat 'er zyn zouden, die ſtegts eene algemeene Voorzienigheid wilden erkend hebben. En op den grondſlag van dit gevoelen kwamen 'er geene vraagen meer te pas.

Doch zy verwagtten ook anderen, die voor eene byzondere Voorzienigheid zouden pleiten. En daarin verlangden zy verder onderzogt te hebben, of de werkingen deezer byzondere Voorzienigheid, toegeſtaan zynde, dat zy 'er is, ook teekenen draagen, aan welken dezelven kunnen gekend worden. De uitſlag van zulk een onderzoek hoopten zy, dat, ten minſten, eenig middel zou aan de hand geeven, om te beter te kunnen oordeelen, wat men te houden hebbe van zoo veele dingen, die dagelyks aan eene byzondere Voorzienigheid worden toegeëigend.

Weetende, voorts, dat veele ſchranderen en welmeenenden, die eene byzondere Voorzienigheid ſtellen, in haare werkingen geene kenmerken toeſtaan, die dezelven van de werkingen der algemeene Voorzienigheid onderſcheiden, konden zy niet nalaaten te denken, dat het gevoelen der zoodanigen, in ſommige antwoorden op haar voorſtel, zou verdeedigd worden. Doch tevens overtuigd, dat eene byzondere Voorzienigheid, welker werkingen geene onderſcheidende kenmerken draagen, onbegrypelyk kan voorkomen, meenden zy ook nog te moeten begeeren, dat 'er, in die antwoorden, eene pooging gedaan wierdt, om te toonen, dat deeze Voorzienigheid, ondanks het afzyn van zulke kenmerken, beſtaanbaar is.

Een aantal wel uitgewerkte ſtukken, over deeze onderwerpen ingekomen, heeft doen zien, dat verſcheiden bekwaame Mannen hunne kragten, ter opbeldering van dezelven, hebben willen beproeven. Onder deeze ſtukken hebben de Heeren Directeuren van TEYLERS *nalaatenſchap, met de Leden van deszelfs Godgeleerd Genootſchap, uitſpraak daarover doende, by meerderheid, den Gouden Eerprys toegeweezen aan eene verhandeling in 't Franſch,*

wel-

welke gebleeken is het werk te zyn van den Heer FREDERIC DE CASTILLON, *Profeſſor in de Wiskunſt aan de Koninglyke Academie der Edelen te Berlyn. Deeze Verhandeling is, overeenkomſtig met het berigt des Genootſchaps van* 1778, *in 't Nederduitſch overgezet, en in die taal gedrukt, met byvoeging, nogthans, van 't Oorſpronglyke. Dezelfde meerderheid heeft nog vier andere verhandelingen der drukperſſe waardig gekeurd. De eerſte van deezen, in 't Latyn geſchreeven, is daaruit in 't Nederduitſch vertaald, en zoo gedrukt, doch zonder byvoeging van 't oorſpronglyke, 't geen men beſlooten heeft alleen te voegen by zoodanigen, die den uitgeloofden Eerprys wegdraagen, wanneer dezelven in eene andere, dan de Nederduitſche, taal geſchreeven zyn. De Heeren Directeuren, boven genoemd, hebben deeze verhandeling, als ook de volgende, met eenen Zilveren Penning, van dezelfde gedaante en grootte als de Gouden, gelieven te vereeren. Eene Lyſt van alle de gemelde verhandelingen, met de naamen der Heeren Schryveren, zoo verre zy bekend zyn, heeft men, tot gemak der Leezeren, agter dit voorberigt geplaatſt. En zulk eene lyſt is men ook voorneemens by de uitgaave van verdere deelen, waarin het te paſſe zal komen, te laaten voorafgaan? 't Zou, voor 't overige, aangenaam geweeſt zyn, indien men voor de verhandelingen van dit deel, even als voor die van het eerſte, de Heeren Schryveren allen hadt kunnen noemen. En nog te grooter genoegen zou het gegeeven hebben, om dat men hun dan allen de vier Exemplaaren, door de Heeren Directeuren geſchikt voor den Opſteller van elke verhandeling, die gedrukt wordt, hadt kunnen toezenden. In 't vervolg, hoopt men, zal dit den Schryveren van zulke ſtukken eene aanmoediging te meer zyn, om zig te openbaaren.*

AAN-

AANWYZING

DER

VERHANDELINGEN

IN DIT TWEEDE DEEL,

OVER

GODS BYZONDERE VOORZIENIGHEID.

Bladz.

I. Verhandeling van den Hoogleeraar FREDERIC DE CASTILLON, onder de Zinſpreuk, AT VESTRUM ETIAM CAPILLI CAPITIS OMNES NUMERATI SUNT. 3

II. Verhandeling van den Hoogleeraar JOSEPHUS PAP DE FAGARAS, onder de Zinſpreuk, HOMO PROPONIT, DEUS DISPONIT. 45

III. Verhandeling van den Eerwaarden Heer JAN VAN GILSE, onder de Zinſpreuk, WYSHEID DOET NIETS OVERTOLLIGS. 139

IV. Verhandeling van een ongenoemden Schryver, onder de Zinſpreuk, ALSOO SEYT DE HEERE UW VERLOSSER, EN DIE U GEFORMEERD HEEFT, VAN DEN BUYCK AF: ICK BEN DE HEERE, DIE ALLES DOET, DIE DEN HEMEL UYTBREYDT, ICK ALLEEN, ENDE DIE DE AERDE UYTSPANT DOOR MY SELVEN. Jeſaia XLIV. 24. 241

V. Verhandeling van den Eerwaarden Heer JACOB KUIPER, onder de Zinſpreuk, LABORANTEM ADIUVAT DEUS. 353

By deezen is nog gevoegd de oorſpronglyke Franſche Verhandeling van den Hoogleeraar DE CASTILLON.

VER-

VERHANDELING

TER BEANTWOORDINGE DER

VRAAGE:

ZYN 'ER GOEDE BEWYZEN VOOR EENE BYZONDERE VOORZIENIGHEID VAN GOD IN DE REGEERING DER WERELD? ZOO JA: ZYN 'ER KENMERKEN, WAARAAN MEN DE WERKINGEN DEEZER BYZONDERE VOORZIENIGHEID VAN DIE DER ALGEMEENE KAN ONDERSCHEIDEN? EN, WANNEER EINDELYK ZULKE KENMERKEN NIET TOEGESTAAN WORDEN, KAN DAT, IN HET BEGRIP DER BYZONDERE VOORZIENIGHEID, EENIGE ZWAARIGHEID MAAKEN?

DOOR DEN HEERE

FREDERIC DE CASTILLON,

PROFESSOR IN DE WISKUNST AAN DE KONINGLYKE ACADEMIE DER EDELEN TE BERLYN.

Wien, daarop, de GOUDEN EERPRYS, door TEYLERS GODGELEERD GENOOTSCHAP, is toegeweezen.

ONDERZOEK

NOOPENS EENE

BYZONDERE VOORZIENIGHEID.

Wanneer iemant, die eene gezonde ziel in een gezond lighaam omdraagt, de voorwerpen, die hem omringen, gadeſlaande, overal blyken ziet van eene wysheid en magt, die zyn gering begrip te boven gaan, moet 'er wel haaſt eenig denkbeeld van een Opperweezen in hem gebooren worden.

Tragt hy dit denkbeeld op te helderen en uit te breiden terſtond gevoelt hy de zwakheid van zyn verſtand; het hoofd draait hem, en hy vindt niets, dan duiſternis en verwarring, daar hy iets klaars en onderſcheidens meende te ontdekken.

Wordt zulk een menſch beheerſcht door hoogmoed en eigenliefde, veeleer zal hy lochenen 't geen hy niet verſtaat, dan zyne onkunde belyden. Zie daar den Godverzaaker.

Daalen zedigheid en mistrouwen van eigen kragten, de gewoone gezellinnen van een gezond oordeel, on-

gelukkig tot die laagte, dat zy kleinmoedigheid worden, gaan zy gepaard met zwakke harſſenen, en eene traagheid van geeſt, waardoor men belet wordt zelf te denken en te overwegen, dan geeft men zig over aan 't geleide van anderen; blindelings volgt men hunne uitſpraaken, en 't miſt zelden, of men vervalt tot bygeloof en dweepery.

Maar gelukkig de man van een doordringend verſtand en ruſtigen geeſt, die, zig zelven altoos miſtrouwende, en nooit den moed verliezende, beſchouwt, overweegt, onderzoekt, zonder vooroordeel, zonder drift, zonder verzotheid op de ſchepſelen van zyne eigen verbeelding, of die van anderen. Die man is een weezenlyk wysgeer, een wysgeer, dien naam regt waardig.

Wat, ondertuſſchen, zal hy doen, om zig zelven niet te verliezen in het denkbeeld der Godheid, een denkbeeld, het geen hy zoo zeer wenſchen moet, in alle mooglyke volkomenheid, te bezitten, en dat, als een dwaallicht, den ſtandvaſtigen onderzoeker overal vergezelt, geduurig voor hem verſchynt, en, op het oogenblik, dat hy 't vatten wil, hem niet ontvlugt, dan om zig, een oogenblik daarna, op nieuw, aan hem te vertoonen.

Dit denkbeeld niet kunnende verkrygen in zyn geheel tragt hy naar de verkryging van deszelfs byzondere deelen; en ſchoon het hem niet mooglyk zy, ooit meer dan een eenig zeer klein ſtuksken daarvan te bekomen, en dat nog onvolmaaktelyk, door zig, nogthans, verſcheiden van deeze ſtukskens, het eene na

't an-

't andere, eigen te maaken, bekomt hy er eindelyk genoeg van, om zig eenige gedaante te vormen, even als een reiziger, die eene groote uitgeſtrektheid lands doorloopt, waarvan hy de byzondere ſtreeken naauwkeurig gade ſlaat, om zig daaruit het geheel te kunnen voorſtellen.

Getroffen, door de wyze en bedagtzaame goedheid, die 't geſchapen Heelal beſtiert, die den nagt op den dag, den winter op de vrugtbaare jaargetyden doet volgen, om onze vermoeide lighaamen en den uitgemergelden grond tyd tot ruſt te geeven, die het hulpmiddel nevens de kwaal plaatſt, die, ons aan behoeften onderwerpende, ons alle middelen ter vervulling derzelven, en wel op eene aangenaame wyze, heeft geſchonken, die, in een woord, den menſch alles verleent, wat hy noodig heeft tot zyn geluk; getroffen, door deeze eigenſchap der godheid, noemt onze wysgeer dezelve *Voorzienigheid*, en, by mangel van ze te kunnen beſchouwen, als met de andere eigenſchappen van het opperweezen een zelfde geheel uitmaakende, beſchouwt hy ze, als eene ſoort van onderſcheiden hoedanigheid, welke hy, als 't waare, van God afzondert, om 'er zig eenigſyk mee bezig te houden, en langs dien weg beter bevatting van dezelve te erlangen.

Doch lettende op de wyde uitgeſtrektheid des Heelals, het talloos tal van werelden, die, in 't ongemeeten ruim, draajen en voortrollen, de meenigte van zonnen, rondom welken, als de middelpunten van haare ſtelſels, deeze werelden zig beweegen, van redelyke en redenlooze weezens, die ze bewoonen, van verſchillende

gebeurteniſſen, welken deeze weezens veroorzaaken, door de orde en plaats der dingen te veranderen, en ze te doen dienen tot gebruiken, lynregt ſtrydig met die, waartoe zy geſchikt waaren, op dit alles lettende ſtaat de inbeelding verbyſterd, en neigt het oordeel, om te twyfelen, of diezelfde voorzienigheid, die de groote gebeurteniſſen beſtiert, en de algemeene wetten, tot onderhoud en bewaaring des Heelals noodig, handhaaft, zig ook aan kleine ongeregeldheden laat gelegen leggen.

Hieruit is, waarſchynelyk, het gevoelen ontſtaan van tweëerlei *Voorzienigheid*, de eene *algemeen*, de andere *byzonder*, welk gevoelen ik gaa onderzoeken, om, zoo ik kan, een voldoend antwoord te geeven op de vraag, die 't onderwerp deezer verhandeling is.

't Zal niet noodig zyn aan te merken, dat ik ſpreek als Wysgeer, niet als Godgeleerde, en alleen volgens de orde der natuur, niet volgens die der genade.

Laat ons aanvangen met, is 't mooglyk, te bepaalen, wat men door Voorzienigheid te verſtaan hebbe.

God maakte het beſtek des Heelals, door zyne *oneindige Wysheid.*

Hy ſchiep het Heelal volgens dit beſtek, deelde aan hetzelve de noodige beweeging mede, en onderhoudt deeze beweeging door zyne *Almagt.*

Hy draagt zorg, dat het Heelal in ſtand blyve, en alles, daarin, ter volvoering des voorgeſtelden ontwerps ſamenloope, door 't geen men zyne *Voorzienigheid* noemt.

By gevolg is zyne *Voorzienigheid* niets anders, dan de ſa-

ſamenwerking zyner *oneindige Wysheid en Magt* ter bewaaring en beſtiering des Heelals.

Of wel, Gods Voorzienigheid is niets anders, dan zyne *bewaarende en beſtierende Almagt;* want de medewerking zyner *oneindige Wysheid* wordt door den bynaam van *beſtierende* aangeduid.

Dit nu geſteld zynde ſtaat ons te onderzoeken, of de *Voorzienigheid* beſtendiglyk te werk gaa volgens algemeene, vaſte en onveranderlyke regelen, dan of zy zulks alleen gewoonlyk doe, en in ſommige omſtandigheden dezelven niet volge.

In 't eerſte geval, dat is, wanneer de *Voorzienigheid* beſtendiglyk te werke gaat, volgens voorafgezette algemeene, vaſte en onverandelyke regelen, bezorgt zy alles door middel van deeze regelen, en kunnen wy haar niet beter noemen dan *onbepaalde Voorzienigheid* *.

In het tweede geval, daar de Voorzienigheid deeze algemeene, vaſte en onveranderlyke regelen gewoonlyk volgt, en ſomtyds niet, kunnen wy haar zeer wel, naa de omſtandigheden, onderſcheiden door de benaamingen van *algemeene* en *byzondere Voorzienigheid.*

Op dien voet, derhalven, valt de vraag: Is er alleen eene *onbepaalde Voorzienigheid?*

Of: Is de *Voorzienigheid*, doorgaans, *algemeen*, en, in enkele omſtandigheden, *byzonder?*

Dat is: Werkt Gods *bewaarende en beſtierende Almagt*, beſtendiglyk, volgens algemeene, vaſte en onveranderlyke regelen?

Of

(*) *Univerſelle.*

Of: Werkt zy gewoonlyk volgens deeze regelen, en ſomtyds niet?

Nademaal het volgens de opgegeeven vraag zyn zou, „ om zekere uitwerkſels voor te brengen, die, vol- „ gens de algemeene regelen niet zouden voortko- „ men", zoo zouden deeze regelen dan ongenoeg- zaam zyn; 't geen nog klaarder blykt uit de woor- den, die volgen: „ zoo nogthans, dat zig, in dee- „ ze uitwerkſelen niets aan ons vertoone, 't geen „ men een wonderwerk kan noemen"; dat is, niets met de algemeene, vaſte en onveranderlyke regelen ſtrydende, niets, het welk dezelven uitſluit of op- ſchort. Want dat noemt men een wonderwerk. Al- les, nu, wat geſchiedt, zonder verbreeking, weder- ſtreeving of opſchorting van vaſte regelen, is buiten het bereik deezer regelen, die gevolgelyk daartoe onge- noegzaam zyn.

Laat ons, om deeze redeneering nog meer klaarheid by te zetten, aanmerken, dat men, door algemeene re- gelen in de regeering der Wereld, niets anders verſtaan kan, dan *voorafgaande goddelyke beſluiten, uit kragt van welken, dezelfde oorzaaken, in dezelfde omſtandigheden, altyd dezelfde uitwerkſelen voortbrengen.*

Laat ons, voorts, wel bedenken, dat een regel niet minder vooraf bepaald, algemeen, vaſt en onveranderlyk is, om dat dezelve, maar zelden, gevolgd wordt, zoo, ten minſten, dat wy het merken kunnen.

Nu, indien de *Voorzienigheid* doorgaans *algemeen* en ſomtyds *byzonder* is, zyn de regelen der *algemeene Voor- zienigheid*, in eenige gevallen, ongenoegzaam.

Maar

Maar ongenoegzaam kunnen zy niet zyn, dan door *gebrek aan magt* in God, of door zyn *wil.*

'Er zyn alleen twee oorzaaken, die *gebrek aan magt* in God kunnen voortbrengen: Of hy heeft de gevallen niet voorzien, waarin de algemeene regelen niet toereiken, of, die voorzien hebbende, heeft hy zig geene toereikende, en voor alle gevallen dienſtige, algemeene regelen kunnen voorſtellen.

Vooruitzigt of *Voorweetenſchap*, is, dunkt my, een noodzaaklyk gevolg van *oneindige Wysheid.* Eenen Geleerden, die veele verkregen kundigheden bezit, en bygevolg veel geheugen, maar zoo weinig oordeel, dat hy geen beſluit, met zekerheid, kan opmaaken, zullen wy nooit wys noemen. Doch *Vooruitzigt* is niets anders, dan bekwaamheid, om uit onbetwiſtbaare waarheden, gelyk voorleden en tegenwoordige gebeurteniſſen, te beſluiten, wat naderhant daaruit zal voortkomen. Kan, wyders, de menſch, ondanks de kortheid van zyn gezigt, zoo verre komen in 't vooruitzien, dat hy meenigte van dingen te vooren gewaar wordt, wat zal ons dan beletten, het vermoogen van alles vooruit te zien aan God toe te eigenen. Let men, inderdaad, op het verbaazend onderſcheid, dat 'er is tuſſchen het ſchepſel en den ſchepper, tuſſchen een onvolmaakt en een volmaakt weezen, dan moet men erkennen, dat, zoo de menſch, ſlegts in een ſchaakſpel, ſommige zetten van zyn party, met eenige zekerheid, vooruit kan berekenen, dat God, dan, het beſtek des Heelals, door zyne volmaakte Wysheid, vormende, al wat gebeuren zou,

als in een oneindig verſchiet, heeft kunnen ontdekken.

Laat ons nog aanmerken, dat ons vooruitzigt toeneemt, naa maate wy in kennis vorderen. De waarheid deezer aanmerking is al te blykbaar, om bewys noodig te hebben. Wiskundige, Starrekundige, Geneeskundige, Scheikundige, alle Geleerden en Kunſtenaars, in een woord, wat zouden zy weezen, indien zy niet voorzien konden, waarop deeze en geene werkingen en maatregelen zouden uitloopen, en dit hun vermoogen met den aanwas hunner kundigheden niet evenrediglyk vermeerderde? 't Is, derhalven, klaar, dat God, wiens weezen de zetel aller volmaaktheden, of liever de volmaaktheid zelve is, het vermoogen van vooruit te zien in de hoogſte volkomenheid bezitten moet.

Ik weet niet, of ik het wel heb. Doch, myns agtens, is dit bewys onwederſpreekelyk, en toont het, met de bygebragte gelyksoortige redeneeringen vereenigd, middagklaar, dat God het vermoogen heeft van alles vooraf te zien.

Al wat mooglyk is valt onder Gods magt. Anders is hy niet *Almachtig*.

Al wat geene tegenſtrydigheid vervat, dat is, alles, van welks mooglykheid 's menſchen verſtand een klaar en onderſcheiden begrip heeft, is mooglyk.

Elk menſch, het denken en overweegen eenigzins gewend, heeft, zekerlyk, een zeer klaar en onderſcheiden denkbeeld van de mooglykheid der voorkennis, en deeze vervat niets tegenſtrydigs.

My-

Myne leezers en beoordelaars zyn te veel verlicht, dan dat ik het beſluit hiervan behoef op te maaken.

Doch, nademaal ik, in 't vervolg, het beginſel zal noodig hebben, dat Godts *Almagt* beſtaat in alles te kunnen doen, wat geene tegenſtrydigheid vervat, en daarom nog te meer alles, waarvan 's menſchen verſtand de mooglykheid klaar begrypt, zal ik hier by dit denkbeeld een oogenblik ſtilſtaan.

Ik zie niet, welke andere paalen men aan de *Almagt* kan ſtellen, dan de mooglykheid; en al wat geene tegenſtrydigheid vervat is mooglyk.

Aan den anderen kant is 't vry klaar, dat 'er geene tegenſtrydigheid kan weezen in eenig ding, waarvan 's menſchen verſtand de mooglykheid duidelyk begrypt, ſchoon daarom niet alles, wat geene tegenſtrydigheid vervat, door ons verſtand duidelyk kan begreepen worden. Zoo draa, derhalven, een ding van dien aart is, dat ons verſtand in ſtaat zy, deszelfs mooglykheid duidelyk te begrypen, kan 'er vooral geene tegenſtrydigheid in weezen, en God vermag alles, welks mooglykheid het menſchelyk verſtand klaar en onderſcheiden begrypt. Doch alles, wat ongerymd is, is tegenſtrydig; want deszelfs ongerymdheid wordt uit deeze tegenſtrydigheid gebooren.

Men kan ons, dienvolgens, niet tegenwerpen, dat God ongerymde dingen vermag, om dat ons verſtand die klaar begrypt; te minder kan men het doen, om dat, inderdaad, ons verſtand deeze ongerymde dingen niet klaar begrypt. Men moet daerenboven wel aanmerken, dat magt te hebben om een ding te doen zeer veel

ſchilt van die magt te willen oeffenen. Eene zaak ſchoon niet ongerymd, niet tegenſtrydig, en dus mooglyk, kan, egter, ten zelfden tyde, belachelyk of volmaakt nutteloos zyn. In dat geval kan God, zekerlyk, die zaak doen; ten minſten zie ik geen reden, om zulks te ontkennen; doch aangezien Godts oneindige wysheid kan 'er geen grond zyn, om te beweeren, dat hy zyne magt te vergeefs en zonder eenige vrugt zou willen oeffenen.

Indien onze redeneering doorgaat heeft God alles kunnen voorzien, en zoo is het niet by mangel van voorkennis, dat hy geene algemeene regelen, voor alle gevallen dienſtig, heeft vaſtgeſteld.

Wanneer men zelfs het gevoelen van hun, die de voorkennis der toekomende gebeurlykheden lochenen, zonder lochening van de voorkennis in 't algemeen, aannam, zou het evenwel niet by mangel van vooruitzigt weezen, dat God geene algemeene regelen, in alle gevallen dienſtig, hadt vaſtgeſteld. Want alle mooglyke gevallen voorzien hebbende, kon hy algemeene regelen vaſt ſtellen, die voor alle gevallen genoegzaam waaren, ſchoon ſommigen deezer regelen, in 't gebruik, niet te ſtade kwamen.

Heeft, derhalven, God alles kunnen voorzien, en is het niet by mangel van voorkennis, dat hy geene algemeene regelen, in alle gevallen dienſtig, vaſtgeſteld heeft, dan blyft ons maar overig, te onderzoeken, of hy ook onmagtig geweeſt zy, om alles door algemeene regelen te bezorgen.

Hoe meer ik het overweeg, hoe minder ik eenige te-

gen

genſtrydigheid ontdek in het denkbeeld, dat God alles bezorgt door algemeene regelen. Schoon het een denkbeeld zy, dat grootſch en ſtout voorkomt, ik beſef, egter, deszelfs mooglykheid, en op de voorheen gelegde gronden kan ik niet nalaaten te beſluiten, dat God genoegzaame algemeene regelen heeft kunnen vaſtſtellen.

Onderſtel, daarenboven, eene gebeurtenis van dien aart, dat zy onder de algemeene regelen niet valt, en dat God daarin voorzien moet door eene byzondere werking van zyne *Almagt* en *Wysheid*, of door eene *byzondere Voorzienigheid*. Hierop zeg ik, dat God, in den beginne, by de algemeene regelen, volgens welken zyne *onbepaalde Voorzienigheid* werkt, een regel meer kon voegen voor de gebeurtenis, waarvan wy ſpreeken, nademaal hy die kon voorzien. In dat geval zouden de algemeene regelen, met één, inderdaad, vermeerderd, genoegzaam geweeſt zyn, en heeft Godt ſteeds alles, volgens algemeene regelen, kunnen bezorgen, of alleen door eene *onbepaalde Voorzienigheid* werken.

Men kan aanmerken, dat hier geene onmagt plaats heeft aan Gods zyde, maar aan de zyde van het Schepſel, dat, bepaald zynde van natuure, zig niet, in alles, naa Gods *Almagt* kan ſchikken; om 'er dan by te voegen: 'Er kunnen des gevallen zyn, waarin de *onbepaalde Voorzienigheid* niet bekwaam is ter voorkoming van ongeregeldheden, uit de onvolmaaktheid van het ſchepſel ontſtaande, en waarin, by gevolg, de *byzondere Voorzienigheid* niet gemiſt kan worden. Doch ook hierop geeft de bygebragte redeneering een antwoord aan de hand. Want die gevallen kon God voorzien, gelyk al-

le de overige, en by zyne *algemeene Voorzienigheid* voegen 't geen haar ontbrak, om *onbepaald* te zyn; dat is, eenig meer vermoogen aan zyne *algemeene Voorzienigheid* geevende, kon hy 'er eene *onbepaalde* van maaken.

En wat is, wyders, die onvolmaaktheid van het ſchepſel, waardoor het zig naa Gods *Almagt* niet kan ſchikken. Of zy valt, of zy valt niet, in het ontwerp van den Schepper. Valt zy 'er in, dan heeft hy ze opgemerkt, en met zyn ontwerp vereenigd op zulk eene wyze, als tot deszelfs vervulling beſt was, en dan kan zy niet uitgeſlooten zyn van; noch wederſtand bieden aan, zyne *algemeene en byzondere*, dat is, zyne *onbepaalde Voorzienigheid*. Want het ſtondt, gelyk wy reeds gezegd hebben, van den aanvang af, aan God, deeze twee *Voorzienigheden* tot éene *onbepaalde* te brengen. Eene bepaalde onvolmaaktheid van zekere ſoort van ſchepſelen, valt die niet in Gods ontwerp? Van waar komen dan deeze ſchepſelen? Hebben zy hun beſtaan van het kwaad beginſel der Manicheen? Want valt deeze onvolmaaktheid niet in het ontwerp des Scheppers, en is zy egter aan de bedoelde ſoort van ſchepſelen onafſcheidelyk verknogt, dan valt de ſoort zelve niet in het ontwerp, dat God verkoozen heeft, en zoo is zy, aan een kwaad beginſel, haar beſtaan verſchuldigd.

Na dit alles, dunkt my nog, dat deeze voorgewende *onmagt* van het ſchepſel, om zig te ſchikken naa de *Almagt* des Scheppers, in het weezen der zaake, de *onmagt* is van den Schepper zelven, niet zyne onmagt, om een volmaakt Schepſel, en dat zig, in alle gevallen, naa de Almagt ſchikt, voor te brengen, maar zyne onmagt,

magt, om een ontwerp te maaken, voor een onvolmaakt ſchepſel, welks onvolmaaktheid zig, in alles, naa de Almagt niet ſchikt, voegende. Gelyk God alles voorzien heeft, zelfs voor de ſchepping, zoo heeft hy voorzien, wanneer en waarin de onvolmaaktheid van het ſchepſel zyn ontwerp zou wederſtreeven. Doch van zyn ontwerp en de middelen, om het uit te voeren, meeſter zynde, kon hy het verſchikken en veranderen, zoo dat de onvolmaaktheid van het ſchepſel daarin plaats kreeg, zonder hetzelve eenig nadeel toe te brengen.

Laat ons wel bedenken, dat het, voor zoo veel God het onderwerp, daar hy op werkt, of het ſchepſel kent, regelregt tegen zyne wysheid zou aanloopen, een ontwerp te maaken, het welk zyn ſchepſel zou kunnen wederſtreeven of ontgaan. Indien, derhalven, de onvolmaaktheid van het ſchepſel zoodanig is, dat zy tegenſtand biedt aan de uitvoering van Gods ontwerp, dan wordt deeze onmagt van het ſchepſel, metterdaad, onmagt in den Schepper, die of geen kennis of geen vermoogen genoeg gehad heeft, om een ontwerp te maaken, voor de zwakheid van 't ſchepſel voegende.

Uit alles, derhalven, wat wy tot hier toe zagen, meen ik te moogen beſluiten, dat geenerlei *gebrek van magt* in God hem belet heeft voor alles te zorgen door algemeene regelen, of dat, zoo twee *Voorzienigheden*, de eene *algemeen*, de andere *byzonder*, het Heelal bewaaken, de reden hier van geenszins is, dat hy niet voor alles heeft kunnen zorgen door eene *onbepaalde Voorzienigheid*.

Maar hy heeft het niet willen doen.

Uit

Uit de ondervinding is dat niet te bewyzen. Want, om te weeten, als 'er iets byzonders, en dat met treffende omſtandigheden gepaard gaat, voorvalt, of het gewrogt zy door eene *byzondere Voorzienigheid*, zou men de paalen der *algemeene* kennen moeten, en buiten eene onmiddelyke openbaaring van God is het, denk ik, niet wel mooglyk, op onderſtelling niet ſlegts van eene *onbepaalde*, maar van eene *algemeene* en eene *byzondere Voorzienigheid*, te bepaalen, waar het vermoogen der eerſte eindigt, om voor dat der laatſte plaats te maaken.

Laat ons nogthans eene pooging doen, om van de waarheid van ons voorſtel nog meer overtuigd te worden, en ons onderwerp nog volkomener te bevatten, en laat ons, in deeze pooging, onze aandagt veſtigen op 't geen wy zeker weeten.

'Er zyn wetten, en voor de natuurlyke, en voor de zedelyke wereld.

In 't natuurlyke, kan men gelooven, dat wy den loop der dingen zoo wel kennen, dat eene *byzondere Voorzienigheid* bezwaarlyk zou kunnen werken, zonder dat de menſch haar gewaar wierdt? 't Is, nogthans, waar, dat alles, by voorbeeld, volgens den loop der natuure, derwyze, kan ingerigt zyn, dat ſommige gronden, en zekere Jaaren, onvrugtbaar, ſommige geneesmiddelen, in zekere gelegenheden, voor een zieken, gevaarlyk moeſten weezen, en dat, niettemin, eene *byzondere Voorzienigheid*, door eene enkele omſtandigheid, op eene voor de menſchen onmerkbaare wyze, te veranderen, deeze gronden vrugtbaar, en deeze geneesmiddelen heilzaam zou kunnen maaken. Nademaal wy, in

in dat geval, de verandering der omſtandigheid niet merken zouden, en nademaal, volgens alle bekende algemeene regelen, de gronden onvrugtbaar hadden moeten blyven, en de zieke ſterven, zouden wy vinden, dat de uitkomſten tegen de algemeene regelen ſtreeden, of, ten minſten, onder dezelven niet vielen, en dus tot het wonderdaadige behoorden, 't geen, volgens de bepaaling der opgegeeven vraag, de byzondere Voorzienigheid niet raakt; en met dit alles zouden deeze uitkomſten niets minder, dan wonderdaadig zyn, noch de paalen der *byzondere Voorzienigheid* eenigzins te buiten gaan, 't en waare de onmerkbaare verandering zelve zig in dat geval bevondt, waar over wy niet zouden kunnen oordeelen, juiſt, om dat zy voor ons onmerkbaar is.

Maar zoo de omſtandigheid zelve voor ons onmerkbaar geweeſt waare, zouden zy 'er niets van geweeten, hebben, en, onkundig van de beſliſſende omſtandigheid, zouden wy, of in eene voorzigtige twyffeling gebleeven zyn, of ons zoo loſſelyk bepaald hebben, dat wy, door de uitkomſt in onze verwagting te leur geſteld, natuurlyker wyze onze dwaaling aan ons zelven moeſten wyten, en niet aan de tuſſchenkomſt eener byzondere Voorzienigheid, en zoo wy ze nochtans aan eene byzondere Voorzienigheid wilden toeſchryven, zou zulks geheel zonder grond zyn.

Dat is 't niet al. Onderſtel, dat wy de beſliſſende omſtandigheid, die te vooren onmerkbaar voor ons was, naderhant ondekken. Kennen wy den invloed der *algemeene Voorzienigheid* dan genoeg, om te weeten, of zy de beſliſſende omſtandigheid niet veranderd heb-

be, dat is, of deeze verandering niet een noodzaaklyk en onvermydelyk gevolg zy van zekeren ſamenloop van oorzaaken en gewrogten, welken de algemeene Voorzienigheid beſtierde.

Wy zyn, derhalven, metterdaad, in eene groote onzekerheid ten acnzien van de natuurlyke wereld. En ten aanzien van de zedelyke is 't nog erger. De menſch werkt volgens de denkbeelden, welken hy, als hy werkt, voor zynen geeſt heeft. In welk een orde volgen deeze denkbeelden elkanderen? Dikwils komen 'er eensklaps zeer gewigtige by ons op. Ontſtaan die volgens algemeene wetten, of zyn zy ons onmiddelyk van God ingegeeven?

Laat ons zelfs wel meenen te weeten, hoe verre de algemeene regelen zig uitſtrekken, wie verzekert ons, dat wy niet eerlang ontdekken zullen, dat zy veel verder reiken. Die weinigen, die wy 'er van kennen, hebben wy niet ontdekt, dan ongevoelig, by uitſtek langzaam, en dan nog maar zeer onvolmaakt.

'tIs, eindelyk, klaar, dat men, gelyk wy in 't begin reeds aangemerkt hebben, door algemeene regelen niets anders verſtaan kan, dan *voorafgaande Goddelyke beſluiten, uit kragt van welken, dezelfde oorzaaken, in dezelfde omſtandigheden, altyd dezelfde uitwerkzelen voortbrengen.* En kunnen wy, op dien voet, de uitkomſten, die ons voortgebragt ſchynen door eene byzondere Voorzienigheid, naauwkeurig genoeg waarneemen, om zeker te zyn, dat ons niets ontſnapt is, dat wy ſteeds wel gezien hebben, en dat wy dus zeggen moogen: In die twee gevallen waaren de omſtandigheden volkomen gelyk, en de uitkomſten geheel verſchillende? Dus moet

men

men den invloed van tweeërlei Voorzienigheid daarin erkennen.

Men moet zig, derhalven, getroosſten, in onzekerheid en onkunde te blyven, of zig wenden naar een anderen kant, dien naamlyk, van redenkaveling.

Alvoorens in dit onderzoek te treeden, dat is, alvoorens na te gaan, of wy, het licht onzer reden volgende, toeſtaan moeten, dat God de wereld heeft willen regeeren door een *onbepaalde Voorzienigheid* alleen, dan door eene *algemeene* en eene *byzondere* te ſamen, zal 't niet ongepaſt zyn, het denkbeeld, dat wy ons van de Godheid moeten vormen, zoo veel mooglyk, te bepaalen.

Hier, dunkt my, hoor ik twee geheel ſtrydige partyen uitvaaren, en my, elk volgens zyne beginſelen, veroordeelen.

Hoe! zegt de hedendaagſche wysgeer, gy vindt zwaarigheid, om door ondervinding te bepaalen, of 'er eene of twee Voorzienigheden zyn. Gy erkent uw onvermoogen, om, den draad der ondervinding volgende, eene van de wyzen, op welken God werkt, te doorgronden, en gy hebt de verwaandheid van te willen redeneeren over den wil van een weezen, 't geen ons zoo luttel bekend is, dat wy ſchier in verzoeking zyn, om deszelfs beſtaan te lochenen? En die roekelooze verwaandheid brengt gy ver genoeg, om het denkbeeld van dit weezen te willen ſchetſen.

Godloos menſch, roept de bygeloovige, de dweeper, met verontwaardiging, niet genoeg agtende een onbeſchaamd oog te ſlaan op Gods Voorzienigheid in

de regeering deezer wereld, durft gy nog redeneeren over dat onbegrypelyk weezen, 't welk gy flegts, in de bewuftheid uwer nietigheid, dienen, en over deffelfs wil, dien gy, in het ftof, aanbidden moeft?

'Er is, weet ik, geen zekerder weg, om twee partyen te mishaagen, dan die juift tuffchen hen beiden doorloopt. Ik zal het, nochtans, waagen, dien in te flaan, zonder bekommering over de gevolgen. Liefde tot de waarheid, begeerte, om haar, indien mooglyk, te ontdekken, deeden my alleen de pen opvatten, en zy alleen, beloof ik, zullen my, in alle myne navorfchingen, beftieren.

Tot den wysgeer, derhalven, zal ik zeggen: Of ik bedrieg my grootelyks, of het befte en zekerfte is altyd, met het grondbeginfel aan te vangen, om 'er dan de andere, daarin vervat, met derzelver gevolgen, uit af te leiden. Willen wy voordeel trekken uit feiten, willen wy den draad der ondervinding volgen, dan moeten die feiten binnen ons bereik zyn, dan moet deeze draad nergens breeken, noch ons gezigt ontwyken. Indien ik zoo ver kan komen, dat ik, eenigermaate van de Godheid een denkbeeld kryg, zal ik, dunkt my, daar uit, met vry veel zekerheid kunnen afleiden, of zy flegts plaats heeft willen geeven aan ééne Voorzienigheid, dan ook nog aan eene andere.

Wat den bygeloovigen, den dweeper betreft, dien zal ik, by de hand vatten, en doende hem by my nederknielen, zal ik zeggen?

Oneindig Weezen, geever van alle goede giften, zoudt gy ons met verftand en oordeel begaafd hebben, op dat

wy

wy het verwaarloosden, of alleen gebruikten in zaaken van klein belang? Zoudt gy uw ſchepſel het vermoogen geſchonken hebben, om uwe voetſtappen te ontdekken in alle uwe werken, op dat het van dezelven ſlegts een ledig aanſchouwer waare, zonder ooit eenige pooging te doen, om ze te volgen, en zoo tot u te naderen? Zou het u belgen, dat de zwakken ſterveling, zig toeleggende op het wel gebruiken van de edelſten uwer gaaven, zig over u durft verwonderen, en zyn beſt doen, om u beter te leeren kennen, ten einde u met meer luſt en yver te beminnen en te dienen? Neen, voorwaar. Doch wat vermoogen wy, zonder U? 't Behaage U dan, oneindig Weezen, 't behaage U onzen geeſt zelf te verſterken en te verlichten, op dat onze naſpooringen niet ydel zyn! 't Behaage u, wel inzonderheit, denzelven in dier voege te regelen, dat wy, uwe grootheid, en alle onze zwakheid gevoelende, geen prooi worden van dwaazen hoogmoed, van eene kinderagtige verwaandheid, die ons doet lochenen 't geen wy niet verſtaan, of ons in een maalſtroom van beuzelagtige naſpooringen werpt, noch ook van eene laffe moedeloosheid, die ons afwendt van een loopbaan, aan welks einde het grootſte geluk ons verbeidt, waarvoor wy hier op aarde varbaar zyn, het geluk van de edelſten onzer kundigheden te volmaaken.

Men bedriegt zig, myns agtens, als men wil, dat wy van de Godheid naauwlyks eenig denkbeeld kunnen vormen, zoo klaar en onderſcheiden, dat wy in ſtaat zyn, om eenigermaate te redeneeren over derzelver natuur, en daaruit gevolgen af te leiden; of liever men

verwart twee zeer verſchillende dingen met elkanderen, te weeten, de hoedanigheden of eigenſchappen van een weezen, en de wyze waarop het beſtaat, of dat geen, waardoor het is, dat het is. De eerſte kunnen ons bekend zyn zonder de laatſte. Wy weeten, buiten allen twyffel, dat de Zon, op de eene of andere wyze, de bron is van licht en warmte. Maar hoe beſtaat de Zon? Waaruit is zy zamen geſteld? Hoe kan zy, onophoudelyk ſtroomen van licht en warmte doen vloejen, zonder zig ooit uit te putten? Dat weeten wy niet.

Zie daar een zinnebeeld onzer kundigheden van God. Alles verkondigt ons zyn beſtaan, zyn magt, zyne wysheid, zyne eenheid. Te minder kan men aan deeze waarheden zyne toeſtemmig weigeren, om dat, hoe meer wy de natuur beoffenen en kennen leeren, hoe meer wy zien, dat de in ſchyn nadeeligſte gewrogten der *Almagt* ſteeds algemeene wetten volgen (het welk een ontwerp en wysheid toont) ja, dat meer is, eene maate van goed voortbrengen, die de maate van kwaad evenaart, en dien niet overtreft.

Zoo als ik de zaak beſchouw, is 't overtollig verder te gaan in 't onderzoek der Goddelyke eigenſchappen. Want de *volmaakte wysheid* vervat, myns agtens, de hoogſte rechtvaardigheid, daar wederom de waare goedheid in begreepen is. Rechtvaardig te zyn is dat niet het zelfde, als zorg te draagen, dat elk zyne beſtemming volge? Moet men, om zorg daar voor te draagen, deeze beſtemming niet volmaaktelyk kennen? En hangt deeze kennis niet af van de *volmaakte wysheid?*

Doch

Doch, als men zorge draagt, dat elk doe het geen hy, volgens zyne bekwaamheden moet doen, zal men hem niets meer vergen; dat is, zyne misſlagen uit zwakheid of onkunde zal men hem vergeeven; men zal ze verſchoonen of verhelpen; en hierin beſtaat de Goddelyke goedheid of barmhertigheid.

Door deeze wyze van beſchouwen, meen ik, dat men Gods goedheid en barmhartigheid, die den geenen, welken zig daaromtrent bezig hielden, dikwils vry wat moeite gebaard hebben, kan over een brengen. Naa onze denkbeelden van de rechtvaardigheid kan eene menſchelyke daad zeer ſtrafbaar zyn, en nogtans ongeſtraft blyven, zonder kwetſing van de Goddelyke, als die weet, dat de menſch daartoe vervallen is door zyne natuurlyke zwakheid, en zoo verre nog vermeerderd door de omſtandigheden, dat hy ze niet wederſtaan kon. Oordeelende, in dat geval, volgens zyne denkbeelden van de regtvaardigheid, en ziende, dat God niet ſtraft, ſchryft de menſch zulks toe aan zyne goedheid en barmhartigheid, terwyl het niets anders is, dan een uitwerkſel van zyne wysheid. Insgelyks kan eene andere daad ons niet zoo kwaad voorkomen, dat zy ſtraf verdiene, en evenwel ſtraf van God ontvangen; zonder zyne goedheid en barmhartigheid t' onswaart eenighzins te verkorten; nademaal deeze daad gepleegd is door iemant, die de verzoeking zeer wel kon overwinnen.

Straf of belooning uit te deelen, niet enkel; naa de daad in zig zelve, maar ook, naa alle de omſtandigheden, is, zal men zeggen, zoo wys als regtvaardig, doch het is niet, barmhartig te zyn. Ik antwoorde, dat myns

ag-

agtens, de Goddelyke goedheid en barmhartigheid, zoo als zy doorgaans begreepen worden, eeniglyk beſtaan in de verbeelding of denkwyze der menſchen. Want, indien God vergeeft, zonder eenige beweegreden, dan houdt hy op wys te zyn; en vergeeft hy, ingevolge van eene beweegreden, dan is het zyne wysheid, die dat geen doet, het welk wy, als de beweegreden voor ons verborgen blyft, aan zyne barmhartigheid alleen toe te ſchryven.

Wy hebben dan een vry klaar denkbeeld van het beſtaan eener *Eeuwige*, *Almagtige* en *Alwyze* eerſte Oorzaak. Maar wat is, eigenlyk, deeze oorzaak? Waardoor is zy het geen zy is? Welke is haare wyze van beſtaan? Dat weeten wy niet. Maar deeze onkunde verbiedt ons geenszints te redeneeren over 't geen wy kennen, over haare eigenſchappen.

Volgens het denkbeeld, derhalven, dat wy van God hebben en moeten hebben, ſtaat ons nu te onderzoeken, of het zyn wil geweeſt zy, algemeene regelen voor de regeering der wereld vaſt te ſtellen, die ongenoegzaam zyn, en welker gebreken hy van tyd tot tyd vervullen moet, door de werking eener *byzondere Voorzienigheid.*

Het enkel noemen van dit voorſtel bewyſt deszelfs valſchheid. In wien kan het komen, dat de *hoogſte Wysheid* ongenoegzaame regelen heeft willen vaſtſtellen?

Indien men 't nogthans aannam, zou 'er uit vloejen, dat God, in zulken gevalle, nu en dan, door eene *byzondere Voorzienigheid*, heeft willen verhelpen, 't geen deeze regelen in wanorde lieten, dat is, dat de *opperſte Wys-*

Wysheid den minſt eenvoudigen weg heeft willen verkiezen.

Alles vereenigt zig ten bewyze van de valſchheid deezer ſtelling. Het bloot redenslicht zegt ons, dat zulk een werkman de bekwaamſte is, die het meeſt uitregt met de minſte middelen. En wy zouden deeze bekwaamheid in God niet erkennen?

't Geen de reden ons leert wordt nog verder bevestigd door ondervinding en waarneeming. Hoe gemeenzaamer wy worden met de natuur en haare verſchynſelen, hoe meer wy het opperſte Weezen zien werken door de eenvoudigſte middelen. De Electriciteit, de Donder, het Noorderlicht, de Zeilſteen, hebben zoo veel gemeenſchap met elkanderen, dat de beſte natuurkundigen het vry wel eens zyn, om ze aan dezelfde Oorzaak toe te ſchryven. Men weet, hoe veel invloed de Electriciteit heeft op den groei der planten, en hoe veel invloed deezen, naa maate zy in de zon of in de ſchaduw groejen, op de gezondheid der lugt. Planten, die in eene bedorven lugt groejen verbeteren dezelve, dat is, zy ſtorpen, tot haar voordeel, op, 't geen men *Gas* en vaſte of *Mephytique* lugt noemt, en ontlasten 'er de gemeene lugt van, die zy dus zuiveren. Met behulp derzelfde vaſte lugt, is het den Heer ACHARD, een jong, maar ſchrander en beroemd natuurkundige te Berlyn, gelukt kriſtallen te maaken. Daar benevens merkt Doctor FORSTER *, bekend door zyne reis rond-

(*) Zie 's mans brief aan Profeſſor Lichtenberg, in het tweede blad des eerſten Jaars van 't Hoogduiſch Journaal, getyteld: *Gottingiſcher Magazin der Wiſſenſchaften und Litteratur.* 8vo. Gottingen. 1780.

rondom de wereld met den doorlugtigen en ongelukkigen Kapiteyn COOK, aan, dat de opgeſlorpte vaſte lugt medewerkt tot het voortbrengen van de kleur niet ſlegts, maar ook van den ſmaak der bladen en vrugten. En zyn de winden ook niet waarſchynlyk een vaſte lugt, in de Lente en den Herfſt, wanneer zy meenigvuldigſt en geweldigſt zyn, losgemaakt door de als dan algemeene giſting der natuur, en in de andere Jaargetyden door eenige byzondere giſting, welker uitdamping de zwarte en dikke wolken veroorzaakt, die deeze winden voorgaan of volgen.

Zoo hebben, dan, de Electriciteit, de Donder, het Noorderlicht, de Zeilſteen, de groei der planten en ſteenen, de kleur en ſmaak der vrugten, en de winden, vermoedelyk, eene en dezelfde oorzaak. Met goed regt, derhalven, moogen wy beſluiten, dat, in 't natuurlyke, de opperſte Wysheid de eenvoudigſte middelen overal gebruikt, dat zy uit eene en dezelfde zaak alle mooglyk voordeel trekt. Men zal my hoop ik niet tegenſpreeken, als ik zeg, dat zulks ook plaats heeft in 't zedelyke, tot een vaſte regel aanneemende, dat het Opperweezen zig altoos van de eenvoudigſte middelen bedient, of zoo weinig middelen, als mooglyk is, in 't werk ſtelt.

Op dien voet, nu, is het meer, dan waarſchynlyk, is het zelfs blykbaar, dat God de wereld regeert door eene *onbepaalde Voorzienigheid*, niet door eene *algemeene*, die in ſommige gevallen te kort ſchiet, en dan geholpen wordt door eene *byzondere*.

Nog meer: Indien God ſomtyds werkt door eene *byzon-*

zondere Voorzienigheid, zal het, gelyk reeds aangemerkt is, alleen zyn, wanneer eenige uitkomſt, onder de regelen der *algemeene* niet vallende, wanorde in zyn ontwerp of oogmerken zou kunnen veroorzaaken.

Thans gaa ik voort, om aan te merken, dat de menſch vry is, of niet.

Is hy niet vry, dan doet God zelf hem werken door 't geen men een noodlot noemt; niet egter een blind nootlot; want niemant is langer dwaas genoeg, om dat te ſtellen; of, indien 'er van tyd tot tyd eenig heethoofd van een ſchryver voor een blind noodlot opkomt, doet hy niets meer, dan, als een Papegaay, redeneeringen naklappen, die reeds duizendmaalen tot ſtof vergruisd zyn. Indien wy ons daarenboven niet bedroogen hebben, toen wy hier voor zeiden, dat wy een klaar en onderſcheiden denkbeeld hebben van eene *Almagtige* en *Alwyze* eerſte oorzaak, is een blind noodlot, oogenſchynelyk, ſlechts een harſſenſchim.

Wanneer, derhalven, God zig verpligt mogt vinden, om eene *byzondere Voorzienigheid* te doen werken, zou zulks van het noodlot (of God zelven) voortkomen, dat is, God zou, gelyk een zwak ſterveling, zig zelven niet gelyk geweeſt zyn, nademaal hy door het noodlot, dat zyn werk is, de regelen der *algemeene Voorzienigheid*, insgelyks zyn werk, zou verydeld hebben. 't Geen wy hier zeggen ſchynen de voorſtanders van het noodlot, of de noodzaaklykheid onzer daaden, wel gezien te hebben; want in 't algemeen erkennen zy geene *byzondere Voorzienigheid*. Eigenlyk geſproken hebben de voorſtanders der noodzaaklykheid geene *Voorzienigheid*

noodig, als welker plaats, by hen, door het noodlot, dat alle daaden van den menſch regelt, bekleed wordt, ten waare men dit noodlot zelve *Voorzienigheid* noemen wilde.

Voor 't overige zy het my geoorloofd hier aan te merken, dat den menſch tot een weezen te maaken, 't welk niet vry is, op een uitkomt met hem tot een pop te maaken, daar God mee ſpeelt, een ongerymd en Godslaſterlyk denkbeeld. Men zal, gewiſſelyk, deeze uitdrukking hard vinden. Doch wat behoef ik 'er doekjes om te winden? Waarom eene zaak te bewimpelen, of te verglimpen, welke het genoeg is ronduit te melden, om de valſchheid derzelve bloot te leggen. En onder welk eene gedaante men de leer van een noodlot vertoone, altoos loopt zy daarop uit, dat de menſch een werktuig is, welks raderen God, naa welgevallen, beweegt; zedelyke raderen, 't is waar, maar dat maakt geen verſchil.

Indien de menſch vry is, gelyk ik meen dat alles ten bewyze hiervan ſamen loopt, zal hy het zyn, die de gevallen doet ontſtaan, tot welken de *algemeene Voorzienigheid* niet reikt, en waarop dienvolgens de *byzondere* moet agt geeven, zoo dat deeze zal afhangen van den menſch, die de reden waarom, den tyd wanneer, en het oogmerk waartoe haare werking vereiſcht wordt, bepaalen, of haar ten minſten gelegenheid geeven moet, om te werken: Dat is, met andere woorden, Gods *bewaarende en beſtierende Almagt* zal eenigermaate van den menſch afhangen, ſtaande, als 't waare, op ſchildwagt, om waar te neemen, wanneer de menſch

zig

zig aan de wetten der algemeene Voorzienigheid onttrekt, en te beletten, dat zulks eenige wanorde baare, 't geen my onaanneemelyk voorkomt. Men moet wel opmerken, dat wy hier niet ſpreeken van eene kragt, eene hoedanigheid, eene geſchiktheid, eene werkzaamheid, die God in de ſtoffe gelegd heeft (want die is, buiten tegenſpraak, meer of min, aan den menſch onderworpen) maar van Gods Almagt, of van een der weezenlyke en oorſprongelyke eigenſchappen des Allerhoogſten.

Doch ſtelt men, het gevoelen van tweeërley *Voorzienigheid* verwerpende, ſlegts eene *onbepaalde*, of wel, ſtelt men, dat Gods *bewaarende en beſtierende Almagt* beſtendig werkt volgens algemeene vaſte en onveranderlyke regelen, door de Goddelyke wysheid in den aanvang bepaald, zoo dat zy voor alle gevallen dienen kunnen (gelyk wy de mooglykheid hiervan getoond hebben) dan krygt alles eene ganſch andere gedaante. Deeze *onbepaalde Voorzienigheid* loert, voor eerſt, niet, indien ik my zoo mag uitdrukken, op elk van 's menſchen handelingen, om te zien, of 'er ook iets aan te doen valle: Zy laat, wyders, den menſch in volkomen vryheid, om te doen, wat hy wil; doch wat hy ook doe, de uitwerking blyft binnen de paalen der algemeene regelen, welken God heeft vaſtgeſteld: Want 's menſchen vryheid kan alleen daarin beſtaan, dat hy onder de mooglyke dingen, die onder zyn bereik zyn, die geenen verkieze, welken hy gebruiken wil als middelen ter bereikinge van een voorgeſteld oogmerk. De uitwerking hangt af van de Voorzienigheid: Anders zou

de menſch niet ſlegts vry, maar ook Almagtig zyn: Evenwel, als de menſch zoo verre gekomen is, dat hy kennis heeft van de algemeene regelen, die, ten opzigte van de dingen, waarvan hy zig als middelen bedienen wil, gezet zyn, weet hy vooraf, welk eene uitwerking zy moeten voortbrengen.

Schoon dit ſtuk, eigenlyk, myn onderwerp niet raake, zy het my, egter, geoorloofd, een oogenblik daarby ſtil te ſtaan, en aan te merken, dat het voorſtel: „De menſch is vry, om onder alle de middelen, die binnen zyn bereik zyn, dat geen te verkiezen, 't welk hem behaagt", 's menſchen vryheid in haare waare gedaante vertoont, met de bepaaling, daarby paſſende. Zy, die 's menſchen vryheid beſtryden, verwarren, dikwils, de uitkomſt met de aangewende middelen, en daaruit, dat de uitkomſt niet beantwoordt aan hunne oogmerken, of aan die, welken zy in den menſch onderſtellen, beſluiten zy, dat hy niet vry is *; of wel, zy verwarren de betrekkelyke (of onvolkomene) met de volſtrekte (of volkomene) vryheid, en, aangezien de menſch, baarblykelyk, geene andere middelen kan kiezen, dan die niet ſlegts mooglyk, maar ook binnen zyn bereik zyn, beſluiten zy, dat hy niet vry is, zonder te bedenken, dat, volgens zulk een beſluit, God zelf niet vry zou weezen. Want God kan geen middel kiezen, dat onmooglyk, ongerymd of belachelyk is; zyne Wysheid belet hem zulks; derhalven kan hy niet kiezen,

(*) Zie byzonderlyk (indien het anders vry ſtaat, zulk een Schryver, en zulk een boek, in de wysbegeerte, aan te haalen) *Questions ſur l'Encyclopedie par des Amateurs, Article LIBERTE'.*

zen, onder alle middelen, geene uitgezonderd, maar alleen onder een zeker getal van middelen; en bygevolg is hy niet vry. Dewyl het ondertuſſchen Gods Wysheid is, eene oorſprongelyke en onafſcheidbaare eigenſchap zyner natuure, die hem niet toelaat, andere middelen te kiezen, dan mooglyke en redelyke, is het God zelf, die zig paalen ſtelt. En zie daar, waartoe wy geleid worden door de zwakheid van ons verſtand, dat, niet magtig zynde God te begrypen of te omvatten, met alle zyne eigenſchappen te gelyk, ons noodzaakt die van elkanderen af te zonderen, en ons niet weinig verlegen maakt, als wy ze met elkanderen willen overeenbrengen.

Een ander voordeel, 't geen my dunkt, dat deeze wyze van 's menſchen vryheid te beſchouwen, aanbrengt, is, dat zy reden geeft van de vermenging van goed en kwaad, in dit leeven heerſchende. God plaatſt den menſch, by zyne ſchepping, in 't midden van een groot getal middelen, die allen goed zyn, als zy, van pas, en behoorlyk, gebruikt worden, maar die, gelyk al wat goed is, kwaad kunnen doen, als men ze kwalyk gebruikt. Hy geeft den menſch het vermoogen, om, onder alle deeze middelen, naa welgevallen, te kunnen kiezen, en het noodige licht, om wel te kiezen, waarop hy hem aan zig zelven overlaat. Doet de menſch eene kwaade of ontydige keuze, wiens ſchuld is het?

Doch, om weder te keeren tot ons onderwerp, laat ons nog aanmerken, dat wy, de paalen der *algemeene Voorzienigheid*, gelyk getoond is, niet kennende, op on-

onderſtelling van twee Voorzienigheden, die zelfde dingen, welken wy, nu, door onkunde, toeſchryven aan eene *byzondere Voorzienigheid*, ten eenigen dage, zullen toeſchryven aan eene *algemeene*, voor zoo veel wy, dan, meer verlicht, de algemeene regelen zullen ontdekt hebben, volgens welken deeze dingen geſchied zyn. Of wel, een kundig menſch ziet duidelyk, dat eene gebeurtenis tot de *algemeene Voorzienigheid* behoort, voor zoo veel hy de fyne draaden bemerkt, die deeze gebeurtenis met de algemeene regelen verbinden, terwyl iemant van minder kundigheid, deeze draaden niet bemerkende, de gebeurtenis aan eene *byzondere Voorzienigheid* toeſchryft. Zoo is meenig ding, 't geen, op zekeren tyd, of voor zekere perſoonen, afhangt van eene *byzondere Voorzienigheid*, op een anderen tyd, of voor andere perſoonen, onderworpen aan eene *algemeene*. Met andere woorden, naa maate een waarneemer in kennis vordert, verdwynt de *byzondere Voorzienigheid* voor zyn gezigt, zoo dat zy, als hy tot den hoogſt mooglyken trap van kennis gekomen is, ongetwyffeld, geheel zal verdwynen, en niets meer zyn, dan een harsſenſchim, in zyne inbeelding geboren, een gevoelen, van allen grond onbloot.

Laat ons by al het gezegde nog eene bedenking voegen, die my eene wiskundige baarblykelykheid ſchynt te verſpreiden over de ſtelling, dat God de wereld alleen regeert door eene *onbepaalde Voorzienigheid*, en niet door twee Voorzienigheden, waarvan de eene *algemeen*, de andere *byzonder* is. Twee Voorzienigheden van God, in de regeering der wereld, onderſteld zynde,

vraag

vraag ik: Werkt de *byzondere Voorzienigheid* volſtrektelyk zonder maat of regel, of handelt zy altoos op dezelfde wyze, en gebruikt zy altoos dezelfde hulpmiddelen, als dezelfde gevallen met dezelfde omſtandigheden wederkomen? Men zal, ongetwyffeld ja antwoorden: Want neen te antwoorden zou zoo veel zyn, als te beweeren, dat de *byzondere Voorzienigheid* (die niets anders is, dan de *bewaarende* en *beſtierende Almagt*, in gevallen, die buiten het bereik zyn der algemeene regelen, werkende) geen geregeld ontwerp volgt, en derhalven niet wyſſelyk handelt. Doch werkt de *byzondere Voorzienigheid* altoos even eens, in gevallen, die volmaakt gelyk zyn, dan volgt zy vaſte, onveranderlyke, en vooraf bepaalde regelen. Ik zeg *vooraf bepaalde*, aangezien het ongerymd zou zyn, te beweeren, dat de *Alwyze God* telkens de gelegenheid zou willen afwagten, om zig te bepaalen tot het gebruik van zulk of zulk een hulpmiddel. Voor zoo veel, derhalven, deeze vaſte, algemeene, en vooraf bepaalde regelen altoos plaats hebben in dezelfde gevallen, zyn zy algemeen. En eene *byzondere Voorzienigheid*, volgens vaſte, onveranderlyke, vooraf bepaalde, en algemeene regelen werkende, waarin verſchilt die van eene *algemeene*, welke, daar door zelfs, dat zy eenig en in haare werking beſtendig is, op één uitkomt met het geen wy *onbepaalde Voorzienigheid* genoemd hebben?

Indien, derhalven, onze beginſelen goed, en onze gevolgen daaruit wel getrokken zyn, is 't 'er zoo ver af, dat men voldoende bewyzen zou kunnen geeven, „ voor eene *byzondere Voorzienigheid* van God, in de

regeering der wereld", dat juist het tegendeel voor beweezen erkend moet worden.

't Zou, derhalven, overtollig zyn te zoeken naar „ken„ merken, waaraan de werkingen deezer *Voorzienigheid* „ van die der *algemeene* kunnen onderscheiden worden". Veelligt kan men ons beschuldigen, dat wy, reeds in den aanvang, door onze gegeeven beschryving van de Voorzienigheid, alle zwaarigheden afgesneeden hebben. Veelligt kan men zeggen: Door de uitdrukking *byzondere Voorzienigheid* wordt ook verstaan de oorzaak van zekere zeldzaame en byzondere gebeurteniſſen, die men uit het gewoon beloop der dingen niet verklaaren kan, en waarin Gods vinger zoo zigtbaar is, dat men niet kan nalaaten te denken, dat hy op eene gansch byzondere wyze medegewerkt heeft, om ze voort te brengen. De kenmerken deezer *byzondere Voorzienigheid* laaten zig gemakkelyk opgeeven, en onderscheiden haar by uitstek duidelyk: Zy zyn de zeldzaamheid, byzonderheid, en gepaste tyd der gebeurteniſſen. Een braaf man verliest het middel van zyn bestaan, buiten zyne schuld, en even daarom, dat hy zyn pligt doet. Die braave man bevindt zig in de uiterſte verlegenheid, wanneer hy geroepen wordt, om in een land, daar hy niemant kent, een aanzienelyk en voordeelig Ampt te bekleeden. De ondervinding toont, dat zulke gevallen gebeuren, zy draagen alle de kenmerken eener *byzondere Voorzienigheid*, zoo als men die gemeenelyk begrypt; eindelyk strookt deeze leer niet slegts in allen deele met het denkbeeld, dat wy van God hebben, maar zy is ook geensziins gevaarlyk.

Hier-

Hierop antwoord ik: Om dat wy eene zeldzaame en byzondere gebeurtenis uit het gewoon beloop der dingen niet verklaaren kunnen, mag men daarom beweeren, dat zulks, in den aart der zaake zelve, onmooglyk is? Kan deeze gebeurtenis niet ontſtaan uit eene aaneenſchakeling van andere gebeurteniſſen, welker eerſte oorzaak gezogt moet worden in eene dier vaſte, onveranderlyke, vooraf bepaalde, algemeene wetten, volgens welken de *Voorzienigheid* over dit Heelal waakt? Kan ons zwak en bepaald gezigt die ongemeeten keten van oorzaaken en gewrogten overreiken? Onze verbeelding zelve, hoe onverſchrokken ook, ſtaat die hier niet verlegen?

Wyders vind ik, in de kenmerken zelven van de *byzondere Voorzienigheid*, zoo als zy hier genomen wordt, redenen, om ze te beſtryden. De zeldzaamheid eener gebeurtenis, even als die van ſommige ſtaartſtarren, wier loopkringen zeer groot zyn, ſtelt ons buiten ſtaat, om dezelve zoo naauwkeurig, zoo dikwils, en zoo zeer van naby, waar te neemen, dat wy ontdekken kunnen, waar en hoe zy met de *algemeene Voorzienigheid* verknogt is. De byzonderheid verbaaſt en verblindt ons, en, terwyl wy, om zoo te ſpreeken, onder de begocheling zyn, verdwynt het oogenblik, waarin de waarneeming met vrugt geſchieden kon. Wat den gepaſten tyd betreft, die ontſtaat alleen uit het zeldzaame en zonderlinge der gebeurtenis, en is ſlegts buitengewoon in onze verbeelding. Want zekerlyk zal geen voorſtander van eene *byzondere Voorzienigheid* ſtaande houden, dat de *algemeene Voorzienigheid* werkt, zonder

gepaſte tyden in agt te neemen; maar gelyk wy aan deeze gepaſte tyden, die telkens weder keeren, gewoon zyn, zoo letten wy 'er niet meer op.

Dit is 't niet al. De *byzondere Voorzienigheid*, in dien zin, waarin wy 'er nu van ſpreeken, verſchilt, in het weezen der zaake, niets altoos van die, welke wy, in den aanvang deezer verhandeling, beſchreeven hebben. 't Is ſteeds Gods *Almagt*, over 't Heelal waakende, zyne *bewaarende* en *beſtierende Almagt*, of zyne *Wysheid* en *Magt*, met elkanderen vereenigd, die men, op eene byzondere wyze, doet tuſſchen beide komen; die men, om zoo te ſpreeken, toevlugt doet neemen tot middelen, om zig te redden; die by gevolg alles niet voorzien, voor alles niet gezorgd, alle mooglyk gebruik van een en 't zelfde middel niet gemaakt heeft. Van welken kant men de zaak beſchouwe, twee Voorzienigheden, waarvan de ééne (de *algemeene*) gewoonlyk en doorgaans werkt, en de andere, (de *byzondere*) ſlegts in zekere gevallen, onderſtellen noodzaaklyk, dat ééne niet genoeg zou zyn; dit denkbeeld ſtrydt regelregt met dat, het welk wy van de *Almagt* en *volmaakte Wysheid* des Scheppers moeten vormen; en dus heeft men geen reden, om te zeggen, dat 'er in de leer eener *byzondere Voorzienigheid* niets is, het welk niet overeen komt met het denkbeeld, dat wy ons van God maaken, wel verſtaande, als wy aan dit denkbeeld alle mooglyke juiſtheid en volkomenheid geeven. Zeer zeker nogthans is het, dat deeze leer niet gevaarlyk, dat zy zelfs by uitſtek nuttig kan geoordeeld worden, aangezien de troofſtryke hoop, waarmede zy ons vervult, van door

den

den Almagtigen en Algoeden God, ten gepaſten tyde, te zullen geholpen worden.

Maar, zal men zeggen, indien 't Heelal, eens geſchapen en in beweeging gebragt, van zelf, om zoo te ſpreeken, gaat, volgens de algemeene regelen, die in alles voorzien, dan maakt gy den Allerhoogſten tot een God van Epicurus, die zig met de regeering der wereld niet meer bemoeit.

Maar die algemeene regelen zyn die niet van de *volmaakte Wysheid* oorſprongelyk, op gelyke wyze, als de aanhoudende werking, die alles in 't Heelal beweegt, van de *Almagt* voortkomt?

Den regtvaardigen en deugdzaamen keurt God dien niet goed, gelyk hy hem van alle eeuwigheid goedgekeurd heeft? Den onregtvaardigen en ſchuldigen wraakt hy dien niet, gelyk hy hem van alle eeuwigheid gewraakt heeft? Is dat de God van Epicurus, die

Nec bene promeritis capitur nec tangitur ira.

LUCRETIUS.

Noch door goede daaden geſtreeld, noch door kwaade vertoornd wordt?

Men verſtaa hier, egter, dat wy geen eigenlyken toorn, geene gevoeligheid, als die van zwakke ſterfelingen, aan 't hoogſte Weezen toeſchryven.

Maar, zal men nog zeggen, gy beneemt den ongelukkigen allen troоſt, gy maakt hem mismoedig; door hem te berooven van dat vertrouwen, 't welk eene *byzondere Voorzienigheid*, gereed, als hy 't verdient, om hem, in den nood te helpen, by hem verwekt; en gy vermindert daar door het getal der beweegredenen, die

den menſch kunnen overhaalen, om deugzaam te zyn.

Geenszins: Dat de *Voorzienigheid onbepaald*, dat zy nu eens *algemeen*, dan eens *byzonder* zy, in het een en ander geval bewaakt zy de wereld even zeer: Dat zy den ongelukkigen te hulpe kome, door middel van algemeene, vaſte, onveranderlyke, vooraf bepaalde regelen, of door middel van eene toevallige en oogenblikkelyke bepaaling, dat maakt geen verandering. God, alles voorzien hebbende, heeft vooruit geweeten, dat de man van verdienſte, waarvan wy zoo even ſpraken, zyne bediening verliezen, en in die omſtandigheid ongelukkig zou zyn; hem willende te hulpe komen heeft hy de algemeene en natuurlyke wetten daar naa ingerigt. De toevallige en oogenblikkelyke bepaaling heeft boven de vooraf bepaalde regelen alleen dit voordeel, dat zy onzen hoogmoed ſtreelt, door het denkbeeld, dat iets byzonders ten onzen behoeve werkt: Maar de hoogmoed is eene ondeugd, welke God, zekerlyk, noch voldoen noch voeden wil. Indien, eindelyk, de *onbepaalde Voorzienigheid*, even als de twee anderen, enkel voor ons werkt, wanneer wy het, door onze deugd, waardig zyn, verlieſt de menſch niet eene beweegreden, om beter te worden, dan hy is, en zyne gebreken te verbeteren.

Men zal mooglyk ook tegenwerpen: Indien alles, zonder uitzondering, in 't Heelal toegaat, volgens vaſte, onveranderlyke, vooraf bepaalde, algemeene regelen, is de menſch niet vry, en nogthans hebt gy beweerd, dat hy vry is.

Voor zoo veel het de werking of keuze zelve van den

den menſch is, die, gelyk wy gezien hebben, de werking der algemeene regelen, daar het op aankomt, bepaalt, moet men, in tegendeel, beſluiten, dat hy juiſt vry is, om dat alles volgens deeze regelen geſchiedt. Wanneer, zeker, de menſch, op deeze of geene bepaalde wyze, werkt, ontſtaat daaruit, door de tegenwerking der *onbepaalde Voorzienigheid*, zulk of zulk een bepaald uitwerkſel; maar deeze *onbepaalde Voorzienigheid* dwingt den menſch niet, om op de voorgeſtelde wyze te werken.

Men zal my, hoop ik, niet te gemoete voeren, dat, nademaal volgens myne eigen bekentenis, wanneer de menſch werkt, de *onbepaalde Voorzienigheid* tegen werkt, dat, daarom, deeze *Voorzienigheid* aan den menſch onderworpen is, en dat ik, by gevolg, in het voorige groot ongelyk gehad heb, met tegen het gevoelen eener *byzondere Voorzienigheid* in te brengen, dat zy aan den menſch zou onderworpen zyn. Want, eerſtelyk, dat ik dit gevoelen ongegrond agte, is niet enkel, om dat de menſch de werking der *byzondere Voorzienigheid* bepaalen zou, maar, voornaamlyk, om dat deeze *Voorzienigheid*, volgens haar natuur zelve, genoodzaakt zou zyn, om onophoudelyk op de daaden der menſchen te letten, ten einde alle wanorde, die zy verwekken konden, te ſtuiten. Wyders, alle mooglyke gebeurtenisſen te voorzien, en alle middelen in diervoege te ſchikken, dat, als 'er zulk of zulk eene gebeurtenis voorvalt, deeze of geene uitwerking daarvan voortkome, is geheel wat anders, dan op ſchildwagt te ſtaan, om te beſpieden, wat 'er geſchiedt, en het verkeerde daarvan

van ſtraks te verbeteren. Gewiſſelyk zou een uurwerkmaaker, die geſtadig voor zyn uurwerk waarnam, wanneer het ſtil ſtondt of van zyn ſtel raakte, en het telkens weder aan den gang hielp of op zyn ſtel bragt, een ſlaaf van zyn werk zyn; maar hy, die alles vooraf ziet en ſchikt, zoo dat het zelve niet kwalyk gaan kan, is de meeſter van zyn werk, ſchoon het zelve alleen beſtaa en gaa door zyne oorſprongkelyke werking en invloed.

Beſluit, derhalven, met my, dat 'er eene *onbepaalde Voorzienigheid* is, wier zorge zig over alles uitſtrekt, of wel, dat Gods *bewaarende* en *beſtierende Almagt* beſtendiglyk werkt, volgens algemeene, vaſte en onveranderlyke regelen, vooraf door zyne *volmaakte Wysheid* bepaald; en dat, zoo wy geneigd zyn, om, in ſommige gevallen, eene *byzondere Voorzienigheid* te erkennen, zulks alleen is, om dat, wegens de bepaaldheid van ons gezigt, dat tot de fynſte en verborgenſte dryfveeren der gebeurteniſſen niet kan doordringen, ſlegts een zeker getal van deeze dryfveeren ons toeſchynt aan die regelen onderworpen te zyn, terwyl het ons voorkomt, dat een veel grooter getal anderen daarvan onafhangkelyk is.

Laat ons, eindelyk, eer wy afbreeken, nog aanmerken, dat het gevoelen van tweeërley *Voorzienigheid* boven al ſchynt over een te ſtemmen met de leer der geenen, die de voorweetenſchap der toekomende gebeurlykheden lochenen. Want hadden deeze gelyk, dan zou God, of de ganſche ſchakel van voorledene, tegenwoordige en toekomende gebeurteniſſen aan de grillig-

ligheid der menſchen overlaaten, of zorgvuldig over hunne daaden waaken moeten, en op eene byzondere wyze tuſſchen beiden komen, zoo dikwils zulks vereiſcht wierdt, om zoodanige gebeurteniſſen zelven, die met zyn oogmerk meeſt ſtreeden, ter bevordering van het zelve te doen dienen. Voor het eerſte van deeze gevoelens uit te komen zou zoo veel zyn, als te verdeedigen, dat God den menſch, zonder eenig oogmerk, tot een vry en werkzaam Weezen gemaakt heeft, 't welk het zelfde is, als te zeggen, dat een *volmaakt Wys* Weezen het geleide der Wysheid, in zyne werkingen, niet volgt. Maar indien God de daaden der menſchen op eene byzondere wyze gadeſlaat, om ze, wanneer 't noodig is, ter bevordering van zyn oogmerk te wenden, dan is deeze werking der Almagt, door de *volmaakte Wysheid* beſtierd, verſchillende van die, welke de oorzaak is van ontelbaare gebeurteniſſen, die men werktuiglyk zou kunnen noemen, gelyk de agtereenvolging van dagen en nagten, jaargetyden, getyen, en dergelyken, die, buiten tegenſpraak, algemeene, vaſte, en vooraf bepaalde regelen volgen. De voorſtanders, 't is waar, van 't gevoelen, dat geen voorweetenſchap van toekomende gebeurlykheden in God erkent, zouden kunnen zeggen 't geen ook wy zelven te vooren aangemerkt hebben: Gelyk God alle mooglyke gevallen voorzien heeft, zonder nogthans te voorzien, welke van deeze gevallen, werkelyk gebeuren zouden, zoo heeft hy de dingen in dier voege geſchikt, dat de *onbepaalde Voorzienigheid* alles zou regelen, wanneer het de

nood vereiſchte. Dit voorſtel, egter, geloof ik niet, dat iemant der geenen, waarvan wy ſpreeken, en onder welken de Sociniaanen zyn, ooit opgegeeven of beweerd heeft.

VER-

VERHANDELING

TER BEANTWOORDINGE DER

VRAAGE:

ZYN'ER GOEDE BEWYZEN VOOR EENE BYZONDERE VOORZIENIGHEID VAN GOD IN DE REGEERING DER WERELD? ZOO JA: ZYN'ER KENMERKEN, WAARAAN MEN DE WERKINGEN DEEZER BYZONDERE VOORZIENIGHEID VAN DIE DER ALGEMEENE KAN ONDERSCHEIDEN? EN, WANNEER EINDELYK ZULKE KENMERKEN NIET TOEGESTAAN WORDEN, KAN DAT, IN HET BEGRIP DER BYZONDERE VOORZIENIGHEID, EENIGE ZWAARIGHEID MAAKEN?

DOOR DEN HOOGGELEERDEN HEERE

JOSEPHUS PAP DE FAGARAS.

PH. DR. ET EJUSDEM FACULT. AC MATH. PROF. IN ILLUSTRI REFORMATORUM ATHENEO M. VASARHELTIENSI IN TRANSYLVANIA.

Wien, daarop, de Eerſte ZILVEREN EERPRYS, door TEYLERS GODGELEERD GENOOTSCHAP, is toegeweezen.

VERHANDELING

OVER

GODS *BYZONDERE* VOORZIENIGHEID

IN DE REGEERING DER WERELD;

EN OVER DE KENMERKEN,
WAARAAN MEN DERZELVER WERKINGEN VAN DIE DER ALGEMEENE VOORZIENIGHEID KAN ONDERSCHEIDEN.

Dat onder alle de waarheden, welken verdienen by het menſchdom in het helderſt daglicht geſteld, en met de bondigſte bewyzen beveſtigd te worden, ook by uitſtek te tellen zyn die waarheden, welken ter verklaaringe en ſtaavinge der Godlyke Voorzienigheid, zo als die ſteeds voor ons welzyn waakt, ſtrekken, zal niemand, die eenige liefde voor zig zelven en zyne medemenſchen koeſtert, ontkennen.

Welke kundigheid toch kan by den menſch van hooger waarde zyn, dan te weeten, dat de uitkomſt der dingen niet van een onvermydelyk noodlot, van een los toeval of blind geluk, maar van het hoog beſtuur

eener volmaakte Wysheid afhangt? Wat kan 'er aangenaamer of heuglyker zyn, dan de volſlagen verzekering, dat de ganſche ſchakel onzer handelingen door een volmaakt goed, magtig en wys Weezen geregeld wordt? Wat is ooit geſchikter om in gemoederen, door ramp en druk als overſtelpt, eene welgegronde hoop te doen opryzen, dan de erkenteniſſe, dat wy in den hoogen God eenen vader hebben, die ons waar geluk ten ſterkſte bedoelt; op wien wy ons volkomen verlaaten; aan wien wy alle de redelyke begeerten onzer zielen, in verwagting eener gunſtige verhooringe, met geruſten harte opdraagen mogen: En van wien wy ons buiten tegenſpraak verzekerd mogen houden, dat ons welzyn hem nog meer dan ons zelven ter harte gaat?

Intuſſchen is 't my egter altoos voorgekomen, dat zo veele en zo groote voordeelen, als 'er, tot onze gevoelige vreugde, over geheel het menſchdom, uit het bezef der Goddelyke Voorzienigheid, als beſtuurende den uitſlag aller dingen, voortvloeijen, door ſommige, in ſchyn wysgeerige, onderſtellingen, die door algemeene wetten Gods handen, om zo te ſpreeken, eenigermaate binden, geheel weggenomen of verminderd worden. Dat men door zulke ſtellingen het betrouwen op zyn toeverzigt verzwakt; en dat men Gode de eer van het allerheerlykſt en voor ons troоſtrykſt werk der Voorzienigheid betwiſt, of ten minſte het zelve binnen enger perken bepaalt, dan onze nooddruft vordert. Uit dien hoofde zag ik my, met des te grooter genoegen, door dit aanzienlyk Genootſchap, aanleiding gegeeven tot een oplettend onderzoek van

Gods

Gods *byzondere* Voorzienigheid; en de kenmerken, waar door derzelver werkingen van die der *algemeene* Voorzienigheid, te onderſcheiden zyn.

Eene naauwkeurige ontvouwing van dit onderwerp is, zo ooit, in deeze dagen ten hoogſte noodzaaklyk; gemerkt wy zien dat veelen zig met alle omzigtigheid wagten, van de uitkomſten der dingen, 't zy aangenaame of onaangenaame, aan Gode toe te ſchryven.

Dan om ons, ter zaake treedende, niet van 't ſpoor te verwyderen, of geen noodeloos werk te doen, zullen wy ons niet inlaaten in het bewyzen der navolgende waarheden. Te weeten:

Dat 'er een God is, een noodzaakelyk beſtaand, een eeuwig Weezen, dat alle dingen, zo wel lighaamelyke, als gevoelige en verſtandige beſtaanlykheden, heeft voortgebragt.

Dat diezelfde God aan de *werklooze ſtof* (*materiæ inerti*) de beweeging ingedrukt, en aan het ganſch Heelal de wyſte regels van beweeging voorgeſchreeven heeft.

En dat ook de geſchapene Geeſten in hunne werkzaamheden aan ſommige algemeene wetten, overeenkomſtig met hunne natuur, onderworpen zyn.

Wyders meene ik dat het my niet ten misſlage geduid kan worden, indien ik hier niet bewyze, maar voor erkend en toegeſtaan houde, dat, gelyk de geſchapen dingen hun beſtaan niet aan zig zelven, maar aan een hooger Weezen verſchuldigd zyn, het ook even zo met derzelver duuring gelegen is; en dat dienvolgens God niet alleen de Schepper maar ook de onderhouder der wereld is, die alle dingen by hunne natuurlyke krag-

kragten en hoedanigheden bewaart. Hoe nu deeze Godlyke onderhouding geſchiede? — Of hier toe eene ſtellige, dan ſlegts eene ontkennende werkdaad van den Godlyken wil vereiſcht worde? — En of men derzelver aart al of niet regtmaatig door het denkbeeld van eene geduurige Schepping verklaare? — zyn vraagen, die buiten ons beſtek zyn; alzo deeze onderhouding wel tot de *algemeene*, maar niet tot de *byzondere*, Voorzienigheid behoort. Ja, ſchoon iemand van denkbeeld ware, dat alle de reeds hervoort gebragte dingen, door hunne eigen kragt, konden volduuren; of zelfs, met een groot gedeelte der Heidenſche wysgeeren, beuzelde, van eene noodzaakelyke, en uit zig zelve van eeuwigheid af reeds beſtaande ſtof, die dus geenen Schepper of onderhouder behoefde, dan evenwel zouden de bewyzen, die wy voor de *byzondere* Voorzienigheid bybrengen zullen, Gods beſtuuring ten aanzien van de uitkomſt der dingen toegeſtaan zynde, nog hunne volle kragt behouden.

Ook is het, naar ons oordeel, in deezen onze zaak niet, de noodzaakelykheid der Godlyke bykomende medewerking (*concurſus*) te bewyzen; of derzelver aart na te ſpooren. Want het zy dat deeze werking der Godlyke Voorzienigheid genoegzaam op het zelfde uitkome als de voorige, en alleen beſtaa in de onderhouding der werkende vermogens, en in de bewaaring van die algemeene wetten, welken God aan de natuur der dingen heeft voorgeſchreeven; het zy dat dezelve nog veel meer in zig behelze, en eenen *onmidlyken*, *vooraf-gaanden*, *byzonderen* en *bepaalden* natuurlyken (*phyſicum*) in-

invloed op alle de werkzaamheden en bedryven vordere; zo valt hier egter geen twyffel over, of deeze Godlyke bykomende medewerking, van welke natuur dezelve ook zy, en in hoe verre zy op dezelfde wyze over alle werkzaamheden gaa, is het werk der *algemeene* en niet der *byzondere* Voorzienigheid. Ja zelfs, al konde men toeſtaan, het welk *Malebranche* poogde te beweeren, dat de geſchapen dingen geen waare, maar ſlegts gelegenheid geevende oorzaaken zyn, zo zou God evenwel, volgens die vooronderſtelling (ſchoon tegen alle gezond verſtand lynregt aanloopende), eenige algemeene regels, zo in 't voortbrengen der beweegingen als der gedagten, volgende, ten dien opzigte eene *algemeene*, en geene *byzondere*, Voorzienigheid oeffenen.

Zy, die der Voorzienigheid eene behoorlyke eerbied toedraagen, erkennen eenſtemmig in dezelve deeze drie deelen: De onderhouding, de in- of medewerking, en de beſtuuring. Dan, daar de *byzondere* Voorzienigheid in de twee eerſten niet te ſtade komt, moeten wy dezelve in de laatſte, de beſtuuring, zoeken. Om dit nu met des te meer naauwkeurigheid te doen, zullen wy ons, ordes halven, in het voorſte gedeelte deezer Verhandelinge eerſt bezig houden met de zekerheid der Godlyke beſtuuring aan te toonen; daar uit zullen wy ten tweede de *byzondere* Voorzienigheid afleiden; en hier op zullen wy onze aangevoerde redenen met bewyzen, uit de Heilige Schriftuur ontleend, verſterken.

HET EERSTE DEEL

Dienende ten betooge der byzondere Voorzienigheid.

Dat God het ganſch Heelal, het welk hy voortgebragt heeft, beſtuurt, of dat hy de uitkomſten, zo der natuurlyke als der zedelyke wereld, naar wyze inzigten regelt, zal niemand, die nopens de Godheid gezonde denkbeelden koeſtert, ontkennen. Elk een zeker, die belydt dat God de dingen uit niets geſchapen, of ten minſte regtmaatig geſchikt en gevormd heeft, kan niet loochenen, dat hy tot de ſtigting van dit Heelal door zekere oorzaaken bewoogen is; dat hy zig derhalven hier in eenige oogmerken, zyner volmaaktheden waardig, voorgeſteld heeft; en gevolglyk wil, dat die oogmerken niet te loor geſteld worden: Of, het geen op 't zelfde uitkomt, dat hy de uitkomſten als middelen beezigt, om zyne oogmerken te bereiken. God heeft gewislyk, by het ſcheppen der wereld, zyne volmaaktheden in agt genomen; die heeft hy onmogelyk konnen voor by zien: Hy kan derhalven niet anders dan willen, dat dezelven haaren glans over de wereld verſpreiden; of dat de uitkomſten der dingen naar zyne Wysheid en andere volmaaktheden ingerigt worden. Ingevalle hy dit niet in ernſte wilde, en op allerleie, hem betaamelyke, wyzen te wege bragt, zouden wy ons geen het minſte denkbeeld kunnen vormen van die volmaakte goedheid en wysheid; van die Godlyke deug-

deugden, waar van wy zo veele doorſlaande blyken hebben.

Hierom oordeele ik het der moeite naauwlyks waardig aan te duiden, dat zy, die waanen, dat het Gode onwaardig zy, ter bevorderinge van zyne eigen eere werkzaam te weezen, dwaalen. De ſtelling toch, dat God altoos werkt uit grondbeginzelen, overeenkomſtig met zyne volmaaktheden, en wil, dat zyne redelyke ſchepſels tot de kenniſſe dier volmaaktheden opgeleid worden; en de ſtelling, dat hy de verbreiding zyner heerlykheid bedoelt; komen op het zelfde uit. God immers bedoelt dit niet om zyn zelfs, maar om onzen wille; ten nutte van ons, wier hoogſt geluk beſtaat in een leevendig bezef van zyne volmaaktheden, met eene daar uit voortſpruitende vuurige liefde tot, en een onwankelbaar betrouwen op hem.

Dan niet tegenſtaande de Godlyke beſtuuring dus in een noodzaakelyk verband ſtaa met zyne volmaaktheden, zo ontbreekt het ons, vooral in deeze (als men 't zo noemen wil) wysgeerige en verlichte Eeuw nogtans niet aan menſchen, die dezelve of geheel ontkennen, of, door de beſchikking der dingen en der byzondere uitkomſten aan Gode te onttrekken, altans zo veel mogelyk tragten te verydelen. Sommigen deezer zyn volſlagen ongodiſten; doch anderen onder hen belyden nog eenige Godheid te erkennen. De eerſten moeten vooraf van Gods beſtaan, en van de wonderbaare orde der dingen, die alleen van Gods Wysheid afhangt, overtuigd worden; en daar na moet men hun de vereiſchte onderrigting geeven wegens de noodzaakelyk-

heid en den aart van Gods beſtuuring. Wat voorts de anderen betreft, deezen moet men, uit hunne eigen toegeſtaane grondbeginzelen opleiden tot de erkentenis, dat de Godlyke Voorzienigheid niet alleen beſtaat in de onderhouding der verſchillende ſoorten, en der algemeene wetten van werkzaamheid, maar zig ook uitſtrekt tot eene beſtuuring der byzondere zaaken, en afzonderlyke uitkomſten. Zy kunnen zekerlyk niet ontkennen, dat de algemeene wetten, op zig zelven gelaaten, niet magtig waren de vaſte ſtarren en planeeten te formeeren. Het is ook onbetwiſtbaar, dat derzelver zwaarte niet genoegzaam zou geweeſt zyn tot het voortbrengen der elliptiſche beweegingen, of van hunnen loop in langronde wegen; maar dat 'er te gelyk eene voortſtuwende kragt toe vereiſcht wierd; eene kragt, welker oorſprong nergens te vinden is, dan in de werking van God, den eerſten en oorſpronglyken beweeger. En wie weet niet, dat de afſtanden der planeeten van de zon door geene algemeene wetten beperkt zyn? Wien is 't onbekend, dat een planeet, ſchoon zyn geſtelde afſtand van de zon blyve, evenwel, naar maate dat hy met meerder of minder ſnelheid voortgeſtuwd worde, een hyperbool, parabool, cirkel of ellips beſchryft, en dus, behoudens de wetten der zwaarte-kragt, tot in het oneindige van de zon kan afwyken?

Ook is deszelfs omwentelende beweeging aan geene algemeene wet toe te ſchryven; maar hangt af van eene beweegkragt, die God den planeet ingedrukt heeft, welke niet door het zwaarte-punt loopt: en zo hangt

ins-

insgelyks de evenredigheid tuſſchen de dagelykſche en jaarlykſche beweeging af van de plaats, daar de beweegkragt werd ingedrukt. Zo heeft men ook de oorzaak, waar door alle de planeeten van het weſten na het ooſten bewoogen worden in vlaktens, die een weinig van het vlak der ecliptica afwyken, niet te zoeken in de algemeene beweegings wetten, maar in de wyze ſchikking des Allerhoogſten.

Dus ziet men hoe veele zaaken zig in het planeetgeſtel opdoen, die duidelyk toonen, dat 'er in de ſchikking van ieder in 't byzonder, een wys beleid en toeverzigt plaats heeft.

By aldien God aan de planeeten geene de minſte lynregte beweeging had ingedrukt, zouden zy door hunne eigen zwaarte-kragt op de zon hebben moeten nederploffen: En indien hy dezelven met meerder ſnelheid had voortgeſtuwd, dan zouden zy zig, door een hyperbool of parabool te beſchryven, op eenen oneindigen afſtand van de zonne verwyderd hebben. Ware onze aarde nader by, of verder van, de zon geplaatſt; dan moeſten noodwendig alle de dierlyke ſchepzelen, welken zy nu voedt, van hitte of koude vergaan. Indien de aan haar ingedrukte beweegkragt door het middelpunt der zwaarte liep, ſtaande de jaarlykſche beweeging, dan zouden wy de dagelykſche beweeging, die aangenaame beurtwiſſelingen van dag en nagt, derven; en dus zoude het ander halfrond van den aardbol aan eene eeuwige duiſterniſſe bloot geſteld geweeſt zyn. Indien deeze zelfde kragt, wel buiten het zwaarte-punt, maar elders anders ingedrukt ware, dan zou

weder te vergoeden; en te wege te brengen, dat elk gedeelte, aan byzondere ongemakken bloot geſteld, deszelfs bewooneren ook byzondere hulpmiddelen daar tegen oplevert; zal niemand, die eenige dankerkenteniſſe in zynen boezem voedt, durven loochenen.

Elk een, die ſlegts met eenige ernſt nadenkt, hoe groot het verſtand moet zyn, dat zo veele en zo onderſcheiden zaaken dus wyslyk ingerigt heeft, die zal ook gaarne toeſtaan, dat het zelve zeer wel toereikend is, om alle de byzondere uitkomſten, naar de behoorlyke einden, te regelen; voor al daar hy ten duidelykſte ziet, dat de alles-zins doorſtraalende orde zulks vereiſcht. Gelyk niemand weeten kan wat hy, nopens de werking van eenig werktuig, verwagten moge, zo hy deszelfs byzondere deelen niet kent, of de kragten, waardoor het bewoogen wordt, niet berekend heeft: zo kan ook de opperbeſtuurder der wereld op geen één uitwerkzel vaſten ſtaat maaken, ten zy hy eene volſtrekte kennis hebbe aan 't ganſch Heelal, in alle deszelfs deelen, kragten, bedoeling, en rigting: Dat is, met andere woorden, ten zy zig zyne Voorzienigheid en weetenſchap over alles uitſtrekken.

Indien het niet gadeſlaan van de minſte omſtandigheid, in 't berekenen der beweegingen van een werktuig, al de arbeid des meeſters dikwyls verydelt, konnen wy dan geloóven, dat het mogelyk zy verzekering te hebben, dat elk afzonderlyk ſoort, onder zo veelerleie ſchepzelen, op zig zelve volduuren zal? Dat de orde van het ganſch Heelal niet verwoeſt zal worden; of dat het zelve niet tot zynen eerſten verwarden Chaos

zal

zal wederkeeren, zonder Gods byzonder toevoorzigt en Voorzienigheid? dat 'er niet een algemeene honger of peſt zal ontſtaan? dat niet alles door brand, en andere algemeene rampen verdelgd zal worden? Of dat de natuur nimmer zal afwyken van haare onderſcheidende evenredigheid der kunne, zo noodzaakelyk ter voortplantinge van 't menſchelyk geſlagt; of van haare orde in deszelfs geboorte, leeven en ſterven? Hadt de Opperbeſtuurder der wereld niet wyslyk paalen gezet aan den uitgeſtrekten oceaan; aan den overvloed der wateren, die zig daar in ontlaſten; aan de hoeveelheid der uitwaaſſemingen: hoe ligtlyk zou de zee door gebrek aan water afneemen, of door te grooten overvloed overſtroomingen veroorzaaken? hoe ligtlyk zou de regen, te ſpaarzaam nedervallende, niet genoegzaam zyn, of door te grooten overvloed ſchadelyk worden? — Maar, ik zou 't my hartlyk ſchaamen, hier over eene zaak, die zo klaar is als het middaglicht, nog meerder woorden te bezigen. Wie, ten zy hy een volſlagen weet-niet zy, begrypt niet, dat 'er tot het voortbrengen van gewrogten kragten vereiſcht worden: dat deezen, in 't afgetrokken beſchouwd, niet beſtaan, maar eene bepaalde hoeveelheid en rigting hebben? en dat hy derhalven, die 'er eenig toevoorzigt over heeft, dezelven niet willekeurig, maar alleen, zo als zy in de natuur daadelyk beſtaan, regeert en beſtuurt? God naamlyk heeft alles in eene juiſte evenredigheid naar zyn gewigt, maat, en getal geſchikt.

Straalt dus Gods beſtuuring over de byzondere uitkomſten zo zigtbaar door in het ryk der natuur; niet

min duidelyk zal zy zig in dat der zeeden vertoonen. Want de volmaakt-wyze Schepper heeft of uit geene de minſte beweegredenen gewerkt; of zeker de natuurlyke om den wil der zedelyke wereld geſchapen. En wat is blykbaarder, daar wy oogen hebben om te zien, en ooren om te hooren? Dit dan toegeſtaan zynde, zo zou het ten uiterſten ongerymd weezen, te ſtellen, dat God een toevoorzigt hieldt over de deelen der natuurlyke wereld, en dat hy het beſtuur der zedelyke wereld, die de andere in waardye verre te boven ſtreeft, zonder eenig toevoorzigt over dezelve te hebben, zou overlaaten aan de algemeene wetten van trek en genegenheid, of van afkeer en wederzin. Op deeze wyze zou God, het zy met eerbied gezegd, niet ongelyk zyn aan eenen vader, die zeer bezorgd is voor de ſchoenen van zyn kind, maar geen agt geeft op deszelfs voeten. Dan het blykt in tegendeel ten klaarſte, dat 'er wel degelyk voor den menſch naauwkeurig gezorgd zy. Dit bewyzen niet alleen die aanprikkelingen der natuur, welken wy met het redenloos vee gemeen hebben, maar ook edeler aanſpooringen en neigingen; als daar zyn de zugt om anderen te behaagen; onze alleszins gezellige aart; het zedelyk gevoel; de inſpraak van het geweeten, waar door wy onze eigen daaden goedkeuren of veroordeelen; het natuurlyk loon der deugd, en de ſtraffe van het kwaad, die zig altoos in het bedryven van 't kwaad verſchuilt; de nooit genoeg bewonderde overeenſtemming der menſchen in alles wat pligtmaatig is; en meer ſoortgelyke zaaken.

En hoe veele bewyzen van Gods byzonder toevoorzigt

zigt doen zig niet wel op in de zedelyke wereld! Ten duidelykſte is zulks hier in zigtbaar, dat alle menſchen, gelyk ze in weezenstrekken en lighaams geſtalte onderſcheiden zyn, (en welk eene wanorde moeſt 'er uit ontſtaan, indien dit zo niet ware!) ook even zo in verſtand, in zielsvermogens, en zedelyke geaartheid van elkanderen verſchillen: 't welk zelfs zo verre gaat, dat 'er geene konſt of weetenſchap uit te denken, geene leevenswyze op te noemen zy, of men vindt menſchen, die daar toe als gebooren, of door de natuur byzonder geſchikt zyn. Byaldien men iets dergelyks in het een of ander koningryk of gebied beſpeurde, zou men dan een oogenblik twyffelen kunnen, of zulks voortkwam uit eene verſtandige voorzorge van hun, die, het roer der regeering in handen hebbende, door zulk eene keuze van bewooneren, het welzyn der ingezetenen tragten te bevorderen? Ja de natuur houdt hier in zulk eene wyze en geregelde evenredigheid, dat zy tot allerleie konſten en leevenswyzen, waar toe het algemeen belang vordert, dat een grooter aantal van geſchikte voorwerpen gevonden worde, ook meer menſchen oplevert, die met de daar toe noodige bekwaamheden als gebooren, of daar toe door haar eigen hand als gemaakt zyn: in welk alles Gods beſtuuring over byzondere zaaken en uitkomſten gewislyk middagklaar doorſtraalt.

By aldien men wyders erkent, dat men de ziel te houden hebbe voor een enkelvoudig, onvermengd en onſtoflyk weezen, welke enkelweezigheid ontegenzeglyk blykbaar is uit het verband, dat men ontdekt tuſ-

ſchen het gevoel van ons geweeten, in 't denkbeeldige zelfs ondeelbaar, en alle andere zielsvermogens; dan zal men ſtellen moeten, of dat de zielen van eeuwigheid zyn, of dat men derzelver oorſprong aan geene algemeene wet, maar aan Gods magt toe te ſchryven hebbe; en met dit laatſte wordt dan van zelve toegeſtaan, dat Gods toevoorzigt zig ook over byzondere zaaken uitſtrekt. En hoe zou men, bid ik u, ook hier aan twyffelen durven? Ieder kort begrip van de natuurlyke Hiſtorie leert ons, dat de planten niet by toeval, maar uit hunne zaaden, voortkomen, waar in alle derzelver deelen bepaaldelyk liggen opgeſlooten. Indien nu het zaad eene plant met derzelver daar weder inliggend zaad bevat, volgt dan daar uit niet, dat één enkele zaadkorl onnoemlyk veele anderen in zig heeft; en dat hy, die de formeerder der plante is, voor alle planten en zaaden, die door alle eeuwen heen daar uit voortſpruiten zouden, gezorgd heeft? Dat ook de voortteeling der menſchen op eene gelykſoortige wyze toegaat, beweeren de ervarenſte natuurkundigen, die het ſtelzel der Eierswyze bevrugtinge toegedaan zyn. Dan, dit daar laatende, blyft het nogtans onbetwiſtbaar zeker, dat de voortplanting van het menſchlyk geſlagt uit de wetten der beweeging alleen, zonder de byzondere ſchikking van eene verſtandige oorzaak, niet te begrypen of te verklaaren is.

Wat kan 'er derhalven ongerymder weezen, dan Gode het beſtuur der byzondere zaaken te ontwringen, en zyn toevoorzigt enkel tot de onderſcheiden ſoorten en de algemeene natuur-wetten te bepaalen? Dit loopt nog

ſter-

ſterker in 't oog, als men na gaat, dat die bepaaling van veelerleie geſlagten en ſoorten betrekkelyk is tot onze zeer eng beperkte maate van kennis; maar dat het opperſt en volmaakt verſtand tuſſchen twee dingen, hoe gelyk ze ons ook mogen toeſchynen, nog ontelbaar meer verſchillendheden vindt, dan wy in de onderſcheiden ſoorten, hoe wyd en verre zy ook uit elkander loopen. Voorts bewyſt ons het naauw verband, dat wy in de verſchynzelen zien, genoegzaam, dat hy, die één ding, welk een het ook zy, op zig zelf volmaakt kent, mede alle de anderen, op hoe menigerleie wyze daarmede verbonden, kennen moet. Ook heeft *Plato*, (in zyne 10de Boek over de wetten) met het voorbeeld van den geneesheer en ſchipper reeds bondig beweezen, dat, toevoorzigt te hebben over 't geheel en niet over deszelfs deelen, in den aart der zaake onbeſtaanbaar is. De wet zelfs van onafgebroken aaneenſchakeling, van welke de natuur nimmer afwykt, daar zy, langs de aaneenſchakeling der dingen, beſtendig trapswyze opklimt en nederdaalt, en de onderling verſchillende ſoorten met elkanderen verbindt; deeze wet zelfs, zeg ik, toont, dat zy geheel buiten het ſpoor zyn, die meenen, dat 'er een toevoorzigt over de ſoorten in 't algemeen plaats kan hebben, zonder dat dezelve over ieder *individuum*, of ding in 't byzonder, gaa.

'Er is derhalven of geheel geene aaneenſchakeling der dingen in de natuur, waar mede alle kennis van dezelve vervalt; of 'er is één geheele onafgebroken keten, welker ſchalmen, tot in den hemel reikende, aan Gode zelven onafſcheidelyk verknogt zyn.

Voorts heeft de menſch, boven alle andere ſchepzelen, eene byzondere Godlyke beſtuuring noodig. De ſtoflyke natuur toch volgt, de haar van God voorgeſchreeven wetten altoos ſtiptlyk; maar de menſchen dwaalen dikwyls van den regten weg af, door de aan hun verleende vryheid ſchandelyk te misbruiken; 't geen de droevige ondervinding maar al te duidelyk leeraart. Stelde God nu aan de euveldaaden, even als aan de baaren der zee, geene paalen; of deed hy dezelven, naar zyne Wysheid, niet op de door hem bedoelde oogmerken uitloopen; wel haaſt werd de geheele zedelyke wereld den verwardſten Chaos gelyk, en zulk eenen wyzen werkmeeſter geheel onwaardig. Of kunnen wy waanen, dat hy, van wiens goedheid het geringſte ziertje zulke doorſlaande blyken verſchaft, volſlagen agteloos zyn zoude omtrent de zedelyke wereld, om haar voor zulke verwarringen, door hem betaamelyke middelen, te behoeden; of dat hy het beſtuur over dezelve geheel afgelegd zou hebben? Laat hy al eens zorge gedraagen hebben voor 's menſchen welzyn, door de natuurlyke belooningen der deugd en de bezolding der zonde; maar de ſtaat der dingen is zodanig, en der menſchen boosheid gaat zo verre, dat de deugdlievenden hier dikwyls met veele rampſpoeden te worſtelen hebben, terwyl het den boozen, die over hun zegepraalen, wel gaat. Dit nu zo zynde, zal dan de zedelyke wereld, Gods beſtuuring daar van uitgeſlooten zynde, genoegzaame of voldoende bewyzen opleveren voor Gods goedheid en rechtvaardigheid? Zou hy, wien zuivere deugd niet onverſchillig kan weezen, niet toezien, dat

dezelve door de dagelyks toeneemende boosheid niet geheel en al onderdrukt werde? Zou God, (ik gruwe voor zulk een denkbeeld!) zou God dan met de waare aanbidders van zynen heiligen Naam niet openlyk den ſpot dryven, door toe te laaten, dat zy hier, ter zaake van den Godsdienſt of van hun geweeten, door den godloozen, zonder eenige hoope op uitkomſt of verloſſing, gefolterd worden? Kan men met eenig regt zeggen, dat de hoop van een alleszins deugdzaam en op God betrouwend menſch ydel en ongegrond is, wanneer hy allen ſmaad, ſchimp en leed, ter zaake der deugd geduldig verdraagende, zig met dit trooſtryk vooruitzigt koeſtert, dat 'er een God in den Hemel woont, die, zyner trouwe en ſtandvaſtigheid bewuſt, te eeniger tyd de traanen van zyne oogen afwiſſchen, en al zyn lyden in des te grooter vreugde verwiſſelen zal? Ingevalle dit vooruitzigt op geen goeden grond ſteune, dan zouden de boozen, niet zo zeer over den vroomen, als wel over hem zelven, dien zy zo vuuriglyk eeren en dienen, ſtoutmoedig zegepraalen. Hoe onbeſtaanbaar zou God dan, (het zy met eerbied gezegd) met zig zelven weezen! Hoe gering eene vertooning zou hy dan in de zedelyke wereld maaken! Hy, die zig zo groot, zo heerlyk en aller eerbied waardig, in de natuurlyke wereld vertoont! Welk een elendig en veragt ſchepzel zou dan de deugdzaame menſch niet zyn; die, na dat hy hier, als een uitvaagzel, den ſmaad en ſchimp der godloozen ten doel geſtaan hadt, na het afloopen van een rampzalig leeven op aarde, het deerlyk ſlagt-offer van een eeuwigen dood moeſt worden!

den! Welke onoplosbaare raadzels zouden der menſchen lotgevallen zyn, wanneer den boozen, na een godloos leeven geleid te hebben, niets te vreezen, of den vroomen, na met zo veele jammeren en elenden geworſteld te hebben, geen gelukkiger leeven na den dood te hoopen ſtond! Dan hoe klaaren hier alle duiſterheden op, en hoe juiſt ſtrookt alles met Gods volmaaktheden, wanneer de Godlyke beſtuuring over de zedelyke wereld, en de hoope des eeuwigen levens, daar aan zo naauw verbonden, onwrikbaar vaſt ſtaat! De geruſtheid zelfs deezes verganglyken leevens, de vreede en welvaart der maatſchappyen, moeſten onvermydelyk op haare grondveſten waggelen, ingevalle men Gods beſtuuring hier uitſluite. Dan ik zie 'er van af om meerder bewyzen by te brengen voor eene waarheid, die zo duidelyk en zo blykbaar is, dat men dezelve, zonder het beſtaan van een Godlyk Opperweezen in twyffel te trekken, naauwlyks kunne loochenen. Ook zal ik my met het wederleggen der tegenwerpingen, die tegen dezelve ingebragt worden, niet ophouden; gemerkt zy meeſtal beuzelagtig zyn, en haaren oorſprong ontleenen uit eene alleszins armhartige, ongeſchikte en zeer grove denkwyze over de Godheid: En wat die ſoort van tegenbedenking betreft, welke uit de ſchynbaare verwarringen in de zedelyke wereld afgeleid wordt, hier over zal ik, by gelegenheid, in 't vervolg wel iets melden.

Dus verre hebben wy met een aantal van bewyzen, de Godlyke beſtuuring aangedrongen, in welke de *by-*

zon-

zondere Voorzienigheid gezogt moet worden. Het komt ons voor, dat niemand, de zekerheid hiervan vaſt geſteld, en de wyze ſchikking, in de uitkomſten der dingen, daaraan toegeſchreeven, geſtaafd zynde, 'er aan twyffelen kan, of deeze beſtuuring, daar zy, alleszins naar Gods volmaaktheden ingerigt zynde, gevolglyk allervolmaaktſt weezen moet, vordert ook, dat de uitkomſten, zo der natuurlyke als der zedelyke wereld, de zekerſte middelen zyn, om Gods oogmerken te bereiken. Dat God derhalven tuſſchen deeze twee werelden eene zeer naauwe betrekking vaſtgeſteld heeft, uit kragt van welke alles, wat der menſchen voor- of tegenſpoed uitmaaken, vermeerderen, of verminderen kan, niet los, toevallig, of door een blinden ſamenloop van oorzaaken, maar onder Gods wyze ſchikking en beſtelling geſchiedt. Dat 'er des, noch in 't natuurlyke, noch in 't zedelyke, geene uitkomſten zyn, welke niet door zyne wysheid geregeld worden, om zyne oogmerken te bereiken: en dat alle die byzondere oogmerken, daar eene volmaakte wysheid geene de minſte tegenſtrydigheid toelaat, in het eerſte en voornaame oogmerk der ſchepping ſamenloopen. Of 'er nu zodanig eene beſtuuring der uitkomſten, zonder eene *byzondere* Voorzienigheid, na welke hier gevraagd wordt, beſtaan kan, zullen wy thans onderzoeken. Ten dien einde zullen wy eerſt in overweeging neemen, wat 'er uit de ſtelling der Sociniaanen (welke veele aanhangers vindt) die de Godlyke Voorweetenſchap omtrent de daaden van vry-werkende weezens ontkennen, volgen moet.

By aldien God de daaden der redelyke ſchepzelen, die van hunne vryheid afhangen, niet voorwiſt, dan zou de beſtuuring der uitkomſten eene *byzondere* Voorzienigheid ten hoogſte behoeven. Want, verbeeld u eens, dat God vaſtlyk bepaald had in 't geheel niet van de algemeene wetten af te wyken, dan zou 'er geen het minſte verband zyn tuſſchen de natuurlyke en zedelyke wereld; vermids hy de beweegingen der eene naar de onvoorziene verſchynzelen der andere, niet zou hebben kunnen ſchikken. Dan zullen, in de bedeeling van 't natuurlyk goed en kwaad, de zedelyke bedryven geheel in geene aanmerking komen: dit alles zal dan geſchieden, zo als de blinde werking der natuurlyke zaaken, de ſcheidsvrouw van 't geluk, het medebrengt. Dan zullen alle de beweegredenen, die men uit de onderſcheiden bedeeling van goed en kwaad hier op aarde, als kenmerken van Gods gunſte of ongenade, afleidt, welken zo eigenaartig ingerigt zyn om de menſchen tot dankbaarheid en leevensverbetering op te leiden, vervallen; en niemand zal zig, te midden in den diepſten afgrond der rampen of elenden, door eenige beweegredenen genoopt vinden, om de Godlyke hulp ter verloſſinge af te ſmeeken. De menſchen zullen dus door een zeker lot geregeerd worden, zonder dat het Opperweezen eenig beſtuur over dit lot hebbe. 'Er zal derhalven, by aldien God de vrye gebeurlyke daaden niet voorweete, geheel geene beſtuuring over de uitkomſten plaats hebben; of God zal in zyne beſtuuring even als een ſchipper, die, van weder en wind afhangende, naar hetzelve zyne be-

beſtuuring verſchikt, telkens van maatregels moeten veranderen, en zyn beſluit, om zo te ſpreeken, op 't oogenblik van 't voorval neemen. Het zal dan waarlyk zyner wysheid gelegen moeten komen, om niet alleen haare beooging, maar ook de wyze haarer beſtuuring van 't ganſch Heelal, te ſchikken naar de veranderlykheid der menſchelyke beſluiten; en dus zal zy zig genoodzaakt vinden, in het eene tydſtip tot haare eerſte gedagten terug te keeren, en 'er in 't volgend oogenblik weder van af te ſtappen. Ja dus zou God zelfs, noch door de geduurige tuſſchenkomſte zyner *byzondere* Voorzienigheid, noch door eenige wonderwerken kunnen voorkomen, dat de meeſte dingen tegen zyne oogmerken uitvielen. Want ſchoon hy de natuurlyke oorzaaken naar den daadlyk tegenwoordigen toeſtand der zedelyke wereld inrigten wilde, zo zoude het, door kort daarop volgende beraadſlaagingen der menſchen, door onvoorziene bedryven, of onverhoopte toevallen, ligtlyk kunnen gebeuren, dat de middelen, ſlegts naar de tegenwoordige omſtandigheden geſchikt, van geene uitwerking weezen, ja zelfs een geheel anderen uitſlag te wege brengen zouden, dan hy zig voorgeſteld had. Gelyk de omzigtigſte veldoverſte, niet op zyne hoede tot het afweeren van beletzelen, welken hy niet had kunnen voorzien, zig te mets gedrongen vindt om te zeggen, *dat had ik niet verwagt:* even zo zullen wy, als men ſlegts nagaat, hoe de menſchelyke overleggingen, ontwerpen en poogingen geduurig aan de grootſte veranderingen onderhevig zyn, gereedlyk bezeffen, dat God, op die vooronder-

ſtelling, meermaals vergeefſche ſchikkingen zou maaken, in het beſtuuren van de uitkomſten der wereld tot zekere einden, en zig ganſch verre van de uitvoering zyner oogmerken verwyderd zou vinden. Laat zyne Wysheid zig inderdaad veel verder dan die van den Krygsman uitſtrekken; 'er zullen ook in de beſtuuring van het ganſch Heelal zo veel meer onvoorziene beletzels voorkomen; zo zelfs, dat het voor God, ingevalle hy de vrye bedryven zyner redelyke ſchepzelen niet voorziet, de veiligſte weg weezen zoude, eenige vaſte wetten te ſtellen, door welken alle beweegingen en neigingen geleid moeſten worden; en zig voorts van de zorge over het beſtuur van zo veele en zo onderſcheiden uitkomſten, die toch niet anders dan ten uiterſte laſtig moet weezen, geheel en al te ontſlaan.

Maar hoe veel gelukkiger is onze toeſtand, daar wy eenen God hebben, die alle de uitkomſten voorziet, en dezelven zonder laſt of moeite beſtuurt. 't Is buiten ons beſtek te verdeedigen, dat Gode zulk eene voorweetenſchap eigen zy, die anders ontegenzeglyk beweezen wordt uit het oneindige en onveranderlyke zyner natuur, mitsgaders uit de nadruklykſte getuigeniſſen der H: S:, en zo veele voorzeggingen in dezelven vervat.

God zelf immers onderſcheidt zig, door dit kenmerk, van alle valſche goden, by Jezaia in het XL, XLIV en XVIII Hoofdſtuk. Is ons de wyze, op welke God de vrye daaden voorziet, onbekend; zulks benadeelt de zekerheid der Voorweetenſchap niet. Wy ont-

ontmoeten geen minder zwaarigheden in 't begrypen der Eeuwigheid; en intuſſchen is 't nogtans volſtrekt zeker, dat 'er eene Eeuwigheid zy, of dat 'er van Eeuwigheid af altoos iets beſtaan hebbe. Dat wyders veelen van gevoelen zyn, dat Gods Voorweetenſchap met de vryheid der bedryven niet beſtaanbaar zy, ſpruit alleen daaruit voort, dat zy aan de Godlyke kennis eene agtereenvolging van denkbeelden toeſchryven, terwyl men intuſſchen met bondige bewyzen kan aantoonen, dat dezelve ten eenemaale daarvan geweerd moet worden. De wyze beſtuuring der uitkomſten, en het voorzien van dezelven zyn gevolglyk zeer naauw aan elkander verknogt; van waar zy ook in veele taalen met dezelfde benaamingen aangeduid worden. Hoe nu, de eene toegeſtaan zynde, de andere haare uitwerkingen verrigte, en hoe zy de uitkomſten tot zekere bepaalde oogmerken of einden ſchikke, zien wy tweezins uitgelegd.

Men vindt 'er die willen, dat God, in het eerſte tydſtip der ſchepping, eene rigting aan de natuurlyke oorzaaken heeft ingedrukt, waardoor zy, volgens haare natuur, en de algemeene wetten van werking, altoos zodanig een uitwerkzel voortbrengen, als met zyne oogmerken beſt overeenkomt; terwyl 'er eene geduurige overeenſtemming tuſſchen de natuurlyke en zedelyke wereld plaats heeft, uit kragt der bepaaling, welke alle de oorzaaken, met den eerſten aanvang haarer voortbrenging, ontvangen hebben. Anderen erkennen wel dat God de natuur der dingen aan zeer wyze wetten onderworpen heeft; dan zy beweeren tevens, dat

de natuurlyke oorzaaken, daar zy in den blinde werken, evenwel nu en dan Gods byzondere leiding vorderen, om uitwerkzels voor te brengen, die aan de verhevenheid zyner oogmerken beantwoorden; en dat ook de zedelyke oorzaaken ſomtyds door God op zodanig eene wyze geregeld worden, dat de menſchen, geheel andere oogmerken hebbende, buiten hun weeten, dat geene uitwerken, hetwelk aan de inzigten der Godheid beantwoordt. *Zo dagten Jozefs broeders kwaad tegen hem, maar God had het ten goede gedagt.* Gen: L. vers 20.

De voorſtanders der eerſte ſtellinge ontkennen niet ronduit eene *byzondere* Voorzienigheid, zeggende, dat dezelve zig hierin vertoont, dat God den ganſchen ſamenhang en loop der dingen, naar de door hem voorziene vrye daaden der redelyke ſchepzelen, geregeld heeft. Het ganſch Heelal wordt dus, hunnes oordeels, zo wyslyk beſtuurd, als of God, by de uitkomſten der dingen, met zyne *byzondere* Voorzienigheid tuſſchen beiden kwame; terwyl het op 't zelfde uitkomt, of een uitwerkzel door zekere daadelyk tegenwoordige beſtuuring der natuurlyke oorzaaken voortgebragt worde; dan of die oorzaaken, op 't oogenblik haarer voortbrenging, terſtond zodanig ingerigt geweeſt zyn, dat zy, zonder eenige op nieuw daarby komende bepaaling, in ſtaat waren, een uitwerkzel voort te brengen, dat aan Gods oogmerk beantwoordt.

Het is niet wel te ontkennen dat deeze wysgeerige ſtelling, voornaamlyk uit dien hoofde, om dat zy God niet telkens tot het voortbrengen der verſchynzelen als ter hulpe roept, een eenvoudig voorkomen ſchynt

te

te hebben, daar zy vaſtſtelt, dat dezelfde Voorzienigheid, zo voor het ganſch Heelal, als voor alle deszelfs deelen, met dezelfde moeite gezorgd heeft. Ook roemen zy, die deezer ſtellinge toegedaan zyn, inzonderheid daarop, dat hier door alleen de geduurige tusſchenkomſt der wonderwerken, die de gedaante van het Heelal misvormen zouden, vermyd wordt, zonder dat 'er nogtans iets aan de Godlyke beſtuuring onttrokken worde. Laat ons nu eens bezien, in hoe verre men deeze ſtelling, die met zo veel zwier van wysgeerte pronkt, voor goede munt te houden hebbe.

Ieder een zal, denk ik, gaarne toeſtaan, dat men den naam van *byzondere* Voorzienigheid zeer oneigenlyk geeft aan zulk eene, die geen ander uitwerkzel voortbrengt, dan 'er volgens het beloop der algemeene wetten ontſtaan zoude. Indien God alle dingen, by derzelver voortbrenging, wyslyk geregeld hebbe, dan zal 'er voor de Voorzienigheid, na het voltooijen der ſchepping, buiten het wonderdaadige (waar van wy hier niet ſpreeken) geene andere werkzaamheid overblyven, dan dat dezelve alle dingen by hunne vermogens en hoedanigheden bewaare, nadien de uitwerkzels toch, volgens de algemeene wetten, overeenkomſtig met de natuur der dingen, wel te voorſchyn zullen komen. De beſtuuring der wereld zal dus geen byzonder toevoorzigt van God, van de ſchepping en onderhouding verſchillende, behoeven; eyeneens als de omwentelingen der planeeten om hunne aſſen, door de aan hun reeds ingedrukte beweeg-kragt (waarin buiten twyffel de ſtaat der bezielde ſchepzelen, die dezelven bewoonen,

nen, gade geſlaagen is) naar de algemeene wetten der beweeging haaren gang gaan, en geene voorwerpen der *byzondere* Voorzienigheid zyn. De beſtuuring derhalven, in deeze ſtelling toegeſtaan, zal tot de ſchepping, maar niet tot de Voorzienigheid, behooren. Dit was hetgeen *Malebranche* bedoelde, toen hy in zyne brieven aan eenen vriend beweerde, dat God in de ſchepping met eenen byzonderen wil gewerkt heeft; maar dat hy naderhand van deeze laage en hem onwaardige wyze van werken afgeſtapt is; en dat de Voorzienigheid niet dan volgens de algemeene wetten werkt. — Dan, wy zouden, dus voortgaande, ligtelyk geheel en al van ons beoogde afdwaalen; om dit voor te komen, willen wy opgemerkt hebben, dat wy door de *byzondere Voorzienigheid* zodanig eene beſtuuring verſtaan, waardoor God ſomtyds uitwerkzels voortbrengt, die, buiten zyne byzondere beſchikking, alleen volgens de algemeene wetten, door welke het Geheelal geregeerd wordt, nooit zouden te voorſchyn gekomen zyn; en die evenwel voor geene wonderwerken kunnen gehouden worde.

Het onderzoek nu na de bewyzen voor zulk eene *byzondere Voorzienigheid* is thans onze hoofdzaak: terwyl wy onze partyen gaarne toegeeven, dat men zyn toevlugt niet tot eene *byzondere* Voorzienigheid moet neemen, ingevalle de *algemeene* genoegzaam zy, om de wyze beſtuuring der dingen ſtaande te houden. Hier zit derhalven juiſt de knoop.

De uitkomſten, der Godlyke beſtuuring onderworpen, zyn of natuurlyke of zedelyke. Zy, die, met

Leib-

Leibnitz, voor het algemeen verband der dingen pleiten, meenen, dat beide de uitkomſten, zo wel die der zedelyke, als die der natuurlyke wereld, door eene aaneengeſchakelde opvolging der dingen, derwyze bepaald zyn, dat uit ieder reeds voorleeden toeſtand der wereld de tegenwoordige geſteltenis der dingen volgen moeſt; en dat de tegenwoordige toeſtand der wereld (gelyk *Leibnitz* zig uitdrukt) zwanger is van den toekomenden; zo dat de opvolging van alle de uitkomſten, de vrye daaden zelfs niet uitgezonderd, ééne geheele onafgebroken keten, welker ſchalmen onafſcheidelyk aan elkander verknogt zyn, uitmaake. Dus zal de wereld een zeer konſtig ſamengeſteld en met eene beweeging, die zy aan haaren maaker verſchuldigd is, begaafd werktuig weezen; het welk zyne uitwerkzels (behalven de wonderwerken) alleen uit hoofde zyner ſamenſtelling, volgens algemeene wetten, voortbrengt. Op die wyze neemt men Gods byzonder toevoorzigt weg, maar draagt tevens zorge voor de beſtuuring; door te ſtellen, dat God, uit alle mogelyke aan elkander onderling verbonden aaneenſchakelingen, die aaneenſchakeling uitgekoozen heeft, welke hy als de beſte, en aan zyn oogmerk beſt beantwoordende, beſchouwde.

Wy ſtaan zeer gaarne toe, dat deeze veronderſtelling verre weg de geſchiktſte van allen zou zyn, om het denkbeeld van Gods byzondere toevoorzigt tegen te gaan; dan 't is 'er egter zo mede gelegen, dat zy van zelve vervalt, gemerkt zy die gewigtige zwaarigheid met zig ſleept, datze den menſch van zyne vryheid,

een noodzaaklyk vereiſchte tot het toerekenen der daaden, berooft. Want indien door den eerſten ſtaat der wereld de tweede, door den tweeden de derde bepaald wordt, en men zo voorts tot op den tegenwoordigen toeſtand afdaalt, dan zal het den menſch even zo min vryſtaan, éene eenige zyner daaden, die toch allen in het algemeen verband der dingen zyn ingevlogten, na te laaten, als den eerſten ſtaat der wereld te veranderen. Gelyk het bevorderen of verhinderen van de beweeging der planeeten buiten het bereik van ons vermogen is, zo zal het ook aan ons niet ſtaan, dit of dat te doen; daar onze bedryven, in de ſteeds voortgaande reeks der beſte wereld, die God verkoozen heeft, ingevlogten zynde, door het algemeen verband der dingen, 't welk van ons niet afhangt, bepaald worden; en, de oorzaak daar zynde, het uitwerkzel niet feilen kan van te voorſchyn te komen. Te vergeefſch neemt men hier dikwyls zyne toevlugt tot dat groot plegtanker: dat de ziel zig zelve in haare keuze bepaalt, uit veele mogelyke dingen dat geene uitkieſt, 't welk haar beſt aanſtaat. Want die bepaaling van den wil zelve wordt, door den ſamenhang der beſte wereld, zo beperkt, dat, byaldien myne keuze op iets anders viel, daaruit eene geheel andere aaneenſchakeling der dingen, en niet deeze beſte door God verkoozen, zoude ontſtaan. Wy verkiezen zekerlyk het geene ons beſt dunkt; maar dat geene zelfs, waardoor ons het een boven het ander verkieslyker voorkomt, wordt door voorafgaande oorzaaken bepaalt; gelyk ieder zon- of maan-eclips door een vaſt ver-

verband, 't welk van ons in 't geheel niet afhangt. Te vergeefsch ook tragt men zig te behelpen met het voorwendzel van gebrek aan oplettendheid, door ons eigen toedoen veroorzaakt. Want dit gebrek aan oplettendheid in ons zal ook afhangen van andere omstandigheden, die weder in het verband der beste wereld opgeslooten liggen, en door alle onze poogingen of vermoogens niet te veranderen zyn. De eerste staat onzer geboorte hangt zekerlyk van onze vryheid niet af; maar deeze, met andere in de wereld voorkomende oorzaaken, bepaalt den tweeden, die weder den derden, en zo vervolgens, tot zo lang wy op den tegenwoordigen staat, hoedanig eenen ook, en waartoe de vrye daaden insgelyks behooren, afdaalen. Alle de staaten derhalven van ieder mensch zyn, met het lot zyner geboorte, reeds derwyze bepaald, dat 'er voor de toerekening der daaden geheel geene plaats overblyve. Ik ga met stilzwygen voorby, dat deeze vooronderstelling niet vry te spreeken is van het invoeren eener volstrekte noodzaaklykheid. Want, indien het waar is, dat alle natuurlyke en vrye, zo goede als kwaade, uitkomsten in de algemeene aaneenschakeling der dingen zodanig zyn ingevlogten, dat, byaldien maar éene der minsten agterbleef, of een weinig anders gebeurde, 'er dan eene andere aaneenschakeling der dingen zou ontstaan, die geenzins de beste was, welke alleen met de Godlyke wysheid strookt: indien dit waar zy, zeg ik, dan moet ook volgen, dat alle dingen, die 'er gebeuren, door zodanig eene noodzaaklykheid geschieden, als die is, uit

kragt van welke God niet anders dan wyslyk werkt; of ('t geene in die vooronderſtelling op 't zelfde uitkomt) deeze aaneenſchakeling der dingen, boven alle anderen, verkieſt. En wat menſch is 'er, die niet begrypt, dat de onafſcheidelyke eigenſchappen van een drichoek denzelven met geen grooter noodzaaklykheid eigen zyn, dan de wysheid Gode is?

By aldien wy nu in tegendeel erkennen, dat de vrye daaden zo niet bepaald worden door voorafgaande oorzaaken, als de natuurlyke werkzaamheden, by voorbeeld de beurtwiſſeling van dag en nagt; zo zullen we niet wel reden vinden, om 'er aan te twyffelen, of Gods wyze beſtuuring eene *byzondere* Voorzienigheid vordere. Deeze beſtuuring toch gaat niet alleen over de natuurlyke werkzaamheden, maar boven al over de zedelyke en vrye daaden, ter bereikinge van het bedoelde einde. Hiertoe nu vorderen Gods oogmerken dikwyls, dat het redelyk ſchepzel zig op deeze of geene wyze bepaale. By voorbeeld: dat het harte van Cyrus geneigd worde om Gods volk in deszelfs vryheid te herſtellen: dat Eſther genade vinde in de oogen van Ahaſueros, en dat zy deeze tot heil van haar volk doe gedyen: dat de godloozen de werktuigen ter handhaavinge van Gods gerechtigheid worden, zonder dat zy iets dergelyks ooit bedoelden: dat *de Aſſyrier de roede van Gods toorn, en de ſtok zyner grimmigheid werde, ſchoon hy zulks niet gemeend, of in zyn harte niet gedagt had.* Jeſ. X vers 5. 7. Dit alles grypt gereedlyk ſtand, als 'er eene *byzondere* Voorzienigheid plaats heeft; *daar het harte des konings in de hand*

hand des Heeren is, als de waterbeeken, 't welk hy neigt tot al wat hy wil. Prov. XXI. vers 1. *en daar de weg des menſchen niet by hem zelven is, noch by den man die wandelt, dat hy zynen gang richte.* Jer. X. vers 23.

God, de oorzaak zekerlyk van de vereeniging der ziele met het lighaam, neigt, regeert en beſtuurt dan 's menſchen wil, op eene heimelyke wyze, naar zyn goeddunken; doch indien men zodanig eene Voorzienigheid, als die waarvan wy handelen, ontkent, dan moet één van beiden plaats hebben. Of men moet beweeren, dat alle de menſchlyke bedryven door het algemeen verband der dingen bepaald zyn, of men moet toeſtaan, dat het mogelyk zy, dat God, tot het bereiken zyner oogmerken, deeze of geene daad van het vry werkend ſchepzel wel noodig zou hebben; maar dat hy, in zulk een geval, zyn oogmerk liever wil laaten vaaren, dan dat hy, van de geſtelde wetten der ziels-werkzaamheden afwykende, langs eenen anderen weg met zynen invloed op 's menſchen wil zou werken, en denzelven op eene byzondere wyze tot zyne oogmerken leiden.

Miſſchien zal iemand zeggen, dat Gods byzondere invloed op het harte des menſchen niet minder met 's menſchen vryheid ſtrydt, dan de bepaaling, die uit voorafgaande oorzaaken ontſtaat. Maar God, die oneindig wys en magtig is, kan het harte des menſchen zeer gemaklyk, op hem alleen bekende wyzen, zodanig buigen, dat de menſch niet eens bemerkt, dat hy hiertoe heimelyk getrokken of aangezet worde; ja zo, dat zyne vryheid volſtrekt ongeſchonden blyve. En

toegeſtaan zynde, dat daaden, door Gods byzonderen invloed op de ziel voortgebragt, aan den menſch niet toegerekend kunnen worden, 'er zullen egter nog anderen overblyven, van welken hy, als derzelver vrye werker, rekenſchap zal moeten geeven. De oorzaaken naamlyk, die tegen Gods Wil werken zouden, worden door Gods *byzondere* Voorzienigheid beſtuurd; en de weezenlyk vrye bedryven worden door zyne rechtvaardigheid beloond of geſtraft.

Anderen zullen mogelyk hierop aanſtaan, en zeggen, dat men zodanig eene bepaaling der menſchelyke daaden, door vooraf gaande oorzaaken, wel degelyk ſtellen moet, daar zig de Godlyke beſluiten over alles uitſtrekken. Maar het verſchilt hemels breedte van elkander, te ſtellen, dat zo wel de uitkomſten der zedelyke als der natuurlyke wereld, ten aanzien van God zeker zyn, en in Gods verſtand eene vaſt bepaalde waarheid hebben; of te zeggen, dat, zo wel de vrye zedelyke daaden, als de natuurlyke, uit voorafgaande oorzaaken voortkomen; zo dat de ziel (even als de balans door het overwigt doorſlaat) door zekere beweegmiddelen aan 't werk geholpen worde. Wy ſtaan wel toe dat de ziel door beweegmiddelen tot werken genoopt worde, maar niet dat deezen haar zo dringen, of zo ſterk op haar werken, als het overwigt op de balans. Ook kan men, Gods *byzondere* Voorzienigheid toegeſtaan zynde, zeer klaar begrypen, hoe 's menſchen daaden aan het Godlyk beſluit onderworpen zyn. God heeft immers van eeuwigheid af geweeten, welke daaden, en waarom, hy toelaaten

zou-

de; en welken hy, op hoedanig eene wyze dan ook, beletten zoude: gelyk hy zo het driftig opzet van David tegen het huis van Nabal verydelde; des deeze zig genoodzaakt vond uit te roepen: *gezegend zy de Heere, de God Israëls, die U ten deezen dage my te gemoete gezonden heeft!* 1. Sam. XXV. vers 32.

Te vergeeffch tragten partyen ons dikwyls in te prenten, dat de grondflag der Godlyke Voorweetenfchap geleegen is in zodanig eene bepaaling der bedryven, door eene aaneenfchaakeling der dingen, en dat men dezelve nergens anders in plaatzen kan. Het is immers beter edelmoedig te belyden, dat de wyze der Voorweetenfchap ons onbekend is; dan, door het verklaaren van derzelver natuur, alle vryheid weg te neemen, welke het algemeen menfchen-verftand toont, dat ons waarlyk eigen is; en die 'er volftrekt niet weezen zoude, indien de zedelyke bedryven, even als de beweegingen van een bloot werktuiglyk lighaam, door onveranderlyk vaftgeftelde oorzaaken bepaald waren.

Dan, vermids wy weeten, dat alle menfchen van oeffening het over de natuur der vryheid niet onderling eens zyn, zullen wy, om op geen zandgrond te bouwen, ook nog met andere bewyzen ftaaven, dat 'er tot Gods wyze beftuuring eene *byzondere* Voorzienigheid vereifcht wordt. En hier mogen wy, in de eerfte plaatze, met alle billykheid van onze partyen vergen te bewyzen, dat het tegen de natuur der dingen niet aanloopt, dat alle de uitkomften, in beantwoording aan Gods verheven oogmerken, geregeld zou-

zouden worden door eene blinde bewerking van natuurlyke, en niets diergelyks bedoelende zedelyke oorzaaken, alleen naar algemeene wetten, het zy die der beweeging, of die der zielswerkzaamheden. Zy kunnen immers niet tegenſprecken, dat het, by meeſt alle menſchen, als een doorgaand denkbeeld vaſtſtaat, dat God, door zyne *byzondere* Voorzienigheid, ſommige dingen geheel anders, dan buiten dezelve geſchied zou zyn, doet uitvallen; nu ten voordeele der vroomen, dan ter verbyſteringe der godloozen, en om meer andere zeer wyze redenen. Zelfs hebben die volken, by welken de waare Godsdienſt niet bekend was, altoos aan hunne goden een *byzonder* beſtuur toegekend, en eerder daarin gedoold, dat zy meenden, dat alle de uitkomſten der dingen aan de onmiddelyke tuſſchenkomſt der goden moeſten toegeſchreeven worden. Dat wyders de verſtandigſte hunner wysgeeren, behalven die, welken geene Voorzienigheid erkenden, of alles aan het noodlot toeſchreeven, veel aan der goden *byzonder* beſtuur toegeëigend hebben, kan insgelyks met eene ganſche menigte van voorbeelden beveſtigd worden. En wie zou durven ontkennen, dat de Jooden in het zelfde gevoelen ſtonden, daar zy zig wel degelyk als de voorwerpen van Gods *byzondere* Voorzienigheid beſchouwden? Zelfs vindt zig *Malebranche* genoodzaakt toe te ſtemmen, dat ook de Oudvaders eene *byzondere* Voorzienigheid erkend en geëerbiedigd hebben. Dat daarenboven de heilige ſchryvers doorgaands zo ſpreeken, dat zy dezelve ten hoogſten ſchynen vaſt te ſtellen, is zo onbe-

betwiſtbaar zeker, dat onze tegenſtanders, om hunne getuigeniſſen te verdraaijen, de toevlugt neemen tot het denkbeeld, dat men alle zodanige uitdrukkingen heeft te verſtaan als ſpreekwyzen, die van de menſchlyke handelingen ontleend zyn. Het gevoelen, dat 'er eene *byzondere* Voorzienigheid plaats heeft, wordt derhalven onderſteund, door de toeſtemming van byna het geheele menſchdom. Ik zal 'er thans niet op aandringen, dat men zig hier op mogelyk vry wat kan verlaaten: maar het is bekend, hoe 'er een zeer nutte wysgeerige regel zy, welke ons leert, dat hy, die een algemeen heerſchend denkbeeld voor eene dwaaling verklaart, toonen moet, dat de ſtelling, waar mede hy als eene waare voor den dag komt, aan alle verſchynzelen beantwoordt en voldoet. Eenige algemeene redenen zyn niet genoegzaam, om aan eene nieuwe ſtelling de vereiſchte waarſchynlykheid by te zetten; maar derzelver uitvinder moet regt toe regt aan ter zaake komen, en de overeenkomſt zyner ſtellinge met alle de verſchynzelen aanwyzen. Op deeze manier heeft *Copernicus* zyn nieuw hemelſtelzel voor dat van *Ptolomæus* ingevoerd. Zo heeft *Kepler* de buitenmiddelpuntskringen, en *Newton* de Carteſiaanſche draaikringen uit den weg geruimd. Dat onze partyen zig hierin manlyk gedraagen, en de beſtendige overeenkomſt der natuurlyke met de zedelyke wereld, alleen volgens de regels der algemeene wetten, verklaaren. Laaten zy ons bewyzen het mogelyk te zyn, dat *vuur*, *hagel*, *ſneeuw*, *damp*, *ſtormwinden* enz. buiten de *byzondere* beſtuuring des Allerhoogſten, zo

ſtiptlyk zynen raad volgen, als of zy dien verſtonden. Dat het natuurlyk goed en kwaad, regen en zonneſchyn, vrugtbaarheid en onvrugtbaarheid, brandende hitte, ſprinkhaanen en dergelyken in eene juiſte gepaſtheid naar den toeſtand der zedelyke wereld voortkomen; zo zelfs, dat Gods *byzonder* toeverzigt het niet juiſter had kunnen ſchikken. Dat den goeden, te midden in zo grooten drom van godloozen, geen meerder rampſpoeds treffe, dan ter bevorderinge van hun waaren welſtand noodig is: dat de berokkende ſchelmſtukken der boosdoeners, ſchoon door geene tusſchenkomſt van eenige Godlyke beſtuuring verhinderd, zig nooit verder uitſtrekken, dan Gods oogmerken gehengen. Zo lang zy ons niet bewyzen kunnen, dat deeze en ſoortgelyke dingen, alleen volgens de algemeene wetten, net eveneens gebeuren zouden, als zy nu doen, zo lang zal het ons ook vryſtaan hunne vooronderſtelling deswegens te verwerpen.

Het is ondertuſſchen zo verre van daar, dat iemand zulks zoude kunnen verrigten, dat zelfs zy, die zodanig iets in 't ryk der natuur ondernomen hebben, 'er altoos beſchaamd afgekomen zyn. De eiſch van *Carteſius*, dat men hem alleen de ſtoffe, en de beweeging verleende, om een Heelal te vormen, was ten uiterſte ongerymd: want zy, die gezonder redenkavelen, zyn het onderling hierin eens, dat de voortbrenging der groote wereldgevaarten, en der bezintuigde lighaamen, door de algemeene wetten alleen nimmer voltooid kon worden; en dat ook de voortplanting der laatſten verre boven 't bereik dier wetten loopt.

loopt. Met veel meer regts mogen wy derhalven vaſtſtellen, dat de volmaakte beſtuuring der wereld geenzins door deeze wetten alleen uitgeoeffend worde. 'Er wordt toch een veel geringer ſamenloop der dingen vereiſcht tot het voltooijen van een bezintuigd lighaam, dan om de vrye daaden der menſchen zo te ſchikken, dat zy aan Gods oogmerken beantwoorden. By het toeſtellen der bezintuigde lighaamen worden altoos ſoortgelyke deelen ſamengevoegd: maar in 't beſtuur der zedelyke wereld moeten, tot één en 't zelfde einde, vroomen en onvroomen, wyzen en dwaazen, te ſamen medewerken: hier gaan onderſcheiden ſamenloopende middelen, ter bereikinge van dezelfde oogmerken, zeker; de veranderlyke overleggingen van het wuft gemeen, en de raadſlagen, die naar de regels der voorzigtigheid ten ſchranderſte genomen zyn; met meer ſoortgelyke bedryven, die hemelsbreedte uit elkander loopen. De ſtof is uit haaren aart bekwaam om, door allerleie ſchikking en mededeeling van ſnelheid, hoe men ook wil, in beweeging gebragt te worden; maar de poogingen of raadſlagen der boozen wederſtreeven uit eigen aart Gods oogmerken, en kunnen onmogelyk, buiten toedoen van eene oneindige Wysheid, gepaſte middelen worden, om die te bereiken. De beweeging der ſtoffe geſchiedt, volgens de algemeene beweeg-wetten in eene naar den eiſch geſchikte orde, en 'er wordt ſteeds eene juiſte evenredigheid, tuſſchen de beweeg-kragten, en de daar uit in haar verwekte beweegingen, waargenomen; maar in de zedelyke wereld blinkt Gods beſtuuring bo-

ven al hierin uit, dat 'er in 't geheel geene evenredige overeenkomſt is, tuſſchen de oorzaaken en gewrogten, tuſſchen de middelen en de einden: *dat de loop niet is der ſnellen, noch de ſtryd der helden, noch de ſpyze der wyzen, noch de rykdom der verſtandigen.* Pred. IX. vers 11. Hoe veel gemaklyker kan derhalven de formeering der bezintuigde lighaamen, dan de wyze beſtuuring van alle uitkomſten, aan 't beloop der algemeene wetten worden overgelaaten!

De ſtoutmoedige Carteſiaanſche onderneemingen, om alles te verklaaren, doen ons denken aan de vooronſtelling der *harmonia præſtabilita* (of der vooraf vaſtgeſtelde overeenſtemming) door den grooten *Leibnitz*, in de plaats eener andere vooronderſtelling, naamelyk die der gelegenheid geevende oorzaaken, voor den dag gebragt; om langs dien weg het geduurig wonderdaadige te vermyden. In deeze ſtelling wordt ontkend, dat de ziel door haare eigen kragt de beweegingen in 't lighaam veroorzaakt; en beweerd, dat die beweegingen ontſtaan uit den toeſtel des lighaams, volgens de werktuiglyke beweegings-wetten, juiſt op dat tydſtip, wanneer het verſtand het beſluit van den wil opmaakt, om zodanige beweegingen voort te brengen. Men ontdekt terſtond, dat 'er tuſſchen deeze vooronderſtelling en die, welke de beſtuuring der wereld aan de algemeene wetten toeſchryft, eene zeer groote overeenkomſt plaats heeft. En dezelve wordt onder anderen door *Bayle* (in zyn woordenboek op 't woord *Rorarius*, nota L.) met deeze tegenbedenking aangevallen. Stel u in uwe gedagten eens voor een Schip,

ſchip, hetwelk, zonder gevoël, zonder gedagten, of eenige beſtuurende oorzaak, alleen uit hoofde van zyn toeſtel, zo geregeld bewoogen wordt, dat het altyd met een gunſtigen wind zeile, de zandplaaten, diepten en klippen vermyde, het anker, als 't noodig is, vallen laate, en juiſt op den beſtemden tyd ter haven inſtevene. Verbeeld 'er u by, dat dit ſchip, jaaren agter een, die eigenſte regelmaatigheid volge; zo dat het, ten opzigte van ſtormen, van de veranderingen van wind en weêr, van de ligging van onderſcheiden plaatzen, zo te land als ter zee, zig zo geſchikt wende en draaije, dat zulks, al wierd het door eenen allerbekwaamſten ſtuurman bevaaren, niet netter geſchieden kon; dan zult gy, buiten twyffel, toeſtaan, dat de Godlyke Almagt niet te overgroot is, om zulk eene bekwaamheid aan een ſchip mede te deelen; en gy zult zelfs zeggen, dat zulk een vermogen in een ſchip te leggen met deszelfs natuur ſtrydig is. Maar in nog veel grooter zwaarigheden zal men zig ingewikkeld vinden, indien men ſtellen wil, dat Gods wyze beſtuuring, door de algemeene wetten alleen, uitgeoeffend wordt. Dan zult gy u niet ſlegts één, maar een ontelbaar getal van ſchepen, van 's werelds aanvang af tot het afloopen der eeuwen toe, vaarende op eene onmeetbaare uitgeſtrekte zee, die door allerleie ſtreek-winden heen en weder bewoogen wordt, en in welke het krielt van klippen en zandplaaten, verbeelden moeten. Gy zult u moeten verbeelden, dat deeze ſchepen, te midden van dit alles, hier en ginds vaaren, laaden en loſſen, juiſt altoos op die wyze, als

het oogmerk van den algemeenen vader der ganſche wereld vordert. Hier benevens zult gy oók moeten toeſtaan, dat die ſchepen van zodanig eene geſteldheid zyn, dat de minſte verandering van wind hunnen koers grootlyks verandert; dat zy dikwyls, door tegenwinden geſlingerd, tegen elkanderen geſtooten; door ſtormen na geheel andere plaatzen, dan zy eerſt ſtevenden, heen gedreeven worden, en dat ze evenwel zo geſchiktlyk bewoogen worden, als of die beweegingen door eenen allerkundigſten ſchipper beſtuurd wierden; ja door eenen, die met de heerſchappy over de winden bevoorregt was. Men leide hier uit af, hoe veel minder zwaarigheid 'er ſteeke in de vooronderſtelling der vooraf vaſtgeſtelde overeenſtemming, dan in die, by welke de *byzondere* Voorzienigheid ontkend wordt.

Ik weet wel dat het niet ontbreekt aan zulken, die beweeren, dat niet alleen zodanige zaaken met den aart der dingen niet ſtryden; maar die zelfs van denkbeeld zyn dat de wonderwerken, waarvan wy leezen, in 't algemeen verband der dingen ingevlogten, en door voorafgaande oorzaaken reeds zo bepaald geweeſt zyn, dat zy juiſt op dat tydſtip, als zy vereiſcht wierden, door toedoen van oorzaaken, die by het begin der ſcheppinge daartoe reeds geſchikt waren, gebeurden. Een gevoelen, dat de groote wysgeer onzer eeuw, de beroemde *Bonnet* (in zyne *Philoſophiſche Palingeneſia* part. 2. C. 17.) mede is toegedaan.

Dan waarlyk de wonderwerken, die veel zeldzaamer geſchied zyn, konden veel gevoeglyker in de al-

ge-

gemeene aaneenſchakeling der dingen ingelaſcht worden; dan dat het mogelyk zy, dat, van 's werelds aanvang af tot het einde der eeuwen toe, zo veele en onderſcheiden bedryven, die tot de beſtuuring behooren, zouden afhangen van die enkele bepaaling van oorzaaken, welke zy in 't begin haarer voortbrenging reeds ontvangen hebben. Ik zal niet zeggen dat deeze ſtelling, hoe vernuftig ook, mogelyk ruim ſtout genoeg is; en, ſchoon zy der eenvoudigheid zeer toegedaan ſchyne, tegen derzelver wetten evenwel merkelyk zondigt. Want 'er zou een groote toeſtel van oorzaaken, met eene verbaazende menigte van omwegen (als ik 't zo noemen mag) noodig zyn, om de wonderwerken, die reeds geſchied zyn (onderſteld zynde dat het niet tegen de natuur der dingen ſtreed) in de algemeene aaneenſchakeling der dingen in te vlegten; welken intuſſchen met veel minder omſlags, ingevalle Gods oogmerken zulks vorderden, alleen op den wenk van zynen wil hadden kunnen voortgebragt worden. En waarom toch zou het Gode onbetaamlyk weezen, by 't doen van wonderen, nu en dan zyne Almagt onmiddelyk te betoonen; indien het hem betaamlyk zy zodanige ſchikkingen te maaken, volgens welke de wonderdaaden, door eene ontwinding van zo veele ingewikkelde oorzaaken, ten hunnen tyde gebeuren.

Dewyl wy tot nog nog toe met wysgeerige bewyzen ſtryden, zal het ons zeker ook vryſtaan, de middelpuntzoekende kragt der planeeten in deezen met de *byzondere* Voorzienigheid te vergelyken. Het is naamlyk

lyk by elk een bekend, dat de planeeten, door hunne middelpuntſchuwende kragt, op een oneindigen afſtand van de zon afwyken zouden, zo zy door de middelpunt-zoekende of zwaarte-kragt, waardoor zy naar de zon neigen, niet binnen bepaalde kringen gehouden wierden. De ontwerpen nu en raadſlagen der booze menſchen hebben met die middelpuntſchuwende kragt eene zeer groote overeenkomſt en gelykheid. Zy ſtrekken zig doordeels uit tot bedoelingen, die regtſtreeks ſtrydig zyn met Gods oogmerken. De woede der Jooden en der Romeinſche Keizers, en de onbeſchaamdheid van veele godloozen deezer eeuwe, bedoelden de verdelging en uitrooijing van den Chriſtelyken Godsdienſt; en ondertuſſchen zyn hunne wreede poogingen ter bevordering van 't algemeene welzyn van Gods volk beſtuurd. Door de vervolgingen werd het geloof der Godvrugtigen ſterker; en de hoven der waare kerke, met bloed der martelaaren beſproeid, namen toe in vrugtbaarheid. En wie kan ontkennen, dat de vermetele ontwerpen der ongeloovigen zelven van eenen gelukkigen uitſlag geweeſt zyn, en heden ten dage nog zyn, voor den Chriſtelyken Godsdienſt? Welke is hier nu de wederhoudende kragt, die de poogingen der godloozen belet, buiten den door God bepaalden kring te ſpringen? De natuur heeft haare eigen zon, die de planeeten binnen hunne kringen houdt: maar wie doet de bedryven der menſchen binnen de paalen der Godlyke oogmerken blyven? Wie anders dan God zelf, door de tuſſchenkomſte van zyn *byzonder* toeverzigt, en zynen

zynen invloed! Zy althans, die de zwaarte aan geene werktuigkundige oorzaaken toegeſchreeven willen hebben, noch dezelve als eene weezenlyke eigenſchap der ſtoffe erkennen, maar van denkbeeld zyn dat ze, door het wys welbehaagen der Godheid, aan de ſtoffe medegedeeld wordt, zy, zeg ik, worden, door de *analogie* of gelykvormigheid zelve, tot het erkennen eener *byzondere* Voorzienigheid opgeleid. Die Voorzienigheid zeker is het, welke te wege brengt, dat de orde, niettegenſtaande het pleegen van zo veele euveldaaden, en het vormen van zo veele verwarrende ontwerpen, evenwel ook in de zedelyke wereld ſtand houdt: dat de poogingen van de magtigen en wyzen der wereld, ſchoon ze elkander met raad en daad byſtaan, als God het zo beſt oordeelt, verydeld worden. Want *als de Koningen der aarde zig opſtellen, en de Vorſten ſamen beraadſlagen, dan zal hy, die in den hemel woont, lachen en hen beſpotten.* Pſalm. II. vers 2, 4. Hier aan gewislyk heeft men het toe te ſchryven, dat de boozen dikwyls, onweetende, meer goeds te wege gebragt hebben, dan 'er met voorbedagten raade ooit door hen uitgevoerd was. En ſchoon 'er onder hen zyn, van wier gruwelſtukken het niet blykt, in hoe verre zy tot het algemeen welzyn van Gods kinderen medewerken, is 't egter zeker, dat ook deezen niet te min, langs heimelyker wegen der Voorzienigheid, tot dezelfde einden uitloopen; even als de comeeten insgelyks door de zon binnen hunne bepaalde wegen gehouden worden, ſchoon dezelven zeer ſterk uitmiddelpuntig zyn.

Wyders geeven ons ook de wiskundigen nog een ſterk bewys aan de hand. Want het is, uit hunne wysgeerige beſchouwing, nopens het berekenen van de trappen der waarſchynlykheid, bekend, dat het zo veelmaalen waarſchynlyker is, dat eenig bepaald geval, zonder tuſſchenkomſte eener byzondere oorzaak, niet dan al gebeuren zal, als 'er tegenſtrydige mogelyke gevallen zyn. Zo toont de groote meetkundige *Daniël Bernouille*, dat het meer dan 14maal 100,000 maalen waarſchynlyker is, dat vyf planeeten, door toeval rondsom de zon voortgeworpen, afwyken zouden, dan dat derzelver loopkringen zouden kunnen beſlooten worden, binnen den kleenen met de ecliptica evenwydigen band, die niet meer dan een zeventiende gedeelte van de ſpheer beſlaat. De waarſchynlykheid derhalven, dat men dit verſchynzel aan eene verſtandige oorzaak verſchuldigd zy, is, tot het tegenovergeſtelde, grooter dan 1,400000 tegen 1; of, om 't netter te bepaalen, dan 1,419856, tot de éénheid; welke trap van waarſchynlykheid de zedelyke zekerheid evenaart. Denk nu eens na, hoe veele natuurlyke en zedelyke oorzaaken 'er van God beſtuurd moeten worden; op hoe veelerleie wyzen zy onderling vereenigd of veranderd kunnen worden; hoe veele verſchillende uitwerkzels, door de geringſte verandering van ééne enkele omſtandigheid, daaruit kunnen voortkomen, en hoe ſtrydig dezelven kunnen zyn met die oogmerken, welken God bedoelde! En ontken dan, zo gy durft, dat 'er eene *byzondere* Voorzienigheid noodig zy, om ten allen tyde juiſt die uitwerk-

werkzels voort te brengen, welke de Godlyke wysheid wil, dat voortgebragt zouden worden.

Maar, zullen partyen zeggen, die berekeningen der waarſchynlykheden behooren tot dit onderwerp niet, daar zo wel de zedelyke als natuurlyke oorzaaken, niet door toeval, maar, door Gods bepaalden raad, regelmaatig tot wyze einden geſchikt zyn. — Dan, dit antwoord verbreekt de kragt onzer bewysreden niet. Want 'er wordt hier niet ſlegts van ééne, maar van ontelbaare uitkomſten gehandeld, die onderling uit elkander voortkomen, en die evenwel, door toedoen van ééne eenige oorſpronglyke bepaaling der oorzaaken, naar Gods oogmerken geſchikt zouden zyn. Want zo men hier aan het noodlot geene de minſte plaats geeve, dan moet men toeſtaan, dat alle verſchynzels der natuurlyke wereld, welken het geluk of ongeluk der menſchen uitmaaken, naar wyze, en volgens den toeſtand der zedelyke wereld volmaakt welgeſchikte, inzigten uitvallen. Wie ziet nu niet, dat het uit den aart der dingen niet mogelyk zy, dat zy, door het vermogen van ééne eenige bepaaling (want de natuurlyke oorzaaken kunnen op één en denzelfden tyd geen meerdere en tegen elkander aanloopende beſtuuringen dulden) in 't begin van derzelver voortbrenging in haar gelegd, tot zo verſchillende en niets met elkander gemeen hebbende ſtaaten der zedelyke wereld, die zelfs ſomtyds lynregt tegen elkander aanloopen, zo juiſt en zo regelmaatig geſchikt worden.

De Algebräiſten noemen meer dan bepaalde voorſtellen die, in welken meer *Æquatien* of eveningen

zyn, dan 'er onbekenden te bepaalen zyn; waarin dan plaats heeft, dat de meer dan regtmaatig opgegeevene vereiſchten met elkander onderling niet beſtaan kunnen. Verbeeld u in uwe gedagten, dat de onderſcheiden ſtaaten der zedelyke wereld, van God voorzien, zo veele opgegeeven vereiſchten zyn, naar welke allen de natuurlyke wereld evenredig te bepaalen is, en dat dan gevraagd worde; hoedaanig eene rigting 'er aan de natuurlyke oorzaaken, die weezenlyk beſtaan, gegeeven moet worden, om aan die allen te voldoen? Wanneer gy dit nagaat, zult gy zonder eenige moeite begrypen, dat dit een meer dan bepaald voorſtel is: of dat het niet mogelyk zy, dat alle die vereiſchten, in de eerſte rigting der oorzaaken, even gelykmaatig in agt genomen worden.

Ik oordeele het naauwlyks noodig te zeggen, dat wy hier door aan Gods onmeetbaar vermogen geen paalen ſtellen, maar ſlegts overweegen, of iets volgens de natuur der dingen mooglyk zy, dan niet: even min als hy de Godlyke Almagt zou willen inkorten, die ontkende dat het, behoudens de wetten der beweeging, mogelyk zy, dat de planeeten door indruk van ééne enkele (en dus regtſtreekſche) beweegkragt, zonder op de zon te weegen, geduurig rondsom dezelve in ronde kringen zouden omloopen.

Nog klaarder zal dit blyken, wanneer wy verder op den aart en natuur der zedelyke oorzaaken letten. Men zal naamlyk, by 't ontkennen der *byzondere* Voorzienigheid, moeten ſtaande houden, dat elke tegenwoordige toeſtand der natuurlyke wereld afhangt van el-

elken, hoedanigen ook, voorigen toeſtand. By voorbeeld, den dampkring zo geſteld zynde, als die was ten tyde toen *Theodoſius* met *Eugenius* ſtreed, zo is de tegenwoordige daarmede al genoegzaam bepaald geweeſt. Gy ziet derhalven dat, in de tegenwoordige ſchikking der oorzaaken, de tegenwoordige toeſtand der zedelyke wereld niet in aanmerking genomen heeft kunnen worden; gemerkt deeze, zonder die, reeds genoeg bepaald was; ten zy gy miſſchien, met alle gezond verſtand te wederſpreeken, zegt; dat de tegenwoordige toeſtand der zedelyke wereld (gebeden, goede en kwaade daaden) niet minder bepaald is door dien, welke ten tyde van *Theodoſius* plaats had, dan de toeſtand der natuurlyke. Het verſchriklyk onweder, waardoor de vloot van *Philips den tweeden* verſtrooid wierd, is zekerlyk niet by toeval, maar door een Godlyk beleid veroorzaakt: doch op deeze vooronderſtelling is hetzelve door de geſteltenis der natuurlyke oorzaaken, die voor honderd jaaren plaats had, reeds bepaald geweeſt. Zoudt ge nu denken, dat op gelyke wyze, aan de eene zyde, de trotſche en wreede beraadſlagingen der menſchen; en aan de andere zyde, de gebeden, verzugtingen, het oogmerk om den Godsdienſt te hervormen, en meer daartoe behoorende dingen (waaromtrent gy mogelyk niet zult ontkennen, dat dit heerlyk verſchynzel daartoe betrekking heeft) door den toeſtand der zedelyke wereld, zo als die voor 100 jaaren was, bepaald zyn? Zo niet, dan zult gy moeten belyden; dat 'er zo eene juiſte overeenſtemming in de verſchynzelen der ze-

delyke en der natuurlyke wereld niet te vinden is; of dat God de menſchlyke zaaken door zyne *byzondere* Voorzienigheid beſtuurt.

Dat dit alles waar zy, kunnen partyen zelven niet tegenſpreeken. Ja *Malebranche* is van oordeel, hoe men hier uit, dat God aan algemeene wetten gebonden is, (behalven in zeer zeldzaame gevallen, welken een wonderwerk vorderen,) verklaaren moet die vlekken in de natuur, als wanſchepzels, aardbeevingen, en meer ſpoortgelyke dingen. Maar hiermede ſtaat hy dan juiſt toe, dat het Heelal een veel ſchooner aanzien zoude hebben, indien het Gode vryſtond, of hem goed dagte, nu en dan van die algemeene wetten af te wyken. Zelfs meent hy, dat men de zwaarigheden over de voorbeſchikking en genade niet te boven kan komen, dan door te ſtellen, dat God ook in 't ryk der genade zekere algemeene vaſtgeſtelde regels heeft, welken hy in 't verleenen derzelve in agt neemt; en dat daaruit verklaard moet worden, waarom die genade niet allen te beurte valt. Doch waaruit blykt hem, zal miſſchien iemand vraagen, dat het Gode meer betaamlyk is, liever eenige verwarringen toe te laaten, dan een *byzonder* toeverzigt over alles te hebben? Hy heeft dit naamelyk van vooren (*a priori*) uit Gods Wysheid en Onveranderlykheid beweezen. Maar hoe ligt kan het nietig ſchepzel, zig verpynigende om zyne gevoelens, die hy van elders ontleende, van vooren, zo hy waant, uit Gods oneindige natuur af te leiden, in dwaaling ſtorten! *Want Gods gedagten zyn niet onze gedagten.*

Het

Het is evenwel, zult gy zeggen, niet te ontkennen, dat 'er wanſchepzels gebooren worden; dat 'er in de algemeene rampen Steden te onderſte boven gekeerd, en Koningryken verwoeſt worden. Maar hy, die zyne hoop op eene *byzondere* Voorzienigheid vestigt, zal uwe onderſtelling ontkennen: te weeten, dat God geene andere redenen zou gehad hebben om dit kwaad niet te beletten, dan op dat hy daardoor van zyne *algemeene* Voorzienigheid niet afwyke. — Hy zal ongetwyffeld zeggen, dat 'er nooit zodanig een ongeval gebeurt, tot welks toelaating, of te wege brenging zelfs, God niet zeer wyze redenen gehad heeft, ſchoon dezelven voor het menſchlyk verſtand dikwyls ondoorgrondelyk zyn. Gelyk 'er aan ons ganſche lighaam geen één onnut, veel min ſchadelyk, lid zy, zo gebeurt 'er ook in de natuurlyke wereld niets overtolligs, of zelfs iets, 't welk beter ware dat het niet voorviel: en dit moet ook doorgaan in eene allezins volmaakte beſtuuring.

Vraagt gy, waarom toch erlangen niet allen, als 'er eene *byzondere* Voorzienigheid plaats heeft, de zaligmaakende genade? — Ik antwoorde: het zou buiten ons tegenwoordig beſtek loopen, over de wyze en den aart der voorbeſchikking te handelen, en de geſchillen tuſſchen de begunſtigers der *byzondere* of *algemeene* genade te vereffenen of te beſliſſen. Maar dit ſtaat, mynes oordeels, nogtans vaſt, dat de oorzaaken van dit verſchynzel, hoedanigen die ook weezen mogen, van de door *Malebranche* voorgewende oorzaak zeer verre verſchillen; en dat de zekerheid der

by-

byzondere Voorzienigheid van geene van beide dier verſchillende gevoelens eenigzins afhangt.

Midlerwyl is dit niet alleen aan de vooronderſtelling van *Malebranche* eigen, maar ook alle anderen, die tegen de *byzondere* Voorzienigheid zyn, hebben deeze zwaarigheid met elkander gemeen; dat 'er veel goeds, 't welk door zulk eene Voorzienigheid aan het algemeen verband der dingen zou toegevoegd geweeſt zyn, uitgeſlooten, en veel kwaads, daar door alleen te vermyden, toegelaaten wordt. Laat God de allerbeſte aaneenſchakeling der dingen uitgekoozen, en de oorzaaken allerwyslykſt geſchikt hebben, ligtlyk zouden 'er nog, door zyn *byzonder* toeverzigt, eenige goede dingen bygevoegd kunnen worden, die 'er anders nooit by kunnen komen; en eenige kwaaden afgeweerd, die buiten zodanig eene Voorzienigheid niet af te keeren zyn. Want, door de *algemeene* Voorzienigheid wordt alleen maar dat goed te wege gebragt, en dat kwaad geweerd, 't welk volgens de algemeene wetten geſchieden kan; maar door de *byzondere* Voorzienigheid oneindig meer. De gelykvormige redeneerwyze afgeleid van het gedrag van een goed en voorzigtig Vader of Vorſt, hoewel hy zyn huisgezin of volk naar de wyſte wetten beſtuure, is openlyk in ons voordeel.

Gy zult miſſchien zeggen, dat 'er in 't algemeen verband der dingen geen goed ingelaſcht kan worden, 't welk daar uit door de algemeene wetten niet voortkomen zou, ten zy de gelegenheid voor een ander goed, 't welk uit een ongeſtoord verband voortgekomen zou zyn afgeſneeden worde. Dit zou miſſchien

zo

zo uitkomen, indien, de tegenwoordige verandering volbragt zynde, God naderhand van zyn *byzonder* toeverzigt ontzet wierd: maar als dit toeverzigt aanhoudend blyft, dan zal het gereedlyk bewerken, dat 'er van de ſom der goede dingen, die door de aaneenſchakeling te gebeuren ſtonden, op de door hem gemaakte verandering, niet ſlegts niets afgetrokken, maar veel eer iets aan dezelve toegevoegd worde. Stel eens, voor een oogenblik, dat het in de aaneenſchakeling der uitwerkzelen, die natuurlyker wyze door oorzaaken bepaald wordt, niet ingevlogten geweeſt ware, dat *Julianus* in den kryg tegen *Sapor* doodlyk gekwetſt werd, maar dat de pyl, waardoor hy ſtierf, door God *byzonder* op hem beſtuurd was; zoudt gy meenen dat, door deeze verandering, iets van het goede, hetwelk uit het verband der geſchapene dingen, volgens de algemeene wetten, ſtond voort te komen, afgetrokken zou zyn?

Het zal niet ondienſtig weezen dit met een voorbeeld op te helderen. Gelyk op het vervaardigen van werktuigen, de deelen en kragten, door welken zy gedreeven worden, daar geſteld zynde, door derzelver gebruik naar de wetten der werktuigkunde, het allergrootſte uitwerkzel, waartoe zy in ſtaat zyn, voortgebragt kan worden: zo kunnen ook, dit erkennen wy, de natuurlyke oorzaaken insgelyks derwyze ingerigt zyn, dat zy de allergrootſte, of met Gods oogmerken geſchiktſte, uitwerkzels voortbrengen, welken zy zonder die inrigting niet voortgebragt zouden hebben; en hier in erkennen we met dankbaare eerbiedigheid de Wysheid van den Schepper. Byaldien egter

de konſtenaar voorts eenige beletzels, die uit de ſlyting der deelen, de traagheid der ſtoffe, of andere oorzaaken ontſtaan, telkens als zy zig voordoen, naar zyn welgevallen konde wegneemen, dan zou hy een bewys van zyn *byzonder* toeverzigt verleenen, en zyn werktuig daardoor van eene nog veel uitgeſtrekter nuttigheid maaken. Stel u nu eens voor den geeſt, dat het groot konſtſtuk, de wereld, zeer wyslyk ſamengeſteld is, en dat de daarin zynde kragten op de beſte wyze, ter beantwoordinge van Gods oogmerken, ingerigt zyn; maar dat 'er veele beletzels, door de natuur der ſtoffe, die van Gods oogmerken niets weet, en uit den aart der zedelyke oorzaaken, in ontſtaan. Denkt gy niet dat God die door zyn *byzonder* toeverzigt zal wegneemen? En intuſſchen ziet gy tevens dat deeze beletzels uit de natuur der dingen, en gevolglyk naar de algemeene wetten, ontſtaan; alsmede dat 'er, wanneer deezen weggenomen worden, een geheel ander uitwerkzel voor den dag komt, dan 'er uit die ontſtaan zoude zyn.

Waarom wordt 'er dan, zult gy veelligt vraagen, daar het dus met de zaak gelegen is, niet alles goeds voortgebragt, en alles kwaads geweerd? En ik antwoorde, dat ik my verzekerd houde, dat alles voortgebragt en geweerd wordt, wat 'er voortgebragt en geweerd kan worden, op allerleie manieren die Gode waardig zyn, en met zyne Wysheid overeenkomen. Wat wyders nog de toelaating van het zedelyk kwaad aanbelangt, het verdere beloop onzer Verhandelinge zal ons wel aanleiding geeven om hier van nader te ſpreeken.

Ge-

Gemerkt wy in deezen boven al met wysgeeren te ſtryden hadden, hebben wy de *byzondere* Voorzienigheid, tot hier aan toe, alleen met wysgeerige bewyzen aangedrongen: dan, daar we overtuigd zyn, dat we aan dezelven nog veel kragts kunnen byzetten, door de hier mede ſamenſtemmende leer der openbaaringe, zo zullen wy dezelve thans nog verder ſtaaven met de uitdruklykſte getuigeniſſen der H. Schrift, die ons in zulk een overvloed voorkomen, dat wy ons om geen bewyzen, maar over eene geſchikte keuze, uit derzelver menigte, hebben te bekommeren.

Dat God de natuurlyke oorzaaken zekerlyk zo beſtuurt, als zyne oogmerken vorderen, om de menſchen te beloonen of te ſtraffen, roept ons byna ieder bladzyde der H. S. met luider ſtemme toe.

Mozes immers voorſpelde de Iſraëliten reeds Deut. XXVIII. vers 8 en verv. dat hun, naar maate zy Gode al of niet zouden gehoorzaamen, vrugtbaarheid of onvrugtbaarheid, en meer andere voor- of nadeelen zouden overkomen. Diezelfde beſtuuring der natuurlyke oorzaaken, naar de zedelyke bedryven geſchikt, wordt ons, behalven op veele andere plaatzen, duidelyk geleerd, Deut. XI. vers 14, 15 enz. Levit. XXVI. vers 3 enz. 2 Chron. VII. vers 13 enz. Pſalm LXXXI. van vers 8 tot het einde, Jerem. V. vers 24, 25. Jacob. V. vers 16 enz.

Dat God de oorzaaken, die ten onzen aanzien toevallig zyn, beſtuurt, bewyzen ons veele plaatſen. Zo wordt een by toeval omgebragte gezegd, aan de hand zyns ombrengers door God als 't ware te gemoete

gezonden te weezen, Exod. XXI. vers 13. vergel. met Deut. XIX. vers 4. Zo leezen wy *dat het lot door God beſtuurd wordt* Spreuk. XVI. vers 33, en *dat alle de hairen onzes hoofds geteld zyn*, Matth. X. vers 30.

Even zo melden ons diezelfde Schriften, dat God der menſchen lotgevallen op eene byzondere wyze beſtuurt. Hy is het, *die arm of ryk maakt, die vernedert of verhoogt* I. Sam. II. vers 4 en 7. *Hy verandert tyden en ſtonden: zet Koningen af, of beveſtigt hen* Dan. II. vers 21. *Geeft de Koningryken der menſchen aan wien hy wil* Dan. IV. vers 17. *Uit zynen mond gaat het kwaade en het goede* Klaagl. III. vers 38. Amos III. vers 6. Dat wyders alle de daaden der menſchen in zyne hand zyn, bewyzen ook de getuigeniſſen aangetekend Spreuk. XX. vers 24 en XIX. vers 21. Jerem. X. vers 23. Zulks heeft ook plaats omtrent de zedelyk werkende oorzaaken, als die, volgens de taal der H. S., insgelyks door God naar zyne oogmerken beſtuurd worden. Hy zendt Jozeph naar Egypten om het huis van Jacob te behouden, Gen. XLV. vers 7. Hy doet Abigaël David ontmoeten, I. Sam. XXV. vers 32. Hy verydelt den raad van Achitofel, die voor Abſalom beter geweeſt zou zyn II. Sam. XVII. vers 14. Hy verwekt Cyrus om de vryheid van zyn volk te bewerken, II. Chron. XXXVI. vers 22. Hy wendt het harte des Konings van Aſſur tot de Iſraëliten, Esra VI. vers 22. men zie ook Nehem. IV. vers 4, 8, 12. En zo was de Aſſyrier, niet buiten de Godlyke beſtuuring, *de roede van Gods toorn* Jeſ. X. vers 5, 6. De plaatſen, tot het mededeelen der zaligmaakende Genade betrekelyk,

lyk, ga ik hier met opzet voorby, alzo ze niet regtſtreeks tot ons oogmerk behooren.

Wanneer iemand den zin der hier aangehaalde plaatſen met een onbevooroordeeld gemoed overweegt, zal hy naauwlyks aan Gods *byzondere* Voorzienigheid twyffelen. De beſtuuring immers der natuurlyke oorzaaken wordt door zulke ſpreekwyzen uitgedrukt, die duidelyk bewyzen dat veele uitkomſten, welken uit de algemeene wetten niet volgen zouden, door Gods *byzonderen* raad, juiſt op dien tyd, toen ze vereiſcht wierden, te wege gebragt zyn. God opent zynen goeden ſchat uit den hemel, of ſluit dien, zo dat 'er geen regen valle; gebiedt den ſprinkhaanen, dat zy 't land affcheeren, of zendt de peſtilentie. Indien men alle deeze gunſtige of ongunſtige omſtandigheden moeſt toeſchryven aan oorzaaken, die reeds van den aanvang der ſchepping op zekere wyze bepaald waren, dan zou men hier zeer verre moeten afwyken van den eigenlyken den natuurlyken zin dier plaatſen, welke eenen onbevooroordeelden Leezer van zelven voor den geeſt komt. En dit op eenen loſſen voet, ter begunſtiginge van de eene of andere wysgeerige ſtelling, te doen, vooral daar men ontallyke getuigeniſſen zou moeten verdraaijen, zulks gehengt de eerbied niet, die wy der Heilige Schriftuure verſchuldigd zyn! In waarheid, byaldien het Gode niet minder betaamde de beſtuuring der oorzaaken aan zig te houden, dan te toornen, of berouw te hebben over het gene hy gedaan of geſproken heeft; dan zoude ik zelfs ook oordeelen, dat men hier van den eigenlyken zin behoorde af te zien:

maar, gemerkt dit zyne opperheerſchappy veel meer ſtaaft en beveſtigt, zo zie ik geene noodzaaklykheid om aan zo veele, en zo fraai met elkander ſtrookende, ſpreekmanieren geweld aan te doen. Indien derzelver eigenlyke zin tegen het gemeen menſchen-verſtand aanliep, dan zou ik 'er my volſtrekt niet aan willen houden; maar, 't is 'er zo verre af, dat veeleer het tegendeel plaats hebbe. Komt het niet veel beter met den aart der dingen overeen, te ſtellen, dat God, dien men, buiten tegenſpraak, voor den eerſten beweeger te houden heeft, de natuurlyke oorzaaken, als het noodig is, tot de bedoelde einden beſtuurt, dan dat zy, ſchoon van Gods raad niets weetende, evenwel, door zo veele eeuwen heen, bewoogen worden, op zodanig eene wyze, als de toeſtand der zedelyke wereld (aan hoe veele wiſſelvalligheden onderhevig!) het vereiſcht? Veel gemaklyker zouden natuurlyke vormkragten, zonder te weeten wat zy doen, het opzigt over de formeering der bezintuigde lighaamen, ja over de regeling van het ganſch Heelal, kunnen hebben; 't welk nogtans, volgens de algemeene toeſtemming der wysgeeren, voor zeer ongerymd gehouden wordt.

Ik wil partyen in deezen niet laſtig vallen, met de zwaarigheden, welken *Bayle* den voorſtanders der natuurlyke vormkragten tegengeworpen heeft, dat zy, tegen hun eigen oogmerk aan, de bewyzen voor het beſtaan eener verſtandige oorzaak, afgeleid uit den wonderbaarlyken toeſtel van het ganſch Heelal, omverwerpen; terwyl zy de mogelykheid toeſtaan, dat oorzaa-

zaaken, zonder eenig verſtandlyk bezef, de fraaiſte juiſt geregelde gewrogten voortbrengen. Egter twyffel ik niet of dat gevoelen is met minder zwaarigheden belemmerd, dan dit denkbeeld: dat zo veele en zo verſchillende oorzaaken, van welken al het natuurlyk goed en kwaad afhangt, door zo veele eeuwen heen, volgens de algemeene wetten, die uitwerkzels voortbrengen, welken met Gods oogmerken, naar de werkzaamheden der zedelyke oorzaaken geſchikt, overeenkomen. — By uitſtek gepaſt is hieromtrent het zeggen van *Verulamius*: eene onberaadene wysgeerte verwydert ons van God, maar de wysgeerte, door een wel overdagt onderzoek verkreegen, leidt ons tot hem; want hoe grooter vorderingen de menſchen in de kennis der natuur maaken, des te duidelyker worden zy gewaar, dat 'er veele dingen gebeuren, die men aan niets anders, dan aan Gods wyze ſchikking en beſtuuring toeſchryven kan. Het is evenwel, zult gy mogelyk zeggen, den Heiligen Schryveren niet ongewoon, omtrent de natuurlyke zaaken te ſpreeken, volgens de doolende begrippen van het gemeen; dat de zon opkomt en voortgaat, dat zy ſtilſtaat enz. Maar 't is geheel wat anders, omtrent natuurlyke verſchynzels, ſpreekwyzen te gebruiken, die over 't algemeen in zwang zyn; waarvan zelfs de wysgeeren zig in hunne redevoeringen bedienen, en die ze niet wel kunnen nalaaten te gebruiken: en geheel iets anders (dit verſchilt hemelsbreedte) een gevoelen, dat volſtrekt tot de regelmaat des geloofs behoort, dikwyls aan te dringen; leeringen ter verbeteringe des leevens daaruit

af

af te leiden; den grondſlag der hoop daarop te veſtigen, en de heimelyke tegenwerpingen, die ſomtyds in 's menſchen geeſt opkomen, tegen te gaan, door eene ſterke verzekering van op Gods *byzonder* toeverzigt en zyne gunſt geruſten ſtaat te mogen maaken.

Hoe laf moeten dan (om my niet ſterker uit te drukken) alle die ſpreekwyzen voorkomen, welken ontleend zyn van Gods vaderlyke liefde, die zekerlyk in een *byzonder* toeverzigt doorſtraalt; van het neigen van Gods ooren, het openen zyner oogen, en meer dergelyken, indien het by God vaſt ſtaat nooit van de algemeene wetten af te zien! Hier over breeder uit te weiden zou inderdaad zo veel zyn als een kaarslicht op den helderen middag te doen branden. Laat ik 'er egter ter verdere opheldering van die plaatſen, welker eigenlyken zin ik geſtaafd hebbe, nog byvoegen, hoe God zelfs ſomtyds uitdruklyk zegt, dat hy eene geheele andere uitkomſt, dan 'er nu plaats heeft, te wege gebragt zou hebben, byaldien zig de menſchen van het kwaad onthouden hadden, gelyk Pſalm LXXXI vers 14 en vervolgens te zien is. De zin deezer woorden is zeer eenvoudig en gemaklyk te verſtaan, als men eene *byzondere* Voorzienigheid erkent; maar, volgens het ſtelzel van de beſte wereld, zouden zy dus verklaard moeten worden. In eene andere aaneenſchakeling der dingen, zouden zo wel de zeden, als het lot, der Jooden geheel anders geweeſt zyn; maar om dat deeze aaneenſchakeling de eenige was, die met Gods Wysheid overeenkwam, zo hebben de zaaken niet anders kunnen uitvallen. En vol-

volgens alle andere voorſtellingen, die Gods *byzondere* Voorzienigheid ontkennen, zou de zin hier op uitkomen. Byaldien God voorzien had, dat de Jooden hem zouden gehoorzaamd hebben, dan zou hy, reeds by den aanvang der ſchepping, de oorzaaken onderling in eene ganſch andere orde hebben geſchikt. Dat beide deeze uitleggingen veel verder gezogt zyn, dan behoorlyk is, kan men niet wel ontkennen.

Het is wyders ook duidelyk, dat de beſtuuring der zedelyke oorzaaken met zodanige ſpreekwyzen voorgeſteld wordt, die te kennen geeven, dat 'er een *byzonder* toevoorzigt in derzelver beſtuuring plaats heeft. Want zeker de ſpreekwyzen, dat God het harte des menſchen neigt waartoe Hy wil; dat Hy ſommigen, naar gerade zyner oogmerken, herwaards of derwaards zendt, willen veelligt meer zeggen, dan dat de wil door zekere beweegredenen bepaald wordt. Toen David God dankte, dat Abigaël hem ontmoet was, is 't niet waarſchynlyk, dat hy gedagt zou hebben, dat dit door het verband der dingen alzo bepaald was; even zo min als Jozeph, toen hy erkende, dat hy door Gods beſtuuring naar Egypten gezonden was. Niemand waarlyk, die den zin van deeze en ſoortgelyke plaatſen onpartydig onderzoekt, zal denken, dat in dezelven van de eerſte ſchepping geſproken wordt; intuſſchen zouden ze evenwel daartoe betreklyk zyn, indien het vaſt ſtond, dat die uitwerkzels, reeds by de eerſte voortbrenging der dingen, door hunne oorzaaken bepaald waren.

Ik weet wel, dat de aart der Ooſterſche taalen ſterker uitdrukkingen toelaat; dan het komt hier niet aan

op den zin der ſpreekwyzen buiten den ſamenhang met eenig voorſtel, maar op derzelver zin, in 't verband met het voorgaande en het volgende; met alle andere getuigeniſſen der Heilige Schriftuure; zo als ze met de regelmaat des geloofs volkomen ſamenhangen, en, indien ge 'er wilt byvoegen, met de gezonde reden overeenkomen. 'Er is inderdaad zulk een aantal van plaatſen in de H. S., die ons toonen, dat God het kwaad doen wraakt, verbiedt enz. dat het van zelfs blyke, dat alle die plaatſen, welken hem als eene oorzaak of een aanraader van het kwaad ſchynen voor te ſtellen, zo te verklaaren zyn, dat zyne Heiligheid 'er niet door gekwetſt worde. Maar met de *byzondere* Voorzienigheid (die Gods voortreffelykheid in geenen deele te nakomt), is het geheel anders gelegen. Daarenboven zou het my, indien de noodzaaklykheid zulks vorderde, niet moeilyk vallen te bewyzen, dat die plaatſen geene andere leering ſtaaven, dan die der Godlyke beſtuuring; welke, zonder eenige kwetzing van zyne Heiligheid, ook over de zedelyke uitkomſten gaat.

Voorts wordt de *byzondere* Voorzienigheid boven al uit die plaatſen beweezen, in welken zy van de *algemeene* onderſcheiden wordt. Ik zal hier niet aanhaalen, hoe de dichter in den CXLVII., en volgenden Pſalm van de beſchouwing der algemeene Voorzienigheid overgaat, tot het dankbaar vermelden van de *byzondere*, waardoor God voor het heil zyns volks gewaakt heeft. De woorden van *Chriſtus* zelven, by Matth. in het VI., en zo ook in het X. Hoofdſtuk,

ly-

lyden hier geene uitzondering. Onze gezegende zaligmaaker zyne discipelen, in het zesde Hoofdſtuk, van hunne te groote bekommering willende aftrekken, vermaant hen, met die trooſtvolle reden, zig verzekerd te houden, *dat God, die voor de vogelen des hemels zorgt, die de lelien en het kruid des velds bekleedt, zo veel meer voor hun zorgen zal, als zy deezen* in waardye *te boven gaan;* met hun de behoeften des tydelyken leevens te verleenen (ongetwyffeld door de harten der Godvrugtigen tot milddaadigheid te beweegen, of op verſcheiden andere wyzen), noemende zelfs hen, die hier aan twyffelden, *kleengeloovigen.* Zie vers 25, tot aan het einde van 't Hoofdſtuk. En in het tiende Hoofdſtuk moedigt hy zyne discipelen, na hen vermaand te hebben, dat zy, wanneer ze om zyns naams wille voor de rechterſtoelen getrokken zouden worden, zig niet hadden te bekommeren over het geen zy ſpreeken zouden, hebbende tevens hun de vervolgingen, die hen boven 't hoofd hingen, voorzegd, tot het afleggen van alle vreeze met deeze drangreden aan, *dat God, die zelfs voor de muskens zorge draagt, nog veel meer voor hun zorgen zoude; daar zy deeze verre te boven gingen;* en *niet toelaaten zoude, dat 'er één hair van hun hoofd viel, zonder zynen wille.* Wie bemerkt niet, dat hier, uit de *algemeene* Voorzienigheid, die zelfs voor de muskens zorgt, een bewys voor de *byzondere* afgeleid wordt? En wie kan 'er aan twyffelen of dit (het geen *Chryſoſtomus* al opgmerkt heeft) niet het gewichtigſte gedeelte der Voorzienigheid uitmaake; dat zy niet op de dezelfde wyze over

alle dingen gaa; maar op eene andere manier voor de muskens, en op eene andere voor de menſchen zorge? Byaldien het met de zaak zo niet gelegen ware, en als 'er omtrent de beſtuuring van den menſch niet een zeker byzonder toevoorzigt plaats had, dan zouden veele ſpreekwyzen der H. S., die of de Godlyke beloften, of het betrouwen der Godvrugtigen op Hem, met den ſterkſten nadruk voorſtellen, ten eenemaal zenuwloos en lam, of zonder eenige kragt bevonden worden. Geheel ongegrond beweert *Chubb*, in zyn *Euangelie van Jezus Chriſtus*, dat de opgemelde troofstredenen Hoofdſt. VI. vers 26—33, en X. vers 16, 21—31, tot de *algemeene* Voorzienigheid behooren: want de middelen, in den loop der algemeene Voorzienigheid, omzigtig aan te wenden; dan, deeze niet verwaarloosd zynde, de uitkomſt Gode aan te beveelen, en zyne hoop op Gods vaderlyk toevoorzigt geveſtigd te houden, hangt zeer wel te ſamen. En het zal ook niemand mogelyk in 't hoofd komen, dat de Jooden, en naderhand de Apoſtelen, Gods byzonder toeverzigt noodig hadden, maar wy niet; of dat het in 't oeffenen der *byzondere* Voorzienigheid Gode toen betaamlyk was, maar nu misſtaan zoude; want de redenen voor het beſchikken der uitwerkzelen van de *byzondere* Voorzienigheid ſtaan, met die voor het doen van wonderwerken, niet gelyk.

Eindelyk is 'er nog, myns oordeels, een niet minder bondig bewys voor de *byzondere* Voorzienigheid af te leiden zo wel uit de noodzaaklykheid, als uit de nuttigheid van het gebed. Want dat God, om zo

ſpree-

ſpreeken, door gebeden kan overgehaald, en bewoogen worden, om, ten onzen gevalle, uitwerkzels voort te brengen, die anders niet ontſtaan zouden zyn, wordt door de algemeene toeſtemming der Volken, en met verſcheiden zeer duidelyke plaatſen der H. S. bevestigd. Men leeze ten dien einde ſlegts de plaatſen Levit. XXVI. vers 40 en vervolgens Pſalm L. vers 15. Ephez. III. vers 20. Jacob. V. vers 16 enz. behalven nog ontelbaare andere meer. Maar dit denkbeeld vervalt geheel en al, wanneer men de *byzondere* Voorzienigheid ganſchlyk ter zyde ſtelt. Dan toch moet men toeſtaan, dat altoos die uitkomſt, welke uit de reeds bepaalde oorzaaken volgt, ook ſtand zal grypen, zonder dat de gebeden eenigzins in aanmerking komen. Ik weet wel hoe partyen bybrengen, dat God, by de ſchikking van 't verband der dingen, die gebeden al in aanmerking genomen heeft. Dan, om hier in geene herhaalingen te vervallen, men ſlaa ten deezen opzigte alleen gade, dat de Godvrugtigen, wanneer zy in de dringenſte nooden God ten vuurigſten om hulp ſmeekten, buiten twyffel met dit vertrouwen bezield geweeſt zyn, dat God, wel niet de vaſtgeſtelde orde der dingen door wonderwerken veranderen zou, daar zulks niet noodig is; maar nogtans de natuurlyke oorzaaken, of de harten der menſchen, zo zou beſtuuren, als voor hun waarlyk beſt was. De gebeden, die wy in de H. S. aangetekend vinden, worden ons zekerlyk onder ſpreekwyzen voorgedraagen, welken eene onwankelbaare overtuiging hier van te kennen geeven. En ik zou 'er ook zeer aan twyf-

felen, of zulk een menſch, die waant, dat God om zynen wille geene andere uitwerkzels voortbrengen zal, dan die door hunne oorzaaken reeds bepaald zyn, wel met die Παῤῥησία, met die vertrouwelyke vrymoedigheid, tot Gods genade-troon nadere, welke in 't harte van hem gevonden wordt, die niet twyffelt, of God zal om zynen wille, zo 't met de Godlyke Wysheid overeenkome, iets te wege brengen, dat anders geenzins geſchied zou zyn. En dit is, vermoede ik, inderdaad wel éene der voornaamſte redenen, waarom men veelen van de nuttigheid des gebeds niet wel overtuigen kan; om dat zé die gedagten voeden, dat alle de uitkomſten reeds door haare oorzaaken bepaald zyn. Ik weet zelfs wel voorbeelden van menſchen, welken dit gevoelen geheel afgetrokken heeft van te bidden. Het is althans niet te ontkennen, dat 'er uit de *byzondere* Voorzienigheid, natuurlyker, en voor de algemeene bevatting geſchikter bewyzen kunnen afgeleid worden, om de nuttigheid des gebeds te ſtaaven. En dit zelfs is eene aanduiding der waarheid; want de pligten behooren niet alleen tot de wysgeeren, maar ook tot het gemeene volk; en derhalven insgelyks derzelver beweegredenen.

'Er wordt hier egter nog al met eenigen ſchyn van waarheid tegen ingebragt, dat de zekerheid van Gods beſluiten en der voorweetenſchap aan even dezelfde zwaarigheden onderhevig is: hetwelk nogtans met reden ontkend wordt. Want (1) de inrigting der beſluiten gaat niet alleen de bevatting van 't gemeen, maar ook die der wysgeeren te boven: en men houdt het daar-

daarom voor een heilzaamen regel, dat men zyn gedrag moet ſchikken naar Gods geboden, en niet naar zyne beſluiten. Maar Gods Voorzienigheid is de eenigſte trooſt in rampſpoeden, en de kragtigſte drangreden om de menſchen tot hunne pligten aan te ſpooren; des men dezelve op zodanige eene wyze moete verklaaren, dat dit gebruik van dezelve niet verzwakt of weggenomen worde. Ten 2de ontſtaat de zwaarigheid, om Gods beſluiten met onze verpligtingen over een te brengen, hier uit; om dat wy, ter oorzaake der natuure van ons verſtand, niet kunnen bevatten, hoe God alle die op elkander volgende uitkomſten, zonder eenige opvolging van denkbeelden, heeft kunnen regelen of ſchikken; waardoor we dan heimelyk eene opvolging van denkbeelden aan zyne kennis toeſchryven; 't welk Gode onwaardig is. Maar door de erkentenis der *byzondere* Voorzienigheid wordt Gode niets onwaardigs toegeſchreeven; alleenlyk wordt daarmede vaſtgeſteld, dat 'er, als het hem behaagt, op zynen wil, dingen gebeuren, welken anders niet voorgevallen zouden zyn. Ten 3de verſchilt het oneindig veel, dat Gode zyne werken van eeuwigheid bekend zyn: en, dat Hy, ten onzen gevalle, geene andere gewrogten, dan die natuurlyk uit hunne oorzaaken volgen moeten, voortbrengen zoude; en dat alles, wat ten eenigen tyde gebeurt, volſtrekt afhangt van de dingen, die te vooren geſchied zyn. Verbeeld u eens, dat het met de inzigten van een Veldheer beſt uitkome, dat 'er op zekeren dag eene eclips aan de zon voorvalle, als hy by voorbeeld weet, dat zyne vyanden, door dit verſchyn-

ſchynzel, plotſelyk met eene groote vreeze zullen bevangen worden. Indien deeze Veldheer evenwel verzekerd is, dat dit op dien tyd niet gebeuren kan, en daarby niet gelooft, dat God in deezen wonderdaadig verkieſt te werken; dan zal hy om de erlanging van dit verſchynzel niet bidden: en evenwel zal diezelfde Veldheer, zo hy een Godvrugtig man zy, God om zynen zegen aanroepen, op dat hy de overwinning behaale. En waarom? om dat hy, ſchoon hy zig verzekerd houde, dat God den loop der planecten door geen wonderwerk veranderen zal, nogtans weet, dat God aan zig behouden heeft, zyne beſtuuring der menſchlyke zaaken, door heimelyke, en dikwyls zeer onverwagte, middelen te doen werken.

Ziet daar, hoe volledig de uitſpraak der gezonde reden en de getuigeniſſen der heilige bladeren met elkanderen overeenkomen, om ons op te leiden tot het erkennen en eerbiedigen van Gods *byzondere* Voorzienigheid.

HET

HET TWEEDE DEEL,

Gaande over de kenmerken, waaraan men de werkingen der byzondere Voorzienigheid van die der algemeene kan onderſcheiden.

De *byzondere* Voorzienigheid hier mede, zo wy vertrouwen, met onwankelbaare bewyzen geſtaafd zynde, zou de orde vereiſchen; dat wy derzelver kenmerken naſpoorden; en 't zou weinig moeite in hebben, genoegzaam onderſcheidende kenmerken daarvan te berde te brengen, ten minſte zodanige kenmerken, die ons meerendeels voldoende ſchynen.* Egter bekennen wy gaarne, dat deeze kenmerken niet van dien aart zyn, dat daar door alle de uitwerkzels der *byzondere* Voorzienigheid van alle andere uitwerkzelen te onderkennen zyn. Ja wy twyffelen, of zodanige kenmerken wel ooit door eenig ſterveling ontdekt of voorgedraagen zullen kunnen worden. En de reden hier van is niet ver te zoeken: zy ligt in onze onkunde, zo van de ge-

* De geagte opſteller deezer Verhandelinge geeft hier, in zyn aan ons ingeleverd geſchrift, eenige kenmerken op, waaraan men de werkingen deezer *byzondere* Voorzienigheid van die der *algemeene* kán onderſcheiden, welken hem de beſchouwing van 's waereld's zaaken, zyns bedunkens, aan de hand geeft. Edoch het volgende, door zyn Hooggeleerden verder bygebragt, toont zeer duidelyk, dat hy zig op zyne voorgeſtelde kenmerken niet volkomen durft verlaaten; weshalve dezelven, naar zyn eigen oordeel, niet als volſtrekt voldoende voorkomen: waarom wy 't raadzaam geoordeeld hebben, dat geene, 't welk de ſchrandere opſteller desaangaande, naar ons inzien, meer vernuftig dan bondig op het papier gebragt heeft, agterwege te laaten, en, op de gunſtige toeſtemming van zyn Ed. zelven, niet ter openlyke drukperſſe te leveren.

duurige beurtwiſſelingen, aan welken en de zedelyke en de natuurlyke oorzaaken, uit derzelver aart, onderworpen zyn; als van de Godlyke oogmerken.

De beweegingen der groote lighaamen van 't Heelal zyn zekerlyk door God op zodanig eene wyze bepaald, dat de ſtarrekundigen derzelver natuurlyke verſchynzelen bevoorens aankondigen. Maar geheel anders is het geſteld met die veranderingen, welken der menſchen geluk of ongeluk grootendeels uitmaaken; (by voorbeeld regen, hagel enz.) waarvan niet voorzien kan worden, hoe zy, volgens de algemeene wetten, zouden moeten ontſtaan. Eene onmiddelyke waarneeming derhalven bewyſt niet, dat zulk een verſchynzel, als, by voorbeeld, de ſtorm, die de onverwinbaare vloot verſtrooide, naar de algemeene wetten voorgevallen zy; en even zo min ſtaaft zy het tegengeſtelde. Uit dien hoofde zal een onbezonnen tegenſtreever, daar 'er geene gewrogten zonder natuurlyke oorzaaken voortkomen, altyd kunnen beweeren, dat iedere uitkomſt, van wat natuur ook, buiten de *byzondere* tuſſchenkomſt en beſtuuring der Godheid voortgebragt zy. Dus hebben, ſchoon 't zeker zy, dat *Marc. Aurelius*, door een ſchielyk opkomenden ſlagregen en onweder, het hem dreigend gevaar ontrukt is, veelen dit verſchynzel, hetwelk de Heidenen aan hunnen Jupiter, en de Chriſtenen aan hunnen Zaligmaaker toeſchreeven, beſchouwd, als iets, dat volgens de algemeene natuurwetten ontſtaan is. Maar, indien het zeker zy, dat de Jooden, onder *Julianus*, wederhouden werden van den Tempel te

Je-

Jeruzalem te herbouwen, door uitberſtende onderaardſche vlammen, die zelfs hun reeds gemaakte werk vernielden; dan moet men deeze gebeurtenis (waarvan, behalven veele Chriſtenen, ten getuige ſtrekken *Ammianus Marcellinus*, de Joodſche Hiſtorie-ſchryvers, en, volgens *Warburton*, *Juliaan* zelve), dan moet men, zeg ik, deeze gebeurtenis, zo niet voor een weezenlyk wonderwerk, ten minſten voor een zeer zonderling, en buitengewoon uitwerkzel der *byzondere* Voorzienigheid houden; te wege gebragt, om de buitenſpoorige ſcherpzinnigheid van *Julianus* te leur te ſtellen. Even min kan ook, door het onmiddelyk getuigenis onzer zinnen, aangetoond worden, dat eenig zedelyk gewrogt niet volgens de algemeene wetten der zielwerkingen veroorzaakt is. Want ſchoon wy al eens zien, dat wyzen dwaaslyk, eenvoudigen omzigtig, roekeloozen beſchroomd, vreesagtigen ſtoutmoedig te werke gaan, en meer dergelyken; zo kan men evenwel niet volſtrekt ontkennen, dat zodanige onregelmaatigheden uit den aart en natuur van het menſchlyk verſtand zeer wel te verklaaren zyn.

Zeldzaam kunnen ook ſtervelyke menſchen gegronde bewyzen van vooren, uit Gods oogmerken, afleiden, om deeze of geene uitwerkzels aan zyne *byzondere* Voorzienigheid toe te ſchryven; daar *zyne oordeelen ondoorgrondelyk, en zyne wegen onnaſpoorlyk zyn.* God zelve toont, (Job. XXXVIII. enz.) ten nadruklykſte aan, dat het, daar de menſchen omtrent het beloop der natuurlyke zaaken zo onkundig zyn, een vermetel beſtaan van hun is, wanneer ze over zyne

verborgen raadſlaagen willen oordeelen. Hoe weinig weeten wy! Hoe kleen een gedeelte ſlegts van den tegenwoordigen ſamenhang kunnen wy beſchouwen! Maar God, die alles ziet, heeft in de beſtuuring der tegenwoordige zaaken een uitzigt op de toekomenden, en verbindt deezen met de voorleedenen op de allerjuiſtſte wyze.

Hier benevens maakt ook de manier, op welke God zyne *byzondere* Voorzienigheid uitoeffent, der menſchen oordeel over derzelver uitwerkingen dikwerf ganſch onzeker. Want dezelve is doordeels verborgen; gemerkt God niet zelden, gelyk een verſtandig Vader, wel voor de noodwendigheden zyner kinderen zorgt, maar de middelen, door welken hy dit doet, om gewigtige redenen voor hun geheim houdt. Somtyds verhindert hy, door eene byzondere ſchikking, de geheime overleggingen en ontwerpen der menſchen, en voorkomt het kwaad, dat, als een ſlang, onder 't gras, verborgen lag; even als een ervaren Geneesheer de nog heimelyke oorzaaken der ziekte wegneemt; des het geen wonder zy, dat wy niet bemerken, wat, of hoe veel wy wel aan zyne beſtuuring verſchuldigd zyn. — En ſchoon wy al weeten, dat het werk der Godlyke beſtuuring beſtaa, in de natuurlyke uitkomſten naar den toeſtand der zedelyke wereld te regelen, zo is evenwel derzelver ſamenhang zelden zo onmiddelyk, en zo naar onze bevatting geſchikt, dat wy dezelve kunnen ontdekken; dewyl God gewigtige redenen heeft, waarom hy de verloſſing der vroomen, de ſtraffen der godloozen,

en

en meer ſoortgelyken, voor eenigen tyd uitſtelt. — Dikwyls baant God, door tegenwoordige uitwerkzels zyner *byzondere* Voorzienigheid, den weg tot deeze of gene toekomende groote en heilzaame verandering. Zo bragt hy, door het inneemen van Conſtantinopolen, te wege, dat de letterkennis, die in het Weſten byna geheel verdweenen was, aldaar herleefde: dit opende eene deur voor de hier op volgende Hervorming, waar toe reeds door zo veele getuigen der waarheid de voorbereidzels gemaakt waren. En even daar door komt het den kortzienden, en van de toekomende gebeurteniſſen geheel onkundigen, menſchen ganſch niet waarſchynlyk voor, dat God 'er op eene byzondere wyze de hand in hebbe. — Niet zelden ontdekt men, dat de voorneemens, van welken wy niet ongegrond oordeelen, dat God dezelven met een byzonder toevoorzigt begunſtigt, vrugtloos afloopen; dit doet dan de menſchen te voorbaarig beſluiten, dat 'er geene *byzondere* Voorzienigheid is; terwyl ze niet overweegen, dat God met dezelven niet meer heeft willen uitwerken, dan 't gene hy reeds bereikt heeft. Schoon voor de tyden der Hervorming zo veele getuigen der waarheid verbrand zyn geworden; zyn evenwel, door hunnen arbeid, de vonken der Hervorming onder de aſſche bewaard gebleeven. — De *byzondere* Voorzienigheid verandert den inwendigen aart, of de wyze van werken der genen niet, welken zy als werktuigen bezigt; en dit is de reden, waarom veelen, ſchoon te vermetel en ongerymd, de zodanigen, welker gebreken hun tegen-

ſtaan, voor geene gepaſte werktuigen in Gods hand, ter uitvoeringe van eenige heilzaame dingen, erkennen willen. Want, ſchoon men van *Luther* met regt moge zeggen, dat hy al te heethoofdig ware ('t geen in dien tyd nogtans noodig was); wat belemmering baart ons dit, om te denken, dat God zig evenwel van zynen arbeid heeft kunnen bedienen? Zulks doet hier even weinig ter zaake, als het den Chriſtelyken Godsdienſt tot ſchande ſtrekt (hoe zeer ſommigen hiermede ſpotten), dat *Conſtantyn de Groote* de eerſte gronden tot de ruſt en veiligheid der Kerke gelegd heeft; hoewel hy zig aan de ſchandelykſte ondeugden ſchuldig gemaakt hadde.

Dit zo zynde, blyft 'er voor ons geene andere weg over, om de uitwerkzels der *byzondere* Voorzienigheid te onderkennen, dan dat wy de middelen, door welken de veranderingen, die wy ſomtyds duidelyk zien dat met Gods oogmerken overeenſtemmen, veroorzaakt worden, (*a poſteriori*) van agteren naſpooren. Wy weeten immers, (ſchoon Gods raadſlagen verborgen zyn) dat Hy zig zekere einden heeft voorgeſteld: dat Hy, by voorb. wil, dat de beoeffening der deugd bevorderd worde; en verhoeden wil, dat het licht der waarheid niet geheel en al uitgedoofd worde. Byaldien wy dan ontdekken, dat verſcheiden uitkomſten, door geene menſchlyke bewerking of vlyt, ja tegen het oogmerk der ſtervelingen aan, door onverwagte en verbaazende middelen ter bereikinge van dezelfde einden geſchikt zyn; dan kunnen wy, zonder eenig gevaar van dooling, ons op de *byzondere* Voorzienigheid beroepen, om dit uitwerkzel te verklaaren.

Wat

Wat toch is met den aart der zaaken beſtaanbaarder, dan Gods hulp daar te erkennen, waar geen de minſte wysheid of beoogende werkzaamheid van eindige ſchepzelen beſpeurd wordt? Want daar alle menſchlyke werkzaamheid ophoudt, begint de Godlyke: als aardſche byſtand ten einde is, komt die van den Hemel te hulpe.

'Er ſchynen derhalven geene andere kenmerken van dezelve ontdekt te kunnen worden, dan welken de overeenſtemming der uitkomſten met Gods bekende oogmerken, het verband met andere beurtwiſſelingen, en de vergelyking der middelen, door welken zy bewerkt worden, aan de hand geeven. — Schoon nu deeze kenmerken, om de reeds bygebragte redenen, niet voldoende zyn, om alle de uitwerkzels der *byzondere* Voorzienigheid te onderkennen, veel min om die te voorzien of te voorzeggen, (het welk de menſchen zig ſomtyds al te ſtout aanmaatigen) zyn ze evenwel ter onzer geruſtſtellinge genoegzaam om ons te verzekeren, dat 'er eene *byzondere* Voorzienigheid over ons waakt, datze ons niet zelden handtaſtelyke blyken daarvan opleveren. Meerder kundigheid hieromtrent hebben wy niet noodig; *want het komt ons niet toe te weeten de tyden en gelegenheden, welken de Vader in zyne eigene magt geſteld heeft.* En ſchoon wy dikwyls niet weeten, welke voor- of nadeelen ons of door *de algemeene* of door de *byzondere* Voorzienigheid te beurte vallen; genoeg evenwel is het, verzekerd te zyn, dat zy allen van God, die de oorzaaken zodanig beſtuurt, of ten minſten toelaat, dat zy vol-

volgens de algemeene wetten werken, afhangen; en dat gevolglyk alle uitkomſten, het zy door *werking* of door *toelaating*, aan de *byzondere* Voorzienigheid onderworpen zyn.

Ganſch ongegrond brengen partyen hier tegen in, dat 'er door zulk eene Voorzienigheid geduurige wonderwerken in de aaneenſchakeling der dingen gebragt worden: daar 't blykbaar is, dat derzelver gewrogten duidelyk van de wonderwerken te onderſcheiden zyn. Daar benevens heeft men ook, volgens die zelfde lieden, de algemeene wetten der zwaartekragt, zo ze aan geen werktuiglyke oorzaaken toegeſchreeven moeten worden, onder de wonderwerken te tellen, het gene alle andere menſchen ontkennen. De voorbeelden van konſtſtukken, zo gemaakt, dat ze de aanhoudende hand des werkmeeſters niet behoeven, bewyzen hier niets: want de zedelyke wereld kan met geen het minſte regt voor een werktuiglyk konſtſtuk gehouden worden. Daarenboven, een werktuiglyk konſtſtuk brengt niet dan bepaalde beweegingen voort: maar Gods beſtuuring beſtaat in de natuurlyke uitkomſten naar de zedelyke wereld te ſchikken; en derzelver verſchynzels, dikwerf tegen wil en dank der natuur, tot einden, door hem bedoeld, te beſtuuren. Ook ſtrekken de ſnoode daaden der menſchen op eene geheel andere manier ter verbreidinge van Gods eer, dan de veer van een uurwerk dient, om den wyzer te beweegen. — Met meer gronds houden wy ſtaande, dat zy de beſtuuring met de ſchepping verwarren; en dat het voorbeeld

beeld van een ſchipper, die altoos op zyn ſchip is, en deszelfs beweegingen beſtuurt, veel toepaſſelyker op de zaak zy, waarvan wy ſpreeken. Boven al verdient het hier onze opmerking, hoe *Newton* (in zyne *Optica*, in 't jaar 1719 uitgegeeven, Pag. 404) reeds gadegeſlagen heeft, dat de beweegingen, aan alles in 't Heelal ingedrukt, volgens de algemeene beweegingswetten vertraagen, en eerlang geheel ophouden zouden, zo God 'er geene nieuwe beweegingen, als de nood zulks vordert, aan indrukte. Ook ſchynt men niet te kunnen tegenſpreeken, dat de wederſtand biedende kragt der ſtoffe, uit haare traagheid voortſpruitende, de geduurige vermindering der beweeging ſtaaft; hetwelk de ſtelling onzer tegenſtreeveren om ver ſtoot, en, eene *byzondere* Voorzienigheid toegeſtaan zynde, geheel geene zwaarigheid maakt. Want het zal Gode, door in de fyne en ontzigtbaare deeltjes der wereld nieuwe beweegingen te verwekken, zeer gemaklyk vallen, die beweegingen, als zulks noodig is, weder tot haaren vereiſchten trap te herſtellen; zonder dat daardoor de aaneenſchakeling der dingen in wanorde gebragt worde; doch hieryan wydloopiger te handelen is onnoodig.

Van geen meer gewigts, dan de voorige bedenkingen tegen de *byzondere* Voorzienigheid, zyn de gedagten der zodanigen, die beweeren, dat eene Voorzienigheid, zo teikens van de algemeene wetten afwykende, ſtrydig is met Gods Wysheid en Onveranderlykheid. Want indien eene Gode betaamende beſtuuring zodanig eene Voorzienigheid vordert, (hetwelk

wy beweezen hebben), dan zal dezelve zekerlyk met de Godlyke volmaaktheden zeer juiſt overeenkomen. En hoe, bid ik u, zou zy tegen ééne der opgemelden aanloopen? De Wysheid beſtaat in het uitkiezen der einden, en in het ſchikken der middelen tot derzelver bereiking; 't welk in de *byzondere* Voorzienigheid ten duidelykſte beſpeurd kan worden. Ook wordt hier door Gods Onveranderlykheid niet benadeeld. Want om allerleie uitwerkzels, die volgens de algemeene wetten nooit zouden voortgekomen zyn, te wege te brengen, wordt 'er geene nieuwe bepaaling van den Godlyken wil, van zyne voorgaande bepaalingen onderſcheiden, vereiſcht; want die uitwerkzels gebeuren uit kragt van Gods eeuwige beſluiten; daar *Hem alle zyne werken van Eeuwigheid bekend zyn.* Hand. XV. vers 18. De verandering, welke hier plaats heeft, is in de dingen zelven, maar niet in Gode gelegen.

Het zeggen van *Malebranche*, dat zy, die op eene *byzondere* Voorzienigheid wagten, God verzoeken; daar zy, onder de begunſtiging der *algemeene* Voorzienigheid, voor zig zelven zorgen kunnen, ſtrydt, ſchoon 'er over 't geheel genomen wat aan zy, zonder eenige bepaaling genomen zynde, nogtans zo wel tegen de voorbeelden van vroome menſchen, die, als zy in nood waren, Gods byzonderen byſtand afgeſmeekt hebben, als tegen de Godlyke geboden en beloften. Dit is zeker, dat de Voorzienigheid den roekeloozen en den luiaart niet begunſtigt; alsmede dat zy, die hunnen pligt verwaarloozen, dwaaslyk vorderen, dat God hen met zynen byzonderen byſtand te hul-

hulpe kome. Maar met dit alles is het aan de andere zyde ook waar, dat God de uitkomſten niet indiervoegen van der menſchen vlyt en omzigtigheid heeft willen doen afhangen, of hy verydelt wel eens de beſluiten, die met heilzaame oogmerken ſcheenen genomen te zyn; en doet integendeel de poogingen der eenvoudigen, als 't Hem goed dunkt, gelukkig ſlaagen. Byaldien God niet nu en dan op die wyze handelde, zou het nietig ſchepzel dra waanen, dat hy Heer en Meeſter over de uitkomſten, en beſliſſer van zyn eigen lot was; *dat hem aan zyn eigen garen zou doen offeren, en zyn eigen netten doen rooken.* Hab. IV. vers 16. Midlerwyl geeft dit denkbeeld evenwel geen den minſten voet aan de luiheid of agteloosheid. Want hy, die zyn pligt wel waarneemt, heeft, als de uitkomſt aan zynen wenſch beantwoordt, in zyne werkzaamheid iets, waarover hy zig verblyden mag; en, indien hy niet ſlaagt, nogtans niets, hetwelk hem kwellen kan. Want ſchoon hy zyn bedoelde oogmerk niet bereikt hebbe, zo kan hy egter verzekerd zyn, dat God, door zyne werkzaamheid, deszelfs bedoelde verkreegen heeft; en dat die al dat gene, hetwelk voor hem vergeefſche arbeid ſchynt geweeſt te zyn, tot zyn weezenlyk heil zal doen gedyen. Doch hy, die zynen pligt verwaarloosd heeft, moet noodwendig den ongelukkigen uitſlag zyner zaaken aan zyne eigene luiheid dank wyten, maar niet aan Gods Voorzienigheid toeſchryven; en in voorſpoed heeft hy geene de minſte reden, om zig ergens op te verheffen. 'Er ſtaat toch den ſtervelingen geene andere weg ter najaaging

van het waar geluk open, dan die van de betragting der pligten, hun door Gods wet voorgeſchreeven. Men moet derhalven zo vlytig arbeiden, als of alles hier van onze naarſtigheid afhing, en zo groot een betrouwen op God ſtellen, als of 'er onze arbeid niets toe deede.

De toelaating van het zedelyk kwaad is wyders altoos voor eene der grootſte zwaarigheden gehouden, die zig tegen de Godlyke Voorzienigheid ſchynen op te doen, des wy dezelve in deezen niet wel onopgemerkt kunnen voorbygaan. 't Is evenwel geenzins ons oogmerk, de oude verſchillen over dit ſtuk, of de laatere bedenkingen van *Bayle* deswegens op nieuw ter baane te brengen. Wy bedoelen tegenwoordig alleenlyk met weinige woorden te zeggen, wat 'er ons van dunkt. Indien zig de ongeloovigen van deeze toelaating van 't kwaad bedienen willen, om Gods beſtuuringe geheel en al weg te neemen, dan moeten zy, voor alle dingen, overtuigd worden van Gods zo zigtbaare Wysheid, in 't ryk der natuur; dan moet men hun aantoonen, dat zig in het ſamenſtel der dieren en van den menſch, in deszelfs aart, en de wetten, aan welken hy onderworpen is, de hoogſte goedheid en Wysheid voordoen. Byaldien zy dit niet willen erkennen, mag men hen vryelyk aan hunne hardnekkigheid overlaaten. Maar ingevalle zy dit niet meer tegenſpreeken, dan zullen zy zig wel dra laaten overtuigen, dat het met de natuur der dingen, de gezonde reden, en de gelykvormigheid ſtrydt, dat diezelfde Wysheid en Goedheid, welke in alle andere,

zo groote als kleene, zaaken zig zo duidelyk vertoonen, en waarvan men ten bondigſte bewyzen kan, dat ze binnen geene paalen beperkt zyn, zig zelven alleen in het beſtuuren van de vrye werkzaamheden der menſchen, als vergeeten, en op eene wyze, beneden haare waardigheid, zouden gehandeld hebben. En is het dat zy hiervan overtuigd zyn, dan zullen zy wel dra van zelven bemerken, hoe daaruit, dat God het zedelyk kwaad, hetwelk te voorſchyn ſtond te komen, door geene andere middelen tegengegaan is, dan hy werkelyk gedaan heeft, met het hoogſte regt afgeleid mag worden, dat het met zyne Wysheid of Goedheid (die toch nimmer van een te ſcheiden zyn) niet overeenkwam, de menſchlyke vryheid aan ſterker banden te leggen, dan hy gedaan heeft. Men moet naamelyk een onderſcheid maaken, tuſſchen de menſchlyke werkzaamheden, en tuſſchen die van God. God beſtuurt den menſch op eene Hem alleszinswaardige wyze; de menſch, de vryheid misbruikende, gedraagt zig op eene hem onwaardige wyze: God laat den menſch evenwel toe die vryheid, welke Hy in hem gelegd heeft, te gebruiken, en dus ook te misbruiken; niet, om dat God 's menſchen kwaade bedryven noodig heeft, ter bereikinge zyner oogmerken; maar omdat het met zyne volmaaktheden niet overeenkomt, in het beſtuuren van den menſch, op eene andere wyze te werke te gaan, dan hy doet; en om dat hy daarenboven weet, dat Hem, hoe de menſch ook te werke gaa, geene middelen, zyner Wysheid waardig, ontbreeken, om het kwaad zelfs zo te be-

ſtuuren, dat het op de erlanging zyner oogmerken uitloope. Welke nu de belettende oorzaaken geweeſt zyn, waarom God in het beſtuuren van der menſchen daaden niet anders handelt, dan Hy gedaan heeft: hieromtrent mogen wy, uit aanmerking van Gods onmeetbaare volmaaktheden, aan de eene, en van ons zwak begrip aan de andere zyde, onze onkunde, buiten tegenſpraak, zonder eenige ſchaamte belyden; al is het, dat ſommigen dier oorzaaken, ten minſten eenigzins, te beſpeuren zyn.

Dus verre wat het Ongeloof aangaat: maar is het dat zy, die Gods wyze beſtuuring ſchynen te erkennen, ons deeze zwarigheid tegenwerpen, dan beantwoorden wy hen in deezer voege. Dezelfde redenen, om welken God het voorkomen van 't kwaad door geene wonderwerken belet heeft, zyn tevens voldoende, om Hem te wederhouden van zig, door zyne *byzondere* Voorzienigheid, niet ſterker tegen het misbruiken der vryheid te verzetten, dan hy gedaan heeft; en deeze redenen ſtaan wy gaarne toe, dat ons niet genoegzaam bekend zyn. Maar dit weeten wy zeker, dat God, gelyk in alle andere zaaken, ook alzo in het beſtuuren van den menſch, ſteeds te werke gegaan is, en nog gaat, op eene wyze, die met zyne volmaaktheden alleszins overeenkomt: en dat 'er derhalven, uit de toelaating van het kwaad, geene bewyzen tegen de *byzondere* Voorzienigheid af te leiden zyn; of zy zouden ons, met nog veel meer gronds, tegen Gods Goedheid, Wysheid en Heiligheid (waarover wy geen verſchil hebben) ſchynen aan te loopen.

Het

Het natuurlyk kwaad, voor zo verre het zynen oorſprong aan het zedelyk kwaad verſchuldigd zy, is eene doorſlaande blyk der Godlyke Wysheid. Indien men dan hier uit eene tegenwerping tegen de *byzondere* Voorzienigheid ontleene, moet zy in de onregelmaatige bedeeling van 't zelve gezogt worden; als niet juiſt geëvenredigd naar de menſchlyke bedryven; of daarin, dat het den Vroomen dikwyls kwalyk, en den Godloozen wel gaat.

Dan het is reeds zo dikwyls door geagte Mannen, en vooral door den beroemden *Scherlock*, beweezen, hoe zulks met de wyze beſtuuring der ondermaanſche zaaken zeer wel beſtaan kan, dat het niet noodig zy ons hiermede in 't breede optehouden. Wy zeggen derhalven alleenlyk maar met een kort woord. De onheilen, die den Vroomen beloopen, worden door de *byzondere* Voorzienigheid zo beſtuurd, dat zy hun tot weezenlyk heil gedyen. En de Vroomen hebben geen reden, om den Godloozen hunnen voorſpoed te benyden, daar die hen ter verbeteringe hunnes leevens noopt, en ons een navolgingswaardig voorbeeld van zagtmoedigheid en weldaadigheid verleent. Ook hebben wy ons aan den langduurigen voorſpoed van eenige Godloozen, die de Vroomen inzonderheid drukt, niet te ſtooren. Want waarlyk de Godlyke Voorzienigheid, ſchoon ten deezen aanzien al eens van onrechtvaardigheid beſchuldigd, wordt gemeenlyk door der menſchen uitſpraaken, gelyk *Claudianus* en *Malherbe* in hunne verzen zig cierlyk hooren laaten, wel dra weder vrygeſproken. En of ſchoon verdiende ſtraffen ſom-

ſomtyds al eens lang uitgeſteld worden, zo is 't egter blykbaar genoeg, dat de boozen dikwyls het uitſtel der ſtraffen met derzelver zwaarte ryklyk boeten. Dit toonen ons ten overvloede de brieven van *Tiberius* aan den Raad geſchreeven, waarin de Wanhoop doorſtraalt, en die den angſtvalligen toeſtand van een knaagend geweeten op het leevendigſte afſchilderen. En wat wonder, dat God, zig van den boozen bedienende om anderen te kaſtyden of te ſtraffen, of om door hem, deeze en geene einden, die Hy zig voorgeſteld had, te bereiken, den boozen, welken toch de verdiende ſtraffe eerder of laater, hier of namaals, zal overkomen, niet vroeger, maar dan eerſt met zyne ſtraffende hand bezoekt, wanneer hy geheel en al nutloos geworden is!

Schoon wy, dus ſpreekende, vaſtſtellen, dat het een groot gedeelte der *byzondere* Voorzienigheid uitmake, dat God zig van de boozen als middelen bedient, om zyne oogmerken te bereiken, moet men ons gezegde evenwel in dien zin verſtaan, dat het tegen zyne Heiligheid niet aanloope. *Hy is te rein van oogen om het kwaad te aanſchouwen*, hetwelk hy verbiedt, wraakt, en belet. Dan des niettegenſtaande werkt hy ſomtyds, door de onderneemingen der boozen, iets uit, dat zynes waardig is; zekerlyk niet door hun eenige ſlegte gedagten in te boezemen, maar door hun de gelegenheid van uitvoering te verſchaffen, de beletzels af te wenden, en hunne verrigtingen te beſtuuren. En in dit alles doet God niets dat hem onbetaamelyk, of onrechtvaardig is. Volgens Gods rechtvaar-

vaardig oordeel verdiende Keizer *Mauritius* ongetwyffeld omgebragt te worden; en dien volgens is hy niet onbillyk aan *Phocas* ter ſtraffe overgegeeven, toen deezen booswigt de gelegenheid vergund wierd, om, niet het ingeboezemde, maar het reeds in zyn harte overlegde ſchelmſtuk, (waarin eigenlyk de misdaad gelegen is) ter uitvoeringe te brengen; en vervolgens heeft God dienzelfden *Phocas* zyn ſnood wanbedryf rechtvaardig doen boeten. Dat men over der menſchen goede gedagten op eene andere wyze hebbe te denken, is my bekend; maar het behoort, mynes agtens, tot myne tegenwoordige taak niet, over het verleenen der zaligmaakende Genade te handelen.

Eindelyk beweeren onze tegenſtreevers hier nog, dat de ondervinding en de *analogie* of de gelykvormigheid in deezen voor hun pleiten; inzonderheid *Hume* in zyne *Wysg. Verh.* II. *D.* XI. *Verh.* daar hy voor den Epicuriſt ſpeelt. Dat veelen, die de *byzondere* Voorzienigheid, ter hunner reddinge, ten hoogſten noodig hadden, van God, om zo te ſpreken, als verlaaten gebleeven zyn, en deszelfs byſtand, hoe zeer zy 'er om baden, niet hebben mogen erlangen, ſtrekt, zeggenze, ten bewyze, dat dit gevoelen onzeker, ja dat die verwagting geheel ydel is. Het antwoord, eertyds door den Godloozen *Diagoras* aan iemand, die uit de tafereelen der genen, welken de Schipbreuk ontkomen waren, de Voorzienigheid bewees, gegeeven, zeggende, dat de tafereelen der verongelukten niet geſchilderd werden, is nog heden de taal der Ongeloo-

vigen; zy dringen dit denkbeeld geſtadig aan, en zingen hunnen ouden zang; waarom is dan God de goede voorneemens en poogingen van deezen en geenen, door zyne *byzondere* Voorzienigheid, niet ter hulpe gekomen?

Maar Ongeloovigen, die zig dus uitlaaten, gedraagen zig even ongerymd als iemand, die zeggen zou, dat de allerfraaiſte redenvoeringen uit eene toevallige vermenging van in 't wild daar heen geſmeeten letters ontſtaan waren, alleen om dat 'er in het boek, waar in dezelven geplaatſt zyn, eenige zaaken voorkomen, welken uitgedrukt worden door characters, die hy niet leezen kan. Wat toch is baarblykelyker, dan dat men overal ſpooren van Gods wyze en weldaadige Voorzienigheid ontdekt? En als wy intuſſchen het waarom van ſommige gebeurteniſſen niet begrypen kunnen, zyn wy dan daar door geregtigd, om de oogen onzes verſtands voor de klaarſte waarheden, al willens, toe te ſluiten? Zulks is vooral te meer ongerymd, gemerkt wy, ter oorzaake van ons bepaald begrip, de reden van Gods oogmerken en voorneemens onmogelyk kunnen navorſchen. Waren wy als in het middelpunt der zedelyke wereld geplaatſt, ongetwyffeld zouden alle de uitkomſten zig aan ons voordoen, als uitneemend welgeſchikt, en naar de wyſte wetten geregeld; maar 't is niet te verwonderen, dat, in onzen tegenwoordigen toeſtand, eenige dingen ons niet juiſt genoeg geregeld toeſchynen; even als weleer Koning *Alphonſus* over het wereldſtelzel dagt. Waarom

velt

velt het Ongeloof een onbillyker vonnis over de verwonderenswaardige werken van God, dan *Socrates* over de Schriften van zekeren Wysgeer? Hy ontdekte, dat alles, wat hy verſtond, voortreffelyk uitgevoerd was; en leidde daaruit af, dat het ook zo gelegen ware, met al het overige, dat hy niet verſtond. En hieromtrent kunnen wy ons te meer geruſt ſtellen, als wy nagaan, dat de beſchouwing van een toekomend gelukkiger leeven, den vroomen door God beſchooren, geſchikt is, om alle zwaarigheden, welken de menſchlyke onkunde of vermetelheid hier ook moge te berde brengen, zeer gemaklyk op te loſſen.

Na dus de oorzaaken, die ons meer of min belemmeren, om zodanige kenmerken der *byzondere* Voorzienigheid op te geeven, door welkers behulp alle derzelver uitwerkzels van die der *algemeene* Voorzienigheid altoos onderſcheiden kunnen worden, verklaard, en de bedenkingen, die tegen de *byzondere* Voorzienigheid ingebragt kunnen worden, tegengegaan te hebben, zal het ons nu ten vollen vryſtaan hier uit op te maaken, dat de zekerheid der *byzondere* Voorzienigheid volkomen vaſt ſtaat, en dat 'er geene onoverkomelyke zwaarigheden meer zyn, die ons verhinderen, om een denkbeeld van derzelver werkzaamheid te vormen.

Gemerkt hiermede onze Verhandeling ten einde loopt, zal ik, om 'er de laatſte hand aan te leggen, ten beſluite nog kortelyk doen zien, hoe men uit de overweeging der *byzondere* Voorzienigheid de alleraangenaamſte vrugten moge plukken.

Zy immers is het, die de angſtvallige zorgen uit onze harten verdryft; die ons ten ſterkſte tot dankbaarheid jegens God aanſpoort; die ons noopt om ons vertrouwen op Hem te veſtigen, en ons bekwaam maakt om de moeielykheden deezes leevens met lydzaamheid te draagen. Zy is de toevlugt, de trooſt der elendigen, en verleent hun verligting in alle hunne rampen en wederwaardigheden.

Alle deeze dingen kan men van de Voorzienigheid, naar het denkbeeld van *Malebranche*, naauwlyks verwagten. Want ſchoon het een of ander al eens zeer dienſtig en voordeelig voor ons mogte ſchynen; God evenwel zal meer toevoorzigt hebben op de orde der dingen, die hy eenmaal door zekere oorzaaken en algemeene wetten vaſtgeſteld heeft, dan op den Menſch. Dus zal het den menſchen op deeze wereld, door het waarneemen of verzuimen van hunnen pligt, zeer weinig, door eene blinde bewerking van oorzaaken, zeer veel, en door toedoen der Voorzienigheid, bykans in 't geheel niet, mede- of tegengaan.

Volgens de ſtelling der *beſte* Wereld zullen u juiſt die rampen of zegeningen overkomen, die uit de eenmaal

maal vaſtgeſtelde aaneenſchakeling der dingen noodwendig volgen moeten. Gy begrypt ligtelyk, dat het leevenslot in eene andere aaneenſchakeling gunſtiger voor u geſchikt had kunnen worden: maar die Wereld, waarin gy gelukkiger zoudt geweeſt zyn, zou even daar door ſlegter geweeſt zyn dan deeze beſte Wereld: des het ten uiterſten billyk zy, dat uw byzonder belang voor dat van het algemeen wyke.

Maar 't komt my voor, dat menſchen, in rampen gedompeld, met deeze trooftreden niet zeer voldaan zyn. Zy zouden ten minſten wenſchen, dat het algemeen welzyn niet tegen hunne byzondere welvaart aanliep: 't welk de groote *Monteſquieu* altoos als een zekeren misſlag in de Regeering van een Volk gereekend heeft. En zeker zulke troofredenen komen ons te gedrongen voor, of ten minſte als niet geſchikt naar de menſchelyke vatbaarheid. Wat raakt het my (zal toch iemand zeggen) of deeze Wereld de beſte zy, als ik in dezelve het deerlyk ſlachtoffer van ramp en tegenſpoed ben?

Hoe men het ſtuk ook keere of wende, men zal zig ſteeds gedrongen vinden te belyden, dat eene altoos beengde en aan voorwaarden gebondene Voorzienigheid, waarvan men de *byzondere* uitſluit, iemand weinig baaten kan; en men bezeft ligtelyk, dat den deugdzaamen man meer goeds te weeggebragt kan worden door Gods *byzonder* toevoorzigt, dan door eene bewerking van oorzaaken, die aan algemeene wetten

onderworpen is. Buiten dit *byzonder* toevoorzigt zal 'er altoos, op de eene of andere manier, een zeker noodlot overblyven, van welks inrigting der menſchen voor- of tegenſpoed afhangt.

Indien gy in tegendeel de *byzondere* Voorzienigheid eerbiedigt, dan zult gy met vreugde (zo gy waarlyk wys zyt) Gode, dien volmaakt goeden, wyzen, en magtigen Vader, de beſchikking van het geheele beloop uwer leevens omſtandigheden toebetrouwen; als die veel beter, dan gy zelf, weet wat u nuttig is, en die u ongetwyffeld alles, wat tot uw welzyn dient, zo gy hem in opregtheid eert en vreeſt, ſchenken zal, ja die zelfs, wanneer hy uwe gebeden niet ſchynt te verhooren, ook daarin ten uwen beſte handelt.

Ook hebt gy, te midden in de rampſpoeden die u treffen, niet te wanhoopen. Die ongevallen toch zyn geen blyken van Gods gramſchap, maar van zyne Goedheid, die voor uw welzyn waakt; *want God kaſtydt een iegelyken Zoon, dien hy lief heeft.* Wacht u dan ook van alle gemelykheid over derzelver zwaarte; want ingevalle ligter bezoekingen, naar zyn oordeel, ten uwen nutte genoegzaam geweeſt waren, zou hy deeze meer treffende rampen u niet toegezonden hebben. Vertrouw vaſtelyk op den volkomen bekwaamen geneesheer, die de hulpmiddelen naar den aart der ziekte ſchikt.

Indien gy, of iemand van de uwen, in algemeene plaagen deelen moet; denk dan, dat gy nog erger te-

gen-

genheid verdiend had; dat God alles, wat gy ondergaat, tot uw heil zal doen gedyen, en u geen zwaarder rampen, dan u nuttig zyn, zal laaten overkomen.

Stelt God veel ligt hier door uw geloof en lydzaamheid op de proef; hy doet zekerlyk ook dit ter bevorderinge van uw welzyn, en zal wel dra uwe ſmerte, als die van *Job*, met des te grooter blydſchap vergelden. Ja, roept hy u, om, als een getuigen der waarheid, den wreeden marteldood te ondergaan, laat de moed u dan niet begeeven; God zal uw edel en manmoedig voorneemen met zyne byzondere hulpe, zo verre gy dezelve noodig hebt, ondersteunen.

Veſtig derhalven uw betrouwen onwankelbaar op God; maar verzuim ook niet van de gepaſte middelen gebruik te maaken: dan, en anders niet, moogt gy op den Godlyken byſtand hoopen; want Gods *byzondere* Voorzienigheid werkt, buiten tegenſpraak, niet minder dan de *algemeene*, naar de regelen der volmaaktſte Wysheid.

't Is my niet onbekend, dat ook zy, die meenen, dat de Voorzienigheid aan algemeene wetten gebonden is, dezelfde taal voeren; maar even dit is ook eene blyk, dat de waarheid ons toejuicht: daar zy, die de *byzondere* Voorzienigheid ontkennen, derzelver vrugten, buiten welken zy het niet ſtellen kunnen, nogtans plukken.

God

God oeffent in het beſtuur der Wereld eene *byzondere* Voorzienigheid, van de *algemeene* onderſcheiden, is derhalven eene waarheid van die natuur, dat het Menſchdom in derzelver verzekerde overtuiging een groot belang hebbe. En dit zelfs levert een ſterk bewys voor de *byzondere* Voorzienigheid op. DE DWAALING TOCH IS UIT HAAREN AART SCHADELYK; MAAR DE WAARHEID NUTTIG.

HOMO PROPONIT, DEUS DISPONIT.

VER-

VERHANDELING

TER BEANTWOORDINGE DER

VRAAGE:

ZYN'ER GOEDE BEWYZEN VOOR EENE BYZONDERE VOORZIENIGHEID VAN GOD IN DE REGEERING DER WERELD? ZOO JA: ZYN'ER KENMERKEN, WAARAAN MEN DE WERKINGEN DEEZER BYZONDERE VOORZIENIGHEID VAN DIE DER ALGEMEENE KAN ONDERSCHEIDEN? EN, WANNEER EINDELYK ZULKE KENMERKEN NIET TOEGESTAAN WORDEN, KAN DAT, IN HET BEGRIP DER BYZONDERE VOORZIENIGHEID, EENIGE ZWAARIGHEID MAAKEN?

DOOR DEN EERWAARDEN HEERE

JAN VAN GILSE.

LEERAAR DER DOOPSGEZINDEN TE WESTZAANDAM.

Wien, daarop, de Tweede ZILVEREN EERPRYS, door TEYLERS GODGELEERD GENOOTSCHAP, is toegeweezen.

Indagatio rerum, tum maximarum, tum etiam occultisſimarum, habet oblectationem.

CICERO.

VERHANDELING

OVER DE

VOORZIENIGHEID,

WAARIN DE BEWYZEN EN KENMERKEN,
VOOR DE LEER EENER
BYZONDERE VOORZIENIGHEID,
DOORGAANDS, BYGEBRAGT, GETOETST
EN VERWORPEN WORDEN.

Door den prikkel der regtmaatige eerzugt aangedreeven, en vervuld met de opregtſte begeerte, om aan de belangen van waarheid en deugd wezenlyken dienſt te doen, hoope ik in ſtaat te weezen over het juiſte begrip van Gods Voorzienigheid eenig ligt te ſpreiden. — Ik waag het, na een bedaard onderzoek, doch met allen ſchroom, natuurlyk eigen aan menſchen, die een zeer algemeen gevoelen beſtryden, de kenmerken en bewyzen, voor eene byzondere Voorzienigheid van God bygebragt, te toetſen en derzelver wankelbaaren grondſlag aan te wyzen, met geen ander inzigt evenwel, dan om het leerſtuk der VOORZIENIGHEID zelve ten kragtigſten te beveſtigen.

Het oogmerk van deeze Verhandeling is, de Leer der byzondere Voorzienigheid *te beproeven, en derzelver wankelbaaren grondſlag aantetoonen.*

Dit laatſte in het oog gehouden zynde, is het niemand euvel te neemen, dat hy, daar omtrent, den weg van een vry onderzoek inſla, dien de verſtandigſte Godgeleerden deezer eeuwe voor hunne tydgenooten, welke waarheid en Godsdienſt minnen, open zetten; te meer, 't geen door my breedvoeriger zal aangeweezen worden, daar onze verſchillende denkbeelden, wegens de Voorzienigheid gekoeſterd, volſtrekt geenen inbreuk kunnen doen, op de trooſtryke toepaſſingen, welke het menſchdom, in kommer en elenden gezonken, daarvan op hunne omſtandigheden weet te maaken.

In de meeſte Verhandelingenover de Voorzienigheid wordt te algemeen, en te weinig bepaald geſproken.

De Vraag, door TEYLER'S geëerd Genootſchap uitgeſchreeven, ſchynt te veronderſtellen, dat in de bekende zamenſtellen der Godgeleerdheid, en in afzonderlyke ſchriften van wysgeerige Mannen, zulk een gewenſcht ligt over de Voorzienigheid niet verſpreid zy, of men kon het ſtuk nog veel klaarder voorſtellen, en daarvan met meerdere bepaalinge en onderſcheidinge ſpreeken. In de daad; de meeſte ſtukken, die zelfs in zeer uitgewerkte verhandelingen, door luiden van grooten roem, over de Voorzienigheid geſchreeven zyn, ſtrekken, voornamentlyk, om twee wangevoelens, zo ontëerend voor een volmaakt Weezen, te keer te gaan. Ze bewyzen, voor eerſt; dat 'er zo iets als het geen men geval noemt, afgeſcheiden van eene eerſte en eeuwige oorzaak, niet beſtaat. Ten tweeden; dat het met Gods waardigheid overeenkome, om zo wel zyne zorge en regeering over de geringſte, als over de grootſte zaaken uit te ſtrekken. Dan wat de geſchil-

ſchillen over eene tuſſchenkoomende, of eene te voren alles beſchikkende beſtiering belangt, tot welke verſchillende gevoelens de vraag betrekking heeft, daaromtrent drukken zy zich of zo algemeen, of zo duister uit, dat men naauwlyks in ſtaat zy, daarvan een juiſt berigt te geeven. Zomwylen noemen ze dit eene verordineering of beſtelling te vooren gedaan; zomtyds ſpreeken ze van eene byzondere tuſſchenkomſte der Godheid, gelyk men, tot ſtaaving daarvan, meer dan één voorbeeld uit de uitvoerige verhandeling van den Biſſchop *Sherlock* zou kunnen bybrengen; een ſtuk anders, waarvan met alle hoogagting moet geſproken, en geſchreeven worden. Wy neemen het niet op ons de oorzaaken dier merkbaare verſcheidenheid aan te wyzen. Veelligt gaf de weifelende ſtaat tuſſchen de beiderleie begrippen, of eenige menſchenſchroom daartoe aanleiding. (*a*)

Het gevoelen, dat er eene Goddelyke Voorzienigheid is, ſtaat zeer vaſt en kan niet ontkend worden.

De juiſte begrippen, die ons door de natuur en openbaaring wegens Gods Wysheid, Goedheid en uitgeſtrekt Vermogen, zyn ingeboezemd — begrippen, welke ons met een zeggen, dat dit volmaakte Weezen met de ſcheppinge van alle dingen zekere oogmerken moet gehad hebben, en wien, om die reden, nimmer het vermogen ontbreeken kan om dat geene te bereiken, welk zyne Wysheid zich heeft voorgeſteld

(*a*) Nogthans weet men, wat de *Leibnitziaanen* daaromtrent ſtellen. *Price* beſteedt, in zyne ſchoone verhandeling, tot dit geſchil 18 *bladz.* Men heeft van den beroemden en zeer wysgeerigen *Dryfbout* een werk, betrekkelyk tot de *byzondere Voorzienigheid*, dat ten opſchrifte heeft: *Specimen Philoſophico-Theol. de Providentia D. ſpeciali. Traj. ad Rhenum*, 1768.

ſteld — deeze begrippen hebben, ten eenen maale, de gedagten uitgerooid, welke Gods Voorzienigheid beſtreeden, en in een onbeteugeld vernuft wel eens opkwamen. Zy zyn althans uitgerooid by alle die geene, welke hunne harten voor de inlichtinge der waarheid openzetten. De werken zyner handen kan God nooit overgelaaten hebben aan uitkomſten, volſtrekt onbepaald. En alles ter bereikinge van zekere oogmerken geſchaapen zynde, moeten de dingen deezer waereld eenmaal die oogmerken bereiken. Daar voor heeft de hoogſte Wysheid, dit moeten wy van haar denken, zorge gedraagen by de hervoortbrenginge van alles, door zodanige wetten te bepaalen en de gebeurende dingen zulk eenen loop te geeven, of met haar wys beſtier nu en dan tuſſchen beide te koomen, dat dit geſchiede. En terwyl dat geene, welk ons ſtervelingen omringt, of 't geen we by onzen leeftyd zien gebeuren, de deelen zyn van, en behooren tot die zaaken, met welke het opperſt Weezen zich ook een zeker oogmerk heeft voorgeſteld, zo grypt die zelfde zorge, die zelfde beſtiering, die altoos heeft plaats gehad, nog ſtand; terwyl die uitmuntende mannen niet te veel zeiden, die beweerden: ZO 'ER GEENE VOORZIENIGHEID IS, IS 'ER OOK GEEN GOD. (*a*)

De

(*a*) „ God, een Weezen, oneindig in Magt, Wysheid en Goedheid, zegt „ zeker iemand, onder het baarblyklykſt gevoel van den trooſt, dien de heili„ ge overtuiging deezer waarheid veroorzaakt, is de oorſprong der wereld. „ Alles, wat in de wereld is, van het grootſte tot het kleinſte, heeft zyn aan„ weezen van hem. De worm is zo wel zyn ſchepſel als de engel: de eerſte „ be-

De leer der Goddelyke Voorzienigheid, op zodanige en meer andere vaſte grondſlagen, gelegd zynde, welke alle verſtandige minnaars en beſchermers van onzen voortreffelyken Godsdienſt wel kennen, geeft zekerlyk den uitneemendſten trooſt aan een godvrugtig hart; maar die zich daarvan waardige en meeſt met 's Hoogſtens volmaaktheden overeenkomende denkbeelden vormt, doet de grootſte eer aan dezelve. Dat hy althans, welke zyne zielsvermogens inſpant en den helderen veder op het papier zet, om de eene of andere hoogſtwaarſchynlyke verklaaring te geeven, van de wyze, op welke het opperſt beſtier des Hemels te werk gaat, het volgende met allen ernſt indenke. *Voorzienigheid*, *Zorge*, *Toevoorzigt*, *Beſtiering* en wat dies meer zy, zyn alle ſpreekwyzen, welke, op eene Goddelyke werking toegepaſt en wel verklaard zynde, ons het opperſt Weezen en zyne werkzaamheden na buiten in een zeer volmaakt ligt doen voorkomen; maar die, in het afgetrokken beſchouwd

Het leerſtuk der Voorzienigheid verkwikt het hart, maar moet, op de Godewaardigſte wyze, geloofd worden.

of

„ behoort zo wel tot het ontwerp der hoogſte Wysheid als de ander. De Al„ magtige zorgde met gelyke werkzaamheid voor beider aanweezen. Het lot „ van den eenen en anderen hangt even min af van een blind geval. De Al„ lerwyſte heeft in beider ſcheppinge een hem betaamelyk oogmerk gehad: „ het moeſt hem aan doorzigt of magt ontbreeken, indien hy dat oogmerk liet „ vaaren. Beide zyn zy kinderen zyner Almagt, en dus beide voorwerpen „ zyner Voorzorge. In de natuur is geen ſtofje noodeloos. Een zandkorrel „ kan, even min als een weereldgebouw, zonder oogmerk geſchaapen zyn. Elk „ heeft in het ontwerp des Allerwyſten zyne beſtemde plaats. De verwiſſelin„ gen, die beide ondergaan, zyn van den Alweetenden voorzien, en van den „ Allerhoogſten vaſtgeſteld geworden. Zy zyn alle middelen tot het hoofd-ont„ werp, door den Oneindigen gemaakt. Hier aan te twyfelen is zo wel aan „ het aanweezen als aan de eigenſchappen te twyfelen. *Indien 'er geene Voorzie„ nigheid is, is 'er geen God.*" Ziet *Price vier verhandeling., eerſte verhandeling., Stapfer wederl. Godgel. D. 2. bladz.* 188 *enz., J. A. Turret., Vindiciae P. D. tom.* 1., *diſſ.* 5.

of menſchelyker wyze verſtaan, dat volmaakte ligt in eenen aanmerkelyken trap doen afneemen, en eigentlyk ontleend zyn van den bekrompen en onvolmaakten kring, waarin wy ſtervelingen of eindige weezens geplaatſt zyn. Het toevoorzigt, de zorge en het naauwkeurig beſtel, welke iemand gebruiken en in het oog moet houden, vooronderſtellen, dat 'er zwaarigheden en beletſelen voorzien worden, of daadelyk plaats hebben, en wel van dat gewigt en belang, dat zy deszelven oogmerk zouden kunnen dwarsboomen, zo 'er geene voorzigtigheid of magt gebruikt wierde, die het waagen en zien zullen, of zy ſterk en verſtandig genoeg zyn, om tegen die beletſelen en zwaarigheden rykelyk op te weegen. Dit niet alleen. Maar deeze uitdrukkingen vooronderſtellen tevens, dat deeze zwaarigheden en beletſelen, zo al voorzien, evenwel niet voorgekomen konden worden; zaaken, die, op de Schepping en Beſtiering van God toegepaſt zynde, of ganſchelyk vervallen, of in eene geheel andere gedaante voorkomen.

Overgang tot beandwoording der vraage. Dit diende ter voorbereidinge van mynen geagten Leezer. Nu ga ik tot de zaak zelve over. De geëerde Bezorgers van TEYLER'S Godgeleerd Genootſchap hebben hunne Vraag over de *Voorzienigheid* dus uitgeſchreeven;

De Vraag. *Zyn 'er goede bewyzen voor eene byzondere Voorzienigheid van God in de regeering der Wereld? — Zyn 'er kenmerken, waaraan men de werking deezer byzondere Voorzienigheid van die der algemeene kan onderſcheiden? En, wanneer eindelyk zodanige kenmerken niet toegeſtaan wor-*

worden, kan dit in het begrip eener byzondere Voorzienigheid eenige zwaarigheid maaken?

Wy zullen

I. Eerſtelyk, zommige opheldrende aanmerkingen maaken, die, eensdeels, ſtrekken, om de vraag zelve toe te ligten; en, anderdeels, dienen, ten einde zodanige onderſcheidingen optegeeven, noodzaakelyk, om op eenen vaſten voet, in onze verhandeling, te kunnen voortgaan. *Verdeeling van het Antwoord.*

II. Ten tweeden, de gronden en bewyzen toetſen, op welke de leer eener byzondere Voorzienigheid gebouwd wordt.

III. Ten derden, ons begrip omtrent de algemeene Voorzienigheid kortelyk opgeeven, in een klaar ligt voorſtellen, met redenen bekleeden, en tevens doen zien dat hetzelve, met de allerbyzonderſte zorge van God, zelfs over de geringſte zaaken in de wereld, overeen kome.

IV. Ten vierden en in de laatſte plaats zullen wy de zwaarigheden uit den weg ruimen, die in onze ſtellingen mogten ſchynen te weezen.

HET EERSTE DEEL.

Eerſte aanmerking.

Het zy men voor het ſtelſel eener byzondere Voorzienigheid is, het zy men dat verwerpt, met een algemeen toevoorzigt en beſtier des Hemels plaats te vergunnen, men werpt daarom de regeering der Godheid niet om verre, nog ſtelt, dat zy de dingen, die gebeurlyk zyn, of gebeuren, aan een blind geval, of *De algemeene, zo wel als de byzondere Voorzienigheid erkent Gods wyze re-*

geering, zelfs ten opzigte van de geringſte zaaken.

eene volſtrekt onbepaalde en onvoorziene uitkomſt overlaate. Zo dit ons ſtuk eens het ligt moet zien, zal het waarſchynelyk door luiden van meerdere en mindere kundigheid geleezen worden, en uit die oorzaake is deeze aanmerking allernoodzaaklykſt. Zommige hebben wel eens gedagt, dat de ontkenning eener byzondere Voorzienigheid dit laatſte ten gevolge hadt, maar zeer ten onregte, en de verſtandigſte onzer dagen zullen den beſtryders eener byzondere Voorzienigheid wel regt willen geeven (*a*). Onder andere heeft het geagte Godgeleerde Genootſchap, voor welk wy tegenwoordig ſchryven, dit zeer duidelyk aangeweezen, wanneer het, in hun berigt op de tweede bladzyde, het volgende ter opheldering zegt: „ wy „ verſtaan hier door eene byzondere Voorzienigheid, „ zulk eene, waardoor God, in zommige gevallen, „ byzonder werkzaam is, om zekere uitwerkſelen „ voort te brengen, die volgens de algemeene rege„ len, naar welke hy de wereld regeert, niet zouden „ voortkoomen." — Men geeve dan nauwkeurig agt op eene onderſcheidende bepaaling eener *algemeene* en *byzondere Voorzienigheid.* In de beſte ſchriften zelve, over dit onderwerp handelende, vindt men de byzondere Voorzienigheid doorgaands geſteld in de zorge van onzen weldoenden Vader ook over de geringſte zaaken; en de algemeene Voorzienigheid geplaatſt in het toevoorzigt der opperſte Godheid, over de grootſte zaaken en gewigtigſte gebeurteniſſen van deezen aard-

(a) *Price, over de Voorzienigheid.*

aardbodem (*a*). Dan deeze bepaalingen zouden hier zeer mislyk inkoomen; want wy hebben al niet duister te verſtaan gegeeven, en hoopen zulks nog breeder in het vervolg aan te wyzen, dat het Opperweezen met het bloedeloos en onzigtbaar diertje zich zo wel een gewigtig oogmerk heeft voorgeſteld, als met den verhevenſten Engel, en, om die reden, met het hoogſte regt, gezegd kunne worden, daaromtrent, bezorgd te zyn, en het tot zyn oogmerk te beſtieren, vermits het der hoogſte Wysheid nooit onverſchillig kan zyn, of zy haar oogmerk bereike dan niet. — Wat dan? — De voorſtanders der byzondere Voorzienigheid ſtellen, dat God in de regeering der wereld zomwylen byzonder werkzaam is, dat is tuſſchen beide komt, en alzo afwykt van zyne gewoone wyze, op welke hy anders werkzaam is in die regeering, ſchoon die afwyking niet zigtbaar zy, en 'er zich niets vertoone, 't geen men een wonderwerk noemen kan. De verdeedigers eener algemeene Voorzienigheid, ten minſten zo als wy het ſtuk begrypen, ontkennen die byzondere werkzaamheid of tuſſchenkomſte, maar oordeelen, dat God, altoos, naar die algemeene wetten en bepaalingen, welke zyne Wysheid zich zelven gemaakt heeft, te werk ga; en dat hy alle dingen in een verband gelegd heeft, welk zyne Wysheid, nimmer, behoeft te ontknoopen; uitgenomen in zommige gevallen, waarin God zelve toont of getoond heeft tuſſchen beide te koomen; welke gevallen

(a) *Sherlock, over de Voorzienigheid, bladz.* 128.

len wonderwerken of wonderdaadige gebeurteniſſen zyn, waarvan hier de rede niet is.

Tweede aanmerking. Eene tweede aanmerking zal gaan over de gewoone onderſcheidingen, die in het leerſtuk der Voorzienigheid gemaakt worden, op dat men wel weete, welk eene onderſcheiding betrekking heeft tot de zaak, waarvan wy ſpreeken.

Wat men door de onderhoudende; wat door de beſtierende Voorzienigheid verſtaat. De Voorzienigheid van God wordt door de grootſte mannen, die dit ſtuk behandeld hebben, geoordeeld te beſtaan in eene aanhoudende zorge des opperſten Weezens over alle zyne ſchepſelen, waardoor hy hunne natuur en weezens onderhoudt. — Deeze is de bewaarende of onderhoudende Voorzienigheid; terwyl de beſtierende daarop uitkoomt, dat God de natuur en de weezens zyner ſchepſelen *zodanig* beſtiert, als met de orde der dingen en het geluk zyner ſchepſelen zamenſtemt (*a*).

De onderhoudende Voorzienigheid eenigzins uitgebreid. God onderhoudt en bewaart alle dingen in weezen en natuur; om dat alle zaaken, die door geene inwendige beginſels haarer eigene natuur zyn voortgekoomen, van haare oorzaak moeten blyven afhangen. Het voorbeeld van den kunſtenaar, tegen deeze ſtelling vaak ingebragt, doet niets ter zaake, zegt men; om dat de werktuigmaaker daarin van het opperſt Weezen verſchilt, dat hy aan de ſtoffe ſlegts de gedaante en niet het weezen geeft; dat het even ongerymd zy een ſchepſel onafhanglyk van zyne eerſte oorzaak te doen werken, als een eeuwig ſchepſel hervoort-

(*a*) *Ph. à Limborch, Theol. c. l. 2. cap. 25., Stackhouſe Zamenſt. van Godgel. 2 d. p. 296.*

voort te brengen (*a*) (*b*). — Daar is dus eene bewaarende en onderhoudende Voorzienigheid, die aan alles de beweeging blyft geeven of voortgaat met *ſcheppen*, hoedanig zommige ſchoolſche Godgeleerden zich uitgedrukt hebben (*c*). Onder deeze bewaaring of onderhouding telt men mede eene medewerking van God met, of eene invloeijing in alle ſchepſelen, 't geen evenwel de verſtandigſte Godkundigen (op dat men de redelyke ſchepſelen tot werktuigen, nog God tot de oorzaak van het kwaad maake) alleenlyk verklaaren, van de bewaaring onzer natuurlyke vermogens en de beginſelen, die de ſchepſelen aan het werken helpen (*d*).

Het is geheel anders, oordeelt men vervolgens, met de *beſtierende* als met de *onderhoudende Voorzienigheid* gelegen. God doet door eene algemeene werking, of door zynen beſtendigen en altoos duurenden Wil, de eigenſchappen der lichaamen, die hy eens heeft vaſtgeſteld, de vermogens en algemeene neigingen der gees-

De beſtierende Voorzienigheid opgebeld. Hoe dezelve, doorgaands, begreepen wordt.

(*a*) *Sherlock, over de Voorzienigheid bladz.* 31 *enz.*; *J. A. Turret. Opera, Tom. I., Diſſ.* 4, *de Providentia Dei, J. L. N.*, § *XII.*

(*b*) Wanneer God in een zeker ſchepſel de kragten legt, om zichzelven verder te ontwikkelen, en te blyven beſtaan, en die kragten zodanig geſteld of beevendig gemaakt zyn, dat ze dat kunnen doen, is het dan evenwel geen ſchepſel, 't geen afhanglyk van God blyft werken? Heeft het alle vermogens, 't geen het bezit, niet van God? en blyft het niet in den bepaaldſten zin afhanglyk van Hem werken, daar God alle oogenblikken de magt gebruiken kan, om dit ſchepſel van zyne vermogens te berooven, waardoor het ophoudt te werken? — Wat ſtelt de ſchrandere Bovennatuurkundige eene verbaazende ſcherpzinnigheid te werk! Nogthans gelooven wy ook Gods werkdaadigen Wil, of invloed op de ſchepſelen; ſchoon wy het evengenoemde gevolg wilden afweeren. *Dodd. Akadem. Leſſ.* I. *deel, bladz.* 158.

(*c*) *Turret. ibid.*, § X.

(*d*) *Sherlock, Ald. bladz.* 38 *en* 39.

geeſten, den loop der ſtarren, de verandering der jaargetyden, en hetgeen in het algemeen de loop der natuure genoemd wordt, in ſtand blyven. Maar tot het beſtier der wereld behoort iets meer. Hier toe worden dikwils vereiſcht eenige byzondere en buitengewoone werkingen der Goddelyke Almagt, die verſchillen naar den tyd en de omſtandigheden der ſchepſelen. Zo heeft de opeenvolging der geſlagten een geſtadig toevoorzigt, ja eene geduurige tuſſchenkomſte des Allerhoogſten van nooden, op dat 'er een juiſt evenwigt in dit alles blyve (*a*). Gods Almagt ſchort zomtyds de kragten der natuur op en weerhoudt dezelve. Hy maakt de aarde vrugtbaar of onvrugtbaar, de lugt gezond of beſmettelyk. Met één woord, hy verandert het natuurlyk geſtel op *dusdanig* eene wyze, dat hy daardoor in ſtaat zy de boozen te ſtraffen, de vroomen te beloonen. God komt menigmaalen tuſſchen beiden, om groote Koningryken om te keeren, en kleine te doen opryzen. Deeze tuſſchenkomſte blykt mede dikwyls in gebeurteniſſen van minder gewigt en kleindere uitgeſtrektheid. Zy is vaak zigtbaar in de lotgevallen van enkele perſoonen. Daardoor ziet men dingen gebeuren, welke men ganſch niet verwagt zou hebben; ja die ſcheenen te ſtryden tegen alle bekende oorzaaken en beraamde middelen. Ook oeffent God zyne beſtiercnde Voorzienigheid, inzonderheid, in de harten der menſchen. Zyne bewaarende of onderhoudende Voorzienigheid ſtelt

(*a*) *J. P. Susmilch, de Godd. Orde, heerſchende in de verand. van het menſchlyk geſl. Vernet Godgel. en Zedekunde*, I. *deel, bladz.* 147, 152.

ſtelt de werking der natuurlyke vermogens wel in ſtaat; maar dat is niet toereikende, om die verligting, die verbeteringe van hart, en wat dies meer zy, te weeg te brengen in de menſchen, waarvan de eer alleenlyk gegeeven moet worden aan eene byzondere Voorzienigheid, die tuſſchen beiden koomt (*a*). Evenwel moet men deezen mannen, die dus verſtandig de byzondere Voorzienigheid begrypen, het regt doen, dat zy de werking der tweede oorzaaken daarnevens ſtellen; dan anders wel degelyk oordeelende, dat God, in veele gevallen, tuſſchen beiden koomt en zyne byzondere Voorzienigheid ten toon ſpreidt, om zekere uitwerkſelen te doen voortkoomen, *die anders, volgens de algemeene regelen, naar welke hy de wereld regeert, niet zouden voortgekomen zyn.* Ook weet men, dat Gods beſtierende Voorzienigheid geſplitſt wordt in een *veroorzaakend* en *toelaatend beſtier.* Maar van het eerſte vereiſchte onze verhandeling ſlegts eenige melding.

De bewaarende, of onderhoudende Voorzienigheid vooronderſtelt geene byzondere werking, of tusſchenkomſte van God.

De bewaarende Voorzienigheid als eenen aanhoudenden Wil, geſtadigen invloed, of als eene nooit verſlapt wordende kragt der Godheid begreepen zynde, waardoor de natuur en weezens der dingen, elk oogenblik, onderſteund en in ſtand gehouden worden (*b*), vooronderſtelt derhalven geene byzondere tuſſchenkomſte van het Opper-weezen, maar eene altoos voortgaande werking van het volmaakte Weezen, op dezelfde wyze, zonder daarvan eenigzins aftewyken,

(*a*) *Sherlock*, gelyk *boven*, *bladz.* 43.
(*b*) *De Moor*, *Comment. in Marck. cap.* X. § 1, *p.* 423. — *Matho eens Jongel. Wereld beſch.* I. *deel*, *bladz.* 195 *en* 216.

ken, en byzonder of buitengewoon werkzaam te zyn. Wy laaten het aan zyne plaats, of het aangevoerde bewys volkoomen verdedigbaar zy. Ook zullen we hier niet onderzoeken, als zynde dit buiten onze zaak, of deeze geſtadige invloed beſt zamenſtemme met de denkbeelden, die wy van God hebben als eenen verſtandigen, en ſteeds werkzaamen geeſt (*a*).

Alleenlyk de beſtierende.

Het is dan inzonderheid of wel alleen de beſtierende Voorzienigheid, waarin zodanig eene byzondere werking der Goddelyke Almagt, en eene ongewoone tusſchen-

(*a*) Ik kan evenwel de volgende aanmerking niet binnen de pen houden. Zo het eerſte bewys, dat geen ſchepſel, namentlyk, zonder dien aanhoudenden invlo.d der Godheid, kan blyven beſtaan, kragteloos gemaakt kunne worden, zal het laatſtgemelde mede wel ſchielyk vervallen. — Daar ſteekt geene ongerymdheid in, en het verlaagt de Goddelyke volmaaktheden niet, dat hy de wereld, en alles wat daartoe behoort, laat voortwerken, zo als het met zyne gemaakte ſchikkingen, en de eenmaal vaſtgeſtelde wetten der natuur overeenkoomt. — Daar ſteekt niets ongerymds in te ſtellen, dat het beſte aller weezens, op eene Godewaardige wyze, zich verluſtige in de aanſchouwinge der zich ontwikkelende dingen — der dingen, die zich ook maar ontwikkelen, naar de regelen, die hy heeft verordend — zonder eenige verdere werking van zynen kant, behalven deszelven heiligen Wil, dat dit alles blyve aanhouden, tot dat zyne oogmerken bereikt zyn. — Dit is by my een verheven, een grootſch denkbeeld van onzen Opperheer. — Of meent men, dat zulk een gevoelen de waardigheid van een verſtandig, werkzaam en volmaakt weezen te kort doe, en dat gelyk ſtelle met de onverſchillige en luſtelooze Godheid der *Epicuriſten*? Welk eene vergezogte en valſche gelykheid! De hervoortbrenging van de wereld, de wyze beſtiering, daartoe noodwendig vereiſcht, en wat dies meer zy, diende om hervoortgebragte weezens gelukkig te maaken, maar niet, om door eenige werkzaamheid naar buiten, het zy door de Schepping, het zy door de Onderhouding, het geluk van den Almagtigen te vermeerderen. Want hy is volmaakt algenoegzaam in zichzelven. En hoe veel gelegenheids blyft 'er in het ongemeeten ruim voor de Godheid over, om *nieuwe* werelden te ſcheppen, en daarop de blyken van haar oneindig Verſtand, Wysheid, Goedheid en Almagt ten toon te ſtellen! — Waarmede heeft God voor de wording van alles zich bezig gehouden? — Evenwel willen wy alleen maar zeggen, dat dit gevolg ongerymd zy. Of de terughouding van dien Goddelyken invloed, in den aart der zaake, onmooglyk zy, is een ander ding. Vergelykt hier by *Vitring. Aphor. tom.* 2. § 182, *in notis. A. à Cattenb. Spicil p.* 258. *L. Mosheim. Element. Theolog. Dogmat. Pars* I, *ſect.* 2, *cap.* 3. *p.* 393.

ſchenkomſte van dezelve geſteld wordt, waar door men zekere uitwerkſelen voortgebragt ziet, die anders zich niet vertoond zouden hebben, *volgens de algemeene regelen, naar welke zy de wereld regeert.*

Eer ik van deeze voorbereidende aanmerkingen afſtappe, zal ik 'er dit nog byvoegen, dat men, uit het bygebragte ligt over de Vraage verſpreid, duidelyk kan opmaaken en derhalven wel behoort gade te ſlaan, dat de ſpreekwyze: „ Uitwerkſelen, door eene byzonde„ re Voorzienigheid, te zien voortgebragt, die ander„ zins verborgen zouden gebleeven zyn", de volgende gedagten behelze. „ Wy zien veele zaaken gebeu„ ren, of daar zyn verſcheiden dingen gebeurlyk, „ welke van voorgaande oorzaaken kunnen afhangen, „ nog in verband ſtaan met den zamenloop of de ver„ ordening van eenmaal vaſtgeſtelde en door wysheid „ bepaalde natuurkragten en wetten. Deeze zaaken „ moeten uit dien hoofde aan eene byzondere Voorzie„ nigheid worden toegeeigend. Het zy nu die byzon„ dere Voorzienigheid natuurlyke oorzaaken, tot dat „ einde, buitengewoon doet zamenloopen, het zy ze „ meer afgeſcheiden van die natuurlyke oorzaaken en „ onmiddelyker werkt, het is evenwel eene byzonde„ re tuſſchenkomſte der Goddelyke Voorzienigheid." *Overgang tot het Tweede Deel.*

— Ik gaa over tot myn tweede Deel.

HET TWEEDE DEEL.

Waarin de gronden en bewyzen getoetſt worden, op welke de leer eener *byzondere Voorzienigheid* doorgaands gebouwd wordt.

Daarworden kenmerken, en redenkundige bewyzen voor de byzondere Voorzienigheid bygebragt.

Daar zyn tweederlei ſoorten van bewyzen, die de voorſtanders eener byzondere of tuſſchenkoomende Voorzienigheid bybrengen, voor zo verre we uit gehouden geſprekken met luiden van eene vryere en bepaaldere denkwyze over den Godsdienſt, en zommige ſchriften, wel genoeg aan den arbeidzaamen Godgeleerden bekend, hebben kunnen opmaaken. Die bewyzen beſtaan, voor eerſt, in de allerduidelykſte kenmerken, zo men waant, welke de werking der byzondere Voorzienigheid aanwyzen, en, vervolgens, beſtaanze in redenkundige en wel zamenhangende betoogen, afgeleid uit ſchriftuurlyke en andere gronden (*a*).

De

(*a*) Miſſchien zullen zommige denken, dat ik, in deeze verhandelinge, zou kunnen volſtaan, met eene opzettelyke wêerlegginge van de ſchriftuurlyke en redenkundige bewyzen, voor eene byzondere Voorzienigheid bygebragt, zonder de kenmerken eenigzints aan te roeren. Zo de eerſtgemelde uit den weg geruimd zyn, vervallen de laatſte van zelve. Maar het is al te wel bekend, dat eenige luiden op de kenmerken veel hoogeren prys ſtellen, dan op de redenkundige bewyzen, ten blyke van hunne gegronde gedagten over de Voorzienigheid bygebragt, en die ze weldegelyk zouden blyven vaſthouden, al zagen ze de kragt der laatſtgemelde ontzenuwd. 't Is waar; wy weeten, dat dit ſtuk niet bekwaam zal weezen, om die luiden de oogen ganſchelyk te openen; maar het zou kunnen gebeuren, dat de een of ander onder hen daardoor tot nadenken gebragt wierde, zo ons werk eens aan de wereld mogt bekend worden. Nog meer; in het uitgeſchreeven voorſtel vraagt TEYLERS geëerd en kundig Genootſchap na zodanige kenmerken, en het is zeker, dat dezelve onder de gronden gerekend worden, op welke het gevoelen eener *byzondere Voorzienigheid* gebouwd wordt. Byaldien nu die ook getoetſt en, met regt, verworpen kunnen worden, ſchynt dit ons ontkennend ſtuk eene dubbele kragt te krygen.

De eerſtgemelde zullen wy, gevoeligſt, het eerſt kunnen aantaſten. *De kenmerken getoetſt.*

Men oordeelt Gods byzondere Voorzienigheid, voor eerſt, duidelyk te kunnen opmaaken uit de zigtbaare veranderingen, die men in veele perſoonen beſpeurt, welke, oogenbliklyk, in hun hart aangegreepen, en derhalven zeer ſchielyk van de zonde tot de deugd worden overgebragt. Deeze zyn duurzaame gedenktekenen van Gods tuſſchenkoomende hand, en verbaazenden opmerkzaamen beſchouwer van de werken der genade (*a*). Dat veele, in dusdanig een geval, eene byzondere Voorzienigheid ſtellen, ſtaat vaſt, hoe wankelbaar dit kenmerk weezen moge. Wy vooronderſtellen, dat men van menſchen ſpreekt, die onder een Chriſten-volk leeven, hoe onkundig zy anders weezen mogen, en ſchoon ze eene opvoeding van hunne Ouders of van andere gekreegen hebben, die de menſchelyke natuur tot den rang der beeſten verlaagt, en dus den naam van eene redelyke, ik laat ſtaan eene Chriſtelyke, in geenerlei opzigte, verdient; want, perſoonen geſteld, die alle de dagen hunnes leevens onder een barbaarſch volk geſleeten hadden, en de Voorzienigheid met die perſoonen een zeker inzigt hebbende; ontkennen wy de mogelykheid niet, dat zy wonderdaadig tuſſchen beiden kwame, om haar inzigt te bereiken (*b*). Dit immers is de grondſlag van ons geloof in eene Openbaaring. Nu zodanige onkundige, zulke ruuw *Schielyke veranderingen van zommige perſoonen, ten opzigte hunner zedelyke gedragingen.*

(*a*) *Sherlock, bladz.* 43.
(*b*) Te weeten; indien daarvoor eene genoegzaame reden ware, zo als beneden zal getoond worden.

ruuw opgebragte luiden koomen wel eens en zomtyds, ik beken het, in weinig tyds tot een bedaard gedrag, en hebben ſchielyk den ſchyn van een godsdienſtig leeven aangenomen. Maar, zo hunne geheele verandering niet ſlegts beſta in den ſchyn, zo zy voorgaande misdryven van een boos hart niet ſlegts willen boeten, door de gemaakte ingetoogenheid van eenen onkundigen en loggen dweeper, of van eenen vuurigen geeſtdryver na te bootſchen, dat vaak het geval is by dat ſlag van lieden — met één woord; zo de beginſelen eener regtaartige Godzaligheid by de bovengemelde lieden in waarheid zich, zo ſchielyk, vertoonen, houde men de volgende aanmerkingen wel in gedagten. — Hoe onkundig men zommige perſoonen, die leeven onder een Chriſten-volk, moge ſtellen, hoe zeer die, door een ſlegt gedrag, zichzelven den weg der Godsdienſtige kennis ſluiten; zy zyn evenwel niet geheel onkundig van de middelen der genade, onder welker bedeeling wy alle het geluk hebben te leeven. Zy hebben daarvan wel iets gehoord en hooren 'er daaglyks van. Hy, die de menſchelyke natuur niet met een oppervlakkig oog beſchouwt, maar tot in derzelver binnenſte geheimen inziet, weet, dat ons zekere zaaken, van welke ons wezenlyk belang afhangt, maanden, ja zelfs jaaren lang, kunnen voorkoomen, zonder dat die eenigen indruk op onze zielen maaken, zonder dat wy dat belang, 't geen onze welſtand daarby heeft, ter harten neemen. Zo veel tyds verloopen zynde, koomt 'er zomtyds eindelyk een oogenblik, waardoor diezelfde zaak, waarvan

het

het beeld zich nu en dan aan onzen geeſt vertoonde, zonder eenig gelukkig gevolg, ten laatſten eenen gezegenden invloed heeft, en ons ſterk gevoelen doet, dat de behartiging van dat ding, zo lang door ons met een onverſchillig oog aangezien, ons geluk zou kunnen vermeerderen. Nu zyn onze oogen geopend: nu gaan we aan den arbeid. „ Hoe zyn we zo lang „ blind geweeſt, of liever, hoe konden wy zo on„ nauwkeurig toekyken?" denken we menigmaalen, ten opzigte van onverſchillige zaaken of dat ſoort van dingen, welke, by de uitkomſte, toonen onze waare belangen niet te kunnen bevorderen. Ondertuſſchen hangt dit zigtbaar af van de geſtelteniſſe onzes lichaams, in zulk een nauw verband met ons denkend deel ſtaande, welke juiſt in dat oogenblik, toen wy getroffen worden, vatbaar was voor die indrukken; of het kan onmiddelyker gevonden worden in de geſtelteniſſe onzer ziele, die, al te zeer met denkbeelden van eene andere natuur bezet, de gemelde zaak verdrong en ter zyde ſchoof, zonder ze ganſchelyk te kunnen uitwiſſchen. De zaaden der deugd ſchynen, in veele harten, eerſt te moeten verſterven, gelyk dit verſchynſel, in de natuurlyke wereld, zich openbaart. Maar zo ras het tydſtip dier kieminge en ontſpruitinge daar is, bemerkt men de grootſte verandering, den zigtbaarſten wasdom. — Ook heb ik meermaalen opgemerkt ten aanzien van perſoonen, die wy nu wat kundiger vooronderſtellen, dat zodanige blykbaare veranderingen, aan eene onmiddelyke beſtiering der Godheid toegeſchreeven, menigvuldiglyk, afhangen van

iemands tydelyke omſtandigheden, welke naderhand als de oorzaak daarvan bekend worden, ſchoon zulks, in den aanvang, een diep geheim was. De welluſtige en baldaadige Student, den tyd naby ziende, in welken hy het Geeſtelyk gewaad ſtaat aan te doen, geraakt, langs dien weg, tot ernſtige gedagten, om dat het hem zeker bewuſt is, dat de aanhoudenheid zyner ongebondene wandelingen de bevordering, op welke hy hoopt, zou in den weg ſtaan. Deeze is zeker wel niet een van de beſte dryfveeren zyner deugd, maar tog de eerſte trap, om eene ernſtige en ingetoogene leevenswyze te aanvaarden. Men wordt in zyn gedrag de duidelykſte omkeering gewaar. En naderhand werkt hy uit beter en belangloozer beweegredenen, na dat hy den regten ſmaak in den Godsdienſt gekreegen heeft. Hy blyft een deugdzaam en bekwaam Leeraar in Chriſtus Kerk.

Een gevolg geweerd, 't geen uit het voorgaande, te voorbaarig en verkeerdelyk, zou kunnen getrokken worden.

Maar ik zie al, waartoe my dit alles heenen leidt. Ik gevoele reeds, dat zommige van my denken zullen, dat ik, dus doende, de werking van Gods genade in het hart van den menſch, ter zyner verligtinge en verbeteringe, ontkennen moet. — Men ſchorte zyn oordeel een weinig op en ſtryke niet te voorbaarig vonnis. Ik geloove, dat God, daar de gewoone weg van onderrigting en voorbeeld, waartoe wy, in deeze dagen, zo veel gelegenheid hebben, om wyzer en beter te worden, genoegzaam is, niet onmiddelyk werkt, om ligt in de ziele te ſcheppen of door zyne kragtdaadige genade onze ontaarte neigingen te veranderen; overmits dat ligt en die genade middelyker-

wy-

wyze, door onderrigting en voorbeeld, verkreegen kan worden. Wysheid doet niets overtolligs en verkieſt den eenvoudigſten weg. Nogthans durve ik die onmiddelyke werking, in alle opzigten, geenzins ontkennen. Integendeel: ik erken ze en aanbidde dezelve, in zommige gevallen. Maar, daar ze plaats heeft, is zy niet als eene byzondere Voorzienigheid: neen; als een gevolg van, of zodanig iets aan te zien, welk tot de wonderdaadige tuſſchenkomſte van den Allerhoogſten behoort, en daarom onderſcheiden moet worden van de byzondere Voorzienigheid. Men ſtelle eens, dat God, in den loop der ondermaanſche zaaken, in de harten van zommige perſoonen, te weeg brenge die omkeeringe van aandoeningen en neigingen, waarvan we boven ſpraken. Men ſtelle, dat de kenniſſe daarvan, dat God onmiddelyk gewerkt heeft, ten aanzien van den eenen of anderen zo wiſſelvallig niet ware, als zy in der waarheid is, om dat we nog niet eens den uitgeſtrekten invloed van onderrigtinge en voorbeeld weeten, en nooit, op eene ſtellige wyze, de mooglykheid der middelyke werkinge, ten aanzien van dien perſoon of die perſoonen, kunnen ontkennen: — Men ſtelle evenwel dit; men geloove de nuttigheid en noodzaakelykheid dier kragtdaadige genadewerkinge, in zommige gevallen; zo is zy geen bewys of kenmerk van eene byzondere Voorzienigheid, in dit geval, nog ſtrekt om de waarheid derzelve, in andere ſoortgelyke gevallen, waarin men mede zulk eene onmiddelyke werking vooronderſtelt, te beveſtigen. Zy is aan te merken als de genade van den

den H. Geeſt, door het Euangelie vaſtgeſteld en beloofd, welke de kundigſte Godgeleerden van de werkende Voorzienigheid onderſcheiden moeten. Zy is een gevolg van, en behoort tot die wonderbaare gebeurtenis, de openbaaring van Gods Zoon, door welke God gezegd kan worden wonderdaadig tuſſchen beiden gekoomen te zyn, en wonderdaadig tuſſchen beiden te blyven koomen, zo lang hy voortgaat met de uitdeeling van de genade gaaven des H. Geeſts, aan die openbaaring onmiddelyk verbonden, het zy die gaaven buitengewoon, als het vermogen om wonderwerken te verrigten, het zy ze gewoon zyn, de verligting van het verſtand en de verandering van het gemoed. En na wonderwerken, of de gevolgen daarvan, wordt hier niet gevraagd (*a*). Dezelfde aanmerkingen zouden we kunnen toepaſſen op de voorwendſelen van zekere verligtingen, vertrooſtingen en opbeuringen, welke zommige vroome zielen zeggen in hunne omſtandigheden van den Hemel te ontfangen en gewaar te worden, en die zy als bewyzen eener byzondere Voorzienigheid, die tuſſchen beide koomt en hen vertrooſt, aanmerken. Hunne aandoenlyke en welmeenende geſteldheid, mitsgaders het groot belang, 't geen zy by deeze en geene voorkoomende zaaken hebben, kan de nadenkende Wysgeer als de natuurlyke bronnen dier vertrooſtingen, verligtingen en opbeuringen, beſchouwen; en zo de Godgeleerde oordeelt,

(*a*) Wy zullen daarna wel gelegenheid hebben, om dit meer op te helderen, wanneer we aan de wonderwerken, en 't geen daar onder begreepen moet worden, koomen.

deelt, daarin, niet te kunnen beruſten, heeft hy dit te brengen onder de toepaſſinge en mededeelinge der Euangeliſche heilgoederen, welke zeer zeker van de byzondere Voorzienigheid verſchilt.

Aanmerkelyke onderſteuningen, ter bevordering van groote en godvrugtige oogmerken.

Aanmerkenswaardige te hulp koomingen en onderſteuningen van menſchen, die men niet voorzien kan, in de bevorderinge van groote, gewigtige en Gods eer bedoelende bedryven, zyn een ander kenmerk, oordeelt men, van eene byzondere Voorzienigheid. Deeze beweegt de harten van zommige ten voordeele van hen, die zich zodanige gewigtige oogmerken voorſtellen en hier in, alleenlyk, de eer van Gods naam bedoelen. Het was ons zeer wel doenlyk eenige voorbeelden te ſchetſen, die ter opheldering van dit *kenmerk* kunden dienen; dan eene eigentlyke gebeurtenis, zeer veel jaaren verloopen, maar op goede berigten ruſtende, zal veel ligt aangenaamer voor den leezer weezen. — De vroome *Franken*, de Stigter van het beroemde Weeshuis te *Halle*, was bezig met het bouwen van dat groot gevaarte, eigentlyk aangelegd om behoeftige Jongmans te onderwyzen, en, om Gods wille, tot den predikdienſt op te leiden. De koſten van dit uitgebreid geſtigt liepen, intuſſchen, zo geweldig hoog, dat de ontvangene giften, ter bevorderinge van dit godvrugtig oogmerk, zeer ſchielyk wierden beſteed. Hy liet evenwel voort arbeiden, met dien zelfden yver voor de goede zaak, en in vertrouwen, dat God eerder tuſſchen beide koomen zou, om hem van het noodige te voorzien, dan gehengen, dat zulk een werk geſtaakt wierde. Dit verwylde on-

dertuſſchen zo lange, dat de werkbaazen eiſchten, aanhielden, ja zelfs dreigden den Hoogleeraar en deszelfs weinige bezittingen te zullen aanſpreeken, tot dat het verbaasde arbeidsloon en de geleverde bouwſtoffen, eenigzints ten minſten, voldaan waren. Andere, wat zagter weg inſlaande, en vry wat ingenomen met 's mans godsdienſtigen yver, gaven den vroomen man alleen vry duidelyk te kennen, dat het nu bleek, dat zyn vertrouwen op Gods middelyke ſchikkingen der Voorzienigheid niet behaagde, en zy, uit dien hoofde, genoodzaakt zouden weezen den begonnen arbeid te ſtaaken. Of *Franken* geen moeds genoeg bezat om andere lieden om geld aan te ſpreeken, dan zulk een ſterk vertrouwen op de tuſſchenkoomende hand van God ſtelde, ('t geen het waarſchynlykſte is,) dat hy dit niet noodzaakelyk oordeelde; hy bleef aanſtaan, dat zy met het werk zouden voortgaan, volhardende in den gebede en beloofde, binnen zekere vaſtgeſtelde tydſtippen, geld te zullen ſchieten, ſchoon volſtrekt onbewuſt, naar zyn zeggen, van waar het koomen zou. Het duurde weinig tyds, of den Hoogleeraar wierdt eene goede ſomme gelds bezorgd en hy was dus in ſtaat, binnen de bepaalde ſtonden, zyn woord na te koomen. Ziet hier een kragtig kenmerk van Gods byzondere Voorzienigheid! zy neigde het gemoed van dien perſoon, ten voordeele van *Franken's* belangen (*a*)!

— 't Ge-

(*a*) Wy hebben het hoofdzaakelyke der Gebeurtenisſe opgegeeven, en veele kleinigheden, waarmede de vroome Man zeer in zyn ſchik was, dan die hier het noemen niet waardig zyn, verzweegen. *A. H. Franke, onſtandig verhaal* van het Weeshuis, onder andere, *bl.* 61, 64, 67 *en* 79. *Lettre de Monsr. le Baron de Canſtein, inſérée dans l'Hiſtoire des Ouvrages des ſav. de l'année* 1707, *p.* 210. *Bibliſh. Germ. Tom.* 18, *p.* 123.

— 't Geval moet aandoenlyk geweeſt zyn: daar ontbrak niets anders aan, ten bewyze, dat God tuſſchen beide kwam, dan eene verklaaring van den Hemel zelven. Dat we nogthans indenken hoe alles hier natuurlyk, en, zonder eenige afwyking van den gewoonen weg, kon toegaan. — *Franken* was een menſch, die in algemeene agting ſtondt, en wiens godvrugtig oogmerk in het bouwen van dit geſtigt door alle werdt goedgekeurd. Een weldaadig hart, nog niets aan deeze goede zaak toegebragt, of niet genoeg, naar deszelfs oordeel, daaraan toegebragt hebbende, zondt hem dit geld, inzonderheid de verlegenheid des Hoogleeraars, die geen uitſtel des tyds gedoogde, in aanmerking genomen zynde (*b*). Of is men van meeninge, dat dit geval niet ſchielyk rugtbaar geraakt zal weezen? 't is zeer waarſchynlyk, 't was eene openbaare zaak, en de werkbaazen moeſten dit bekend maaken en alomme verſpreiden. Het kon dan niet wel anders zyn, of gegoede lieden, van de zaak onderrigt, wierden aangezet om den braaven Bouwer uit de verlegenheid te helpen, ſchoon zy, een goed verſtand bezittende, niet zullen nagelaaten hebben hem van onvoorzigtigheid te beſchuldigen, overmits een weldenkend Stigter eerſt zyne penningen vergaderen, en dan de

(*a*) Dit gebeurde meer dan eens. Zelfs hieldt de Profeſſor eene uitgebreide briefwiſſeling buiten 's Lands, in *Engeland*, *Italie* en *Moscovie*; raadpleegde, in die ſtreeken, veele Godvrugtigen over zyn oogmerk, en ontving van daar, met een, aanzienlyke ſommen gelds. Ook deedt hy dit, byzonder, in Holland, en onze landgenooten betoonden omtrent hem die ruime weldaadigheid, waardoor ze altoos gereed geweeſt zyn, en nog zyn, om Buitenlanders, in hunne goede oogmerken, te ondersteunen. Het aangetekende dient, maar, om te bewyzen, dat de Voorzienigheid, in dit geval, weinig wonderen deedt.

de kosten des gebouws tegen zyne schatten moet opweegen. Wat daarvan zy; wy ontdekken dan, in soortgelyk een geval, naar het waarschynlyke gesproken, geene byzondere Voorzienigheid, maar een gewoon beloop van zaaken, te voren bepaald en zo geschikt door het bestel des Hemels, dat weldaadige harten doorgaands genegen zyn persoonen, in die agtinge staande en dien invloed hebbende, te helpen en te ondersteunen.

Verlossingen uit groote gevaaren. Een ander kenmerk, tot staavinge eener byzonder werkende of tusschenkoomende Voorzienigheid bygebragt, bestaat in zeer gewigtige uitreddingen en verlossingen uit gevaaren van verschillenden aart, die byna onoverkoomelyk scheenen. Voorbeelden zullen al wederom de zaak kunnen opheldren, dan vooraf één of twee aanmerkingen. Het beginsel, waaruit de gedagten, dat, in eene soortgelyke gelukkige en onverwagte uitkomste, eene byzondere Voorzienigheid werkzaam is, hunnen oorsprong hebben, is, den meesten tyd, eene hevige aandoening, welke wel vroom en godvrugtig is, maar ook tevens eene bedaarde overweeging in den weg staat, en eene gezonde oordeelkunde liefst misgaat. Het is der menschelyke natuure eigen in eene zaak, waarvan zyn genoegen en belang, grootendeels, afhangt, en, waaromtrent, hy zich het tegendeel voorgesteld heeft, zeer aangedaan en ontroerd te weezen. Hy neemt dan ook, om aan die zaak wat meerder gewigt en waardy by te zetten, door die aandoening zeer vervoerd, liever zynen toevlugt tot eene bovennatuurlyke, dan gewoone en natuur-

tuurlyke oorzaak. — Twee perſoonen, van gelyke omſtandigheden, worden door een hevige ziekte van dezelfde ſoorte aangetaſt. Beiden worden gebragt tot op den oever des doods. De eene ſterft, de ander verryſt van het ziekbed. De herſtelde erkent hier de tuſſchenkoomende hand van God, die den anderen, in zyn toelaatend of veroorzaakend beſtier, naar de geweſten des doods geroepen, en hem uit het grootſte gevaar nog leevendig gerukt heeft. Hy maakt die byzondere Voorzienigheid op uit de overeenkomſt van het doodelyk gevaar, waarin zy beide geweeft zyn, de zelfde ſoort van ziekte, mitsgaders uit de overtuiginge, dat hy, als 't ware uit den doode opgeſtaan, nog zeer veel nuts in de wereld kan te weeg brengen. Maar in welke dubbingen moet dit aangehaalde kenmerk ons wederom brengen! Weet hy, met volkoomene zekerheid, dat de ondergaane ziekte by hem dien trap van woede beklommen hebbe? Weet hy, of hy dezelfde heilzaame geneesmiddelen gebruiken mogte? En, zo men daar voor vry waarſchynlyke redenen hadde, is het hem, ten vollen, bewuſt, dat hy geene lichaams geſteldheid bezat, beter geſchikt, om de verderfelyke krankheid, die hen beide aantaſtte, te verdraagen, dan die geene, welken zy het leeven koſte — Een zeker perſoon met andere ter ſcheepe, het Vaderland genaderd zynde, wil met eenige zyner togtgenooten in de boot ſtappen, om de vaſte Kuſt aan te doen. De voorbaarige menigte dringt door en bezet de boot, zo dat hy genoodzaakt is na eene tweede te wagten. De wind hevig en het vaartuig al te

vol met wiemelend volk beladen zynde, ſlaat het op eenen verren afſtand des Schips om; en de meeſte gaan ongelukkig ten gronde. Van een aandoenlyk geſtel zynde, valt hy op de kniën, en dankt de byzondere beſtieringen van God, die hem verhinderd hadden in het vaartuig te ſtappen. — Den Schouwburg te *Amſterdam* verbrandende, moeſten zommige daar het leeven laaten; andere ontkomen het gevaar met groote moeite. Onder deeze waren 'er, die den Hemel dankten, en met reden, wegens die gelukkige uitkomſt; maar ook eenige, die eene byzondere Voorzienigheid, in de uitreddinge van deeze, en de ontkoominge van geene duidelyk meenden te zien. — Maar welk eenen ſleep van netelige gevolgen heeft de vooronderſtelling eener Goddelyke tuſſchenkomſte, in zodanige gevallen; aan welke twyfelingen en bedenkingen is ook dit kenmerk onderhevig! — Die vooronderſtelling ſluit, buiten kyf, in, dat de geſtorven perſoonen of minder in de gunſt der Godheid ſtonden dan de andere, of dat hun verſcheiden van de wereld, ten hunnen opzigte, beter was dan een langer verblyf in den lande der levendigen, of dat zy, die gered werden, meer voordeel, daardoor, aan zichzelven en andere doen konden. Gaat men daarover redenkavelen, of vergelykingen maaken, zal men zich, dikwils, in de grootſte zwaarigheden vinden ingewikkeld; ja, menigmaalen, genoodzaakt worden het tegendeel te beſluiten, alle vooroordeelen en verkeerde eigenliefde afgelegd zynde. En zodanige vergelykingen zyn onontbeerlyk, om, met eenigen grond, in dus-

dusdanig een geval, de werking der byzondere Voorzienigheid op te maaken. Daar moet eenige voldoende reden zyn, zullen die gebeurteniſſen voor kenmerken gehouden worden, waarom die perſoon behouden bleef, en de andere, in het vaartuig geſtapt zynde, vergingen: — dat eenige door de vlammen van dien deerlyken brand ſneuvelden, en andere uit dat ontzaglyk vuur gered werden. Want de zekerheid des kenmerks, zullen we, daarin, ter onzer voldoeninge een bewys vinden van Gods byzondere Voorzienigheid, moet zo wel gegrond zyn op het gewigt en belang der zaake, als op de onwaarſchynlykheid der natuurlyke oorzaaken en gewoone wegen, langs welke die gebeurteniſſen zouden voorgevallen zyn. Zo min wy nu, in de evengenoemde gevallen, miſſchien dat gewigt en belang zullen ontdekken; zo min zal ons hier eenige onmooglykheid of onwaarſchynlykheid voorkoomen, dat dezelve van gewoone oorzaaken en natuurlyke middelen zouden afhangen. En waar blyft dan de zekerheid des kenmerks? — 't was de onvoorbaarigheid en de inſchiklyke aart des eerſtgemelden, dat hy aan boord bleef en niet in het vaartuig ſtapte; en de tegenwoordigheid des geeſt, de gelegener zitplaats, mogen wy giſſen, dat eenige ontkwamen, en andere door den vreeslyken gloed verſlonden wierden.

Zyn dan ook groote voordeelen, die het een of ander volk uit deeze of geene gewigtige ontdekking trekt, en welke ontdekking zeer toevallig ſchynt te geſchieden, kenmerken van eene Goddelyke tuſſchenkom- *Aanmerkelyke voordeelen, welke een volk, uit deeze*

of geene toevallige ontdekking geniet, worden mede onder de kenmerken gerekend.

komſte of byzondere Voorzienigheid? Zommige hebben zich dat verbeeld. In den jaare 1545 zeker Amerikaan eenig wild vervolgende, beklom het thans zo vermaard gebergte *Potoſi*. Hier greep hy een heester aan, en, den wortel beziende, gaf die hem gelegenheid, om de eerſte vrugten dier zilvermynen te ontdekken, uit welke Europa zodanige onmeetelyke rykdommen getrokken heeft (*a*). 't Is my onmooglyk, zegt de Schryver, die dit verhaalt (*b*) zulks aan het geval toe te ſchryven; het bewind des Hemels kwam hier tuſſchen beide. De bittere verwoeſtingen en bloedbaden, welke de goud- en zilver- dorſt in Amerika en Europa verwekt heeft, in aanmerking neemende, en bedenkende, dat het geluk en de wezenlyke rykdom der wereld-bewooners, door dit bekoorlyk metaal, niet is toegenomen, (*c*) zou men eer een toelaatend, dan veroorzaakend beſtier, en vooral niet moeten ſtellen, dat God hier tuſſchen beide gekomen ware. Zy, die evenwel dit gelooven, zo als onze gemelde Schryver, en eene byzondere Voorzienigheid, in dit en meer andere ſoortgelyke gevallen, beminnen, zouden byna genoodzaakt worden te ſtellen, dat God, daarin, opzettelyk tuſſchen beide gekomen ware, om het onſchuldig *Peru* en *Mexico*, onder welker bewooners, buiten eenige barbaarſchheden, welke aan hunne ongelukkige onkunde van God en Godsdienſt zyn toe te ſchry-

(*a*) *Robertſon, Geſch. van America, bladz.* 221, beſchryft die rykdommen.
(*b*) *Oeffenſchool, bladz.* 399 *van de 6de Afdeeling des eerſten deels.*
(*c*) *Recherche ſur le Commerce. Ou idées relatives aux intérêts des differens peuples d'Europe Tom. I.*

ſchryven, de gezelligſte pligten een uitgebreid gebied oeffenden; — dat God, zeg ik, tuſſchen beide gekomen ware, om het onſchuldig *Peru* en *Mexico* in een bloedbad te verwandelen, en de Europeaanen alle de gevolgen hunner hebzugt en misdaadige gierigheid te doen ondervinden. En wie zal dit, op eenigen vaſten grond, kunnen zeggen?

De kenmerken doen dan niets af, ten opzigte eener byzondere Voorzienigheid.

Aan zo veele tegenbedenkingen, aan zo veele zwarigheden zyn de kenmerken, voor eene byzondere Voorzienigheid van God bygebragt, onderhevig; zo twyfelagtig zyn zy doorgaans, en daarom kunnen zy niets afdoen, om dezelve te ſtaaven. Want, zo men, met aflegginge van alle redenkaveling, en met veroordeeling van de gevolgen, regtmaatig uit voorige ſtellingen getrokken, hier my te gemoet wilde voeren, dat zommige een gevoel hadden van die Byzondere Voorzienigheid, in eenige gevallen, en dat ik dit gevoel miſte; zou dit bewys my eerder aanzetten, om het gelaat in eene vrolyke plooy te haalen, dan wel gewapender hand in het ſtrydperk tegens hem te verſchynen, die het aanvoerde (*a*). Ik zou de lyſt der opgegeeven kenmerken vry wat voller hebben kunnen maaken, en wel met gevallen vermeerderen, die de nauwſte betrekking tot het gebeurde van ons Land hadden; maar buiten noodzaakelykheid kon ik niet gedoogen, dat eenvoudige en vroome menſchen, uit onze gezegden, aanſtoot en ergernis namen (*b*).

Ook

(*a*) *Riſum teneatis amici.*
(*b*) *Ziet A. van de Velde, de wonderen des Allerhoogſten.*

Veele kundige Godgeleerden, ſchoon eener byzondere Voorzienigheid toegedaan, erkennen de kragteloosheid der kenmerken.

Ook moeten we hier niet vergeeten te melden, dat zommige groote Mannen, die anders vry ſterk op eene byzondere Voorzienigheid, in verſcheiden gevallen, gezet zyn, de kragteloosheid der kenmerken gevoeld, en daarom dezelve verworpen hebben. De beroemde *Vernet*, aan welken ik altoos met eerbied gedenke, (onder welk een verkeerd vermoeden van onregtzinnigheid de voorbaarige en geleerde *Björnſtähl* (*a*), Hem, door zyne alom bekende reizen, moge gebragt hebben,) om dat hy het zamenſtel van Godgeleerdheid en Zedekunde tot eenen grooten trap van eenvoudigheid en zuiverheid gebragt heeft, drukt zich daarover aldus uit. „ Wy kunnen, het geval van een zigtbaar wonder„ werk uitgezonderd, niet weeten, of God, in zulk „ of zulk eene gelegenheid, door eene byzondere „ Voorzienigheid, werkt, ten zy hy het ons zelve ver„ klaard hebbe in de Schrift" — Nogthans ſchynt hy een kenmerk van eene byzondere werking of tuſſchenkomſte op te geeven; „ wanneer men, volgens zyn „ ſpreeken, zulk eene zeldzaame, en byzondere za„ menloop van omſtandigheden en natuurlyke oorzaa„ ken gewaar wordt, welke, tot een gewigtig oog„ merk bepaald, en Gode waardig zynde, niet na kun„ nen laaten ons met de hoogſte verwondering te ver„ vullen." (*b*) — De groote vraag blyft derhalven, of de gedagten eener *byzondere Voorzienigheid*, in weerwil van de ongegrondheid der bygebragte kenmerken, kunnen ſteek houden? *Indien* 'er, vraagen de eerwaar-

(*a*) *Reize door Europa en het Ooſten, 1ſte deel.*
(*b*) *Vernet, Godgel. en Zedek. 1ſte deel, bladz. 154.*

waardige Bezorgers van ons Genootſchap, *indien 'er zodanige kenmerken niet toegeſtaan worden, kan dat, in het begrip eener byzondere Voorzienigheid, eenige zwaarigheid maaken?* — Maar juiſt het wankelbaare, het weinig baarblyklyke dier kentekenen (hoe weinig zwaarigheids zommige oordeelen, dat dit in het begrip eener byzondere Voorzienigheid maakt) heeft my de eerſte aanleiding gegeeven, om te twyfelen aan de waarheid van zulk eene Goddelyke tuſſchenkomſte, om dat, zo deeze kenmerken vaſt gingen, de zaak buiten tegenſpraak zou kunnen geſteld worden; en de andere bewyzen, uit de H. S. en andere gronden bygebragt, dat niet zeggen, 't geen men meent, dat zy zeggen: en wel verre van daan zyn om den nadenkenden Wysgeer geruſt te ſtellen, en alle zyne twyfelingen te beneemen. Maar dit moeten wy eerſt beproeven, en zien, hoe verre men het *ontkennen* dier *bewyzen* brengen kunne.

Overgang tot het beproeven der Schriftuurlyke, en redenkundige bewyzen.

Eer men de gebeurteniſſen der Heilige Schrift (want wy zullen met de Bybelkundige bewyzen eenen aanvang maaken) in welke God gezegd wordt tuſſchen beide gekoomen te zyn, bybrengt als bewyzen voor eene byzondere Voorzienigheid, en daar uit de hoogſte waarſchynlykheid voor zodanig eene byzondere werking, in andere gebeurteniſſen der wereld, wil afleiden, dient men, noodwendig, de volgende zaaken te onderzoeken; en met het vaſthouden of los raaken deezer zaaken, zal ook de kragt dier bewyzen blyven, of ganſchelyk verlooren gaan. — Ik onderzoek dan, voor eerſt, of niet veele gebeurteniſſen, die zelfs eene byzondere werking van God ſchynen te ſtaaven,

De gronden, welke men, by het toetſchen der Schrif-

tuurlyke bewyzen, beeft vaſt te houden.

inderderdaad, gewrogt zyn, door eenen gewoonen zamenloop van tweede oorzaaken, welke, hoewel afhanglyk van de eerſte oorzaak aller dingen, die byzondere Voorzienigheid van God uitſluiten, in weerwil dat de menſchen het daar voor hielden. Ten tweeden, behoort men te overweegen, of niet de meeſte gebeurteniſſen van het O. V., die als bewyzen van eene byzondere Voorzienigheid worden bygebragt, gelyk dit, het breedvoerigſte, door den meermaalen aangehaalden Biſſchop gedaan is, behooren tot het wonderdaadige of de wonderwerken; na welke wonderdaadige tuſſchenkomſte, die zich als zodanig aan de menſchen vertoont, niet gevraagd wordt. Dit bepaalen onze Geleerde Mannen, zeer duidelyk, in de uitbreidinge der opgegeevene vraage; *zo nogthans, dat zich, in deeze uitwerkſelen, niets vertoont, dat men een wonderwerk noemen kan.* Ook hebbe men, eindelyk, te letten, dat zeer veele plaatſen in de H. S., die de voorvallen der wereld aan Gods onmiddelyk beſtier toe-eigenen, niet ſtellig bewyzen, dat God, in die gevallen, byzonder werkzaam is, of tuſſchen beide koomt, maar dat dezelve, alleenlyk, van 's Hemels wyze ſchikkingen afhangen, welk wy mede, in 't vervolg, toonen zullen, van ganſcher harten te gelooven, en waaromtrent dus geen geſchil is.

Eenige gebeurteniſſen der H. S., aan Gods byzondere

't Is eene aangenomene ſtelling, welke de wysgeerige Godgeleerde niet in twyfel kan trekken, dat een volk, nog in eenen kindſchen ſtaat zynde, de dingen, van welke het de oorzaaken niet begrypt, niet aan tweede oorzaaken, of natuurlyke redenen, maar aan

de

de werking van eenen eerſten oorſprong, die het boven zich rekent en magtig oordeelt, zal toeſchryven: „ Hoe minder de menſch kennis heeft aan de gewoone wegen der Voorzienigheid, in de natuur, des te meer is hy geneigd, om alles, waarvan hy de naaſte oorzaak niet beſpeurt, voor eene onmiddelyke werking der Godheid aan te zien." — Laat ons, ten bewyze dier ſtelling, een voorbeeld bybrengen. God koomt, by *Geneſis in het* XI. *Hoofdſt.*, in, als of hy *de ſpraake des volks, welk, na den algemeenen vloed, eene ſtad en tooren begon te bouwen, op dat zy by elkandere zouden blyven woonen, verwarde en hen over den aardbodem verſtrooide.* — Dit geval laat zich, op de eenvoudigſte, op de natuurlykſte wyze, verklaaren, zonder dat het noodzaaklyk zy, in weerwil van de beuzelagtige overleveringen der oudheid, hier aan eene buitengewoone werking der Voorzienigheid te denken. De uitdrukking van verwarring geeft ons een denkbeeld van *twiſt* en *oneenigheid*, en die verwarring ſtaat over tegen die *eenerleie ſpraake*, en *eenerleie woorden*, waarvan, in den aanvang deezes Hoofddeels, gewaagd wordt; terwyl de laatſtgenoemde gezegden eene zamenſtemming van neigingen en oogmerken, die door de taal of door de woorden wordt uitgedrukt, te kennen geeven, ſchoon het waar kan geweeſt zyn, dat de menſchen, op den aardbodem, dezelfde ſpraak voerden. Men zou uit andere plaatſen kunnen bewyzen, indien wy de grenspaalen eener welgeregelde verhandeling niet moeſten bewaaren, dat deeze uitlegging allerſchriftuurlykſt ware; dan, ter vergoedinge

Voorzienigheid toegeſchreeven, zyn natuurlyk voorgevallen.

De verwarring te Babel, Geneſis XI., *opgehelderd.*

ge daarvan, wyzen wy onzen Leezer na het doorwrogte werk des beroemden *Jerufalem* (*a*). — De menſchen leefden dan eensgezind, elk in zyne tente, en hadden vreede onder elkandere; zy beſluiten, eenigzints, af te wyken van die eenvoudige leefwyze, om redenen, die, in den tekſt, worden opgegeeven. Zy gaan aan het bouwen van de ſtad en den tooren. Door dit bouwen hadt men, vooreerſt, verſchillende gedagten, welke ieder, de zyne voor de beſte houdende, zogt door te dringen. Ten tweeden, vereiſchte die ſtigting eene ondergeſchiktheid, om, met orde, te bouwen, maar aan welke Veehoeders, ten minſten op die wyze, niet gewoon waren. Ten derden, eenen zwaaren arbeid, veel moejelyker en onaangenaamer, dan de bekoorlyke dienſten van het herderlyke leeven. Nog meer miſſchien. Dan 't opgenoemde is overvloedig genoeg, om die eensgezindheid te verbreeken, te voren zo bekend onder die verſchillende horden, welke van elkandere onafhanglyk waren, en volgens de regelen, die zy in agt namen, zeer wel, in eensgezindheid, naby den anderen leeven konden. Dit bouwen geeft dus aanleiding by menſchen, welke daartoe niet volſtrekt genoodzaakt zyn, en die deeze kunſt maar zeer gebrekkig verſtaan moeten, waarvan het tegendeel, in eene welgeveſtigde Maatſchappy, ſtand grypt, gelegenheid tot oneenigheid en eene bittere tweedragt. Zy geraaken hoe langs hoe meer van elkandere verwyderd, en verſpreiden zich over

(*a*) *Jeruſalem*, *Betrachtungen über die vornehmſten Wahrheiten der Religion*; volgens de *Nederduitſche* vertaaling van dat Werk, 2 *decl*, *bladz.* 292 *enz.*

over de wereld. Dit geſchiedt zo ras, als de gebeurtenis vereiſcht, en zulks wordt aan eene byzondere tuſſchenkomſte der Godheid toegekend, doorgaands, in die oude geſchiedeniſſen, het voorhangſel, agter welk de eenvoudige werking der natuur verborgen ligt (*a*). — Of wil men dit geval anders begrypen, gelyk veele doen, en hetzelve door eene wonderdaadige tuſſchenkomſte van God verklaaren, in welke hy den volken hunne oude moederſpraake uit het geheugen wiſchte, en verſchillende menſchen, in weinig tyds, verſchillende taalen inſtorte, dan doet het geval en meer andere ſoortgelyke gevallen, waarvan we niet kunnen ſpreeken, niets ten bewyze van eene byzondere Voorzienigheid, om dat hier niet gevraagd wordt na wonderdaadige uitwerkſelen. Binnen weinige tydſtippen veele menſchen, die elkandere verſtaan, voor elkander

(*a*) Men trekke, evenwel, deeze uitdrukking niet verder, dan zy moet getrokken worden. Wanneer eene zekere gebeurtenis, door de oude gedenkſtukken, van welke Moſes zich bediend heeft, ons overgeleverd, natuurlyk uitgelegd kan worden, en niet ten grondſlage heeft eene openbaaring van God aan het menſchdom, omtrent die dingen, die zyn tydelyk en eeuwig heil betreffen, welke dingen hy, naar de hoogſte waarſchynelykheid, zonder die openbaaring, niet weeten kan, mogen we ons van zulk eene eenvoudige verklaaring bedienen, en de byzondere werking van God uitſluiten, om dat ze niet noodzaakelyk is, al ſchryft de oudheid die zo onmiddelyk aan God toe — Maar hoe dan met den oorſprong van zo veel taalen, indien deeze gebeurtenis zodanig eene wending veelen kunne? De verſtrooijing der volken, het aantreffen van nieuwe voorwerpen, de ordenloosheid der ſpraaken, door geene letterkunde in teugel gehouden, waren daar van de natuurlyke bronnen, eenigzins bevorderd, door de verſpreiding der menſchen, waarvan de deftige geſchiedſchryver ſpreekt. — De uitmuntende *Jeruſalem* (*) ſtemt met deeze onze gedagten juist overeen, en heeft, in het breede, de ongerymdheid aangeweezen, om, in dit geval, aan een wonderwerk te denken. Ook vindt men daar over eene zeer uitgewerkte verhandeling van eenen kundigen Godgeleerden, die de zaak wel niet wonderdaadig, maar nogthans anders begrypt, in het *Mengelwerk van* 1767 *der Vaderl. Letteroeff.*

(*) *Jeruſalem*, als boven.

dere onverſtaanbaar te maaken, is baarblyklyk een wonderwerk, de Geſchiedenis, in den gewoonen zin, verſtaan zynde.

Tweede vooronderſtelling. De gebeurtenisſen van het O. V. en die van het N. hebben de openbaaring tot haaren grondſlag, en kunnen, derhalven, onder de wonderwerken geteld worden.

Ten opzigte van andere gebeurteniſſen, die ons, in het Oude en Nieuwe Verbond voorkoomen, en in welke wy geene byzondere werking der Goddelyke Almagt ontkennen kunnen, wordt door ons in het oog gehouden, ten tweeden „ dat zy niet wel als bewyzen kunnen bygebragt worden van zulk eene „ byzondere Voorzienigheid, in de gebeurteniſſen, „ welke thans op het toneel der wereld verſchynen, „ om dat ze met wonderdaadigheden verbonden zyn, „ en de nauwſte betrekking hebben tot verſchillende „ openbaaringen van God aan de zedelyke wereld, „ terwyl men, in het algemeen, toeſtaat, dat het op„ perſt Weezen, hierin, op eene geheel buitenge„ woone, op eene gantſch wonderdaadige wyze, is „ te werk gegaan; — met één woord: om dat die „ gebeurteniſſen onder den rang der wonderwerken „ behooren gerekend te worden." Maar, eerſt, onderzoeken wy, wat denkbeeld men aan een wonderwerk hegten moete.

Wat een wonderwerk is.

Onder die verſchillende bepaalingen, door zo veele voornaame Godgeleerden van een wonderwerk gegeeven (*a*) koomt my deeze de natuurlykſte, de eigenaartigſte voor. „ Een wonderwerk is eene werking „ van God, die afwykt van en aanloopt tegen den ge„ woonen loop der natuur, ter beveſtiginge van, of „ on-

(*a*) *Clarke and Leibnitz p.* 89 § 17. *pag.* 113, § 43--46. *pag.* 149. § 43--46. *Chandel. on Mir. p.* 11--13. *Limb. Theol. l. I. cap. II.* § 17.

„ ondergeſchikt aan zodanige waarheden en zaaken,
„ die een menſch tot zyn geluk noodig te weeten heeft;
„ het zy die werking, onmiddelyk, door God zelven
„ geſchiedt, het zy die, middelykerwyze, door een
„ menſch of hooger weezen ſchynt te gebeuren: ik zeg,
„ *ſchynt te gebeuren;* om dat ik geloove, dat God alleen
„ wonderwerken doen kan, en hy de perſoonen, die in
„ het Oude Verbond en in de Nieuwe Huishouding der
„ genade voorkoomen wonderdaadig te werk gegaan te
„ zyn, ſlegts als werktuigen gebruikt heeft." Maar dit laatſte zal zo veel verandering in de zaak niet maaken.

Indien onze verhandeling over de wonderwerken bepaaldelyk liep, zou het noodzaaklyk weezen te zeggen, hoe ver de gewoone loop der natuur, door ons, moet gekend zyn, om van de waarheid eenes wonderwerks overtuigd te worden: — Wy zouden dan, in het breede, van de natuurwetten moeten ſpreeken, en, in 't byzonder, van het einde behooren te gewaagen, waartoe een wonderwerk verrigt wordt; alle zaaken, die, in de evengemelde bepaaling, zyn opgeſlooten. Dat we dan van het een of ander zo veel zeggen, als tot ons oogmerk dienſtig is.

De bepaaling van een wonderwerk uitgebreid.

De wonderwerken, die, geduurende de buitengewoone openbaaringen van God aan het menſchdom, verrigt zyn, waren meerder of minder gewigtig, van eenen meer of min verbaaſenden aart, naar maate de tydsomſtandigheden dit vereiſchten. Zommige ſchynen vlak aan te loopen tegen de natuurwetten; andere waren eerder eene afwyking van den gewoonen loop der natuur. Iemand, in een oogenblik, te ge-

neezen van eene ingewortelde kwaal; den geſtorven menſch, die al na de verrotting begint te neigen, met een woord ſpreekens, uit het graf te doen verryzen, is eene verrigting, welke eenen wezenlyken inbreuk doet op de gewoone en, door den eenvoudigſten menſch, gekende natuur-kragten. Uit dien hoofde, zeiden we, dat een wonderwerk eene verrigting ware ſtrydig tegen de natuurwetten, of den loop der natuure. Elk weet, dat eene langduurige en ſleepende ziekte eerder den menſch na de geweſten des doods rukke, dan dat dezelve geneezen worde; en, zo zy nog geneezen wordt, dat dit niet, buiten de nauwkeurigſte oplettendheid en eenen grooten reeks van dagen of maanden geſchieden kunne. Maar dan koomen ons mede verrigtingen, in de aantekeningen der gewyde geſchiedenis, voor, die wel geenen inbreuk ſchynen te maaken op de wetten der natuur, nog eigentlyk, gezegd kunnen worden, tegen dezelve te ſtryden, dan die, ganſchelyk, afwyken van 't geen, in onze dagen, gebeurt en, zo veel eeuwen te voren, gebeurd is; verrigtingen, die wel dien trap van het verbaaſende en wonderbaare niet bereikten, maar die evenwel voldeeden aan het Godlyk oogmerk, door nog ſterker tekenen beveſtigd werden, en, buiten twyfel, ook onder de wonderwerken gerekend moeten worden, inzonderheid, om dat de menſchen eene twyfelooze en ſtellige verklaaring kreegen, dat God byzonder werkzaam was, in die gevallen. Wy bepaalden, daarom, een wonderwerk te zyn eene afwyking van den gewoonen loop der natuur. Dat God iemand

mand toekoomende dingen openbaart, zich zelven zo laag vernedert, dat hy met verſcheiden perſoonen gemeenzaam ommegaat, met hen ſpreekt, zich voor hunnen Koning verklaart, wetten geeft, en, in die waardigheid, beloont of ſtraft, hierin is waarlyk niets, dat ſtrydig is tegen de wetten der natuur. Want tegen welke eene bekende natuurwet zou zodanig eene handelwyze aanloopen? Nogthans worden deeze gevallen, met regt, onder de *wonderwerken* geteld, overmits zy afwyken van 't geen ons de ondervinding, in deeze en voorgaande tyden, geleeraard heeft.

De uitbreiding des wonderwerks op ons ſtuk toegepaſt.

Nu zullen wy de gemaakte bepaaling, en de aanmerkingen, ter opheldering van dezelve dienende, een weinig nader toepaſſen. Onze beſchryving van een wonderwerk doorgaande, is het klaar, dat veele gebeurteniſſen des Ouden Verbonds, (want, van alle niet kunnende gewaagen, moeten we ons met zommige te vreeden ſtellen) die ondertuſſchen als bewyzen van eene byzondere Voorzienigheid in de gebeurteniſſen onzer tyden worden bygebragt, onder de wonderwerken te tellen zyn; niet, om dat by deeze voorvallen alleenlyk zaaken gebeurden, welke, in onze dagen, niet meer gebeuren, maar om dat zy, onmiddelyk, verbonden zyn met omſtandigheden, die afwyken van den gewoonen loop der natuur (*a*). Wy neemen, ter op-

(*a*) Wy zien, met blydſchap, in het doorbladeren van *Price*, dat hy, ſchoon anders tegen ons zynde, onze uitbreiding en toepaſſing van de bepaaling eenes wonderwerks, met weinige woorden, begunſtigt. „ Het geen, zegt hy, een „ wonderwerk van de gewone voorvallen onderſcheidt, beſtaat, mooglyk, „ alleen hierin, dat, namentlyk, in het eerſte geval, de invloed van het hoo„ ger vermogen zigtbaar wordt, door de buitengewoone omſtandigheden, welke „ deeze gebeurtenis vergezellen."

opheldering, *den Zondvloed, de roeping van Abraham, de overbrenging van Jakobs geſlagt in Egypten, hunne lotgevallen aldaar, byzonder hunnen uittogt betreffende.* — Dat menſchen vergaan door het water, dat een perſoon met zyn gezin in een vreemd Land uit deszelfs Vaderland overſteekt, en aldaar gelukkig verkeert, ja groot wordt, dat een geſlagt van omtrent 70 perſoonen, onder een ander volk geraakende, verbaaſend vermenigvuldigt, en eindelyk, dien wasdom bekoome, dat het, voornamentlyk wegens de vernederende ſlaverny, waarin het gehouden wordt, onder het geleide van een opperhoofd, de ketenen der ſlaverny afſchut, of, onder ſchyn van eenigen eerdienſt buiten 's lands te moeten pleegen, de vlugt neemt: — die gebeurteniſſen zyn op zichzelve, en, in het afgetrokkene beſchouwd, geene wonderwerken. Zy gebeuren nog, of kunnen, ten huidigen dage, gebeuren, zonder dat iemand denken zou aan eene afwyking van den gewoonen loop der natuur. Dan deeze zelfde gebeurteniſſen zyn, het allernauwſte, verbonden met de wonderdaadigſte omſtandigheden. God, of een afgezant des Hemels in zynen naam, ſpreekt met de menſchen of met één of twee hunner opperhoofden, die het volk voordraagen; hy roept hen, hy doet beloften en bedreigingen; hy laat de ontzaggelykſte tekenen verrigten; de menſchen zyn verzekerd, dat de Godheid byzonder werkzaam is. Deeze byzondere omſtandigheden verbinden die voorvallen ſlegts aan eenige eeuwen, en vertoonen des Hemels handelwyze in een byzonder ligt, zonder dat

wy

wy vryheid hebben dezelve op onze dagen toe te passen, en de lotgevallen van laatere eeuwen daarna af te meeten. Die gemeenzaame verkeering tuſſchen God en de menſchen, die verſchillende openbaaringen, waarmede veele vroome luiden begiftigd werden, hoe gewoon in die tyden, want aan wonderwerken, zo die veelvuldig gebeuren, kan men mede gewoon worden, waren nogthans eene blykbaare afwyking van den gewoonen loop der natuur, onze tyden daarby vergeleken zynde.

De bewyzen, uit de geſchiedenisſen der H. S. voor eene byzondere Voorzienigheid, in onze dagen, bygebragt, bewyzen te veel, en, daarom, niets.

Indien men derhalven, zeggen wilde; gelyk God, door den Zondvloed, een geheel volk verdelgde, zo gebiedt hy, nog ten huidigen dage, zomtyds, het water, om eenige perſoonen te ſtraffen; — Gelyk hy den geloovigen Aartsvader riep, en, geduurende zyne vreemdelingſchap in Kanaan, byzonder, zegende, is zyne Voorzienigheid, nu en dan, byzonder werkzaam, om de omſtandigheden van éénen of meerdere perſoonen zulk eenen keer te doen neemen, dat zy, uit hun, in een vreemd land, overgebragt zynde, aldaar overvloedigiyk gezegend worden, op dat de Goddelyke Wysheid haar oogmerk bereiken moge en wat dies meer zy; — Indien men, zeg ik, op dien voet, bewyſt, bewyſt men te veel en derhalven niets. Te veel, om dat de opgenoemde gebeurteniſſen met de wonderdaadigſte omſtandigheden, die ook als zodanige, door de menſchen van dien tyd, gekend werden, vergezeld gingen; te veel, om dat de oorzaaken, uit welke die voorvallen vloeiden, en de oogmerken, waartoe die gebeurden, by-

zonder waren. Het is immers bekend, dat de algemeene geneigdheid der ſtervelingen tot de afgodery de bron was, waar uit de roeping van der Iſraëliten Stamvader, en de andere genoemde geſchiedeniſſen voorkwamen. Ook was deeze de oorzaak van de ganſche Moſaiſche bedeeling, in welke zulk eene byzondere Godsregeering, eene regeering, die ganſchelyk verſchilt van andere beſtieringen, waardoor de Voorzienigheid het menſchelyk geſlagt in teugel houdt, ſtand greep. Veele geleerde Mannen, zo als bekend is, hebben hunne pennen geſpitſt, om de byzondere en wonderdaadige regeering te bewyzen en op te helderen; weshalven het noodeloos weezen zou, dat wy ons daar over, met meerder breedvoerigheids, uit lieten (*a*). Het einde, waartoe dit alles gebeurde, was de inſtandhouding der Hemelſche openbaaringe, door God aan het menſchelyk geſlagt medegedeeld, op dat zy, Hem behoorlyk kennende, ook bekwaam zouden weezen tot zynen dienſt en hunnen verderen pligt. Deeze kennis van den éénen waaren God, en deszelfs heiligen dienſt, ſcheen alleenlyk op zulk eene buitengewoone, op zulk eene wonderdaadige wyze, te kunnen en moeten levendig gehouden worden. En dit heeft nog geduurd, ſtaande de Euangeliſche Bedeeling, in welke God, op nog buitengewooner en wonderdaadiger wyze, de kennis van Hem en alle die heilzaame kundigheden, van welke het eeuwig belang der redelyke ſtervelingen afhangt, ge-

(*a*) *Warburton, Heſa.*

gehandhaafd en bevorderd heeft; zo dat alle die gebeurteniſſen des O. en N. Verbonds, welke ten bewyze van Gods byzondere Voorzienigheid, in onze tyden, bygebragt worden, met de wonderdaadigſte omſtandigheden in verband ſtaan, en de openbaaring ten grondſlage, of gevolge hebben. De oorzaaken en einden dier gebeurteniſſen zyn derhalven ook geheel byzonder, en kunnen niet op onze tyden worden toegepaſt.

Gewigtig gevolg uit het voorgaande getrokken.

En uit dit laatſte trek ik een gevolg, welk hier van veel belang is, om den gelegden grondſlag niet geheel om verre te rukken, zo men, na ſcherp onderzoek, oordeelde, waar voor wy, ten opzigte van ons zelven, niet bedugt zyn, dat een gedeelte daarvan zommige luiden zou te zwak ſchynen. Namentlyk; eenige zouden kunnen tegenwerpen, of de genoemde geſchiedeniſſen, uit hoofde van haar verband met wonderdaadige omſtandigheden, en den grondſlag der openbaaring, op welken zy ruſten, wel onder de wonderwerken te tellen zyn? Wy zeggen nog ja, om dat God daarin ſpreekt, gebiedt, beloont, en ſtraft, en dat alles, op de zigtbaarſte wyze, welk van den gewoonen loop der natuur afwykende is; overmits wy zodanige verſchynſelen niet gewaar worden; en het afwykende van den gewoonen loop der natuur, volgens de bepaaling der kundigſte Godgeleerden, onder de wonderwerken moet geteld worden. Want wat zyn eigentlyk de dingen, die het wonderwerk uitmaaken? Is het het vreemde, het buitengewoone, het betoon van grootere magt aan de zyde der Godheid? of is het het overtuigende, het blykbaare, dat de Allerhoogſte byzonder werk-

zaam

zaam is, ten gevalle van éénen of meerdere perſoonen? En wat is, ten aanzien van God, grooter wonderwerk, dat Abraham uit zyn vaderland geroepen en in Kanaan, op zulk eene uitſteekende wyze, gezegend wordt, of dat de Goddelyke magt het geſtorvenlyk weder leevendig maakt? Het een is wel meer ſtrydende tegen den gewoonen loop der dingen dan het ander; maar, in beide gevallen, heeft men de zigtbaarſte blyken van Gods byzondere werking; en maaken die het wonderwerk eigentlyk niet uit? — *Maar* ik zeg; men zeide, in weerwil van het bygebragte, dat de opgenoemde gebeurteniſſen geen tekenen van het wonderdaadige hadden, maar wel bewyzen van Gods byzondere Voorzienigheid; en dat het ſpreeken van God, deszelven gemeenzaame ommegang met de menſchen, en wat dies meer zy, enkel eene verklaaring ware van Gods byzondere Voorzienigheid, welke verklaaring wy, in onze dagen, miſſen; dan zouden nog de byzondere bronnen en oogmerken, waaruit de gemelde gebeurteniſſen zyn gevloeid, en waartoe ze geſchied zyn, dezelve aan die tyden bepaalen, om dat ze, ten onzen tyde, geen ſtand grypen. Met andere woorden, zy zouden wel kunnen aantoonen, wat de Godelyke wysheid, door haare byzondere Voorzienigheid, doen kunne, als zy dat noodzaakelyk oordeelt, maar nimmer kunnen bewyzen, wat God, in onze dagen, gewoonlyk doet, door eene byzondere tuſſchenkomſte (*a*). Inzonderheid, als men kan

(*a*) Nu zeg ik, byzondere tuſſchenkomſte, dan byzondere Voorzienigheid, om dat deeze woorden, volgens onze gemaakte bepaaling, het zelfde denkbeeld bevatten.

kan aantoonen, dat Gods Wysheid, langs andere wegen, haare oogmerken bereiken kunne, en dat 'er eene byzondere reden van gegeeven kan worden, waarom de Goddelyke Voorzienigheid, geduurende eenige eeuwen, zo byzonder en wonderdaadig is te werk gegaan. Dan wy moeten zulks, eenige oogenblikken, uitſtellen.

Voor we van dit ſoort van bewyzen afſtappen moeten wy nog eene bedenking, ten opzigte der ſchriftuurlyke gebeurteniſſen, op het papier zetten, welke hier van niet weinig gewigts is. Wat vroeger zag men, dat de oudheid eenige gevallen, waarvan zy de reden niet beſpeurde, maar die den nadenkenden wysgeer zeer eenvoudig en natuurlyk voorkoomen, aan Gods onmiddelyk beſtier toeſchreef, zonder dat dezelve eenigen ſchyn van eene Goddelyke openbaaring, in die gevallen, bemerkte. Maar dan zyn 'er nog gebeurteniſſen, in welke het opperſt Weezen wel voorkomt te ſpreeken met éénen of meerdere perſoonen, en die den ſchyn hebben, als of zyne Voorzienigheid byzonder werkzaam ware, ten gevalle van dien éénen of meerdere perſoonen, maar in welke, buiten die verſchyning des Heeren aan hun, niets plaats heeft, of het zou kunnen gebeurd zyn naar de algemeene regelen, volgens welke God alles beſtiert. Dat is te zeggen; het zou kunnen afhangen van voorgaande natuurlyke oorzaaken, ondergeſchikt aan Gods wys beſtier. Dat wy twee voorbeelden, ter verklaaring van het gezegde, opgeeven, waarvan het een uit het Oude, het ander uit het Nieuwe Verbond ontleend is.

Het geval van Hagar Gen. XXI: 14--19 *opgehelderd.*

De dienſtmaagd van Abraham, moedeloos, met haaren zoon, uit den huize haares heeren gaande, wordt nog moedeloozer en droefgeeſtiger, na dat zy, *in de* heete woeſtyne Berſeba omdwaalende, bemerkt hadt, dat de waterfleſch ledig was. In deeze geweſten der eenzaamheid, die eene bedroefde ziel veel treuriger maaken, denkt zy den ongelukkigen ſtaat in, waarin zy zich verbeeldt te weezen, verſtooken van de voorregten van Abrahams gezegende tenten en de aangenaame hoope, dat haar zoon zynen vader *in* deszelfs rykdommen en zegeningen zal opvolgen. Deeze akelige gedagten maaken haar, in die verregaande maate, neerſlagtig, dat zy geen luſt meer heeft, om de dringende behoeften van haar en haar kind te vervullen, en eene bron op te zoeken, ten einde den grooten dorſt te leſſchen; in die vaſte verbeelding zynde, zo als de mistrooſtige ziel, het liefſt, de zwartſte zyde van een ding zich voorſtelt, dat *Berſeba* haar graf en de laatſte wooning van haar kind zal weezen. Intusſchen ontfangt zy, door eenen Engel des Heeren, eene boodſchap van den Hemel, die haar trooſt en het gelukkig lot haares magteloozen zoons voorzegt. En dat alleen is het wonderdaadige der gebeurtenis. Nu is zy opgebeurd; nu in ſtaat, om haare behoeften te vervullen (*a*), en na eene waterbron uit te zien, welk het gevolg was der Goddelyke vertrooſtinge, en dat

(*a*) Men verbeelde zich niet, dat de woeſtynen van Kanaan, en ook niet, dat de woeſtyne *Berſeba*, huilende wildernisſen waren, daar nog voedſel noch drank te bekomen was. *Bachiene H. Geographie*, 1ſte *deel*, *bladz.* 246.

dat Gode wordt toegeſchreeven; als 'er ſtaat: *En de Heere opende haare oogen, dat zy eenen waterput zag.* Want men verbeelde zich niet, dat, in deeze uitdrukking, eenig bewys legt voor eene byzondere Voorzienigheid; zo min als deeze hier eenen put beſchikte, welke te voren ontbrooken hadt, zo min opende die nu haare oogen, na dat zy eerſt, door eene byzondere tuſſchenkomſte, dezelve geſlooten of te rugge gehouden hadt, zo als eenige waanen. Die byzondere Voorzienigheid is, in dit geval, alleenlyk denkbeeldig. Zy is volſtrekt overtollig, de geſchiedenis geeft ons daarvan de natuurlykſte reden, en het is dus, in eenen zeer afgelegen zin, dat *God* gezegd wordt *haare oogen geopend te hebben.*

Het geval van Paulus' ſchipbreuke onderzogt, Hand. 27.

Een ander geval is de ſchipbreuk van den Heiligen Paulus, en de gelukkige ontkooming van hem en zyne togtgenooten, welke gebeurtenis wel vergezeld ging met die wonderdaadige omſtandigheid, dat een Engel des Heeren den Apoſtel hadt bekend gemaakt, dat niemand zyn leeven in het water verliezen zou, maar buiten dit geene byzondere Voorzienigheid vooronderſtelt, gelyk een zeer kundig Heer my eens zeide, dat daar uit, duidelyk, kon afgeleid worden. Waar is, in dit geval, eene byzondere, en tuſſchenkoomende werkzaamheid van den Allerhoogſten, waardoor men zeggen kan, dat de behoudenis van Paulus niet zou gebeurd zyn; byaldien God niet tuſſchen beide gekomen ware, het zy door het ſchip eene buiten gewoone wending te doen neemen, het zy door in het water, of in een ander deel, byzonder te werken? Is 'er iets in

de gebeurtenis, 't geen ons aanleiding geeft, om zulks te denken? Is 'er de eene of andere omſtandigheid, in het geval, dat zich, zonder die duidinge, niet goed laat ophelderen? Laat ons de geſchiedenis, beknoptelyk, zamentrekken. — Van eenen ſtorm beloopen, wordt het ſchip, op welk de Apoſtel zich bevondt, deerlyk geſlingerd. Men kapt de ankers, en ontballaſt het vaartuig. Meenende, en met reden, dat het verblyf op dit geſlingerd ſchip, hoe langer, hoe gevaarlyker wierde, willen de Scheepsluiden met de boot vlugten; dan dit zoekt Paulus te beletten, oordeelende, dat menſchelyke hulp volſtrekt noodzaakelyk was ter reddinge van hun aller leeven, en dat de Goddelyke Voorzienigheid niet moeſt verzogt worden, om byzonder werkzaam te zyn, daar dit, door gewoone wegen, geſchieden konde. De noodzaakelykheid dier hulpe bleek ook van agteren. Paulus, opgebeurd door de belofte, dat zy behouden zouden blyven, zo 'er geene voorzigtigheid en vlyt beſpaard wierde, moedigt de Stuurlieden aan, om wel te eeten, ten einde zy de noodige lichaams kragten niet mogten ontbeeren, welke, ter ontkoominge, vereiſcht werden. Eenen anderen dag aangekomen, en het land zeer naby zynde, meenden de Scheepslieden het vaartuig op den oever te zetten; zy onderneemen het, maar het ſchip blyft op eene droogte zitten, en deszelfs achterſte deel wordt door de baaren verbryſeld. Dan, terwyl het Land zeer naby was, konden zommige, met zwemmen, andere, op ſtukken en planken van het wrak, hun leeven behouden.

Ten

Ten opzigte der bybelkundige bewyzen, was onze derde grondregel; „ dat de plaatſen der Heilige Schrift, „ voor eene byzondere Voorzienigheid bygebragt, „ geene tuſſchenkomſte vooronderſtellen, door welke „ uitwerkſelen voortgebragt werden, die anders niet „ voortgebragt zouden zyn, maar alleenlyk tekenen „ eene volſlagene afhanglykheid der dingen van God „ en zyne beſtiering, die zo vroeg plaats hadt, als „ alles zynen loop en beſtemden tyd kreeg." Het zal niet noodzaaklyk weezen hier eene breede lyſt van ſchriftuurplaatſen optegeeven. De aanhaaling en opheldering van drie of vier kan toereikende zyn, om de overige daarna in te rigten, terwyl we, in het vervolg van ons ſtuk, nog wel gelegenheid hebben zullen, om aan de eene of andere ſchriftuurlyke ſpreekwyze, nopens de voorzienigheid, als in het voorbygaan, eenig ligt te geeven.

Derde vooronderſtelling. Veele plaatſen der H. S., die de voorvallen der wereld aan Gods onmiddelyk beſtier toe-eigenen, bewyzen, daarom, geene byzondere Voorzienigheid.

Heb ik Iſraël niet opgevoerd uit Egyptenland? en de Filiſtynen uit Kaphtor, en de Syriërs uit Kir? vraagt de Profeet *Amos* in Gods naam. — Deeze nadrukkelyke aanſpraak, oordeelt men, de allerbyzonderſte Voorzienigheid van God te bewyzen, in de beſtieringe van het lot der volken. Zy toont duidelyk aan, dat de Opperheer, niet alleen ten opzigte van het Iſraëlitiſche volk, zo byzonder tuſſchen beide gekomen is, maar dat die tuſſchenkomſte, in het beloonen en ſtraffen, by voorbeeld, onder de *Filiſtynen*, de *Syriërs* en andere volken van dien tyd plaats hadt; waaruit men dan die zelfde byzondere Voorzienigheid oordeelt te mogen beſluiten, ten aanzien van de lotgevallen der tegenwoordige Natien.

Amos 9 v. 7. verklaard.

Dat het lot der Filiſtynen en der Syriërs, of hunne verloſſinge uit de magt der *Kaphtorim* en der *Kiriten*, afhing van de beſtellinge des Allerhoogſten, is eene waarheid, aan welke geen menſch kan twyfelen, of hy moet de Voorzienigheid zelve logenen. Dat zy, zo verre, gelyk ſtonden met de Iſraëliten, wier uitredding mede niet toevallig was; — dat God, uit die oorzaake, met het hoogſte regt, gezegd kan worden die volken geroepen te hebben, en, ook op den huidigen dag, de verſchillende wereld-bewooners te roepen, is mede, niet duiſter, uit deeze nadrukkelyke aanſpraak des Heeren aan het Iſraëlitiſche volk af te leiden. Maar, zo men uit deeze woorden bewyzen wil, dat die zelfde byzondere Voorzienigheid, of liever de wyze, op welke die Voorzienigheid te werk ging, als door die verſchillende tuſſchenkomſten, ſchoon men ook die tuſſchenkomſten by de *Filiſtynen* en *Syriërs* niet eens zo wonderdaadig ſtelt, die in de roeping van Iſraël gebleeken is, ook plaats hadt by de roeping der andere volken, vraage ik, in de eerſte plaats, bewys. Ten tweeden, eene weerlegging van alle die verklaaringen in de Heilige Schrift, welke de Goddelyke tuſſchenkomſte en deszelfs byzondere Voorzienigheid, alleenlyk, aan de lotgevallen des Joodſchen volks verbinden; — die zo klaar aanwyzen, dat die byzondere wegen, welke de Almagt met Jakobs nageſlagt heeft ingeſlaagen, met geen volk zyn ingeſlaagen. In de derde plaats, geeve ik in ernſtige overweeginge, of niet de Goddelyke zending van Moſes en het bovennatuurlyke, welk in de bedeeling der Iſraëliten plaats

hadt,

hadt, waaruit van zelve de waarheid hunnes Godsdienſts voortvloeit, in volle kragt blyve, by aldien men die byzondere wyze van tuſſchenkoominge, alleenlyk, den Iſraëliten toekent, en anderen natien dezelve ontzegt? — Die deeze drie dingen wel in het oog houdt zal, aanſtonds, zien, dat het vermeende gevolg, uit den tekſt getrokken, te veel bewyzen zou. — Hierin waren de Iſraëliten dan met de Filiſtynen gelyk, dat hun aller lot van de beſchikkinge des Almagtigen afhing. Dat moeſten zy gelooven, op Gods woord, dat kon hen tot oplettenheid aanzetten; daar hadden ze belang by. De wyze, op welke de Voorzienigheid ten aanzien van het een, en niet ten aanzien van het andere volk, te werk ging, deedt niets tot de zaak, en daarvan wordt ook geen woord gerept.

Leeſt men, in *Moſes tweede Boek*, dat God gezegd wordt de oorzaak van iemands dood te weezen, die, by ongeluk, en niet met opzet, door toedoen eenes anderen geveld wordt; wy zouden ons kunnen behelpen, met te beweeren, dat hier naar de taal der oudheid geſproken wordt, welke alle verſchynſelen, waarvan zy de oorzaak niet ziet, aan Gods onmiddelyk beſtier toeſchryft. Ook zouden wy kunnen aanmerken, dat deeze ſpreekwyze overeenkomſtig den aart der byzondere Joodſche Godsregeeringe moet worden opgevat, onder welke de ſtraffen en belooningen, vaſtgeſteld op de gehoorzaamheid en ongehoorzaamheid aan hunnen opperſten Koning, het zy die gehoorzaamheid of ongehoorzaamheid, meerder of minder Exodus 21 : 13.

open-

openbaar, gepleegd werden, niet alleen door middel der aangeſtelde overigheids perſoonen, maar ook dikwils, zeer onmiddelyk, door Jehovah's tuſſchenkomſte, vaſtelyk werden uitgevoerd; zo dat *het dooden van iemand*, hoe ongelukkig en hoe min opzettelyk aan de zyde des doodſlagers, kon aangemerkt worden, overeenkomſtig namentlyk de geſtelteniſſe dier regeeringe, als de uitvoering van Godes ſtraffe, welke, door eene byzondere tuſſchenkomſte, den geenen werdt aangedaan, die, zeer toevallig, door eenes anderen handen ſcheen om te koomen; terwyl de Godheid, aan de andere zyde, mede overeenkomſtig de beloſteniſſen dier bedeelinge, door eene byzondere tuſſchenkomſte, wanneer die vereiſcht werdt, de vroomen tegen zodanige ongelukkige toevallen beveiligde. Dan, hoe gewigtig deeze laatſte aanmerking moge weezen, en de ernſtige overweeging van een ieder verdiene, kan deeze uitdrukking veel algemeener worden opgevat. Van dien God, die alles, 't geen gebeuren zou in de weereld, zich zelven in zyn oneindig verſtand heeft vertegenwoordigd, die van de geringſte gebeurtenis bewuſt is, om dat zy het beweegrad der belangrykſte gevallen, in deeze ondermaanſche geweſten, worden kan; nog meer: die het verband der dingen geſchikt en verordend heeft, om dat die de wegen zyn, door welke hy zyne oogmerken bereiken wil, van dien God kan gezegd worden, dat hy de toevalligſte gebeurtenis beſteld, dat hy *iemand de hand van den geenen heeft doen ontmoeten, die hem, zonder eenig opzet, van het leeven beroofde.*

En

En in geenen anderen zin moeten die plaatſen verſtaan worden, waarin God gezegd wordt, zo als by den Profeet *Daniël*, *de Koningen af te zetten, en te beveſtigen.* De opvolging der bekende groote Alleenheerſchingen, op welke hier, inzonderheid, gezien wordt, hoewel die alle gebeurd zyn, door de natuurlykſte middelen, van welke wy, van agteren, daar de duiſterheid der geſchiedenis ons het doorzien niet belet, verſcheiden' als zodanige hebben leeren kennen (*a*), heeft, buiten twyfel, afgehangen van Gods wyze beſchikkingen, buiten welke men geene gebeurtenis, op dit wiſſelvallig rond, ſluiten mag. — Dan *Daniël* wil ons niet onderrigten, ten minſten kan de *Daniel* 2: 21 *en* 22.

na-

(*a*) De volſlagene overwinning der *Babyloniërs* door de *Perſen* was toe te ſchryven aan der eerſte eigene onagtzaamheid. Reeds in oorlog zynde met *Cyrus* en, door den zelven, hunne ryksſtadt belegerd ziende, gaven zy liever toe aan de brooddronkene vrolykheden van een jaarlyks Feeſt, dan dat zy, zorgvuldig, tegen de aanvallen van den vyand op de wagt ſtonden. — Kort voor hunne nederlaag door de *Grieken*, bezaten de *Perſen* nog wel eene ontzaglyke en byzondere onverwinbaare magt, maar volſtrekt geene eerzugt, geenen krygstugt, geene dappere Bevelhebbers, nog eenigen waren moed onder het volk. Integendeel waren zy met eenen geeſt van laagheid en ſlaverny overgooten; en het volk, altoos in hunne vryheid, door de willekeurige beheerſching van eenen ontzaglyken en onweerſtaanbaaren Monarch, onderdrukt, ſcheen onverſchillig te weezen, hoe de ſlag uitviel. Om die reden moeſten de *Perſen* en hunne onvoorzigtige krygsbevelhebbers wel bukken, voor de onverbeeldelyke bekwaamheid van *Miltiades* en *Pauſanias*, en het verſtandig beleid van *Themiſtocles*, *Ariſtides* en *Cimon*. — Toen *Grickenland* aan den oever zynes ondergangs gekomen was, bezat het wel eenen grooten overvloed, in ſtaat om alle de behoeften, de ingebeelde behoeften der weelde, te vervullen; maar het hadt geene ſtandvaſtigheid, dapperheid en krygskunde. De laatſte hadt het volk, door hunnen uitgebreiden koophandel, afgeleerd, en, langs dien weg, behaalden de arme, doch zeer oorlogkundige, *Romeinen* de zege over de *Grieken*. — Eindelyk moeſt ook *Rymen* onder het juk der Barbaaren bukken, om dat het, van alle zyden aangevallen, geenen eenpaarigen tegenſtand kon bieden. Het was uitgeput van geldmiddelen en vol van inlandſche beroerten; daarboven nog overgegeeven aan de weelde. Al de magt, die de Romeinen bezaten, diende hun niet, om dat hunne bezittingen veel te uitgebreid waren. Deeze trekken zyn ontleend van de leevendige afbeelding, door *Millot* gemaakt.

nadenkende Wysgeer het 'er niet uit afleiden, dat de opkomſt, en ondergang van die Koningryken, en de opkomſt en ondergang van andere Ryksgeweſten bewerkt wierde, door eene byzondere Voorzienigheid of tuſſchenkomſte, die haaren grondſlag niet hadt in voorige natuurlyke wegen, nog in verband ſtonden met vooraf bepaalde natuurlyke oorzaaken. Integendeel wordt voor en na die woorden iets gezegd, 't geen ons aanleiding geeft, om dezelve, in eenen anderen zin, op te vatten. *God verandert de tyden en de ſtonden.* Niets is beſtendig; dan hebben wy het een, dan het ander uur; nu ligt, dan duiſternis; dan het een, nu het ander leefperk. Dit zegt de Profeet voor die uitdrukking. En hoe geſchiedt dit? Hoe anders dan door de natuurlykſte wegen, welke, evenwel, Gode moeten toegeſchreeven blyven, om dat hy daarvan de eerſte bewerker is. *Hy geeft den wyzen wysheid, en weetenſchap den geenen, die verſtand hebben;* dat is: den zodanigen, die begeerig zyn na wysheid en weetenſchap, of, den vroomen, welke ook wel eens *wyze* en *verſtandlievende*, in eenen ſchriftuurlyken zin, genoemd worden. Slaan die *wysheid* en *weetenſchap* op ſoortgelyke openbaaringen van toekoomende dingen, met welke *Daniël* en zyne medegenooten, ten opzigte van die groote ommewentelingen der volgende Koningryken, begiftigd werden; wordt hier gewaagd van een wonderwerk. Slaan zy, integendeel, op Godsdienſtige kundigheden, in het algemeen, die 's menſchen hart verbeteren, en waarin wysheid en deugdlievende zielen, ook alleen maar, den gewenſchten voortgang maaken,

is

is het onweerſpreeklyk, dat hier gewaagd wordt van een natuurlyk beloop der dingen, door welk de vermeerdering onzer kennis van onderrigting en ervarenis afhangt.

Overgang tot het onderzoek van andere redenen, ter vaſtſtellinge eener byzondere Voorzienigheid, toegepaſt.

Dit van de ſchriftuurlyke bewyzen gezegd hebbende, gaan wy over tot het onderzoek van andere redenen, ter vaſtſtellinge eener byzondere Voorzienigheid, bygebragt, en, voornamentlyk, ontleend van de Goddelyke Almagt, — de onwaarſchynlykheid, dat de Allerhoogſte, zonder die byzondere Voorzienigheid, zyn oogmerk bereiken zou, — mitsgaders de ontaarting der menſchen, welke dezelve noodzaakelyk maakt.

Dat het in Gods magt zy van eenmaal vaſtgeſtelde wetten, of van het verband der dingen, af te wyken, bewyſt niet, dat by zulks doe.

Het is zeer zeker, dat God zich niet heeft behoeven te bepaalen aan die wetten, en aan dien zamenloop der dingen, welke hy, eenmaal, by de wording van alles heeft vaſtgeſteld. Hy kan daarvan afwyken; hy kan daarvan afwyken, zonder eenige moeite, zonder het geſtel der wereld of de grondzuilen van het Heelal eenen geweldigen ſchok te geeven; ten minſten: zonder dien te doen gevoelen aan die wyze en ſterke geeſten, welke de waarheid daarvan ontkennen, en dus de grondveſten onzer trooſtvolle openbaaring doen waggelen. Men houde deeze ſtelling wel degelyk ſtaande, ter beveſtiginge van de zekerheid dier gebeurteniſſen, by welke God afgeweeken is van den gewoonen loop der natuur, en zich niet, onlosmaaklyk, aan eenmaal vaſtgeſtelde natuurkragten verbonden heeft. — Verder; indien de invloed van des eenen of anderen misdryf het belang en geluk van eenen perſoon of van een gantſch volk, eenigen tyd, al te zeer uit zyn evenwigt geſtooten had', — of zo de

begaane misdryven eene lichaamlyke *tugtiging* eiſchten, — of de betreurde zonden van *één'* of meerdere, eerſt deerlyk gedrukt door *nypende* ſtraffen, eene herſtelling of vergoedinge vorderden, — kon God, wy bekennen het, tuſſchen beidé koomen, of, 't geen het zelfde is, door eene byzondere Voorzienigheid werkzaam zyn. Maar dat men niet te ras van de mogelykheid tot de daadelykheid beſluite. (*A poſſe ad eſſe non valet conſequentia.*) *Van kunnen tot zyn kan en mag men geen gevolg trekken.* Het aangemerkte wyſt aan, dat 'er, de zaak oppervlakkig beſchouwd zynde, geene tegenſtrydigheid in zou weezen, dat God, in zyne beſtiering, nu en dan tuſſchen beide kwam. Met andere woorden, dat 'er eene byzondere Voorzienigheid zou kunnen ſtand grypen. Maar het bewyſt niet, dat zy daadelyk plaats hebbe; gelyk zommige zich al te ſchielyk verbeeld hebben.

Zonder eene byzondere Voorzienigheid, zou God, in de regeering der wereld, zyn oogmerk niet bereiken kunnen.

Maar dit is ſlegts een ſtukske der zaake. „ Byal-
„ dien de Godheid, nu en dan, niet byzonder werk-
„ zaam ware, zou zy haar oogmerk, ten opzigte van
„ de menſchen en hunne lotgevallen, nimmer berei-
„ ken kunnen. Indien alles, welk men ziet gebeu-
„ ren, ſlegts een natuurlyk gevolg was van eene te voo-
„ ren, natuurlyk werkende oorzaak, nimmer opge-
„ ſchort, of voortgezet door eene byzondere tuſſchen-
„ komſte van God; men zag dan niet, 't geen men
„ nu ziet, en welk, overeenkomſtig het oogmerk
„ der hoogſte Wysheid, wy alle oordeelen, dat, me-
„ nigmaalen, geſchieden moet. — Zomwylen ſtemt het
„ met Gods volmaakten wil overeen, dat een wyze

„ door

„ door de ſtrikken der dwaasheid gevangen worde; —
„ dat een ſterke zich buige onder de magt van een
„ zwakken, — dat een deugdzaame, in ſtede van het
„ grootſte genoegen en het beſtendigſte geluk te ge-
„ nieten, met het hoogſte regt, ongelukkig genoemd
„ worde. — Byaldien nu *Wysheid*, *Sterkte* en *Deugd*
„ gevolgd wierde van het geen uit haare eigene natuu-
„ re daar uit volgen moeſt; zo dat gevolg, zomtyds,
„ niet opgeſchort wierde, door eene byzondere Voor-
„ zienigheid; zou wysheid, altoos, eenen geveſtig-
„ den ſtand, ſterkte eene geruſte en onoverwinnely-
„ ke bezitting, en deugd altoos geluk en genoegens
„ hebben. Het tegendeel moet, dikwils, plaats gry-
„ pen, en men ziet het ook gebeuren; en dit zelf-
„ de werdt reeds, in vroege tyden, door vroome en
„ hoogverligte Mannen te verſtaan gegeeven." *Ik keerde my om*, zegt de Prediker, *en zag onder de zonne, dat de loop niet is der ſnellen, nog ook de ſtryd der helden, nog ook de ſpyze der wyzen, nog ook de rykdom der verſtandige, nog ook de gunſt der welweetende, maar dat tyd en toeval die beide wedervaart* (*a*).

Het blyft zeker, dat de gevolgen van wysheid, ſterkte en deugd, die alleenlyk, uit deeze beginſelen en vermogens en het gebruik van die beginſelen en vermogens, voortkoomen, onveranderlyk, zodanig moeten zyn, dat wysheid eenen geveſtigden ſtand, ſterkte eene geruſte bezitting en deugd geluk voortbrengen. Die daar aan twyfelt, neemt alle orde, allen verband weg. *Andwoord op deeze tweede bedenking.*

(*a*) *Prediker* 9: 11. vergelykt hiermede *Amos* 2: 14.

weg. Wy zien wel eens het tegendeel; ook is het tegendeel, zomtyds, nuttig Maar dit tegendeel geeft geen verſtandig menſch, die van het verband der dingen overtuigd is, regt, in die gevallen, de gemelde gevolgen te logenen. Neen; hy moet dat tegendeel zoeken, in andere omſtandigheden, waarin die ſterke, deugdzaame en wyze zich bevinden, welke wel duiſter kunnen weezen, ja zelfs ons, voor altoos, onbekend kunnen blyven, maar evenwel plaats hebben, waardoor die wysheid, die ſterkte en deugd, in haare gevolgen, zich aan de weereld niet vertoonen kunnen; byaldien het niet duidelyk zy, dat eene baarblyklyke en voelbaare magt die wysheid, ſterkte en deugd in den weg ſtaat. Zo veel mag ik ſtellen; want, het zy men eene Goddelyke tuſſchenkomſte logene, het zy men die ſtelle, daarin heb ik de verſtandigſte voorſtanders van eene byzondere Voorzienigheid, zo wel als de beſtryders derzelve, met elkandere gelyk gevonden, dat deugd, wysheid en ſterkte, indien zy onbelemmerd voortgingen, de gemelde gevolgen zouden hebben. Heeft daarvan het tegendeel plaats: oordeelt men beide, dat zulks gezogt moet worden, in eenen zamenloop van omſtandigheden, welke de voorſtanders eener byzondere Voorzienigheid aan eene Goddelyke tuſſchenkomſte toeſchryven. Maar zo die omſtandigheden in verband ſtaan met voorgaande natuurlyke oorzaaken, en, volgens 's Hemels beſchikkingen, die oorzaaken, op haaren regten tyd, haare uitwerkingen doen, waarom kan God dan zyn oogmerk niet bereiken, zonder die byzondere Voorzienigheid? — Het

aan-

aangevoerde moet wat opgehelderd, en uitgebreid worden.

Zomtyds wordt de wyze, door de ſtrikken der dwaasheid gevangen. *Een wyze* behoort zich, uit dien hoofde, niet te ſterk *te beroemen* in *zyne wysheid. Want der wyzen is niet altoos de ſpyze. Tyd en toeval wedervaart deezen.* Het ſchynt, dat de verydeling dier wysheid van toevallige dingen afhangt, welke de menſchen voor toevallig aanzien; nogthans is het, in den aart der zaaken, anders gelegen. Daar is geen uitwerkſel, of het heeft eene oorzaak. God ſchikt dit, allerwyslykſt: en zyne beſtellingen zyn zodanig, dat dit, op den regten tyd, geſchiede. *Tyd en toeval wedervaart*, daarom, *deezen.* — Deeze ſtaat, waarin wy leeven, hoe hoog ons doorzigt geſteegen, tot welk eenen trap van kennis ons verſtand geklommen zy, blyft een ſtaat van onvolmaaktheid. Een verſtandige heeft, zomtyds, dwaaze uuren, en het behoeft, menigwerven, niet veel oogenblikken te duuren, waarin alle zyne beſte ontwerpen, die de ganſche wereld goed keurt en waarover zy verbaasd ſtaat, verydeld worden — (*a*). Een groot vorſt onder *Iſraël*, voor den verſtandigſten zyner tydgenooten gehouden, zyne ryksgeſteltenis tot eene vaſtigheid gebragt hebbende, die, nimmer, ſcheen te zullen waggelen, liet, na zynen dood, het roer des

Het andwoord verder uitgebreid, en Pred. 9: 11, in't voorbygaan, opgehelderd.

(*a*) „ Een wyze beroeme zich niet in zyne wysheid." — Wy dagten, aanſtonds, aan het geval van den verſtandigen Koning zelven, in deszelfs jammerlyke gevolgen, en gaven het, in dat ligt, op. Schoon de byzondere Godsregeering, waaronder dit geval geſchiedde, misſchien hier eenige verandering zou maaken, treft men, nogthans, in het Oude Verbond veele gewigtige gebeurtenisſen aan, die zich, allernatuurlykſt, laaten ophelderen.

des bewinds in handen van iemand, die het zelve, eerder, ſcheen in ſtukken te zullen ſlaan, dan met regtmaatigheid en verſtand te beweegen. De zaak, die hier toe gelegenheid gaf, was, zeer waarſchynlyk, de liefde, de overmaatige liefde des grooten Konings tot de veelwyvery, tot welke dan weder de aanzienlykſte des volks moeten gebruikt worden, die geen minder deel in het beſtier kunnen hebben, dan de vorſt zelve; maar die, door het deel neemen in zulk eenen wydluſtigen minnehandel, zo wel verzwakken, en van eenen verwyſden geeſt bezeten worden, als de vorſt zelve; die, door het veelvuldig gebruik der vrouwen, eindelyk, aanvangt te ſuffen en te zieltoogen. Andere volken, buiten ſtaat de eerſte bronwellen van dien laagen en vervallen ſtaat des Koningryks op te ſpeuren, moeten verbaasd ſtaan wegens dat ſchielyk verval. Een zeer byzondere zamenloop van zaaken, in de wereld, dikwils, gezien wordende, werdt voor de oorzaak gehouden; terwyl, intuſſchen, dit *gevangen worden van den wyzen in den ſtrik* zynen grondſlag hadt in wezenlyke dingen, ingevolg van welke de Godheid verklaarde het Koningryk, byzonder na den dood des verſtandigen vorſts, te zullen verdeelen.

De loop is niet der ſnellen. Een ſterke bereikt niet altoos zyn oogmerk. Een groot en magtig ryk wordt door een klein en kragteloos volk, zomtyds, te ondergebragt. Men ziet, dat zelfs de optogt van eene groote magt niet bekwaam is een magteloos volk, dat al zeer zwaare ſlagen is toegebragt, en 't geen byna ligt te zieltogen, de hartader af te ſteeken. De gan-

ſche

ſche wereld ſtaat 'er verbaasd over. Hier is Gods vinger. Hier daalt een afgezant der opperſte Godheid neder, om het leger te verſchrikken. En hoe zou Gods oogmerk, anders, bereikt worden? Hoe zou hy, anders, zommige natien, tot het hoogſte toppunt van weelde geſteegen, kunnen ſtraffen, en een ander vroom en dapper volk, in de laagte gezeten, op den throon helpen, op dat het de trotſche kroon van hunnen vyand van het hoofd rukke?

Hoe de zwakke den ſterken, zomtyds, te onder brengt.

Zonder my, wederom, in te laaten met het beproeven van zommige kenmerken voor eene *byzondere Voorzienigheid* bygebragt, durve ik zeggen, dat een laag, maar dapper volk, juiſt, vatbaar is voor grooter geluk, en zeer geſchikt, om een volk, wel groot, maar tevens weeldig en zwak geworden, het hoofd te bieden. Eene natie, in de laagte gezeten, en in den beginne van haare opkomſt, niet zo zeer ten aanzien des tyds, als wel, ten opzigte van haaren roem, (want zy kan lang beſtaan hebben, eer haar dit geluk ten deel viel,) zulk eene natie, dapper, ſober en niet door weelde verzwakt, heeft duiſende perſoonen onder zich, die zo veel vermogen, als tienmaal zo veel hunner vyanden, die geene dapperheid, geene ſoberheid kennen, nog door het vuur der vryheid, om dat hunne weelde hen, aanvanglyk, de ſlaverny behaaglyk gemaakt heeft, worden aangeblaazen.

God is, eigentlyk, niet bepaald aan de geſteltenis der din-

Ja! dit gaat alles wel, zal men zeggen, en kan genoegzaam aantoonen, dat de Voorzienigheid zich van de geſteldheid der dingen bediene. Maar, aan de andere zyde, vooronderſtelt het eene afhanglykheid der

gen; maar beeft die, door zyne Almagt, te voren beſchikt; zo dat ook de tyd, wanneer die dingen zo en niet anders moeten geſteld zyn, aan zynen wil onder geſchikt is.

Goddelyke Voorzienigheid van de geſteltenisſe der dingen, en neemt de zwaarigheid, ten opzigte van den tyd wanneer, niet weg. By voorbeeld; het ſtemt met de Goddelyke Wysheid overeen, dat nu, en niet na verloop van eenige jaaren, het een volk onder, het ander boven geholpen worde. Zo nu alles afhangt van die byzondere geſteldheid der dingen, welke in verband ſtaan met voorgaande natuurlyke oorzaaken, en juiſt tot dien en geen anderen trap moeten geklommen zyn, om zulke veranderingen te weeg te brengen, ſchynt de Godheid, ten opzigte van den tyd, vry wat bepaald te worden, en het zou alzo kunnen weezen, dat zy haar oogmerk niet bereikte. — De tyd, wanneer dit gebeurt, bepaalt, in geenen deele, Gods beſtier; maar die tyd kan bepaald zyn door de Godheid zelve, en dus juiſt dan verſchynen, wanneer hy behoort te verſchynen. Wy gelooven en vooronderſtellen hier Gods Voorweetenſchap omtrent des menſchen vrye daaden; een ſtuk, 't geen, in zo veel ſchriften, zo treffend verdedigd is, en zeer gaarne omhelsd wordt van alle, die zich geen Opperweezen na hunne bekrompene gedagten verbeelden (*a*). Wie dan, die daarvan by zich zel-

(*a*) Gods Voorweetenſchap, omtrent alle onze bedryven, ſtemt, zo wel, overeen met de denkbeelden, die ons van God, als het volmaakſte Weezen, zyn ingeboezemd, dat men zich, met reden, verwonderen moet, hoe zommige zeer kundige lieden daaraan twyfelen konnen. Hoe noódzaaklyk is dezelve, in de beſtieringe der wereld, ten einde God zyne oogmerken bereike, en Hem niets mislukke, dat, zo ras, door de beweerde onkunde, zou kunnen gebeuren! Ook doet het my vreemd, dat eenige deeze Voorweetenſchap ongegrymd en in den aart der zaake tegenſtrydig geoordeeld hebben, daar geen vermogen der Godheid zich, zo duidelyk, door ons verſtand laat bevatten, de gevolgen ten opzigte van den menſch daarvan afgezonderd zynde, als deeze volmaakheid

zelven overtuigd is, zal ontkennen, dat God magtig zy alles, te vooren, zodanig te bepaalen, en de omſtandigheden, vervolgens, op zulk eene wyze, te doen zamenloopen, naar eene wyze ſchikking, by de wording van alles vaſtgeſteld, dat de bovengenoemde dingen gebeuren, wanneer die moeten gebeuren: dat een wys en deugdzaam perſoon, altoos gelukkig geweeſt zynde en gelukkig moetende zyn, uit den aart zyner

Hier door bereikt God zyn oogmerk.

heid. Kan eene uitgebreide kennis des menſchelyken harts iemand in ſtaat ſtellen te zeggen, wat zyn vriend, by hem zonderling bekend, hoogſtwaarſchynlyk, in dat of zulk een geval doen zal; hoe ligt 'er dan eenige tegenſtrydigheid in, dat wy, in betrekkinge van onze volgende daaden, tot eene volſlagene zekerheid in God beſluiten; in God, by wien de verſtandigſte menſch niets is? En geloove ik de Goddelykheid der Joodſche en Chriſtelyke openbaaringe, vinde ik daarvoor eenen vaſten grond in de Voorzeggingen, en haare volzekere uitkomſten. Nog meer; in dien opmerkelyken loop der dingen, welken ons de gewyde geſchiedenis, op zulk eene treffende wyze, afbeeldt, en die gedient heeft, om der Godſpraaken haare vervulling te geeven, zien wy de vraag beandwoord: „ Of Gods Voorweetenſchap van 's menſchen vrye daaden beſtaanbaar zy met „ derzelver vryheid?" — By voorbeeld, om de gedaane belofte, dat het Iſraëlitiſche volk van het *Babelſche* juk eens ontſlaagen zou worden, waarheid te maaken, moeſt de heerſchappy dien volks, eerſt, het onderſt boven gekeerd worden. De *Perſen* moeſten, na zo veel beraads, na zo veel optogts, hunnen zetel op de verwoeſtingen hunner vyanden grondveſten. Waren alle deeze dingen beſtaanbaar met 's menſchen vryheid, of ging dit werktuiglyk toe? en is dit alzo toegegaan, in ſoortgelyke gevallen, om aan de voorzeggingen haare vervulling te geeven? Wy yzen op dit denkbeeld! neen; die gevallen vertoonen ons, op de klaarſte wyze en in een levendig tafereel, dat God 's menſchen vrye daaden voorweet, en zy, in weerwil dier verbaaſende kenniſſe, vry blyven werken; daar eene afgetrokkene redenkaveling over dit ſtuk ons, hoe langs hoe meer in het onzekere laat, en, eindelyk, tegen het ondoordringbaare aanloopt. (*) Dan hoewel men, omtrent die Voorweetenſchap, en derzelver gevolgen, zeggen moet, *die kennis is my te wonderlyk*, mogen wy op den vaſten grondſlag daarvan, verder, voortbouwen. Intuſſchen zal ons dit geheele ſtuk duidelyker voorkoomen, naar maate wy, meerder, overtuigd zyn, dat *vryheid* geene *onverſchilligheid* en niet onbeſtaanbaar is met *noodzaakelykheid*. Ziet *Abernethy*, *Serm. vol.* I. *No.* 9 *p.* 290–306. *S. Clarke Beſt. en Eig.* 1 *deel bladz.* 150 *en vervolg. Doddr. Akadem. Leſſ.* 1. *deel*, *bladz.* 158 *enz.*., ten aanzien van het eerſte. En *Joſeph Prieſtley*, *the Doctrine of Philoſ. Neceſſry &c.* ten opzigte van het laatſte, *Vryheid* en *Noodzaakelykheid*.

(*) *J. Clarke*, *oorſprong van het kwaad*, *2de Stuk*, *bladz.* 213.

zynes toeſtands, eensklaps, ongelukkig wordt, wel op dien tyd, wanneer men het niet zou verwagt hebben, maar juiſt, wanneer dit gebeuren moeſt, om plaats te maaken voor eenen anderen, die hem in dat geluk opvolgt; of dat een volk, te midden zyns ſchynbaaren bloei's, verdorre, om een ander, op de ſchoonſte wyze, te doen voorkoomen, — dat hier een kleine worm koomt, die het op de verborgenſte plaats aanſteekt, — en dat die, volgens de wyze beſtelling van den Opperbeſtierder, juiſt, koomen moeſt. *Wie ontkent hier*, dat eene eeuwige Voorweetenſchap, door de verbaſendſte Almagt geholpen, dit te weeg brengen kunne? — Nogthans gebeurt het, zeer zelden, dat volken of byzondere perſoonen, in zodanige omſtandigheden geſteld zynde, welke, naar allen oogenſchyn, en volgens den gewoonen loop der dingen, gelukkig moeten weezen, uit het midden hunnes welvaarts in eenen afgrond des verderfs worden neergelaaten, zonder dat daarvan de reden bekend is. Gods Wysheid rukt de dingen zo niet uit hun verband. Den meesten tyd weet de nadenkende menſch de gewoone oorzaaken na te gaan, en, zo zulks niet, ten gelyken tyde, geſchieden kunne, weeten de volgende jaaren, wanneer de kragt der menſchen vreeze gefnuikt is, de geheimen te ontzwagtelen, en alles in het nauwſte verband met natuurlyke oorzaaken te doen voorkoomen.

Het bewys voor eene byzondere Voorzienigheid, afgeleid

Dan, maakt, hierin, de ontaarting van het menſchdom niet zeer veele verandering, en eene geſtadige tusſchenkomſte der Godheid noodzaakelyk? — Byaldien de redelyke ſtervelingen gebleeven waren by die een-

vou-

voudigheid en zedelyke regtheid, met welke de eerſte menſch uit den ſchoot der aarde voortkwam, men kon, eerder begrypen, dat alles, op deeze wereld, gevolgwyze en overeenkomſtig het eenmaal geſlooten verband, toeging. Maar welk eene verbaſtering, welk eene eigenzinnigheid, welke ondeugden ziet men op de wereld, die, juiſt, het goede, dat de Alwyze Godheid beoogt, in zynen loop ſtuiten! — Men kan zich, uit dien hoofde, niet anders verbeelden, of daar moet, nu en dan, eene byzondere werking van God plaats hebben, om alles te herſtellen.

van de ontaarting des menſchelyken geſlagts, welke zulk eene tuſſchenkomſte noodzaakelyk maakt.

De wyze Opperheer, voorneemende eene wereld en wel eene wereld, als de onze is, te ſcheppen, moeſt zich ook voorſtellen alles, 't geen gebeuren zou. Wie kan nalaaten te gelooven, dat een oneindige, alweetende en alles voorziende Geeſt, voorziende, dat de redelyke ſchepſelen, uit hoofde hunnes onvolmaakten toeſtands, zouden afdwaalen, daarna zyne maatregelen en ſchikkingen genomen hebbe? Men kan zich dit ſtuk niet anders voor den geeſt brengen, zo wy aan een onbepaald en alles kennend Weezen gedenken. God voorzag, derhalven, de zonden der menſchen en, tevens, de beletſelen, welke deeze te weeg zouden brengen. Het ſtond dan aan de Goddelyke Almagt zodanige maatregelen te neemen, en het verband der dingen, op die wyze, te ſchikken, dat de beletſelen, door deeze zedelyke onvolmaaktheden veroorzaakt, wierden weggenomen; terwyl men van de Goddelyke Wysheid denken moet, dat zy dit gedaan hebbe. Een ondeugend perſoon

Op dit ſtuk wordt geandwoord.

ſmeedt een ontwerp, om den loop van veele nuttige dingen te ſtuiten; hy voert dit uit, byaldien deeze zyne uitvoering aan andere nog veel beter dingen kan ondergeſchikt gemaakt worden; maar zo niet: dan komt iemand, met magt, verſtand of beleid te voorſchyn, die juiſt toen op het toneel der ondermaanſche gebeurteniſſen moeſt te voorſchyn koomen, en alles verydelt, 't geen hy ontworpen hadt.

Maar, op dat wy nog een weinig by dit ſtuk blyven ſtil ſtaan, zo 'er in deeze verydeling geene byzondere tuſſchenkómſte des Allerhoogſten geſteld wordt, zal dezelve van eenmaal vaſtgeſtelde beſchikkingen, die met den anderen in het nauwſte verband ſtaan, moeten afhangen. Dan hoe nu hier? De perſoon, welke het kwaad bedryft en de perſoon, welke het zelve ſtuit, ſchynen met elkandere niet het minſte verband te hebben. Zelfs kan de een van hier, de ander van daar koomen, en voor het oog der menſchen ſchynen zy, buiten dien byzonderen zamenloop, gelyk te weezen aan twee lynen, die, op eenigen afſtand van elkandere opgaande, elkandere nimmer raaken. Hoe gering en weinig overeenkomſtig dit verband ons moge toeſchynen in de omſtandigheden, in welke die perſoonen geſteld zyn; de oorzaaken, waar uit zy werkzaam zyn, en op de wereld zich voordoen, wyd van den anderen verſchillen: — beide die perſoonen waren, evenwel, in het verband van den eeuwigen en oneindigen geeſt tegenwoordig: beider omſtandigheden bepaald, beider lotgevallen dusdanig geregeld, dat zy, op dien tyd, elkandere

ont-

ontmoeten konden. Een verbaſend denkbeeld, zeker! maar geene ongerymde gedagten; natuurlyk zelfs vloeijende uit de begrippen van Gods Alweetendheid en Almagt, en allerzaamenſtemmendſt met 's Heeren uitgebreide Wysheid; die altoos het beſte kieſt.

Zo veel ontkend! Wy verlangen, om wat adem te ſcheppen, en nogthans zyn we onzen voorgeſtelden loopbaan niet ten einde; ſchoon wy het anders hierby zouden kunnen laaten; overmits het hoofdoogmerk der verhandelinge bereikt is. Immers dit ſtrekte, om de gronden en bewyzen, voor eene *byzondere Voorzienigheid* bygebragt, te toetſen, en derzelver wankelbaaren grondſlag aan te wyzen, overeenkomſtig het eerſte lid der *vraage*; „ *zyn 'er goede bewyzen voor eene* „ *byzondere Voorzienigheid van God, in de regeering der* „ *wereld?*" — dat is „ zyn 'er voldoende bewyzen voor „ dit ſtuk; bewyzen, die zo klaar en duidelyk zyn, „ dat zy geene tegenſpraak kunnen veelen, niet van „ luiden, welke, een los vernuft bezittende, zelfs „ de klaarſte dingen tegenſpreeken: neen; maar dat „ zy geene tegenſpraak kunnen lyden van menſchen, „ die een natuurlyk oordeel, een geoefend verſtand „ en een opregt hart met zich omdraagen; bewyzen, „ by voorbeeld, die zo onweerleggelyk zyn, als die „ aangevoerd worden voor het *leerſtuk* DER VOORZIE- „ NIGHEID zelve?" — En wat het overige gedeelte der veel bevattende vraage betreft; hetzelve is, buiten de kenmerken, die wy reeds verhandeld hebben, niet in ons ontwerp begreepen. Dan, in zo verre onze ontkennende aanmerkingen, door welbedagte ſtellin-

Overgang tot het 3de deel.

gen, kragt kunnen krygen, en wy zelve maar al te wel weeten, dat onze ontkenning niet van zwaarigheden en tegenbedenkingen zal bevryd blyven, verlangen wy dit afgeloopen ontkennend deel, door een ander, 't geen ſtelliger is, te verpoozen, en, langs dien weg, over het juiſte begrip der Goddelyke Voorzienigheid eenig ligt te ſpreiden.

HET DERDE DEEL,

Waarin ons begrip van de *algemeene Voorzienigheid*, kortelyk, opgegeeven, in een klaar ligt voorgeſteld, en, met redenen, bekleed; mitsgaders aangeweezen wordt, dat hetzelve met de allerbyzonderſte zorge des Allerhoogſten, zelfs over de geringſte zaaken der wereld, zamenſtemme.

Gods Voorzienigheid. De oplettende leezer heeft, hier en daar, ons gevoelen omtrent de Goddelyke Voorzienigheid kunnen opmaaken, wanneer we, nu en dan, daar het te paſſe kwam, de redenen opgaven, waarom dat bewys of dit kenmerk, voor eene byzondere Voorzienigheid bygebragt, ons niet gewigtig ſcheen voor te koomen. Ons denkbeeld van Gods Voorzienigheid koomt, derhalven, hier op uit. — De Goddelyke Wysheid, ten einde haar oogmerk, in de ſchepping der dingen, te bereiken, heeft alles in zodanig eene zamenſtemming, in zulk een verband geplaatſt, dat dit voorgeſtelde oogmerk zekerlyk bereikt wierde. God moeſt, overeenkomſtig deszelfs Wysheid, daartoe de beſte mid-

middelen verkiezen, en die allerbeſte middelen zyn de minſt omſlagtigſte, de eenvoudigſte, of, liefſt, de zodanige, die, op de vaſtſte, de zekerſte wyze, Gods oogmerk bereiken. Alles, van éénen enkelen perſoon of van geheele volken kunnende voorzien, of met dien enkelen perſoon of die geheele volken gewiſſe oogmerken hebbende, waarom hy dezelve, op de wereld, plaatſte, en in die, doch geene andere, tydſtippen deedt geboren worden, liet God hunne lotgevallen en gebeurteniſſen, in dat verband, ſtaan, en elkandere zodanig opvolgen, dat zy het wit hunner beſtemminge konden treffen. God kon niet wel iets, ten opzigte van het een of ander geval, waarin zy zouden koomen, aan eene onzekere uitkomſt overlaaten, waarin het noodzaakelyk wierd eene byzondere werking plaats te geeven, om dat het volſtrekt noodeloos en ongerymd zou weezen de oogen te ſluiten, voor hetgeen men weeten kan, en op eene byzondere tuſſchenkomſte te wagten, daar hetzelfde oogmerk, door de ſchikking van het verband der dingen, bereikt kan worden. — In dit alles, en in deeze middelyke beſtiering, heeft God zo verre zorg gedraagen voor de vryheid der redelyke ſchepſelen, als beſtaanbaar is met die gevolgen, welke de Heilige Schrift, door belooningen en ſtraffen, uitdrukt, zo verre, dat wy nog hier, nog in die geweſten, waar in ons verſtand meer opgehelderd zal weezen, en wy beter de Goddelyke handelwyze kunnen begrypen, redenen zullen hebben, om den Allerhoogſten van onregtvaardigheid te beſchuldigen. — Verder, de geringſte zaak, *Zy gaat over de al-*

lergering-ſte zaaken. zo wel als de grootſte gebeurtenis, is door God voorzien en bepaald. De aardworm ſtaat mede, zo wel in het verband der dingen, als Michaël de eerſte in den rang der Engelen. Beide zyn de middelen, waardoor God zyn oogmerk bereikt. En het kleinſte ding kan ons daartoe niet veragtelyk weezen, om dat God het niet te veragtelyk vondt aan hetzelve het beſtaan te geeven; en de minſte kleinigheid dikwils het beweegrad der grootſte ommewentelingen wordt.

Onze beſchreevene Voorzienigheid gaat over het geval, en 's menſchen vryheid. Gods Voorzienigheid, aldus begreepen, gaat niet alleenlyk over de kleinſte zaaken; niet alleen is de mier en derzelver werking, in het verſtand van den eeuwigen Geeſt, tegenwoordig geweeſt, en bepaald, of haare werking in een zeker verband gebragt; maar Gods Voorzienigheid gaat, volgens deeze verklaaring, over de dingen, die men het *geval* noemt en, alleenlyk, van de *vryheid der menſchen*, ſchynen af te hangen. Daar is niets, of het heeft eene oorzaak. Hoe toevallig een ding ook ſchynen moge, het ſtaat in verband met voorgaande oorzaaken, die zo zeker van God geweeten en bepaald zyn, als het vaſt gaat, dat het zyne Wysheid niet onverſchillig zy, of zy haare oogmerken al of niet bereike. En wat de dingen betreft, die van 's menſchen vryheid afhangen; voor zo verre de innerlyke beweegredenen, naar welke de menſch te werk gaat, welke wyze van zelfswerkzaamheid by my begreepen is onder het denkbeeld van vryheid, haaren grondſlag hebben, in voorgaande zaaken, die van Gods beſchikking afhangen, is de Goddelyke Voorzienigheid, buiten allen kyf, voor zo verre dat met onze zielsge-

geſtelteniſſe en haare zedelyke regtheid beſtaanbaar is, daaromtrent zo wel werkzaam, als zy de uitkomſt der dingen, welke toevallig ſchynen, beſtieren moet.

Langs dien weg, ſtel ik de *allerbyzonderſte Voorzienigheid*, verſchaf het godvrugtig hart den grootſten troost, en geef hem den allervaſten grondſlag, om in zyn vertrouwen op God, nooit, te wankelen. Welk eene geringe plaats de vroome, ook, beſla, op de wereld; en ſchoon 'er niemand zy, die op deszelfs omſtandigheden agt geeft, hy weet, dat het beſte en vriendelykſte aller Weezens hem van eeuwigheid gekend, zyne omſtandigheden bepaald, en tot het beſte oogmerk, op de wereld, geplaatſt hebbe: de bereiking van welk oogmerk hy zelve, nog eens, aanſchouwen zal, in gelukkiger toeſtand, wanneer zyn geeſt, van den onaanzienlyken en laſtigen vleeſchklomp, mitsgaders van andere onvolmaaktheden ontſlaagen, in heerlyker glans, zal te voorſchyn koomen; maar welke ſchynbaare elende, of onvolmaaktheid, om dat dezelve tot het verband der dingen behoort, zo wel noodzaakelyk is, als de onooglyke, en laſtige baſt vereiſcht wordt, om den ſchoonen vlinder in ruimer lugt te doen vliegen. — Maar van deeze aangenaame gedagten worde ik te rug geroepen, om ons opgegeeven begrip met de voornaamſte redenen te bekleeden. *De opbeuring en vertroosting, die de Voorzienigheid geeven moet, worden, door ons gevoelen, juiſt, bereikt.*

Het eerſte bewys voor ons gevoelen, waarvan wy, evenwel, hier en daar, al iets hebben laaten zien, is afgeleid uit dat beginſel, dat het tegengeſtelde ons ongerymd toeſchynt. (*E principio contradictionis.*) Alle omſtandigheden, waarvan zekere zaaken afhangen, moe- *Het tegengeſtelde van ons gevoelen ſchynt ons ongerymd toe.*

moeten den Allerhoogſten, in derzelver eerſte oorzaaken, bekend zyn, om dat die, door God zelven, bepaald en vaſtgeſteld werden. Uit dien hoofde behoort zyn eeuwig en wys verſtand, niet alleen, de oorzaaken, maar tevens de uitwerkſelen dier oorzaaken te weeten; of God zou zyne oogen daar voor, volſtrektelyk, moeten ſluiten. En wat gevolg zou dit hebben? Hy zou de eene of andere omſtandigheid, in haaren aart en uitwerkſelen niet kennen; niet kennen? Geene verheevene gedagten voor het volmaakſte Weezen, de verlochening van wiens eigenſchappen ons zeer ongerymd toeſchynt. Het voldoet niet, dat men zegt, dat de Godheid weet, wat uitwerkſelen die omſtandigheden kunnen hebben; met andere woorden zegt, immers, dit niet anders, dan dat één oorzaak twee uitwerkſelen hebben kunne: welke uitwerkſelen, toegepaſt op de zaak, waarvan wy ſpreeken, zo tegenſtrydig zyn, dat ieder eene byzondere oorzaak hebben moet. My dunkt, dit denkbeeld is zo tegenſtrydig als, dat men van een kunſtenaar zegt, zonder, nogthans, de werkzaamheid der zedelyke ſchepſelen by een kunſtſtuk te vergelyken, dat hy, in weerwil van zyne uitgebreide kennis van ieder deel, de zamenvoeging der deelen en den tegenſtand, dien zy ontmoeten zullen, waarna alles is ingerigt, niet zeker weet, hoe zyn werkſtuk gaan zal. Intuſſchen beroepe ik my, ten einde geen gevaar te loopen van onze zedelyke werkzaamheden by kunſttuigen te vergelyken, op die groote mannen, die hen onderſcheid tuſſchen eene natuurlyke en zedelyke noodzaakelykheid

aan-

aanweezen; terwyl het aangevoerde, buiten twyfel, tegen de byzondere Voorzienigheid die zwarigheid bevat, dat men zich niet wel verbeelden kunne, hoe dat de opperſte Wysheid onze zedelyke werkzaamheden, wier natuur, en de natuur van wier beweegredenen, door welke zy werkzaam zyn, hy, zo volmaaktelyk, kennen moet, aan onbepaalde uitkomſten hebbe overgegeeven; welke uitkomſten, tegen deszelfs verwagting of oogmerk uitloopende, Gods *byzondere Voorzienigheid* zo noodzaakelyk maaken. — Om die redenen ziet men, dat de Opperheer, in die gevallen van het Oude en Nieuwe Verbond, waarin hy, op eene wonderdaadige wyze tuſſchen beide gekoomen en werkzaam geweeſt is, niet gewerkt heeft afgeſcheiden van voorgaande omſtandigheden, wier werking zyne eeuwige Wysheid en Magt reeds bepaald en verordend hadt. Daar zyn maar weinige gebeurteniſſen in de Heilige Schrift vermeld, welke wy, volgens onze bovengemaakte verklaaring, wonderdaadig gehouden, en waarvan wy zommige uitgelegd hebben, die haaren grondſlag niet hadden in voorgaande omſtandigheden; waaromtrent de Godheid dus alleenlyk dat wonderwerk verrigtte, dat zy zich aan éénen of meerdere menſchen openbaarde, en de gewoone oorzaaken wat buitengewoon deedt zamenloopen. En ſchoon wy dat natuurlyk verband, in andere gebeurteniſſen, door ons tevens als wonderdaadige voorvallen aangezien, niet vinden, bewyſt deeze onze onkunde niet, dat, in dezelve, die middelyke oorzaaken geen plaats hadden. Wy zyn eerder genoodzaakt tot het tegendeel te be-

ſluiten, naar maate wy dat natuurlyk verband, in zommige gebeurteniſſen, duidelyker, aantreffen (*a*).

Ons gevoelen verheft Gods Magt, Grootheid *en* Wysheid.

Laat ons hier Gods *Magt*, *Grootheid* en *Wysheid* in aanmerking neemen en zien, of wy die eigenſchappen niet, door ons gevoelen, tot het hoogſte toppunt verheffen kunnen. Waarlyk; niets zou dwaazer weezen, dan dat de beſtryders der byzondere Voorzienigheid voorgaven, dat de algemeene beſtiering des Allerhoogſten, door de minſte moeite, bereikt kunne worden (*b*). Te vervallen tot de denkbeelden van den

(*a*) Om nog eenige ſchriftuurlyke gebeurteniſſen, waarin Gods wonderdoende hand erkend wordt, op te noemen; men mag de verloſſing der Iſraëliten uit de magt der *Midianiten*, hunne ontzaglyke vyanden, zekerlyk als een wonderwerk aanmerken. Zy gebeurde, onder de wonderdaadige regeering van den Allerhoogſten over Iſraël, en God openbaarde zich aan *Gideon*, die tot overſte van Iſraëls leger geroepen, en als het werktuig hunner verloſſing gebruikt werdt. Maar hoe ging deeze wonderbaare uitredding verder toe? Buiten twyfel met die buiten gewoone omſtandigheid, dat Jehova of deszelfs Engel (*) den wakkeren krygsman tot dien gewigtigen poſt, onmiddelyk, riep, door verſcheidene tekenen verzekerde, dat zyne roeping, onder Gods zegen, wel ſlaagen zou, en vervolgens raad gaf; hoe hy zich gedraagen moeſt. Langs dien weg werdt den held moed in den lyve geboezemd, en hy kon, in een vaſt vertrouwen, dat God hem ondersteunen zou, zich in het harnas gespen, en tegen den vyand ten ſtryde trekken. Ondertuſſchen was de weg, dien hy insloeg, om den Iſraëliten het juk van den halze te ſchuiven, niet anders dan eene krygsliſt, die wel gelukte; eene krygsliſt, waar omtrent men wel zeggen mag, dat Gods buitengewoone Voorzienigheid zorge draagen kon, dat zy het bedoelde oogmerk trof, maar die, zo wel in haare oorzaak als derzelver uitwerkſelen, en ten opzigte van *Gideon* en ten aanzien der *Midianiten*, haaren grondſlag hadt, in gewoone of natuurlyke omſtandigheden; 't geen wy hier alleen toonen wilden. — *David*, de man na Gods hart, door *Jehovah* zelven tot de Koninglyke waardigheid verheven, en, in deszelfs byzondere Voorzienigheid, zo menigmaalen, tegen de laagen zyner vervolgers beſchut; voor welke wonderbaare beſcherming de Koning, in zyne liederen, zyn dankbaar hart, zeer dikwils, uitſtort; — die zelfde man heeft, meer dan eens, zyn leeven, door beleid, liſt en geweld, gered, en alzo den weg tot de beklimming van Iſraëls throon gebaand: dat tevens onze bovengemaakte ſtelling beveſtigt. De oordeelkundige leezer kan, by deeze gelegenheid, meerdere gebeurteniſſen van het Oude Verbond in zyn geheugen roepen.

(*) *Regt. 7.*

(*b*) *Price*, gelyk boven *bladz.* 44.

den beroemden kerkvader (*a*), dat iets voor de Godheid te beuzelagtig, te veel moeite zy, en dat hy, om die oorzaake, niet op alles het oog kunne ſlaan, tekent eerder de verbyſterde zinnen van een Theologiſch hoofd, dan den opgeklaarden geeſt van een weldenkend Wysgeer. En zeer gemakkelyk zou een oordeelkundig Heiden zulk een Godgeleerd brein kunnen beſchaamen (*b*). Om die reden kan de byzondere Voorzienigheid nooit ontkend worden, uit een beginſel van moeite of laſt, die, daar door, der Godheid zoude opgelegd worden. Integendeel vooronderſtelt de algemeene Voorzienigheid, gelyk wy die omſchreeven hebben, het gebruik van grootere magt. De ſchikking van het verband der dingen; — alles in die orde en zamenſtemming te plaatſen, dat eene byzondere werking noodeloos zy; — geene zwaarigheden tegen het voorgeſtelde doelwit tuſſchen beide te laaten koomen, ten zy die voorzien en daartegen de juiſte hulpmiddelen verordend zyn, die, mede in dat verband weezende, op hunnen regten tyd, de noodige uitwerkingen doen; — grooter vermogen weete ik my niet te verbeelden. Dit is grooter magt, dan dat God tuſſchen beide koomen moet, om 't geen tegen zyne wyze oogmerken verrigt wordt, en waaromtrent hy niet zeker wiſt, of het al dan niet gebeuren zou, te verhinderen en af te weeren. Maar wy begeeren niet lange te twiſten, welk gevoelen, omtrent de Goddelyke Voorzienigheid gekoeſterd, het gebruik van meer-

(*a*) *Hieronymus.*
(*b*) *Plinius.*

meerdere magt, aan de zyde des Allerhoogſten, voor-onderſtelt. Het zou kunnen weezen, ſtellen wy eens, dat de byzondere Voorzienigheid de meeſte magt vereiſchte, en dat nogthans het Goddelyke Weezen, in dit geval, niet goed vondt gebruik te maaken van die hoogſte magt, als zynde dit gebruik vlak aangekant tegens edeler en hooger volmaaktheden. Wy weeten, zonder dit voorbeeld buiten het oogmerk te trekken, in het menſchelyk leeven, den ſterken, wiens handen het yzer verbreekt, maar die, voor het overige, log en onvermuftig is, met den zwakken, die alles, door wysheid en beleid doet, op de weegſchaal te zetten, en den balans na den laatſten te doen overſlaan. Het denkbeeld van magt en ſterkte is zo groot, zo verheven niet als het denkbeeld van wysheid (*a*). Die de uitgebreidſte magt bezit en die magt, zonder het beſtier eener verhevener volmaakheid oeffent, zou wel alles kunnen doen, 't geen hy begeert; maar zo de wysheid deeze magt beſtiert, zal hy alles, op de beſte wyze, verrigten, en, in zommige gevallen, wel afſtand doen, of van die magt geen gebruik maaken, byaldien die beſte wyze, daar door, niet kan bevorderd worden.

Nu; God, het volmaakſte verſtand bezittende, handelt, altoos, met zekere wyze inzigten, en, om die reden, kan hy zyne Wysheid, in het gebruik zyner ontzaggelyke Almagt, niet ter zyde zetten. En dit dan zo zynde, is het het werk der Wysheid, den kortſten,

(*a*) *C. Wolff, Redenkund. Bedenk. over God enz., 1ſte deel, 6 H.* § 1039.

ſten, maar ook den zekerſten weg te neemen. En deeze is de kortſte en zekerſte weg, wanneer God alle dingen, in dat verband, en in die zamenſtemming plaatſt, dat hy zeker zyn oogmerk bereiken kan. De eene of andere gebeurtenis, geſteld eens, dat in dit denkbeeld geene ongerymdheid lag, buiten die vaſte verbintenis te doen geſchieden, en eenen onzekeren uitſlag te doen bekoomen, die, in zo verre, ten opzigte van God onzeker was; niet of zy al of niet kon gebeuren, (want men gelooft Gods beſchikking omtrent gebeurlyke dingen, en die vooronderſtelt eene kennis van dezelve,) maar of zy volſtrekt gebeuren zal, zo en niet anders; — en daarop, naar maate zy uitvalt, door eene byzondere tuſſchenkomſte, gewiſſe maatregelen te neemen; dit zou overtollig weezen, en wysheid kan niets overtolligs doen. Een beſchermer of regeerder van eenen ſtaat zou niet noodig hebben, telkens, van maatregelen te veranderen en tuſſchen beide te koomen, zo hy alles, in eens, kon voorzien en afdoen, en, by den aanvang, zodanige maatregelen in ſtaat was te neemen, die beſtand waren tegen alle mooglyke magt, mitsgaders tegen alle mooglyke wyze, op welke die magt konde gebruikt worden, en die de grondzuilen van Staat konden doen waggelen. Die verandering en die tusſchenkomſte zouden by den Vorſt, niet alleenlyk, gelaaten worden uit een beginſel van laſt en moeite, die aan dezelve verknogt waren, maar uit een beginſel van wysheid, om dat 'er volſtrekt geene rede voor zou weezen; ten zy hy, door de verandering in de wyze

der maatregelen, dat gewigtig oogmerk bedoelde, om zynen onderdaanen des te beter te doen gewaar worden, dat hy den teugel der regeering in handen hadt. — En welk eene byzondere reden zou 'er aan de zyde der Godheid weezen, om zulk eene geduurige tusſchenkomſte boven eene algemeene Voorzienigheid te verkiezen? Wie zou 'er nut van hebben? Want de oordeelkundigſte voorſtanders der byzondere Voorzienigheid (en met deeze hebben wy alleen de eer te verſchillen) het zy zy die byzondere werking van de wonderwerken onderſcheiden, het zy zy, daardoor, eene wonderdaadige werking verſtaan, ontkennen de blykbaarheid der daaden, of de zekerheid der kenmerken, dat 'er eene *byzondere Voorzienigheid* plaats heeft.

Onderzoek, waarom God, door de verſchillende openbaaringen, is tuſſchen beide gekomen.

En deeze aanmerkingen helpen my op eene gedagte, welke men, wel degelyk, in het oog moet houden, en ons gevoelen, niet weinig, begunſtigt, namentlyk; daar God, ter bevordering van 's menſchen geluk, zo als wy meenen aangeweezen te hebben, zich van middelen bedient, die in het eenmaal gelegde verband zyn opgeſlooten, om dat eene onmiddelyke werking of tuſſchenkomſte noodeloos zou weezen, was dan wel de geheele openbaaring, waren alle die wonderdaadige tuſſchenkomſten, waarvan wy berigt hebben, wel noodzaaklyk? Stondt het in Gods magt niet, terwyl men oordeelt, dat 'er zo veele redenen van wysheid moeten bygebragt worden, eer men Gods byzondere Voorzienigheid gelooven wil, die geheele tuſſchenkomſte, door eene verſchikking van het verband, te voorkoomen? Kon God de beweegredenen

tot

tot Deugd en Godsdienſt zo ſterk niet gemaakt hebben, dat de menſchen dat gevaar niet liepen om af te dwaalen? of liever kon hy de kennis van hem en zynen dienſt, langs die zelfde wegen, niet voortgeplant hebben, door welke men de kennis van andere zaaken bevorderd ziet? — Te zeggen, waarom God de menſchen dus en niet anders gemaakt hebbe; inzonderheid niet genegen tot die afdwaalingen, welke men, in zodanig eene groote maate, beſpeurt, zou ons in een geſchil van eenen verbaaſenden omſlag inwikkelen, en eer men tot de beſliſſinge daarvan kwame, zouden 'er eenige andere dingen bepaald moeten worden; by voorbeeld; of die onvolmaaktheden en afdwaalingen, in haare natuur, wel zo kwaad en niet, zeer dikwils, de bronnen zyn van wezenlyk goed? — Wy laaten, derhalven, de menſchen, zo als zy zyn: en hebben, uit dien hoofde, op die gedagten te andwoorden, welke ons voorſtellen; „ of niet de Aller-„ hoogſte het oogmerk der openbaaring, de kennis „ en den dienſt van den eenigen waaren God, buiten „ die wonderdaadige tuſſchenkomſte, hadt kunnen be-„ reiken?" Wy ſchroomen niet, om hierop ja! te andwoorden. Maar; dat zelfde oogmerk zou, buiten die openbaaring, zo goed niet bereikt geworden zyn, of liever; daar was eene byzondere reden, waarom God, in die tyden, tuſſchen beide kwam.

De meeſte, ja ik mag zeggen alle menſchen, hoe verre in de verhevenſte kundigheden gevorderd, worden door hunne zintuigen, het beſt, van de waarheid der Hemelſche zaaken overtuigd. Deeze zyn de we-

gen, door welke wy kundſchap bekoomen van alles, 't geen in den kring der menſchelyke weetenſchappen vallen kan. De Wysgeer moge zich eens verbeelden, afgeſcheiden van al het zinnelyke of zigtbaare te weezen, en op een ſtip van het Heel-al te ſtaan, om over God en zyne Eigenſchappen te denken; zo dit denken al eens zo zuiver toegaat, en niet bewerkt wordt door den indruk, welken onze zintuigen van het beſtaan eener opperſte oorzaak ontvangen hebben, is dit edel voorregt voor eenen enkelen denker weggelegd: want het valt genoegzaam niemand te beurt. Ondertuſſchen is de overtuiging, dat God de wereld beſtiert en alle dingen, met de verſtandigſte oogmerken, tot zekere bepaalde einden doet afloopen, zo noodzaakelyk, als nuttig en trooſtryk, voor het redelyk ſchepſel. Zy is de bron van allen redelyken Godsdienſt en het zekerſte behoedmiddel, om niet het edel geſchenk des leevens, tot oneer van hem, die ons den adem in de neusgaten blieſch, te verſmaaden, byaldien den menſch een groot gedeelte der ondermaanſche rampen is ten deel gegeeven. Ook moge de juiſte orde, die zich in het geſchaapene voordoet, de byzondere zamenloop en uitkomſt der zaaken iemand, die, alleenlyk, door het ligt der rede, onderſteld wordt kennis van God ontvangen te hebben, overhaalen tot het geloof in eene bewaarende en beſtierende Voorzienigheid: de ſchynbaare onvolmaaktheden, die zich, in de natuurlyke en zedelyke wereld, voordoen, de onvatbaarheid der menſchen, om de dingen, die buiten hunne zinnen vallen, te begrypen, zullen hun zo veele

be-

beletſelen weezen, om in dit hun geloof ſtandvaſtig te blyven. Zou nu de menſch dat gevaar van twyfelinge, omtrent de noodzaakelyke leer der Voorzienigheid, ontwyken, 't geen hy moeſt loopen, zonder de hulpe van eene hoogere hand, byaldien hy, alleen, redenkavelde, al was het, dat de een of ander Wysgeer, door zyne beſpiegelinge, dit onheil wiſt te ontſnappen, moeſt de Godheid, zo veel eeuwen, den weg der openbaaring inſlaan en gemeenzaam met de menſchen verkeeren, in die verſchillende betrekkingen van *Vader*, *Vriend* en *Koning*. God verrigtte voor de oogen der menſchen daaden, aan welke zy geene kennis hadden; die hen verbaasden; om, door den diepen indruk, dien dat op de zinnen maakte, aan te wyzen, dat alles van hem afgedaald, dat hy de Heer der natuur en de beſtierder van leevende, van redenlooze en redelyke, ſchepſelen was. Deeze ſterke werking op hunne zinnen en de gevolgen, welke zulks hadt, deedt hen het onwankelbaarſte geloof ſlaan aan Gods opperſte beſtiering. En derhalven vindt men hier eene genoegzaame reden, waarom God, nu en dan, tuſſchen beide kwam. Maar ik moet nog meer zeggen. De verzekeringen, dat God, op zulk eene wyze, tuſſchen beide gekomen is, en, door die tuſſchenkomſte, getoond heeft de Heer en beſtierder van alles te weezen, zyn voortgeplant, door geloofwaardige getuigen; zelfs zeer algemeen, zo ras de zedelyke geſteldheid der wereld geſchikt was, om die verzekeringen, met een gewillig hart, te omhelzen: welke geloofwaardige getuigen hunne getuigeniſſen, met blykbaare bewyzen,

geſtaafd hebben, tot dat een genoegzaam getal van menſchen, daarvan overreed zynde en geen belang hebbende, om het bedrog voort te planten, in ſtaat waren deeze waarheid aan de nakomelingſchap over te leeveren. Deeze nakomelingſchap gevoelt, als 't ware, den diepen indruk, dien haare voorouders daarvan gehad hebben, by het leezen van de geſchiedeniſſen der Voorzienigheid en haare byzondere werking. En zy is ten vollen verzekerd, dat dit gebeurd is; terwyl deeze volle verzekering de noodzaakelykheid wegneemt, dat de Allerhoogſte, in deeze dagen, zich, op dezelfde wyze, den menſchdomme openbaare. Dit is eene voldoende reden, waarom God, in voorgaande tyden, met de menſchen geſproken heeft. Men kan zich geen middel verbeelden, dat zo goed in ſtaat was om de bewooners der vroegere wereld in Gods beſtiering over alles te doen gelooven; en zo dat oogmerk, langs dien weg, op de beſte wyze, kon bereikt worden, was die tuſſchenkomſte voor de Godheid, nog moeijelyk, nog ongerymd; wykende zy, evenwel, buiten dat ſpreeken met de menſchen, zo min af van het verband der dingen als mooglyk was, gelyk wy boven getoond hebben. Deeze nuttigheid heeft de byzondere Voorzienigheid volſtrekt niet. Zo het mooglyk zy, dat God de lotgevallen der wereld, buiten dezelve, beſtiert, gelyk wy zogten aan te toonen, behoeft *de algemeene* niet voor de *byzondere* te wyken, om dat zy den menſch niet meerder beveſtigt in het geloof aan Gods beſtiering, dan de algemeene Voorzienigheid.

Want

Want de kenmerken der Goddelyke tuſſchenkomſte, in onze dagen, grypen geen ſtand, zo als boven gebleeken is. Het is dan wat al te voorbaarig, wanneer de geroemde *Price* zegt; „ toegeſtaan zynde, dat God, „ zedert de vaſtſtelling der dingen, ſlegts éénmaal, is „ tuſſchen beide gekomen; zo kan 'er geene waar„ ſchynlyke reden worden bygebragt, waarom hy „ zulks niet geduurig, en zo veel noodig is, zoude „ doen (*a*)." In de geduurige tuſſchenkomſte, zo als wy meenen aangetoond te hebben, ſteekt geene noodzaakelykheid. Zy zou, eerder, ſtryden tegen de Goddelyke Wysheid, en zyner Alweetendheid weinig eers aandoen. Intuſſchen ſtaan wy, gereedelyk, toe, dat dezelve, zo veel plaats heeft, als noodig is. Want dit is door de openbaaring gebleeken.

HET VIERDE DEEL.

Op dit alles koom ik nu eindelyk tot het vierde of laatſte deel deezer verhandeling, waarin ik, by wyze van aanmerkingen, die dit ſtuk zullen afmaaken, nog eenige tegenbedenkingen en zwaarigheden zal tragten uit den weg te ruimen.

Het denkbeeld der algemeene Voorzienigheid bepaalt

De Goddelyke Voorzienigheid zo begreepen en verklaard zynde, als men in dit ſtuk getoond heeft, kan ieder weldenkend menſch duidelyk begrypen, hoe de byzondere Voorzienigheid of Gods geduurige tuſſchen-

(*a*) *Bladzyde* 48.

's menſchen vrye werkzaamheden niet meer, zelfs minder, dan het begrip eener byzondere Voorzienigheid.

ſchenkomſte buiten 's Hemels beſtier over alles gefloo-ten kunne worden, zonder dat het Goddelyk verſtand iets ontſnapt, of deszelfs oogmerk ooit mislukt. Maar men zal, veelligt, vreezen, dat 's menſchen vryheid, door die verklaaring, eerder gevaar loopt te verdwynen, dan door de byzondere Voorzienigheid. Byaldien onze verhandeling, bepaaldelyk, over 's menſchen vryheid liep, moeſt ik ook, opzettelyk, bewyzen, dat, ſchoon wy vooronderſteld hebben, dat de vryheid gelegen was in het handelen na beweegredenen, die haaren grondſlag, wederom, hebben in omſtandigheden, niet afhangende van eene onbepaalde oorzaak, maar gegrond zynde in het verband der dingen, onze zelfswerkzaamheid in het gebruik maaken van die beweegredenen, de zaak is, waar door wy vry zyn, en zeer onderſcheiden van kunſttuigen en andere verſchynſels in de natuur, die volſtrekt noodzaakelyk werken. Maar waar zou het einde zyn, by aldien men hiervan eenen aanvang maakte? En is dit niet reeds afgedaan, door veele groote mannen, die den wysgeerigen LEIBNITZ met eerbied noemen, en op deszelfs voetſpoor Gods eer, in dit geval, verdeedigen? (*a*) — Nogthans bekenne ik, zeer gewillig, dat het 'er verre van af is, om, zeer gemakkelyk, by de verklaaring en ontwikkeling van Gods voorzienige werkingen, alle bedenkingen tegen 's menſchen vrye werkzaam-

(*a*) Hoe gaarne zouden veele minnaars van deugd en eene gezonde wysbegeerte uit dit voorſtel over *Gods Voorzienigheid* eene andere vraag, wegens *'s menſchen vryheid*, geboren zien! Zy laaten dit aan het welwikkend oordeel van *Teylers* eerwaardig Genootſchap aanbevolen.

zaamheden op te loſſen. Hier blyven ondoordringbaare geheimen! Ondertuſſchen voldoet het hier, zo ik, met weinige woorden, aanmerke, dat onze begrippen, ten opzigte der Voorzienigheid gekoeſterd, niet meer, zelfs minder, tegen de vryheid der menſchen ſchynen aan te loopen, dan de denkbeelden van de byzondere werkzaamheid en geduurige tuſſchenkomſte des Allerhoogſten. Ik zeg; ſchynen aan te loopen: als van oordeel zynde, dat de ſtellingen van Gods algemeene en byzondere Voorzienigheid, beide wel ontvouwd zynde, ook beide zeer beſtaanbaar kunnen weezen met de vrye bedryven van het redelyk ſchepſel. Want, door het brengen van alle dingen in een zeker verband en zamenſtemming, kon God de menſchelyke vermogens en werkzaamheden in aanmerking neemen, (en wy moeten van deszelfs zedelyke regtheid ook vertrouwen, dat hy dat gedaan hebbe,) op dat de redelyke ſchepſelen voorwerpen van belooning en ſtraffen mogten weezen; en alle beweegredenen, die derzelver werkzaamheid in beweeging moeſten houden, werden zo geſchikt, als de toeſtand van vrye weezens gehengde. — De geduurige tuſſchenkomſte van God, welke, buiten twyffel, het gebruik van redelyke, zo wel als leeven- en redenlooze weezens, vooronderſtelt, ten einde de onheilen af te weeren, die, door het misbruik der menſchelyke vryheid, ontſtaan zyn, en welke, voortgaande, het Goddelyk oogmerk zouden dwarsboomen, die geduurige tuſſchenkomſte vereiſcht, ten zeerſten, dat Gods Voorzienigheid de menſchen op eene onmiddelyke wyze, door beweeg-

redenen bepaale, welke, ſchoon haaren grondſlag niet zo zeer hebbende in het verband der dingen, nogthans op hun verſtand of hartstogten, zo kragtdaadig, werken, dat zy niet nalaten kunnen aan dat Goddelyk oogmerk te voldoen, 't geen zyne wysheid, in het gebruik dier menſchen, begeert te bereiken. Het voldoet niet, dat men zegge; dat deeze werking van Gods byzondere Voorzienigheid op de menſchen, ſlegts beſtaat in eene wending der menſchelyke gedagten; niet in eene geheele verandering der gedagten; dat God, by voorbeeld, ſlegts gebruik maakt van de goede of ſlegte voorneemens der menſchen, om andere dienſt doen of te benadeelen, door die goede of ſlegte gedagten te doen veſtigen op éénen of meerdere perſoonen, met welke Gods Voorzienigheid gewiſſe oogmerken van belooning of ſtraffen heeft. Want, om hier in niet te loor geſteld te worden, behoort dan de Goddelyke Almagt zorge te draagen, dat 'er zo veele beweegredenen zyn, om iemands aandagt op dat gewiſſe voorwerp te veſtigen, mitsgaders dat die zo ſterk zyn, dat hy niet aan het wankelen gebragt kunne worden door beweegredenen, die een ander voorwerp in ſtaat was te geeven; eene vooronderſtelling, die de werking van God op 's menſchen vrye bedryven zo zeer noodig heeft, als de algemeene Voorzienigheid, ooit, hebben kan.

Maar laat ons verder vraagen; zullen de gedagten van Gods byzondere Voorzienigheid onzen vryen wil, minder, door het verſtand en de driften, laaten bepaald zyn? Met één woord; zullen zy denzelven

vry-

vryer, of, om beter te ſpreeken, onverſchilliger doen werken? Laat men ſtellen, dat 'er zodanig een verband niet is, waarvan wy gewaagd hebben; dat de menſchen tot de vryſte keuze en werkzaamheid verordend zyn; ('t geen men wel vreeſt, dat uit onze gedagten minder volgt, maar het welk 'er nogthans zeker in ligt opgeſlooten,) zo blyft het, immers, tog vaſt, dat die keuze haaren grondſlag heeft in voorkoomende zaaken, ſchoon men geloove, dat die voorkoomende zaaken niet in ons geſtelde verband ſtaan, waarom de Goddelyke tuſſchenkomſte dan noodzaakelyk wordt. Is het niet uitgemaakt, dat 'er geene onverſchillige daaden zyn, en dat de verkiezing van iemand, om dit of dat te doen, haaren grondſlag heeft in eene overhaalende beweegreden, door het ding, 't geen hem voorkomt, en waardoor hy zo en niet anders wil en handelt? — Dat men, derhalven, eens voor een oogenblik vooronderſtelle, dat 'er geene ongerymdheid in ligge, dat den menſche zommige zaaken voorkoomen, die konden beſtaan of niet konden beſtaan, die als zonder eene vaſtgeſtelde oorzaak hem ſchynen voor te koomen, zo maakt dit geene verandering in de bepaalinge onzer zedelyke werkzaamheden, of liever in die waarheid, dat we naar voorkoomende beweegredenen handelen. Die toevalliger omſtandigheden (om zo te ſpreeken) ſtaan, in deezen opzigte, gelyk met omſtandigheden, die in het verband ſtaan en eene bepaaldere oorzaak (dat ik zo zegge) hebben; te weeten, dat zy op het verſtand en de driften werken, doende, in dit geval, de oorzaak niet

tot de zaak, maar dat ding zelve, 't geen des menſchen keuze bepaalt. Welke begrippen men dan ook over Gods Voorzienigheid moge koeſteren, en ſchoon de Wysgeer, één van deeze gevoelens toegedaan, en door eene welbedagte redenkaveling, by de ontleediging der zedelyke noodzaaklykheid, des menſchen vryheid willende verdeedigen, dit ſtuk niet volkoomen, doorziet; wy gevoelen inwendig beſt onze vryheid, en dat gevoel verzekert ons, ten volle, van de waarheid, dat wy voorwerpen van belooning en ſtraffe zyn.

De Algemeene Voorzienigheid beloont en ſtraft, zo wel, in dit leeven, als de byzondere Voorzienigheid.

Veelligt zal de volgende bedenking wat meerder knellen. Indien de Goddelyke Voorzienigheid niet gedurig, op eene byzondere wyze, werkzaam is, nog dikwils tuſſchen beide koomt, hoe bereikt dan de Godheid haar oogmerk in het tugtigen of ſtraffen van eenen perſoon of van een geheel volk? Vereiſcht het geene byzondere tuſſchenkomſte der Allerhoogſten, *om den Hemel als koper en de Aarde als yzer te doen worden*, en de roede des verderfs te doen gevoelen aan eenen of meerdere, gelyk de omſtandigheden zulks vorderen? — Het natuurlyk kwaad, hoe hoog hetzelve geklommen zy, is eigentlyk geene van buiten aankoomende ſtraffe, maar een natuurlyk gevolg van de geſteldheid der dingen, door den wyzen Schepper zo en niet anders verordend. In zyne uitwerkſelen wordt het, vaak, zo niet altoos, de grootſte zegen. Donder, aardbeevingen, onvrugtbaarheid, ziekten, ſmarten — alle deeze dingen herſtellen zich weder, ſchoon zy op dat oogenblik, wanneer hunne woede het ſterkſte is, der menſchelyke natuur eenen verbaasden ſchok

gee-

geeven, en laaten de zegenrykſte voetſtappen agter. De worm, die het gras afknaagt, en den landman, verleegen doet ſtaan, meſt den grond, en geeft, in een ander jaar, eene dubbele inzameling. De nypende koude, die hier en daar het winterkoorn doet ſterven en het leeven uit zommige boomen haalt, vernielt het menigvuldig ongedierte, maakt de aarde los, vrugtbaar, en de lugt zeer gezond. De vroome boer, omtrent 80 jaaren bereikt hebbende, verhaalt my met traanen van erkentenis in de oogen, dat hy, door 's Hemels zegen, ryk geworden is, in weerwil dat de runder-peſt, de laatſte 40 jaaren, geduurig zyne opgevulde ſtallen verwoeſt heeft. — Ook zou de Opperheer, indien het waar was, dat hy tuſſchen beide kwam of tuſſchen beide koomen moeſt, om, door zodanige verſchynſels, enkele perſoonen of een ganſch volk te ſtraffen, de ſtraffen niet zo algemeen, maar wat meer geëvenredigd na het begaane misdryf en de perſoonen, die ze verdienen, uitdeelen. 't Is wel waar, dat de misſlagen der vroome zelve menigvuldig zyn, en datze daarom geoordeeld worden, behoudens Gods regtvaardigheid, te kunnen deelen in de rampen, de vermeende rampen, welke een ganſch volk, waaronder zy woonen, treft. Nogthans blyven 'er altoos zommige over, die Gods medelyden en verſchooning verdienen, en wy mogen, uit de ervarenis en uit Gods goedheid afleiden, dat zy zouden verſchoond blyven, indien de opgenoemde onheilen den menſchen als zekere ſtraffen, door eene byzondere Voorzienigheid des Allerhoogſten, overkwamen. God weet, in een en

het zelfde land, de Iſraëliten van de plaagen der Egyptenaars te bevryden, en Hy zal geen tien regtvaardige in den vreeslyken gloed van *Sodom* laaten omkoomen!

Dan hoewel deeze opgenoemde verſchynſels van de geſteltenis der dingen afhangen, en, menigmaalen, in plaats van eenen vloek, eenen zegen mededeelen, zonder dat in dezelve eene byzondere tuſſchenkomſt plaats heeft, zal ik eene aanmerking maaken, die men, veelligt, niet verwagt hadt. Het natuurlyk kwaad is, zeer dikwils, een gevolg van het zedelyk kwaad, en, langs dien weg, wordt dat zelfde oogmerk van ſtraffen bereikt, 't geen men anders aan eene byzondere Voorzienigheid meende toe te ſchryven. De losbandige Jongeling, die reeds zyne eelſte kragten verſpild heeft, krygt eene ſleepende ziekte. Wordt hy door dezelve in het graf gerukt, ontvangt hy eene regtmaatige vergelding: verryſt hy van zyn leger, kan die opkomſt hem tot beterſchap van zyne zedelyke gedraglngen aanzetten, een ondergeſchikt, zo niet het eenigſt, oogmerk der Goddelyke Wysheid in het ſtraffen van redelyke weezens. Worden wy, door hooge vloeden, door Aardbeevingen getugtigd, en hebben die, ten opzigte van het land, waarin wy woonen, al te vreeſlyke uitwerkſelen gehad, om het zelve, in het vervolg, te zegenen; kan dit onze onvoorzigtigheid of onze al te groote weelde ons onder het oog brengen, dat wy niet beter waakten tegen de gevaaren, of die plaatſen niet verlieten, daar de natuur zo geſtadig afwiſſelt, of zo vreeſlyk zich vertoont. — Ook kunnen die algemeene veranderingen, als onhei-

len

len en ſtraffen aangemerkt, ſchoon zegenryk in derzelver gevolgen, gelyk we boven aanmerkten, den onvroomen, in die oogenblikken, waarin zy der menſchelyke natuure, het ſterkſte, aandoen, eene heilige vrees inboezemen, waardoor zy zich bekeeren. Telkens is 'er eene afwiſſeling van aangenaame en onaangenaame omſtandigheden, die wel het aangenaame des te ſterker doet afſteeken, maar in die tydſtippen, wanneer het onaangenaame de overhand heeft, den geenen, wiens hart met boosheid vervuld is, tot eenen heilzaamen balzem ter geneezinge dient. — Men kon hierop zeggen; dat, langs deezen weg, de ſtraffen niet altoos in dit leeven, den geenen zouden treffen, die geſtraft moeſt worden; om dat 'er groove ondeugden gepleegd kunnen worden, die de opgenoemde gevolgen niet hebben. Het zedelyk ſchynt, niet altoos, het natuurlyk kwaad te veroorzaaken, en het gemoed van zommige perſoonen is zo verhard, dat zy, door de onheilen, welke henzelve of andere treffen, niet tot bekeering gebragt worden; zelfs niet tot opmerkzaamheid koomen. De dwingeland, de overweldiger zyner natuurgenooten, kan duizend rampen brouwen, en zich wagten tegen onmaatigheid of onvoorzigtigheid, zo dat hy, eigendyk, niet geſtraft wordt voor dit zyn zedelyk misdryf; met andere woorden; dat dit zyn misdryf geen natuurlyk kwaad ten gevolge heeft. Zonder my in te laaten tot het onderzoek van deeze ſtelling, waarop, miſſchien, vry wat te zeggen zou vallen, moet ik, alleenlyk, aanmerken, dat ſoortgelyk een geval dan gelyk zou ſtaan

met

met honderd andere in den weg van Gods byzondere of tuſſchenkoomende Voorzienigheid. Want de voorſtanders deezes begrips gelooven niet ſlegts, dat, in dit leeven, dikwils, geene evenredigheid plaats heeft tuſſchen de ſtraffen en de begaane euveldaad, maar ook, dat zommige goddelooze in het geheel geene boete doen voor hunne mistreden; en men legt deeze onevenredigheid en ſtraffeloosheid ten grondſlage van een ge-evenredigder loon in een ander leeven.

Wat men van het gebed te denken hebbe, indien 'er geene byzondere Voorzienigheid plaats heeft.

Tot hier toe is de voornaamſte bedenking tegen de *algemeene Voorzienigheid* agtergebleeven. „ Indien God, „ nu en dan niet byzonder werkzaam is en tuſſchen „ beide koomt, is het gebed van den vroomen Chris„ ten, welk ons zo ernſtig, in 's Heeren woord, wordt „ aanbevolen, noodeloos en veragtelyk (*a*)". — Dat men het gebed als eene ongerymde, noodelooze en belaglyke pligtpleeging hebbe afgebeeld, wanneer 'er geene byzondere Voorzienigheid ware, is van daar gekomen, dat men meende, dat God, buiten dezelve, aan onze gebeden geene byzondere weldaaden verbinden kon; blyvende dan onze omſtandigheden in den zelfden loop; en maakende de Allerhoogſte in den weg zyner Voorzienigheid volſtrekt geene verandering. Ondertuſſchen ſchynt men vergeeten of 'er niet om gedagt te hebben, welke voorwaarden men by het gebed altoos moet in het oog houden, en omtrent welke dingen men verzekerd kan weezen, dat de Opperheer ons hooren zal, al is het zelfs waar, dat

(*a*) *Sherlock, bladz.* 71.

dat 'er eene byzondere Voorzienigheid is. En die bepaalingen in aanmerking genomen zynde, zouden de voorſtanders der byzondere Voorzienigheid werk hebben te beletten, dat zy, die zich, volſtrekt, tegen het gebed en deszelfs nuttigheid aankanten, ook hunne Godsdienſt-oeffening in een ongerymd en verachtelyk ligt vertoonden, gelyk de ervarenis wel aangeweezen heeft. Laat my dan die voorwaarden en die bepaalde zaaken eens een weinig ontvouwen, en men zal dan bevinden, dat de pligt des gebeds even nuttig blyve, of men eene algemeene dan eene byzondere Voorzienigheid gelooft, en, in het één geval, niet gewigtiger dan in het ander gerekend kunne worden.

Raadpleegen wy met Gods woord en de ondervinding, zo zal ons geleeraard worden, dat men om tydelyke voordeelen, gelyk rykdom, eer en aanzien, in zeer algemeene woorden en met de allerdiepſte onderwerping aan Gods heiligen Wil, moet bidden, om dat die beſt weet 't geen voor ons dienſtig is. — Dat zelfde woord en die zelfde ondervinding zeggen ons, dat wy, al is ons gebed nog zo vuurig, deeze aardſche voorregten nimmer verkrygen zullen, of wy moeten allen vlyt, naarſtigheid en voorzigtigheid gebruiken, en ons, in zekeren kring, bevinden, waar in de weg tot dat aanzien, tot dien rykdom en tot die eer, een enkel geval zomtyds uitgezonderd, open ſtaat. Laat men nu de allerbyzonderſte Voorzienigheid geloovén hierin te beſtaan, dat de Godheid, gelyk Jupiter ons verbeeld wordt, zonder juiſt te letten op het natuurlyk verband der dingen, haaren overvloed van aardſche zegeningen uit-

ſtort, en dien, na willekeur, deezen mededeelt en geenen onthoudt, of aan de vuurigſte ſmeekingen verbindt; dit geloof zal voor het bovengenoemde, 't geen ons de Heilige Schrift en de ondervindig leeraaren, moeten wyken. Ook zullen die bepaalingen en voorwaarden des gebeds niet minder worden, wanneer men met zommige van oordeel is, dat die plaatſen der Heilige Schrift, waarin eene volſtrekte verhooring des gebeds, om het een of ander tydelyk goed, beloofdt wordt, mitsgaders die gebeurteniſſen der gewyde bladeren, die dit beveſtigen en ons leeren, dat het gebed van zommige heilige mannen, om de eene of andere aardſche zegeninge, of om eenig ongeluk, ter benadeelinge van Gods vyanden, verhoord is, tot die wonderdaadige tydperken der Goddelyke openbaaringe gebragt moeten worden, in welke God, door zynen Heiligen Geeſt, die luiden aanſpoorde, wanneer en om welke zaak zy bidden zouden, kunnende zy dan verzekerd zyn, dat hun gebed verhoord zou worden, om dat God voor hadt, om den wille der openbaaringe, hunne begeerte te voldoen. Dit laatſte is zeer uitvoerig en overſchoon beweezen in een ſtukje, dat ten opſchrifte heeft: *Proeve over het Gebed, zo ver de Chriſtelyke Geloofsleer hetzelve in overweeginge neemt, in 2 deelen*, 1778; een werkje, 't geen de overweeging en aanpryzing van alle verſtandigen verdient, en waarvoor wy den ongenoemden ſchryver onzen dank betuigen.

Met wat minder bepaalinge ſchynt de verhooring van onze gebeden, om de eene of andere geeſtelyke weldaad; by voorbeeld, de vermeerdering van Godsdien-

dienſtige kennis, de vergiffenis onzer zonden, Gods onderſteunende genade en wat dies meer zy, beloofd te weezen. Dan zo men redelyk en ſchriftuurlyk over het Euangelie en deszelfs heilgoederen denkt, en raadpleegt met de ondervinding van godvrugtige en verſtandige Chriſtenen, blykt het, wederom, dat die ſmeekingen om kennis, de kwytſchelding van onze euveldaaden, en 's Hemels byſtand niet verhoord worden, ten zy men, met allen yver, onzen geeſt in Godsdienſtige kundigheden oeffene, de wegen des heils inſla, en geſtadig de opregte voorneemens neeme, om den Heere welbehaaglyk te leeven. — Het aangevoerde dient, om te toonen, dat, in weerwil van het geloof, in eene byzondere of geſtadig tuſſchenkoomende Voorzienigheid, onze gebeden zeer bepaald en voorwaardelyk zyn, en, eigentlyk, wat derzelver verhooring aanbelangt, gehegt worden aan zekere middelen, die God, in den gewoonen of buitengewoonen weg van deszelfs Voorzienigheid, zo 'er eene openbaaring bykoomt, onveranderlyk, vaſtgeſteld heeft, om de menſchen te helpen, en te onderſteunen. En het is niet, dan in eenen zeer oneigentlyken en zeer afgelegen zin, byaldien men zegt, dat de Opperheer aan onze gebeden als gebeden zekere weldaaden verbonden heeft; zo dat, in dit opzigte, de erkentenis eener byzondere Voorzienigheid de gebeden der vroome menſchen niet gewigtiger ſchynt te maaken, dan het geloof in eene algemeene Voorzienigheid. — Nu zal ik, met weinige woorden, aanwyzen, dat, ſchoon het ééne gevoelen omtrent de Voorzienigheid de waardy

des gebeds niet hooger doet klimmen, dan het ander, het gebed evenwel nuttig en noodzaakelyk blyve, ſchoon men Gods beſtier algemeen begrypen moge.

Het verzoek of de bede is ſlegts een klein gedeelte des Gebeds. De lof en dankzeggingen beſlaan in het zelve de grootſte, de voornaamſte plaats. En dat de erkentenis van Gods Opper-Heerſchappy, deszelfs onderhouding en wyze beſtiering, de hartgrondigſte dankbetuigingen voor zo veel onverdiende zegeningen, door eene onmiddelyke aanſpraak aan onzen Hemelſchen Vader opgezonden, den gezegendſten invloed op wezentlyke Godsvrugt hebben, en de edelſte verrigtingen zyn voor den Chriſten, is door veele groote mannen, zeer ſchoon, beweezen (*a*). Maar de levendige indruk van dit alles, door dankbaarheid en lofzegging aan den Allerhoogſten verkreegen, wordt nog ſterker door dat gedeelte des gebeds, welk het verzoek of de bede genoemd wordt, en hoe meer zelfs die bede geſpliſt wordt, hoe kragtiger de overtuiging kan worden, dat 'er niets zy, of wy ontvangen het van den milden geever van alles, en deszelfs vaderlyk beſtier. Nog meer; het verzoek of de bede om 's Heeren dierbaare zegeningen, betreklyk onzen tydelyken of geeſtelyken toeſtand, zal ons juiſt in de regte geſtelteniſſe brengen, om die dingen, waaromtrent wy ons verzoek bepaalden, volgens den gewoonen loop der natuur, te verkrygen. De vroome huis-

(*a*) *Jeruſalem, Sherlock, Price, Patrik enz.*

huisvader, wel onderweezen van zynen godsdienſtigen pligt, en, daarom, bewuſt dat Gods zegen zynen naarſtigen arbeid volgen zal, moet, zo dikwils hy met zyn gantſch gezin, ootmoedig, de kniën buigt en den Alzegenaar om zyn daaglyks brood bidt, door die godsdienſtige aandagt getroffen, en tot alle naarſtigheid worden aangeſpoord, welke aan de verhooring zynes gebeds het volle beſlag zal geeven (*a*). De godvrugtige ziel, daaglyks, yverig ſmeekende om een rein hart en de kwytſchelding der zonden, en wel onderrigt van de voorwaarden des heils, zal, door de duidelyke herinnering, welke die godsdienſtige pligt haar van derzelver verpligtinge geeft, zich aan weinige misſlagen ſchuldig maaken, en, zo doende, de geregeldſte hartstogten en den zuiverſten wil erlangen. Ook kunnen wy, ſchoon geloovende in Gods algemeene regeering, die, zo als wy aanweezen, met de allerbyzonderſte Voorzienigheid beſtaanbaar is, in algemeene of bepaaldere woorden, begeeren, dat het der Goddelyke Wysheid behaagen moge, in den gewoonen weg van haar beſtier, ons alle die dingen, die wy behoeven, te doen toekoomen, en daarvan, ten onzen nadeel, niet af te wyken, door eenen buitengewoonen weg, dat is, door een wonderwerk; overmits God daartoe, altoos, de magt blyft bezitten. Het is 'er dan zeer verre van daan, dat, door de erkentenis van Gods

(*a*) Zou dat de reden niet weezen, waarom de Heilige Schrift, zo ſterk, op de regte gemoedsgeſteldheid, die by het gebed vereiſcht wordt, aandringt, om dat dezelve ons, natuurlyk, die dingen doet verkrygen, waarom wy bidden, en waarom de Heilige Bladeren ons vryheid geeven, dat wy bidden mogen?

Gods algemeene Voorzienigheid, de nuttigheid en noodzaakelykheid des gebeds vervallen zou.

Ziet daar, Geleerde en Eerwaardige Heeren! Uwe Vraag, zo ver ons oogmerk ging, beandwoord. Wy waardeeren Uw oordeel en zien hetzelve, met het grootſte verlangen, te gemoet.

WYSHEID DOET NIETS OVERTOLLIGS.

VER-

VERHANDELING

TER BEANTWOORDINGE DER

VRAAGE:

ZYN'ER GOEDE BEWYZEN VOOR EENE BYZONDERE VOORZIENIGHEID VAN GOD IN DE REGEERING DER WERELD? ZOO JA: ZYN'ER KENMERKEN, WAARAAN MEN DE WERKINGEN DEEZER BYZONDERE VOORZIENIGHEID VAN DIE DER ALGEMEENE KAN ONDERSCHEIDEN? EN, WANNEER EINDELYK ZULKE KENMERKEN NIET TOEGESTAAN WORDEN, KAN DAT, IN HET BEGRIP DER BYZONDERE VOORZIENIGHEID, EENIGE ZWAARIGHEID MAAKEN?

DOOR EENEN ONGENOEMDEN

SCHRYVER.

VERHANDELING
OVER GODS BYZONDERE
VOORZIENIGHEID.

WEL-EERWAARDE, ZEER GELEERDE HEEREN!

Ik zal, ter beantwoordinge uwer voorgeſtelde vraage, raakende de leer der byzondere Voorzienigheid, U de geſprekken en briefwiſſelingen, welken ik met drie myner Vrienden over dit onderwerp gehouden heb, mededeelen. Ik verkies die wyze van voordragt, om dat dezelve miſſchien eenige verlevendiging zal uitwerken in een onderwerp, 't welk uit eigen aart afgetrokken is, en den geeſt ligtelyk vermoeit; het begin ſchynt in den eerſten opſlag niet regtſtreeks met het oogmerk uwer vraag verbonden; dog ik denk dat het, by nadere beſchouwing, blyken zal, dat de bedoelde waarheid, dus uit de eerſte beginzelen opgehaald, zig duidelyker vertoonen zal.

EERSTE AFDEELING.

Verbeeld U eenen jongman van een goeden inborſt, met uitmuntende zielsvermogens beſchonken, met veele kundigheden verrykt, maar die, tot nog toe, zig

nooit met ernſtige beſchouwingen van God of Godsdienſt hadt bezig gehouden; verbeeld U denzelven pas uit eene allergevaarlykſte krankte herſteld, op deze wyze te hooren redekavelen; want het is uit het eigen papier, waarop hy zyne godsdienſtige overdenkingen opſchreef, dat ik dezelve mededeele.

Zie daar my dan aan dat akelig lot ontſnapt van te ſterven, zonder aan de oogmerken van myn beſtaan gedacht te hebben! Dank zy U deswegen, o myn God, wien ik naauwlyks als myn God en weldoener erkend heb! Helaas! aan zinnelyke geneugten gekluiſterd, verhefte myne ziel zig nooit naar den oorſprong van alle de zegeningen, die ik genoot; ik ſloot myne oogen voor den luiſter uwer heerlykheid, die zig allerwegen in uwe gewrogten vertoont; ik ſloot myne ooren voor de ſtem van 't geweten, die my meermaalen myne ondankbaarheid verweet. Thans beſchouwt myn verbaasde geeſt U in uwe geregtigheid en goedheid; in uwe verſchrikkingen en genade. Thans doet gy U in uwe magt en liefde aan myn ſidderend harte voelen. Ja myn hart werkt met myn verſtand mede, om my tot mynen ontzaglyken, maar gunſtryken, Maaker op te leiden; op te leiden tot dien God, die, my uit den doode herroepen hebbende, zekerlyk verlangt my verdere liefde-blyken te bewyzen, zo ik dezelve ſlegts niet weder ondankbaar verwerpe.

§. 1.

Maar is myn beſluit niet te voorbaarig? Zou God zig met de zaaken dezer wereld, zou hy zig met my, geringen aardworm, bemoeijen? En geeft de rede, geeft

een

een verſtandige Godsdienſt, my inderdaad genoegzaame bewyzen aan de hand, waarop ik myn vertrouwen in de vaderlyke Voorzienigheid des Allerhoogſten veilig kan veſtigen? Ja gewiſſelyk! De eeuwiglevende, de oneindige, de volmaakt wyze en goede God is de vrywerkende oorzaak van alles wat buiten hem beſtaat. Hy heeft het Heelal voortgebragt. Want hoe komt het anders in wezen? Daar kan geen uitwerkzel zonder oorzaak zyn, het niets kan niets voortbrengen. — Eene eeuwige reeks van toevallige wezens, geen van welken, afzonderlyk genomen, eeuwig is; eene oneindige opvolging van zoonen zonder eenen eerſten vader; eene geduurige toevoeging van jaaren zonder een eerſte jaar, is eene tegenſtrydigheid in de uitdrukkingen zelve. — Het geval is een loutere klank zonder zin, eene daadelykheid zonder grond, een beſtaan zonder reden. Het kan, zo men daar een denkbeeld aan hegten zal, niets anders betekenen, dan onverwagte uitkomſten van onbekende oorzaaken. Ik moet derhalven tot het beſluit komen, dat 'er van alle eeuwigheid af een Wezen, door eene noodzaakelyke kragt zyner natuur, heeft beſtaan, 't welk zyn oorſprong aan geen ander Wezen kan verſchuldigd zyn, en 't welk, zonder tegenſtrydigheid, niet als afwezig, of niet beſtaande, kan begrepen worden; en dat Wezen, die God, heeft het Heelal, heeft de Wereld, heeft my, geſchapen.

Maar wat kan Hy in de ſchepping bedoeld hebben? De oorſprong van alle heil, niets voor zigzelven behoevende, wilde den luiſter zyner volmaaktheden

aan redelyke ſchepſelen vertoonen; wilde alle zyne ſchepſelen, naar hunnen aart, gelukkig maaken. Die beide bedoelingen loopen van zelven zamen. 't Waren niet ſlegts zyne magt en grootheid, maar ook zyne wysheid en goedheid, die zig in al het geſchapene vertoonen, 't waren zyne gunſt en liefde, welke alle zyne ſchepſelen ondervinden moeſten; ja de Heere moeſt *aan allen goed zyn, en zyne barmhertigheden moeſten gaan over alle zyne werken.* Maar nu die zelfde oogmerken moeſten den algenoegzaamen dan ook bewegen, om zyne liefderyke zorg over dezelve te blyven uitſtrekken. Hoe! zou de opperſte kunſtenaar zyn werk zo wuft verwaarloozen, zou de eeuwige wysheid en goedheid onverſchillig worden voor de orde van 't Heelal, waarin hy den luiſter zyner volmaaktheden zo heerlyk heeft verſpreid? Onverſchillig worden voor 't geluk zyner ſchepſelen, welken hy in wezen bragt om hen gelukkig te maaken? Zou hy onze wereld, zou hy zo veele andere werelden ſcheppen, om dezelve vervolgens in 't wild te laten tuimelen? Neen, de ſtem der rede verheft zig in myn binnenſte; *de Heere regeert.*

§. 2.

En werwaards ik myne oogen wende, ik zie inderdaad de blyken zyner geduurige zorg over de werken zyner handen. Ik zie allerwegen niet ſlegts eene wyze ſchikking, maar ik zie eene ſtandvaſtige orde heerſchen; alles gaat met de uiterſte geregeldheid, alles, zelfs in 't midden der heerlykſte pragt, met eene wyze zuinigheid toe. Niets gaat in 't Heelal verloren:

de-

dezelfde ſtof, die 'er van den beginne was, is 'er nog. God roept yder ondeelbaar deeltje, om zo te ſpreken, by name; hy plaatſt het daar het wezen moet, geen derzelver wordt vermiſt. Alles is in geduurige beweging, maar alles beweegt zig naar het meetſnoer der Goddelyke Almagt en Wysheid; alles is werkzaam; maar alle kragten in 't ganſch Heelal zyn nauwkeurig afgewogen; de ſnelheid, de inhouden, de betrekking der deelen tot malkanderen en tot het geheel, alles wordt met de uiterſte geregeldheid onderhouden. — Ik zie niet ſlegts de hemelſche lichaamen zig op bepaalde tyden vertoonen; ik zie niet ſlegts de planeeten om de zon, en de wagters of maanen om de planeeten in afgetekende loopbaanen rollen; ik zie niet ſlegts de taaningen van onze zon en maan, maar zelfs die van Jupiter en Saturnus; en hunne maanen, door onze ſtarrekundigen by dag en uur en oogenblik voorzegd, en die voorzeggingen door de uitkomſt nauwkeurig bewaarheid; ik zie deze verwonderlyke orde in 't groot Heelal niet ſlegts onveranderd voortduuren, maar ik zie ook op onze wereld in 't byzonder eene orde van oorzaaken en uitwerkſelen, die malkanderen met afgeperkte kragten opvolgen. Ik zie alle dieren, alle wezens, in alle eeuwen, in gelyke omſtandigheden, dezelfde blyven. De Koloſſen der dierlyke wereld, de Olyfant, de Rhinoceros, de Hippopotamus zyn in dezelfde landen nog, die zy voor duizend jaaren waren; de mindere viervoetige dieren, de Vogels, de Viſſchen, de gekorvenen zelve, zyn even weinig veranderd; yder Puceron van BONNET, yder

Polypus van TREMBLEY of NEEDHAM, yder Zaaddiertje zelfs van LEEUWENHOEK of SPALANZANI, heeft dezelfde ledemaaten, dezelfde bewegingen, hetzelfde beſtaan; yder Tor van de REAUMUR of RÖSEL komt nog met dezelfde verwonderlyke kunſtwerktuigen uit haar tonnetje te voorſchyn; yder Kapél van *Juffrouw* MERIAN ſchittert nog met dezelfde ſchoone koleuren en falbelaas; yder Mug pronkt nog met dezelfde pluimen en vederbosſen. Alle planten groeijen nog als zy in den beginne groeiden. In 't harte der aarde zelve, houdt nog dezelfde geregelde werking aan, en de metaalen en mineraalen zyn nu hetgeen ons de vroegſte blyken leeren, dat zy altyd geweeſt zyn, ja alles, tot de kleinſte oorzaaken en uitwerkſelen toe, loopt nog op yder punkt des tyds, in yder gedeelte van de ruimte, ſtandvaſtig zamen, om dezelfde orde in het geheel en in alle de deelen te onderhouden, en te regt mogt een verheven dichter vragen.

M'apprendrez vous jamais, par quels ſubtils reſſorts
L'eternel artiſan fait vegeter les corps?
Pourquoi l'aſpic affreux, le tigre, la panthere
N'ont jamais adouci leur cruel caractere?
Pourquoi, reconnoiſſant la main qui le nourrit,
Le chien meurt en lechant le maitre qu'il cherit.
D'ou vient, qu' avec cent pieds, qui ſemblent inutiles,
Cet inſecte tremblant traine ſes pas debiles?
Pourquoi ce ver changeant ſe bâtit un tombeau,
S'enterre, et reſſuscite avec un corps nouveau,
Et le front couronné, tout brillant d'etincelles,
S'elance dans les airs en deployant ſes ailes.

Ver-

Vertoont dit alles een tuimelend Heelal zonder beſtier? Eene warrelwereld zonder zorg? Neen, eer zal ik geloóven, dat een orlogie van GRAHAM of HARRISON zonder veer kan lopen, dan ik my overreeden laat, dat zulk eene verbaazende huishouding, als die der wereld, zonder beſtiering, in ſtand blyve, en dat zo oneindig verſchillende bewegingen, en ſtrydige bedoelingen, zig *van zelve* tot één punt vereenigen. Nogmaals derhalven; DE HEERE REGEERT, en regeert ALLES; en ik, hoe klein ik wezen moge, leef onder zyne gunſtryke Voorzienigheid; want de geringſte, zo wel als de verhevenſte, wezens hebben hierdoor alleen, om dat zy het beſtaan van God ontvangen hebben, eene ſoort van regt, laat ik het een genade-regt noemen, op zyn opper-toezigt. Wees dan geruſt myne ziel; vertrouw op God, en gy zult niet wankelen in eeuwigheid. „ o Groote en genadige Al-„ beſtierer, myn Weldoener, myn Vader; ik ken, ik „ erkenne u, voor de eerſte reis van myn leven!. . . ." Hier heeft myn vriend my naderhand betuigd, dat hy zonderlinge aandoeningen ondervondt; eene trilling, welke hy niet beſchryven konde, maar die zyne ganſche ziel met vrees en liefde voor zynen Maaker vervulde; eene verbyſtering die hem bekoorde; eene vernedering die hem ſtreelde; eene kleinheid die hem verheftede; een ontzag dat zyn vertrouwen vergrootede, en eene vermenging van gewaarwordingen, die alle in meerdere geruſtheid uitliepen, en hem in eene geſteldheid van geeſt bragten, welke hy voor geen aardſch vermaak zou hebben willen ruilen.

TWEEDE AFDEELING.

Dit alles wierdt ontydig afgebroken door het bezoek van een zyner voorige makkers, die hem naar de oorzaak zyner geroerde zielsgesteldheid vroeg, en aan welken hy zyne bespiegelingen mededeelde.

§. 1.

Gy trekt voorbaarige besluiten, sprak deze, en legt den Albestierder geen geringen last op, met zo veele kleinigheden zyner zorge aan te bevelen; zyt gy de bekende verzen van den wysgeerigen digter LUCRETIUS vergeten

Omnis enim per se Divum natura necesse'st
Inmortali ævo summa cum pace fruatur,
Semota a nostris curis, sejunctaque longe;
Nam privata dolore omni, privata periclis,
Ipsa suis pollens opibus, nihil indiga nostri,
Nec bene promeritis capitur, nec tangitur ira (a).

Doch laat ons *Lucretius* daar laten; gy hebt de *Poësies* van den grooten FREDERIK van Pruissen in uwe Bibliotheek; zie daar het eerste deel; ik zal u eenige trekken uit de *Epitre à Maupertuis* voorlezen; die *Epitre* bevat alle de aanmerkingen welke de Latynsche digter tegen eene byzondere Voorzienigheid heeft voorgedragen, bevat 'er meer, en stelt dezelve op veel bevalliger wyze voor. „ Neen, verheven *Maupertuis!*

„ de

(a) *Lucretius* l. 57—62.

„ de Godheid ſtrekt haare Voorzienigheid niet uit
„ over yder afzonderlyk ſchepſel, maar alleenlyk over
„ de ſoorten. — Yder Wezen heeft zyne vaſtgeſtel-
„ de wetten, en yder Wezen volgt dezelve. — De
„ aardſche, de hemelſche, lighaamen worden alle door
„ hunne ſoortelyke zwaarte, wy worden door onze
„ driften, bepaald; driften die ons beurtelings ver-
„ maaken en martelen; die ons van onze medemen-
„ ſchen doen beminnen of vervloeken; die ons tot
„ helden of monſters maaken; maar die, met eene
„ wyze hand onder het menſchdom verdeeld, alle
„ zamenlopen om de wereld in dien ſtaat te houden,
„ waarin zy is en blyven zal, zonder dat God zig
„ daar verder mede bemoeie. Het grootc is zyne
„ taak, de oneindigheid zyn gebied; en, doof voor
„ het geroep van een dom gemeen, geruſt dat de
„ natuur zyne algemeene bevelen tot het minſte ſtip-
„ je zal ter uitvoer brengen, verlaagt hy zig niet om
„ de dwaaze wenſchen van yder ſterveling te hoo-
„ ren, veel min te vervullen. — Wat ons goed, wat
„ ons kwaad, moge voorkomen, behoort eveneens
„ tot het algemeen bewerp; — Een menſch, een
„ land of ſtaat zelf, is een ondeelbaar deeltje in 't
„ Heelal, en God ziet met dezelfde onverſchilligheid
„ een wereld vergaan als een waterbelletje barſten, een
„ *Alexander* ſneeven, als een haftvliegje nedervallen.
„ — Houd dan op zwakke ſterveling u zelven als een
„ byzonder voorwerp der Goddelyke oplettendheid
„ aan te merken, en leer eindelyk u te beſchouwen als
„ een deel van 't Geheel, waarin gy verzwolgen wordt."

De gewaande Philoſooph verliet myn vriend met een ſchuldig genoegen over zyne ingebeelde zegepraal. De deugdlievende jongman verſchrikt; zyn hart, dat zig nog kort te vooren zo vryelyk opende, krimpt in, ſluit toe, nu hy zig van den liefelyken trooſt, dien een redelyke Godsdienſt hem zo vriendelyk aanboodt, plotſelyk verſtooken ziet. „ God heeft dan, zugt „ hy met eene bittere weeklagt uit, God heeft dan „ ſlegts algemeene wetten aan 't Heelal voorge- „ ſchreeven zonder elk zyner ſchepſelen in 't byzon- „ der in aanmerking te neemen! Het is hem onver- „ ſchillig, hoe het met de *Individu's* afloope, zo het „ geheel ſlegts in wezen blyve! Hy heeft derhalven „ nooit om my gedagt! Ik ben geen voorwerp zyner „ zorg! Alle leed kan my dan ten allen tyde weder- „ vaaren, zonder dat ik eenen helper hebbe. Helaas! „ Een ſpeelbal van blinde oorzaaken en uitwerkze- „ len, moet ik, met zulk eene wreede wysgeerte, „ zonder God, in deeze wiſſelvallige wereld leven! „ En namaals . . . . . ach! Dit denkbeeld is afgrys- „ lyk; ik moet de waarheid dier akelige leer nader „ onderzoeken. Help my, o myn God!" boezemt hy vuurig uit; „ help my, zo myn geluk u waarlyk ter „ harte gaat, in dit gewigtig onderzoek; met het welk „ al myne ruſt in het tegenwoordig, myn heil in een „ toekomend, leven, ſtaat of valt." Dit kort gebed verwarmt zyne borſt, een ſtraal van licht breekt door, de hoop wordt herboren, en de rede herneemt haare kragten.

§. 2.

Wat wil het zeggen, vroeg hy zigzelven, dat God flegts het *algemeen*, niet de *byzondere* deelen, gade flaa? Is het *algemeen* niet eene verzaameling van alle de deelen? En moeten derhalven alle de deelen niet *in 't byzonder* gekend, alle derzelver kragten in 't byzonder gewoogen, gemeeten, berekend zyn, eer de orde van 't Heelal kon vaft gefteld worden? Ik zie, by voorbeeld, allerwegen in de wereld twee tegenftrydige werkingen, die malkanderen, van den beginne af tot heden toe, nauwkeurig opwegen, die der voortteeling namelyk en der verdelging; POPE heeft my meermaalen op dat denkbeeld gebragt, zonder dat ik het toen agtervolgd heb.

See dying vegetables life fuftain,
See life diffolving vegetate again;
All forms that perish other forms fupply,
By turns we catch the vital breath and die. (*a*)

Die kragten nu der voortteeling en verdelging, begryp ik klaar, dat, om malkanderen, in alle planten en gewaffen, in alle dieren en infecten, in alle fchepfelen, met één woord, die in de lugt, die op of onder de aarde, die in de wateren, leeven, nauwkeurig op te wegen, en dat niet flegts voor één geflagt, voor één land, voor één bepaalden famenloop van omftandigheden, maar voor alle eeuwen en landen, voor alle mogelyke toevallen en omftandigheden, op het allernauwkeurigft moeten berekend zyn, en dat wel tot de ge-

(*a*) *Pope Eſſay on Mch Epit.* III. *pag.* 15—18.

geringſte kleinigheden toe; dewyl die kleinigheden de eenige *data* zyn, waaruit de groote rekening kan worden opgemaakt, even als het *facit*, of de gezamenlyke hoeveelheid van eene groote ſomme, uit verſcheiden mindere ſommen beſtaande, niet bepaald kan worden, zonder alle de byzondere ſommen te zien en te *addeeren*; even als een *Mechanicus* geen konſtwerktuig kan vervaardigen, zonder elk der raderen en veeren afzonderlyk te zien, en derzelver werking vooraf nauwkeurig te berekenen. Alles is in het Heelal, even als in de *geaddeerde* ſommen, even als in verwonderlykſte kunſtſtukken, verbonden; alles hangt ſamen, en yder uitwerkzel wordt eene oorzaak op zyne beurt. Yder afzonderlyk ſchepzel derhalven, yder dier, yder menſch, moet afzonderlyk geteld, en in alle zyne omſtandigheden en betrekkingen vooraf beſchouwd zyn. — De planten, de dieren, de menſchen worden niet by ſoorten of klaſſen geboren; zy ſterven even weinig by ſoorten of klaſſen; zy leeven en ſterven elk hoofd voor hoofd, en zy beginnen te leeven, of houden op te beſtaan, op dat oogenblik, op die wyze, op die plaats, door die oorzaaken, als de zamenlopende ſtaat der wereld, waarmede elk hunner afzonderlyk verbonden is; waarop elk een afzonderlyken invloed heeft, medebrengt, of liever als de opperſte Wysheid voorzien en berekend heeft.

§. 3.

Maar daarenboven wat willen die uitdrukkingen van geſlagten, van ſoorten zeggen? Is 'er wel zo iets als

ſoort?

ſoort? Is dit niet ſlegts eene wyze van beſchouwen, uit de zwakheid van ons verſtand herkomſtig? My dunkt, ik zie dit verwardelyk, zonder het my zelven te kunnen ophelderen; ik zal myn ouden vriend gaan raadpleegen.

Hy kwam by my, hy deelde my zyne overdenkingen mede, en ik ontwikkelde zyne laatſte gedagte verder op deeze wyze.

Gy hebt gelyk, zeide ik, de natuur ſchept *Individu's*, geene *ſoorten*, en daar is zelfs zo iets als *ſoort* niet in wezen. Maar dewyl wy ons ſlegts weinig onderſcheiden denkbeelden tevens vertegenwoordigen kunnen, zo gebruiken wy, om een grooter getal te bevatten, en aan malkanderen mede te deelen, een konſtgreep, min of meer van dien aart als de Wilden langs de rivier der Amazoonen, waarvan de Heer DE LA CONDAMINE berigt, dat zy, een getal boven drie of vier moetende aanduiden, naar hun hoofdhaair wyzen; om te kennen te geven, dat hetzelve te groot is, dan dat men daar eene onderſcheiden bepaaling van zou kunnen maaken. Zodra wy verſcheiden onderwerpen onder één hoofd betrekken, en gelykelyk aan anderen mededeelen, maaken wy daar een algemeen, verward, begrip van, en drukken het uit met een woord, dat wy, van onze jeugd af, genoegzaam leeren verſtaan, om 'er ons mede te behelpen, doch dat ons inderdaad geen onderſcheiden, en ſlegts een algemeen en verward denkbeeld geeft. Hoe zwakker de verſtanden zyn, hoe eer zy hunnen toevlugt tot *ſoorten* nemen, en hoe algemeener zy dezelve maaken. Een plantkundige ſpreekt

bepaaldelyk van een Eyken- of Eſſen- of Beuken-boom, en onderſcheidt denzelven by zyn naam; het gemeen drukt hen allen onder den naam van Boomen uit. Hadden de menſchen nog minder vermogens, zy zouden nog grooter klaſſen maaken. Een blinde maakt zig werkelyk grooter, en een oeſter, aan haar ſteen of paal vaſtgeplakt, bevat, zo zy denkt, het Heelal miſſchien ſlegts onder ééne klaſſe. Hoe grooter klaſſen ondertuſſchen of ſoorten wy maaken, hoe verwarder onze denkbeelden zyn. Ik ſtel my myne kinderen nog onder geene klaſſen voor, zy zyn my allen hoofd voor hoofd, op denzelfden tyd, voor den geeſt tegenwoordig; met een groot aantal bloedvrienden gaat dit algebrekkig; ſpreek ik van myne medeburgers, zo denk ik verwardelyk aan alle de inwooneren van de Stad waarin ik leef; noem ik myne landsgenooten, dan ſmelt zelfs het denkbeeld van myne Stad in dat van alle de ſteden en dorpen; gebruik ik het woord wereld, dan verdwynt myn geheele land in dat van alle landen te zamen genomen; maar myn denkbeeld wordt tevens zo gebrekkig, dat ik eindelyk, volgens de aartige aanmerking van een wysgeerigen Godgeleerden (*a*), „ even als een kind, aan eene menigte van geheele „ Wereldſtelzels denk onder de afbeeldzels van een „ Beer of Scorpioen, die my de Hemel-*globe* ver„ toont."

Gy ziet derhalven, welk een wartaal men uitſlaat, wanneer men, in de werkingen der natuur, van ſoorten

(*a*) Abt *Jeruſalem.*

ten praat; zy kent geene ſoorten óf klaſſen; zy heeft met de ſyſtemata der Naturaliſten, of de rangſchikking der kabinetten, niets te maaken. God brengt elk afzonderlyk Wezen voort op die wyze, en op dien tyd, en in die omſtandigheden, als het algemeen bewerp der wereld, in alle de kleinſte byzonderheden beſchouwd, medebrengt. Yder deeltje van 't Heelal heeft zyne bepaalde plaats, en yder uitwerkzel, hoe gering, wordt op zyne beurt eene oorzaak.

All ſerv'd, all ſerving: nothing ſtand alone,
The chain holds on and where it ends unknown. (*a*)

§. 4.

Om dat wy aardwormen alle byzonderheden niet nauwkeurig genoeg bepaalen kunnen, en ons dikwils met giſſen vergenoegen moeten, zullen wy daarom de Godheid zig eveneens laten behelpen? Armhartige Wysgeerte! Den Oneindigen aan onze gebrekkige denkwyze te onderwerpen! Hem, *in en door Wien alle dingen zyn*, tot geſlagten te bepaalen, en de *Individu's* over 't hoofd te laten zien! Hem, Die *alles is in allen*, het geheel te laten regeeren om geen der deelen gade te ſlaan! Hem *op Wien alle oogen wagten, en Die zelfs de jonge raaven voedt als zy roepen*, het groot op te dragen, om het zogenaamde klein te verwaarlozen, als of dat klein den luiſter van Gods volmaaktheden minder dan het zogenaamd groot verkondigde! de wyze BOYLE dagt hier anders van. „ Wat

„ my

(*a*) Pope *Eſſay on Man Epit.* III. *pag.* 25.

„ my belangt, zegt hy (*a*), ik zou heel ligt denken,
„ dat 'er eene verwonderlyker behendigheid in de
„ ſpier eens menſchen ſteekt, dan, voor zo veel wy
„ nog weten, in de hemelkringen, en dat het oog
„ eener Vliege, ten minſten naar dat het ons toe-
„ ſchynt, een aartiger werkſtuk is dan het lighaam
„ der Zon." Inderdaad God ziet de kleinſte ſchepzelt-
jes, en derzelver kleinſte deeltjes, met dezelfde klaar-
heid als de groote; en dat niet ſlegts op onze wereld,
maar ook op zo veele andere duizende werelden, door
zyne Almagt geſchapen. Volgens eene maatige be-
grooting, doet de Heer MERIAN (in de *beſchouwing van
Gods oneindige Grootheid*, Leyden 1772.)„ in ons Zon-
„ neſtel alleen eenige millioenen komeeten, dat is te
„ zeggen zo veele werelden, even goed bevolkt als
„ onze aardkloot, zig bewegen. Welk een ontzachlyk
„ aantal! Wat worden voortaan de planeeten! zy
„ ſchynen verloren te gaan in die ontelbaare menigte
„ hemelſche lighaamen, die de Zon allerwegen om-
„ ringen; en wat is dit nog in vergelyking van zo
„ veele duizenden andere zonnen, als eene gevorderde
„ Wysgeerte in onze verlichte eeuw met de aller-
„ hoogſte waarſchynlykheid, of liever met eene vol-
„ doende zekerheid, leert, dat wy in de vaſte Star-
„ ren beſchouwen, om yder van welken een ſamen-
„ ſtelzel van werelden rolt, miſſchien veel grooter en
„ talryker dan die, welke om onze zon bewegen?
„ Wat is dit nog by die verzamelingen van zonne-
ſtel-

(*a*) Boyle *over de Eind-oorzaaken*, *pag.* 33.

„ ſtelzels, by die verzamelingen van verzamelin-
„ gen of melkwegen, welken deels de Telescoopen
„ aanwyzen, en deels eene redeneerende Starrekun-
„ de ons in de oneindige ruimte van verre doet be-
„ gluuren!" Dit alles heeft God geſchapen, want het beſtaat; dit alles regeert hy, want hy heeft het geſchapen; dit alles bevat zyne almagtige hand; dit alles doordringt hy door zyne alomtegenwoordigheid; dit alles beſchouwt hy met dezelfde liefde, als 't werk zyner handen, en geen der ſchepzelen, hoe verheven of gering, in alle die millioenen werelden, is ooit voor zyn aldoorziend oog verborgen, noch een enkel oogenblik van zyne gunſt verſtoken; en 't is die God ondertuſſchen, wien men de moeite, als 't ware, wil beſpaaren, om de byzonderheden op ons wereldje gade te ſlaan; wiens Voorzienigheid men tot klaſſen of ſoorten durft bepaalen; by wien men van 't groot of klein durft ſpreken. Ik bid u, lees het gemelde Werkje, en gy zult het kinderagtige van dit denkbeeld nog levendiger voelen, dan ik het u verklaaren kan.

Vergun my onderwyl uwen aandagt tot onze aarde, en tot den menſch in 't byzonder, nog een oogenblik te bepaalen.

§. 5.

In de natuurlyke wereld heeft alles een bepaalden trap van volkomenheid; ydere plant wordt juiſt zo volmaakt of onvolmaakt, als haare organiſatie en de bykomende werktuiglyke oorzaaken mede brengen. De ſtaat van alle dieren is insgelyks in zeker punt gelyk; allen zyn zy blykbaar verordend om, een korter of

langer tyd, op eene bepaalde wyze, elk naar zynen aart, te leven, hun geſlagt voort te planten, en tot hun ſtof wêer te keeren. Allen werken zy op eene afgeperkte wyze, zonder nieuwe uitvindingen, zonder verdere verbeteringen, zonder een gunſtiger opvoeding te krygen of te geven. Geene der Vogelen bouwt haar neſt vaſter, beter, kundiger, dan alle de andere van haare ſoort, en de latere vogelwereld is daarin niet het geringſt verſtandiger geworden, dan haare voorouders waren. De Spinnen weeven nog haare netten naar den ouden trant; de Nagtegaalen hebben nog denzelfden behagelyken wildzang als in Adams tyd; de huishouding der Byen is nog naar dezelfde regels ingerigt als die der eerſte korf; en wat men ook wegens de ſchranderheid van zommige ſoorten van dieren, de Ourang-Outans by voorbeeld, de Olyfanten, de Bévers, de Honden, de Paarden, enz. moge brommen, zy zyn thans net zo verre, als zy voor zes duizend jaaren geweeſt zyn. Geen hunner heeft zig een Dier van eene andere ſoort onderworpen en dienſtbaar gemaakt, zelfs geen vreemde van zyn eigen ſoort opgevoed en onderwezen, om het in zyne verrigtingen te helpen, en zyn beſtaan gemaklyker te maaken; het is nog waar, 't geen ten tyde van Job reeds van de Struisvogel wordt aangemerkt (*a*) dat zy *haare eyeren in de Aarde laat, en in het ſtof verwarmt, en vergeet dat de voet die drukken kan, en de dieren des velds die vertrappen kunnen.* Die dieren zelve, die met verëende kragten werken, moeten eer als

(*a*) *Job XXXIX. vers 17.*

als werktuigen van 't geheele lighaam dan als vrywerkende Wezens eener maatſchappy worden aangemerkt. — Maar, in vergoeding, ſchoon een later dier niet verder komt dan een vorig geweeſt is, komen zy allen juiſt, daar zy wezen moeten, omdat zy allen het ſpoor, hun door Gods hand gebaand, byna werktuiglyk volgen; geen hunner wykt daarvan af; geen hunner voelt ſpyt over zyne dwaasheid, noch wroeging over zyne ondeugd. Vergelyk hiermede het Menſchdom: hier krygen wy inderdaad een geheel ander Toneel, dan in de dierlyke Wereld.

Pronaque cum ſpectent animalia cætera terram,
Os homini ſublime dedit, cœlumque tueri
Iuſſit et erectos ad ſidera tollere vultus.

Hier is yder ſchepzel een Wezen op zig zelven; een Wezen, dat een monſter, dat rampzalig, kan worden, of dat Gods beeld in zig vertoonen en den hoogſten trap van heerlykheid en heil beklimmen kan. Hier vinden wy een laag en verachtlyk gepeupel onder grooten en kleinen; maar hier, hier doen zig ook de NEWTON's en HUIGENS door hun verwonderlyk verſtand, de TURENNE's en de RUYTER's door hunne wyze dapperheid, de SOKRATESSEN en WOLTEMADE's door hunne deugd onderſcheiden; hier ſtaan de TITUSSEN by de DOMITIAANEN, en de NERO's worden door de TRAJAANEN en ANTONINEN gevolgd; hier geniet de een een voorſmaak van den hemel in de bewuſtheid dat hy welgedaan, en God te vriend, heeft; terwyl de ander, in welke gunſtige omſtandigheden hy zig naar 't uiterlyk aanzien bevinden, welk ſtelzel van

wysgeerte of dwaaling hy omhelzen moge, een knaagenden worm allerwege in zynen boezem omdraagt. Zou nu die God, die ons door deugd zoekt gelukkig te maaken, die ons het geweten heeft ingeſchapen om ons onze afwykingen te verwyten, op zo verſchillende wezens met gelyke onverſchilligheid nederzien? zou hy hen alleen by klaſſen of ſoorten regeeren, dat is, zig geheel niet met hen bemoeijen? want hier moet men inderdaad toe komen, zo men deze elendige wysgeerte aanneemt. En wat wordt dan de beſtiering der *Phyſique* wereld zelve? Ik heb aangemerkt, dat ydere plant, yder dier, yder wezen zelfs, eenig verband heeft met de geheele huishouding; maar hoe gering is dat, in vergelyking van der menſchen invloed op het tegenwoordige en op de volgende geſlagten! Hier brengt één menſch zomtyds, door éene enkele daad, eene geheele andere natuurlyke wereld, om zo te ſpreken, in wezen. Hier veſtigt een BRUTUS, met den dolk van *Lucretia*, eene Heenſchappy, die vervolgens alle bekende Ryken en Staaten verplet; hier verraadt een JUDAS den Verloſſer van 't menſchdom, wiens dood *het leven en de onverderfſlykheid in 't licht moeſt brengen*; hier vernielt een TOTILA het werelddwingend Rome; hier geeft een MAHOMETH eene ganſch andere gedaante aan Europa en Aſia, en verdelgt byna het Chriſtendom van de aarde; hier doet een verachtlyke Munnik (PIETER DE HEREMIET) een talloos getal verblinde Schaaren door gewaande kruistogten ſneeven; hier ontdekt een COLUMBUS een nieuwe wereld, en doet duizend nieuwe behoeften en deugden en gebreken in

de

de oude geboren worden; hier verkeert een FERDINAND CORTES de vrugtbaarſte ſtreeken van 't pas ontdekt Amerika in de akeligſte wildernissen, alwaar, in plaats van millioenen gelukkige Inwooneren, niets dan het geſchuiffel der ſlangen en het gebrul der roofdieren vernomen wordt. By aldien dan den Schepper van 't Heelal het werk zyner handen ter harte gaa, dan kan hy zulke Wezens ten minſten als de menſchen niet in 't wild laten omwoelen; dan kan hy 't Heelal aan geene blinde oorzaaken en uitwerkzelen ten beſte geven; en dan moet men, eene Voorzienigheid by ſoorten of klaſſen beweerende, de altaaren van den waaren God aan den afgod eener logge vadzigheid, aan de Goden van Epicurus, toewyen.

Dit laatſte zoude ons een ander bewys tegen dit onwysgeerig denkbeeld verſchaffen, zo het verdiende langer wederlegd te worden. Welk een akelig denkbeeld inderdaad, van grootheid en geluk voor den *Schepper van de einden der Aarde, die niet moede of mat wordt*, en die den Hemel en de Aarde met zyne gunſtryke tegenwoordigheid vervult, een werkeloos aanſchouwer te zyn van den ramp zyner ſchepzelen, welken hy geſchapen heeft om hen zyne liefde te doen ondervinden! — Zyn dit inderdaad denkbeelden van wyze menſchen? Dog laat ons dezelve daar laten, en onze beſchouwingen wegens de Voorzienigheid tevens een trap verder voortzetten, en op eene nog treffender wyze agtervolgen.

DERDE AFDEELING.

Daar is een geduurige invloed der Godheid nodig om 't Heelal in wezen te houden; het heeft zig zelven niet geſchapen, en het heeft geene oorſpronkelyke kragten om uit zigzelven te beſtaan: zodra de onbegonnen Schepper derhalven zyne albeſtierende hand te rug trekt, moet alles weder in duigen ſpatten. Ja, Hy moet die albeſtierende hand, op yder oogenblik, aan alle zyne gewrogten, de kleinſte zo wel als de grootſte, houden, of 't ware alles verloren. — Laat ons dit denkbeeld opheldéren; dit zal een nieuwen grond van beſluiten verſchaffen, die u de verhevenſte begrippen van de Goddelyke Voorzienigheid en werkzaamheid in alle ſchepzelen zullen geven; en ſchoon myne denkbeelden u in den eerſten opſlag vreemd mogen ſchynen, om dat dezelve door de meeſte Godgeleerden en Wysgeeren veronachtzaamd zyn, durf ik egter verzeekeren, dat ik dezelve zo rypelyk overdagt heb, dat ik niet twyffel, of zy zullen u, na eene oplettende beſchouwing, ook onwederſpreeklyk voorkomen.

§. 1.

Hier kregen wy een bezoek van twee myner vrienden, beide lieden van verſtand, en geenſins onbedreven in beſpiegelingen van dezen aart; zy begeerden het vervolg van ons geſprek by te woonen; wy vergunden hen dit gereedelyk; ik ging weder in dezer voegen voort.

Heft

Heft uwe oogen wederom ten hemel, en aanſchouwt zo veele werelden, die ons omringen, zo veele wonderen van Gods almagt; zy *hangen* allen, gelyk het in 't Boek van Job wordt uitgedrukt, *aan een niet*. Waarom blyven zy hangen? waarom houden zy hunne plaats? of liever, waarom agtervolgen zy ſteeds hunne bewegingen op dezelfde afſtanden van malkanderen? „ Yder ſterrekundige", viel een onzer bygekomen vrienden, der Newtoniaanſche Wysgeerte toegedaan, hierop in, „ zal u dit terſtond beantwoorden: „ 't Is de wederkeerige aantrekking dier lighaamen op „ malkander; gelyk yder aardſch lighaam een middel„ punt van zwaarte heeft, zo heeft de wereld ook het „ haare, werwaards alle aardſche lighaamen getrok„ ken worden: hetzelfde heeft in alle werelden, in al„ le de hemelſche lighaamen, plaats; en deze allen heb„ ben wederom een gemeen middelpunt, de Zon, „ werwaards zy alle getrokken worden, en daar zy on„ getwyfeld in vallen zouden, zo zy niet door eene te„ genſtrydige kragt van voortwerping, welke de God„ heid in een juiſt evenwigt met die der zwaarte geſteld „ heeft, daarvan afgehouden wierden. Dus wegen en „ werken zy allen op malkanderen, dus dienen zy al„ len malkanderen tot gewigten en tegenwigten, en op „ de juiſte evenredigheid dier tegenſtrydige werkingen „ ruſt de orde van 't Heelal." Ik ken die ſchoone orde van 't Heelal, antwoorde ik; maar van waar komen die werkingen? Hoe blyven die gewigten en tegenwigten hunne juiſte evenredigheid behouden? „ Dit zyn „ de wetten der natuur, ſprak onze vriend; God heeft die

„ die gemaakt, en, zo lang hy dezelve ſlegts niet ver-
„ nietigt, kan alles van zelf voortgaan, zonder dat
„ hy, gelyk gy ſchynt te willen, daar onophoude-
„ lyk de hand, als 't ware, aan ſlaat.' Laten wy ons, hernam ik, in een ſtuk van dit gewigt, met geene woorden paayen, of harſenwezens voor oorzaaken nemen; laat ons niet, gelyk de Indiaanen van LOCKE, de wereld op een Olyfant, den Olyfant op een Schildpad, en dezen eindelyk op niets doen ruſten. Alle lighaamelyke werkzaamheid in 't ganſch Heelal is, als wy tot den eerſten oorſprong opklimmen, eigenlyk lydelyk.

Ik weet wel, dat Doctor J. PRIESTLEY een zonderling boek heeft uitgegeven (a), waarin hy ontkent, dat de ſtof werkeloos zy, en zelfs beweert, dat eene geduurige werkzaamheid tot haar wezen behoort. Maar dezelfde Doctor, myne Heeren, beweert ook in het zelfde werk, dat de ſtof niet alleen niet ondoordringbaar, maar zodanig doordringbaar zy, dat men zig geen denkbeeld van een ondoordringbaar lighaam kan maaken, of men vernietigt het denkbeeld van ſtoffe; dat is niet te zeggen, gelyk gy weet, dat 'er ledige ruimten, dat 'er poren zyn in alle lighaamen, die wy kennen, en dat in die ruimte nog wel andere ſtof zou kunnen ingedrongen worden, zonder dat de omtrek der lighaamen daardoor grooter behoefde te worden; maar, dat juiſt dezelfde plaats, die door eenig lighaam beſlagen wordt, door twee, door tien, door duizend en

(a) *Disquisitions on Matter and Spirit.*

en honderd-duizend gelyke lighaamen, op hetzelfde oogenblik, beſlagen kan worden. Dezelfde Doctor beweert ook in hetzelfde Werk, dat het Opperwezen misſchien ſtoffelyk is, dat onze ziel het zeekerlyk is, en dat de onſtoffelykheid en onſterfelykheid van de ziel leerſtukken zyn, die, door een verwaande wysgeerte of onwaardig bygeloof, uit het Heidendom in den Christelyken Godsdienſt, tot deszelfs groot nadeel, zyn ingedrongen, en dat deze leerſtukken de leer der waarheid vry wat ontluiſteren. Ik vleie my, Myne Heeren, dat ik, na de gemelde ſtellingen uit dit Werk te hebben aangehaald, het denkbeeld van den Heer PRIESTLEY, wegens de geduurige werkzaamheid, als eene onafſcheidbaare eigenſchap der ſtoffe, niet behoef te wederleggen; een denkbeeld daar alle onze laatere Wysgeeren, (want het ſyſtema van *Monaden* is van een geheel anderen aart) geheel en al vreemd van zyn. Het is my insgelyks niet onbekend, dat verſcheiden Wysgeeren en Scheikundigen, de ſtoffe in haare uitwerkzelen beſchouwende, aanmerken, dat alles altyd in eene geduurige beweging is. Ik erken dit inderdaad gereedelyk; alles beweegt, drukt, trekt aan of ſtoot te rug; en hoe fynder men de ſtoffe door ſcheikundige bewerkingen ontbindt, hoe meer men de *affinitates chimicae*, de *connubia* derzelve, die wezenlyk niets anders dan wederkeerige aantrekkingen der fynſte deeltjes zyn, beſpeurt. Maar zal een wys menſch daaruit beſluiten, dat de ſtof, als ſtof, door eigen kragten werke, en wel tegen haar zelve werke? dat zy tevens onvernuftig drukke en kunſtig voortſtuwe? tevens aantrekke en af-

ſtote? en dat zy, fyn gemalen, of door ſcheikundige ontbindingen verbryzeld, zig wil vereenigen met eene andere, daar zy te voren een afkeer van hadt, of welke zy nog een weinig meer bemint, dan eene, daar zy werkelyk mede verbonden is; gelyk elk, die eenige *proceſſus* van de Chimie, die ſlegts de bewerking der metaalen, gezien heeft, weet, dat deze de gewoone verklaaringen zyn, daar men zig mede behelpt; en daar men zig mede moet behelpen? Ik ben waarlyk verre af van die verklaaringen te veroordeelen, maar men moet dezelve in dien zin verſtaan, als de wetenſchap, waarin zy gebruikt worden, vordert; men moet 'er eigenlyk de uitwerkzelen, geenzins de eerſte oorzaaken, door verſtaan; of wy zouden eene wyze van philoſopheeren krygen, die alle zekerheid verbannen zoude; ten minſten betuig ik, zo wy die verklaaringen van huwelyken en vyandſchappen der deeltjes letterlyk moeſten nemen, geen grond meer te zien, waarop ik myn geloof in eenen redelyken Godsdienſt zou veſtigen. En zie daar in deze opheldering den ſleutel van dien brommenden toon DE NATUUR, waarmede men zo veel meent af te doen! Wat zyn de wetten der Natuur? Zie daar die ſchoone *Premiere vue de la Nature*, van den Graaf DE BUFFON; ik zal u 't antwoord op myne vraag uit dezelve voorlezen: „ De Natuur is het ſtelzel der „ wetten door den ſchepper tot het beſtaan der din„ gen, en de opvolging der Wezens vaſtgeſteld; de „ Natuur is niet iets op haar zelve, want dat iets zou „ alles zyn; de Natuur is geen Wezen, want dat We„ zen zou God zyn; maar men kan haar beſchouwen

„ als

„ als eene levende kragt, die alles omvat, alles be-
„ zielt, maar die, ſteeds aan de magt van het eerſte
„ Wezen onderworpen, niet dan op zyn bevel heeft
„ beginnen te werken, en in haare werking niet aan-
„ houdt dan door zyn invloed of toeſtemming." Wat betekent inderdaad die uitdrukking, *de Natuur doet dit of dat*; of, *het geſchied volgens de wetten der Natuur*? Wat kan dezelve met mooglykheid anders betekenen, dan: „ God werkt het naar het algemeen bewerp,
„ naar die orde, welke zyne Wysheid heeft goedge-
„ vonden in de beſtiering der wereld meeſt al te vol-
„ gen?" Dit zyn dan de wetten, waardoor het Heelal in ſtand blyft; maar 't is God, die dezelve volgt; 't zyn niet de lighaamen, die werken, 't zyn niet de wetten, die zigzelve regeeren. Eene eerſte oorzaak van werking moet noodwendig eigen vermogens hebben, en derhalven geen bloot werktuig zyn, gelyk de ſtof alleenlyk is, en zyn kan; zo wy dit niet, zo wel in de Voorzienigheid als in de Schepping, in 't oog houden, vervallen wy, in de eene zo wel als in de andere, tot de ongerymdheid van eene oneindige opvolging van toevallige oorzaaken; vervallen wy tot wartaal, of ydele klanken. De groote NEWTON zelf is hier myn waarborg (*a*): „ Zommige Wysgeeren, zegt hy,
„ maaken onderſcheidingen, om alles werktuiglyk te
„ verklaaren, maar de groote zaak in eene wysgeerige
„ natuurkunde is, de verſchynzels gade te ſlaan, en uit
„ de gewrogten de oorzaaken af te leiden, om dus tot
„ de

(*a*) Newtoni *Opticæ lib.* III. *Quæſt.* XXVIII. *pag.* 197.

„ de eerſte oorzaak op te klimmen, die zeekerlyk niet „ werktuiglyk zyn kan." Ik gaa deze waarheid bewyzen.

§. 2.

Een lighaam, een levenloos ding, is uitteraart voor geene aandoening, geene bewuſtheid, geene verkiezing, vatbaar; het kan noch vermaak genieten, noch ſmart lyden, en is derhalven onverſchillig, of het al of niet, dus of zo, beſtaa, ruſte of bewogen worde; aan zulk een ding nu eene eigenlyk gezegde werking, poogingen, neigingen, of iets van dien aart, toe te ſchryven, ſtrookt geheel niet met de denkbeelden van gezonde wysgeerte. Het heeft geene bedoeling, het kan niet, dan als werktuig, werken, en heeft altyd eene vroegere oorzaak nodig om zyne lydende werking aan te vangen. Laat ons aan een zandkorrel voor een oogenblik eens het vermogen van denken geven. „ Wat ver- „ telt men my, zal zy zeggen, dat ik reeds zo veele „ duizenden jaaren, en in verſcheiden werelddeelen, „ beſtaan hebbe? Dat ik dan de oevers van een Zui- „ der Oceaan, dan van de Atlantiſche Zee, heb hel- „ pen voltooijen, en nu de eer heb van in het Ob- „ ject-glas van een Philoſoof geplaatſt te zyn! Ik voel „ beter, ik beſtaa ſlegts zedert weinige oogenblikken, „ ik heb nooit iets gedaan!" Op dit oogenblik houdt haar denk-vermogen op, zy wordt weder enkel lydelyk, en 't is haar onteven of 't Heelal beſtaa, dan of het, en zy met hetzelve, vernietigd worde. Ik verbeelde my, ſprak onze vriend, nu reeds te voorzien, waar dit alles op uit zal lopen; ik kan niet zeggen,

dat

dat ik tegen hetgeen gy tot nog toe hebt aangedrongen, iets heb in te brengen. Alle onze redeneeringen over de lighaamen en over de natuurlyke Wysbegeerte, ruſten op de drie bekende wetten van beweging, door den Ridder NEWTON, in 't begin van zyne *Principia* verklaard. Deze wetten ondertuſſchen, hoe duidelyk en zeker, zouden noch waar noch zelfs verſtaanbaar zyn, zo de volſtrekte werkeloosheid niet lag opgeſloten in het denkbeeld, dat wy hebben van alles, wat enkel lighaamelyk of ſtoffelyk is. Maar ik voel, met dit alles, eene onwilligheid in my zelven om alle lighaamelyke werking in 't Heelal onmiddelyk aan Gods hand toe te ſchryven. Ook moet gy myne aanmerkingen niet te verre trekken, hernam ik; God heeft zig een ontwerp gemaakt, volgens hetwelk hy, zo veel wy zien kunnen, ſtandvaſtig werkt. Dit noemen wy, en met rede, natuurwetten, of de werking van natuurlyke oorzaaken. Een vuurſpuwende berg veroorzaakt een groot ydel in den dampkring door de geweldige hitte; de lugt, die boven denzelven was, wordt gedeeltelyk weggedreven; daar vloeit andere lugt in de plaats, en uit een en ander wordt een ſtorm geboren, die een Schip in de nabuurige zee overvalt, en tegen een rots voert; waardoor het verbryzeld wordt. Men zoude eene vreemde wyze van ſpreken invoeren, met te zeggen, de vuurſpuwende berg, of nog nader, God, heeft dat Schip verbryzeld; neen, men houde de werking der tweede oorzaaken, der natuurkragten, ſteeds in 't oog, men houde zyne gewoone taal; maar dat een Wysgeer ſteeds bedagt zy om denkbeelden aan zyne woorden te

hegten! De tegenzin, vervolgde ik, om de geſtadig werkende hand des Heeren in alle zyne gewrogten te erkennen, ſpruit deels uit de zwakheid van ons verſtand, en onze oppervlakkige wyze van de zaaken te beſchouwen, die 'er het gevolg van is; en deels uit de nieuwheid, welke myne leer voor u heeft. Het een en ander zal egter geen groot beletzel by u zyn, indien gy my vergunnen wilt, met myne bedenkingen voor te varen. Zy verzogten het my allen.

§. 3.

Een lighaam, vervolgde ik, uitteraart onverſchillig of het dus of zo beſtaa, onvatbaar voor alle neigingen, moet noodwendig in ruſt blyven, zo lang tot dat het in beweging worde gebragt; en, eens een ſtoot ontvangen hebbende, moet het de verkregen beweging in die rigting agtervolgen, tot dat eenige tegenſtrydige belet-oorzaak dezelve doe vertraagen en ſtille ſtaan. Geeft men aan eenig lighaam twee verſchillende, maar even ſterke, botzingen, waarvan de een, by voorbeeld, hetzelve zuidelyk, de ander weſtelyk dryft, zo moet het noodwendig die rigting volgen, welke de twee verſchillende kragten aan hetzelve geven, en dewyl zy malkanderen opwegen, en dus de eene de andere voor de helft verdelget, zal het lighaam met dezelfde ſnelheid voortlopen, als of het maar éénen ſtoot hadt ontvangen, maar in eene rigting, uit de twee verſchillende rigtingen ſamengeſteld, dat is, het zal zuidweſt lopen. Dit weet gy allen, Myne Heeren, gy kent de drie wetten van *Newton*; maar gy weet ook te-

tevens, dat het gemelde lighaam zyn zuidweſtelyken loop in eene regte lyn zal agtervolgen, en geene kromme ſtreeklyn kan maaken, ten zy eene aanhoudende kragt werkzaam zy om hetzelve op yder oogenblik van zyn weg af te brengen. Ik moet dit toeſtemmen, zeide onze vriend, maar vrees voor de gevolgen. Vrees nooit, antwoordde ik, voor de waarheid, en vrees inzonderheid niet voor gevolgen, die de Goddelyke Grootheid in haaren vollen luiſter vertoonen. Breng myne aanmerkingen op de beweging der Planeeeten rondom de Zon, en op die der Maanen rondom haare hoofdſtarren, over, want wy zullen ons tot *ons* wereldſtelzel alleen bepaalen.

Of een lighaam groot of klein zy, of wy een zandkorrel, een kegelbal of een wereld nemen, begrypt gy, is hier net hetzelfde. Een groote bol, gelyk onze Aardkloot, by voorbeeld, heeft in zigzelven even weinig gevoel of neiging als een kleine; hy moet derhalven altyd het reſultaat der verſchillende botſingen volgen, en kan dus nooit in een kring lopen, dewyl daartoe eene aanhoudende kragt vereiſcht wordt, die de regtſtreekſche rigting op yder ondeelbaar oogenblik verandert. Gy hebt hier ſtraks de zwaarte te hulp geroepen, waardoor de Aarde onophoudelyk in de Zon tragt te vallen, terwyl de kragt van voortwerping, juiſt in evenwigt met de zwaarte, haar van de Zon afhoudt en rondom dezelve doet lopen. Maar paait men zig in deze verklaaring niet met klanken, of bouwt men niet reeds op gronden, die nog eerſt gelegd moeten worden? Dat een Schouw, of zogenaamde Gierbrug,

door

door een touw belet den regſtreekſchen loop van eene rivier te volgen, met een zekeren hoek dwars tegen den ſtroom aangehouden, en door denzelven voortgeſtuwd, den tegen overliggenden oever bereikt, laat zig gemaklyk begrypen, om dat tot die overvaart twee verſchillende kragten zonder tuſſchenpoozing tegen malkanderen werken, het touw namelyk en de ſtroom. Maar kunt gy u een begrip maaken van die twee verſchillende kragten in de Hemelſche lighaamen? Wat beteken hier zwaarte kragt? Is 'er, eigenlyk geſproken, zulk een KRAGT? Ik weet wel, welke uitwerkzelen men daardoor verſtaat, en ben weder verre af van dit woord te willen verbannen, maar wy zoeken hier naar de oorzaak van een verſchynzel, en het gezond verſtand moet zig dus niet laten paaijen met een woord, 't welk inderdaad niets dan een uitwerkzel aanduidt.

§. 4.

De zwaarte kragt, op de Aarde toegepaſt, betekent de aantrekking of ſtreeving van alle de deeltjes naar het gemeene middelpunt; en deze kragt, weten wy, dat, in alle aardſche lighaamen evenredig ſterker is, naar maate dezelve, onder even groote omtrekken, meer *maſſa*, of ſtoffe, hebben; en gevolglyk werkt zy in alle de ondeelbaare deeltjes, waaruit die lighaamen beſtaan. Heeft nu elk dier ondeelbaare deeltjes eene luſt, eene ruſtelooze neiging, om in 't middelpunt der Aarde te willen zyn, en hebben zy een eigenlyk vermogen om derwaards te dringen? Dit is inderdaad eene vreemde Wysgeerte! Doch al konde men dezelve

ve verduuren, men zou daarmede nog niet verre gevorderd zyn. Men moet hun nog meer luſten en vermogens, en wel zulke, die de vorige geheel vernietigen, terzelfder tyd toe ſtaan. De zwaarte, of zwaaring, der hemelſche lighaamen, moet op dezelfde wyze begrepen worden, als die op onze aarde plaats heeft; zy poogen allen (om van hunne wederzydſche aantrekking niet eens te ſpreken) in het gemeen middelpunt, de Zon, te zyn, buiten welke pooging, de aarde, by voorbeeld, en de andere planeeten door de kragt van voortwerping op yder oogenblik in de raaklynen van hunne loopkringen zouden wegſnorren, hetwelk zy onophoudelyk poogen te doen. Zie daar eene vreemde huishouding, daar wy ons geheel geen denkbeeld van kunnen maaken; want terwyl elk der deeltjes van onzen bol de neiging heeft en volgt om in 't harte der aarde te zyn, poogen zy allen te zamen daarvan af te raaken; terwyl elk den anderen als verdringt om naar de laagte te zakken, werken zy allen egter te gelyk, (en dus weder elk op zig zelven, want het geheel is niets dan eene verzameling der deelen) om naar de hoogte op te lopen, en by hunne geliefde Zon te komen, daar zy zig terzelfder tyd, op yder ondeelbaar oogenblik, volgens den ontvangen ſtoot, met alle hunne kragt, van poogen te verwyderen. In de Maanen of Wagters der Planeeten wordt die huishouding nog al verwarder. Daar poogen eerſt de deeltjes op hunne Maan-werelden te blyven, terzelfder tyd in hunne hoofdplaneeten te komen, terzelfder tyd naar de zon te ſtreeven, en terzelfder tyd

daarvan af te vliegen, zonder wederom de onderlinge aantrekking der hemelſche lighaamen op malkander in aanmerking te nemen.

Ik had nooit gedagt, zeide onze vriend, dat ik zulk een gemeen woord als dat van zwaarte-kragt, of zwaaring, zo weinig verſtond; ik zie inderdaad niet, dat ik hier tot eenige andere oorzaak, dan die der Goddelyke Almagt en Alomtegenwoordigheid toevlugt nemen, of de uitwerkzels, welken ik tot hiertoe aan loutere klanken heb toegeſchreven, anders dan door de aanhoudende werking van den Schepper verklaaren, kan. Het is zo, antwoordde ik; yder ſtofdeeltje is op zig zelven een log en levenloos klompje, onverſchillig voor den ſtaat, waarin het is, of door eenige oorzaak gebragt worde, onverſchillig voor beweging of ruſt, en alleen bekwaam om den ſchok, dien het ontvangt, te volgen, en derhalven in eene regte lyn te lopen. Het kan gevolgelyk niet elk oogenblik zyn weg verlaten, zonder dat het elk oogenblik door eene oorzaak buiten hetzelve van dien weg worde afgetrokken; het kan niet tevens naar de Aarde en naar de Zon ſtreeven, ten zy de Godheid het beſtiere; en 't geen in geene ſtof kan vallen, kan even weinig aan eene wereld, of aan een ſtelzel van werelden, als aan een zandkorrel of aan een ondeelbaar deeltje worden toegeſchreven.

§. 5.

Ik heb de ongerymdheid der gewoone verklaaring, vervolgde ik, nog niet in haare volle kragt voorgeſteld; want men doet alle de Atomi, waaruit het Heel-

al

albeſtaat, in al haaren ſtryd van neigingen en poogingen, zulk eene geregelde orde onderhouden, dat men haar de grootſte wysheid, ik had byna gezegd, de grootſte beleefdheid, onder al dat verdringen van malkanderen, moet toekennen.

Wy weten, dat de zwaarte in de ſtoffe, ſchoon in dezelfde omſtandigheden gelyk, egter verſchilt naar de verſchillende afſtanden van de middelpunten, en dat dit verſchil is in de omgekeerde reden van de vierkanten der afſtanden; zo dat een lighaam, dat op de Aarde zes-en-dertig-honderd pond weegt, tot eene hoogte van twee halve Aardkloots middellynen boven dezelve opgehaald, niet meer dan negen-hondert, op eene hoogte van drie ſlegts vier-honderd zou wegen, op een afſtand van agttien heele, of zes-en-dertig halve aardkloots middellynen zou ophouden eenige zwaarte op de Aarde te hebben, waarna het, nog meer van de Aarde verwyderd, beginnen zoude naar de Maan te vallen. Dit is die verwonderlyke wet, volgens welke de Schepper goedgevonden heeft de beweging van alle hemelſche lighaamen te regelen, welke hy in alle zyne werken heeft gevolgd, welke men als het zegel zyner wysheid kan aanmerken, en die gy weet, Myne Heeren, dat het den onſterfelyken NEWTON heeft mogen gebeuren te ontdekken, en op te helderen; zo deze wet immer faalde, zoude, ik erken het, alles uit malkander ſpatten, en het Heelal zoude een baijert worden, waarop geen levend ſchepzel zou kunnen beſtaan. Maar kent eene logge werkelooze ſtof, als ſtof, die verwonderlyke wet? Of kan de Godheid haar bevel

gegeven hebben om in haare bewegingen eene wiskundige evenredigheid te betragten? Is zy voor zulke bevelen vatbaar? Is zy het, die werkt? of wordt zy slegts bewerkt? Men heeft zig gewend om hier weder de aantrekking in te roepen; men gebruikt hier, gelyk in zeer veele andere gevallen, een *woord*, en men meent een *denkbeeld* te hebben. Ik weet wel, dat NEWTON die term gebruikt heeft, en ik heb 'er niets tegen, dat dezelve gebruikt worde; maar heeft de groote Man bedoeld daar de eigenlyke oorzaak mede aan te wyzen? Neen, het is onwaar, ten minsten zeer onnauwkeurig uitgedrukt, wat DERHAM wegens het stelzel van NEWTON, en zyn eigen gevoelen schryft. „ De Ridder „ J. NEWTON, zegt hy, heeft bewezen, dat de hemel„ sche lighaamen eene aantrekkende kragt of onder„ linge neiging tot malkander hebben. Ik meen, dat „ deze aantrekkende kragt van denzelfden oorsprong „ als de stoffe is, en dat zy *ten tyde der Schepping in de* „ *gansche stoffe* van 't Heelal, alleen door wil en Al„ magt van den Schepper, *is ingeprent*; en op dezen „ grondslag, en niet op onzeekere en verzonnen stellin„ gen, is de Wysbegeerte van den Heer NEWTON ge„ grond (*a*)." Ik weet niet of DERHAM hier zig zelven wel verstaan hebbe, gelyk ik, zyne Werken lezende, daar wel eens meer aan getwyffeld heb; maar zeeker is het, dat hy den grond der Wysgeerte van NEWTON niet wel voorstelt; die groote Man verklaart op verscheiden plaatsen zyner Werken, dat hy de aantrekking

(*a*) Derham *1ste Boek 1ste Hoofdstuk pag.* 32.

king als eene algemeene regelmaat van de aardſche en hemelſche verſchynzelen, niet als derzelver oorzaak, opgeeft; hy vertoont ons den maatſtok en de weegſchaal, die de Goddelyke Wysheid heeft goedgevonde, als 't ware, te gebruiken, maar geeft in de ſterkſte bewoordingen te kennen, dat hy hooger opklimt, en aan geene werkelooze ſtof eigenlyke verrigtingen zoekt toe te ſchryven. Dus ſpreekt hy in 'zyn derden brief aan Dr. BENTLEY. „ Het is niet te begrypen, dat louteré ſtoffe, zonder tuſſchenkomſt van eenige andere „ onſtoffelyke oorzaak, op een lighaam, kan werken, of „ zy moet hetzelve aanraaken. Dit zoude egter moeten plaats hebben, by aldien de zwaarte-kragt in de „ ſtoffe zelve was. En dit is eene van de redenen, waarom ik niet wil, dat men my het begrip van *ingeſchapen zwaarte* zoude toeſtemmen. Dat de zwaarte in de ſtoffe ingeſchapen, en voor altyd daarmede verbonden „ zoude zyn, zodat een lighaam, in eene ydele ruimte op „ een afſtand van een ander geplaatſt, daarop egter zou „ kunnen werken, zonder tuſſchenkomſt van iets, dat „ deeze werking overbrenge, komt my zo ongerymd „ voor, dat niemand, die eenig denkbeeld van Wysgeerte heeft, dit, myns oordeels, zal kunnen verduwen." CARTESIUS had hierom, gelyk gy weet, Myne Heeren, de geheele ruimte met ſtoffe vervuld, of liever, hy verwarde de verſchillende denkbeelden van uitgebreidheid en ſtoffe met malkander; om zyne draaykolken te formeeren, om het eene rad van het Heelal in het ander te laten vatten, en alles door middel zyner fyne vloeiſtoffe te doen bewegen. Doch met een

vol Heelal durft geen wys menſch meer te voorſchyn komen; ook heeft de Heer MAUPERTUIS in zyn *Discours ſur les differentes figures des Corps celeſtes, Chap. III,* de draaykolken van CARTESIUS op eene zegepraalende wyze weggeruimd, en zig daarin meer moeite gegeven, dan de zaak mogelyk verdiende. NEWTON (*a*) heeft de wederkeerige werking der hemelſche lighaamen op malkanderen, de zwaaring van alle lighaamen, door middel van zyn Æther, eene oneindig veerkragtige vloeiſtoffe, zoeken op te helderen. By aldien die fyne vloeiſtof dit werk verrigten konde, zoude dit onze redeneering wegens de tweede oorzaaken alleenlyk een ſtap verder brengen, en in zo verre zoude het zyne nuttigheid hebben in de Natuurkunde, maar ons onderwerp zou daar niets by winnen; ik blyf altyd vragen, waarom werkt een ſtof op die wyze, als de Æther van NEWTON? Waarom is zy zo veerkragtig? en welke veeren en raderen men hier tuſſchen beiden plaatſe, ik blyf altyd naar de eerſte veer zoeken, en ik vind den Almagtigen. „ Van de eenvoudigſte oor„ zaak, zegt COTES te regt in zyne *Voorreden voor de* „ *Principia van Newton*, kan geene werktuigelyke ver„ klaaring gegeven worden; want zo dezelve gegeven „ wierdt, zou dit een blyk zyn, dat men nog niet tot de „ eenvoudigſte oorzaak ware opgeklommen." Men erkenne dan hier *de hand des Heeren, die alle deze dingen doet.*

§. 6. Ik

(*a*) Newton *Optices Lib.* III. *Queſt.* XVIII. *-ſeq.*

§. 6.

Ik heb my in myne geheele redeneering zo uitgedrukt, als of de aarde en de andere hemelſche lighaamen, om hun gemeen middelpunt, in kringen liepen; alle myne aanmerkingen zouden nog meer klemmen, zo wy den aart van hunnen elliptiſchen loopweg, waarin twee brandpunten zyn, beſchouwden; doch deze beſchouwingen, die miſſchien wat hoog zouden lopen, daar latende, zal ik alleenlyk nog een woord van de vallende lighaamen zeggen, die de reeds aangetoonde ongerymheid van de lighaamen te laten werken, nog al ſterker zullen doen voelen.

De tyd, dien een vallend lighaam nodig heeft om eene hoogte van vyftien voeten door te lopen, weet gy, Myne Heeren, dat na genoeg uit proeven blykt, dat eene ſekonde is; maar laat men het van grootere hoogte, onderſtel eens van drie-honderd-vyf-en-zeventig voeten vallen, dan loopt het ydere ſekonde niet langer vyftien voet af, maar dan ſtaat altyd de doorgelopen weg van het vallend lighaam gelyk met het vierkant der ſekonden; dat is te zeggen, dat het op het einde der eerſte ſekonde vyftien, op het einde der tweede ſekonde, (tweemaal twee is vier) viermaal vyftien, dat is zestig voeten gevallen is, op het einde der derde ſekonde (driemaal drie is negen) is het gedaald tot negenmaal vyftien, dat is één-honderd-vyf-en-dertig, op het ende der vierde tot viermaal vier, dat is zeſtienmaal vyftien of twee-honderd-veertig voeten, en op het einde der vyfde ſekonde tot vyf-en-twintigmaal vyftien, dat is, tot drie-honderd-vyf-en-zeventig voeten;

en

en het juiſte getal der voeten, die dit lighaam in elke ſekonde afloopt, is als de oneven getallen één, drie, vyf, zeven, negen, dat is vyftien, vyf-en-veertig, vyf-en-zeventig, honderd-en-vyf, honderd-vyf-en-dertig. Is dit nu de werking van ſtof als ſtof? LEIBNITZ, myne vrienden, heeft zyne *Monades* een kragt toegeſchreven om zig verwardelyk de wereld te vertoonen. Men heeft hem daarover uitgelagchen; ik zal thans niet onderzoeken, met hoe veel of weinig reden; maar de groote Man heeft ten minſten nooit in 't hoofd gekregen om hun de cyfferkunſt of wiskunde te ſchenken, en buiten dat komt het my egter voor, dat de deeltjes, waaruit de opgeworpen bal beſtaat, het niet wel redden kunnen, zo zy zelven moeten werken. Zy zouden 'er zelfs de Geographie nog wel by van nooden hebben; want dewyl hetzelfde lighaam op de knolronde Aarde, niet overal even zwaar is, en een menſch met een zeker ſtuk lood, by voorbeeld, beladen, daaraan onder den Æquator minder zou te dragen hebben dan onder de Poolen, dewyl om die zelfde reden de lighaamen langzaamer vallen, en de ſlingers van een Uur-werk langzaamer gaan op de eerſt dan op de laatſtgemelde plaats, zo dienen de deeltjes, terwyl zy de verſchillende breedtens in hunne drukking zo nauwkeurig in acht nemen, noodzaaklyk te weten, waar zy op Aarde zyn.

§. 7.

Waarom hangen eindelyk de lighaamen ſamen? waarom hangen zy met verſchillende trappen van verband te ſamen? waarom vallen zy niet in een onzigt-

baar

baar ſtof van een? Men heeft hier haakjes en andere figuuren, waardoor zy in malkanderen warren, uitgevonden; maar dewyl die haakjes, ſtel dezelve zo klein als gy wilt, noodwendig uit verſcheiden deelen moeten beſtaan, zo vraag ik altyd, waarom blyven die deelen aan malkander vaſtzitten om eerſt haakjes en vervolgens grootere lighaamen te maaken? Dus, Myne Heeren, beſpeuren wy de geſtadig werkende hand des Almagtigen Gods zelfs in die verſchynzelen, welken wy zelden op eene Godsdienſtige wyze beſchouwen, omdat dat wy 'er aan gewend zyn.

Ik voel wel, dat deze beſchouwingen onzen Geeſt verbyſteren. De Godheid geſtadig in alle haare werken, in zulk een oneindig getal van werelden, in zulk een oneindig getal van ſchepzelen; als in elk derzelver gevonden wordt, in zulk eene oneindige verandering van ſtaaten, als elk derzelver ondergaat, altyd werkzaam te vinden, is het beſluit, dat wy uit al het voorafgaande trekken mogen en moeten; maar dat wy nauwlyks getrokken hebben, of wy zinken weg onder het gewigt dier verhevene denkbeelden, en onze verbeelding, die zig altyd in de plaats van 't oordeel zoekt in te dringen, koomt daar met verſcheidene zwaarigheden tegen op. Doch dat de verbeelding in deze afgetrokken beſpiegelingen zwyge; dat het gezond verſtand, dat de Godsdienſt, de zaak beſlisſen! Vervult de oneindige God niet Hemel en Aarde met zyne trooſtryke Tegenwoordigheid? Is hy niet altyd en over al dezelfde? Altyd en overal Almagtig, Alwys, Algoed? En zou hy dan niet altyd en overal voor alle

zyne ſchepzelen zorgen? POPE drukt deze denkbeelden op eene allerheerlykſte wyze uit; de Godheid, zegt hy

Lives thro 'all life, extends thro 'all extent,
Spreads undivided, operates unſpent,
Breaths in our ſoul; informs our mortal part,
As full, as perfect, in a hair as heart;
As full, as perfect, in vile Man that mourns,
As the rapt Seraph, that adores and burns,
To him no high, no low, no great, no ſmall,
He fills, he bounds, connects, and equalls all (*a*).

Nu mogen wy derhalven, vervolgde ik, op zynen byſtand geruſt vertrouwen; wy hebben daar des te vaſteren grond toe, om dat dit vertrouwen op eene verſtandige natuurbeſchouwing ruſt.

§. 8.

Ik zal u, ſprak onze Newtoniaanſche vriend, niet laſtig vallen met de gewoone tegenwerpingen, gelyk als dat God, by aldien wy zyne Voorzienigheid dus over alles uitſtrekken, op alle onreine plaatſen tegenwoordig, by alle zondige bedryven werkzaam, moet zyn; dezelve komen my, hoe veel kragt de Heer P. MVSSCHENBROEK (*b*), die gelukkiger is in zyn wegen en meten dan in zyne overnatuurkundige beſpiegelingen, daarin ſchynt te ſtellen, beuzelagtig voor, en men kan derzelver beantwoording daarenboven in yder ſyſtema van Godgeleerdheid vinden. Maar daar is eene zwaarig-

(*a*) Pope *Eſſay on Man Epiſt.* 1. *fin.*
(*b*) *Beginzels &c.* §. 134. *p.* 81.

righeid, daar uwe verklaaring van de Voorzienigheid my voorkomt byzonderlyk door gedrukt te worden, en die ik wenſchte, dat gy my uit weg kondet ruimen. Vermindert het de ſchoonheid van dat verwonderlyk werkſtuk, de wereld, niet grootelyks, wanneer men ſtelt, dat God daar onophoudelyk de hand aan moet houden, daar wy zo veele konſtſtukken vervaardigen, die, eens aan den gang gebragt, een langen tyd van zelve lopen? „Van zelve lopen!" antwoordde ik, dat begrypt gy ligtelyk, myn vriend, is onmogelyk; geen kunſtſtuk kan een oogenblik aan den gang blyven, zo 'er niet eene geſtadig aanhoudende kragt in hetzelve werkt; de veeren, die wy daarin zetten, de gewigten, die wy daar aan hangen, houden de beweging gaande; het is met het groot kunſtſtuk, het Heelal, of zo gy liever wilt, de wereld in 't byzonder, gedeeltelyk eveneens; het beweegt zig geregeld, het blyft geſtadig aan den gang, om dat 'er veeren en gewigten in zyn, die het aan den gang houden; maar hier is het verſchil; die veeren en gewigten kunnen, tot de eerſte werking opklimmende, niet anders zyn dan de aanhoudende werking van den Albeſtierder; de ſtoffe, dit blyft eeuwig waar, kan uit zig zelve niet werken; eene ſtoffelyke oorzaak kan dus nooit eene eerſte oorzaak zyn; vermeerder derhalven de tuſſchenkomende, de tweede, oorzaaken, zo lang gy wilt, de eerſte veer waardoor alles in beweging wordt gehouden, is de geſtadig werkende hand des Almagtigen. Het is onze verbeelding inderdaad, die ons hier, gelyk in duizend andere gevallen, misleidt. Een kunſtenaar

gebruikt de kragten, die hy vindt, hy zet de veer in zyn kunſtſtuk, hy hangt er de gewigten aan, en het uurwerk gaat geregeld voort; maar de opperſte kunſtenaar vindt geene kragten, hy moet de veeren zelve dryven, de gewigten zelve doen trekken, of het uurwerk moet onvermydelyk ſtilſtaan; en deze geduurige werking af te keuren, of de wereld deswege minder ſchoon te vinden, is inderdaad hetzelfde als te vorderen, dat God eene ſtoffelyke wereld had moeten maaken, die van zelve werken konde, dat is te zeggen, die niet ſtoffelyk ware.

§. 9.

Maar erken ten minſten, zeide onze Wysgeer, dat uw gevoelen dan vry wat overeenkomſt heeft met het *Syſtema occaſionale* van CARTESIUS. — Ik ſtoor my niet, antwoordde ik, of myn gevoelen met eenig aangenomen of afgekeurd ſyſtema overeenkome of ſtryde, zo het ſlegts op de waarheid ruſte; en ik zoude, ſchoon eenig ſtelzel van Godgeleerdheid of Wysbegeerte thans buiten de mode, of onregtzinnig, waare, het daarom niet te minder omhelzen, zo de Rede of Gods woord my hetzelve met eene genoegzaame blykbaarheid aanprezen. Doch die ruſtigheid komt hier niet te pas; myne leer heeft met het *Syſtema occaſionale* niets te maaken. Hetzelve bedoelt alleenlyk te verklaren, hoe de ſchynbaare invloed van de ziel en het lighaam op malkanderen (want DESCARTES begrypt, even als LEIBNITZ, dien invloed alleenlyk als ſchynbaar) kan plaats hebben, zonder dat zy wezenlyk iets met den anderen te maaken hebben. Ter verklaaring van dit verſchynzel

wil

wil hy, dat de indruk der uiterlyke voorwerpen op onze zintuigen ſlegts de gelegenheid, niet de oorzaak, zy van de gewaarwordingen en willingen onzer ziel, gelyk dan ook, omgekeerd, de gewaarwordingen en willingen onzer ziele ſlegts de gelegenheid, niet de oorzaak, zyn der werkingen onzes lighaams, en dat in de beide gevallen de Goddelyke Almagt de eenige werkende oorzaak is, waardoor zulke gedagten en neigingen in de ziel op zulke bewegingen in het lighaam, en zulke bewegingen des lighaams op zulke gedagten en neigingen der ziele, volgen. Ik ben verre af van te beweeren, dat onze ziel en lighaam geen invloed, geene wezenlyke werking op malkanderen zouden hebben; ik voel dagelyks het tegendeel; dit zeg ik alleen, dat een lighaam van zelf niet kan werken, dat de logge ſtof van zelf geene beweging kan beginnen, noch uit de beweging tot ruſt overgaan, zo dit niet door eenige andere lighaamelyke of geeſtelyke oorzaak wordt uitgewerkt.

Myne ziel, ſprak myn jonge vriend, verlangt zig meer en meer in den God myns heils te verheugen. Maar eene zwaarigheid drukt haar nog, welke ik u bidde op te ruimen. Ik ſtelde voor, en wy vonden gezamenlyk goed, dat elk de bedenkingen, welke hy tegen de voorgeſtelde bewyzen hadt, of die onderwyl in hem opkomen mogten, tot na de middagmaaltyd zoude uitſtellen om dezelve dan in eene wandeling te overwegen.

VIERDE AFDEELING.

Ik ben volmaakt overtuigd, ving myn jonge vriend aan, dat God zyne Voorzienigheid, op yder oogenblik, over alle zyne Werken uitſtrekt; maar bepaalt hy zig niet aan de algemeene wetten, welke hy in den beginne als de beſte heeft uitgekozen en vaſtgeſteld? Zien wy niet voor onze oogen dat hy altyd op dezelfde wyze handelt? Is het ook voor het beſtaan van de wereld niet noodzaaklyk, dat hy zo handele? Kunnen wy dan verwagten, dat hy onzenthalven daarvan afgaa? onzenthalven wonderwerken verrigte? en buiten dit zie ik niet, hoe wy op zyne BYZONDERE Voorzienigheid vertrouwen, of onze ſmeekingen met hoop van gevolg tot Hem opzenden kunnen.

§. 1.

De Heere, antwoordde ik, *heeft alles met wysheid gemaakt; en het Aardryk is vol van zyne goederen*; dit erkennen wy allen: maar is dit denkbeeld genoeg ontwikkeld? Ligt er niet blykbaar in opgeſloten, dat God de belangen der *leevende*, en byzonderlyk der *redelyke* ſchepzelen zig in de eerſte plaats, en boven alles, hebbe voorgeſteld, en dat alle orde en ſchoonheid daaraan onderworpen, en eigenlyk ſlegts geſchikt is om hun natuurlyk en zedelyk geluk te bevorderen? Dit is eene aanmerking, die hier wel in 't oog moet gehouden worden. 't Is niet de lighaamelyke wereld, die voor haar zelve is geſchapen; 't zyn de *leevende* ſchep-

ſchepzelen, die daar het genot van moeten hebben; 't is niet het onbezielde, dat op zig zelve eenige waarde heeft: 't is het bezielde, dat daar de waarde aan geven moet. Daar kon geen geluk zyn, zo geen wezen het genoot, en de benaaming van orde en ſchoonheid zoude een loutere klank of wartaal worden, zo 'er geene wezens waren, die dezelve konden opmerken. De leevende derhalven, en byzonderlyk de redelyke, Wezens geven de waarde aan 't Heelal, wy menſchen geven die aan onze wereld in 't byzonder. En alle orde moet alleen dienen tot hun geluk, en is daaraan ondergeſchikt. — Houdt nu de geheele zamenſchakeling onzer bewyzen wel in 't oog. God bewaart en beſtiert alle zyne ſchepzelen, hoofd voor hoofd, ſteeds met dezelfde liefde, waarmede hy hen heeft voortgebragt; hy is op yder oogenblik in elk ondeelbaar deeltje, waaruit zy beſtaan, werkzaam, en het is hem derhalven zo gemaklyk om hen te kunnen helpen, als hy daar den wil toe heeft; hieruit beſluit ik met alle geruſtheid, dat hy, die een gevallen korenair weder opregt, ook den menſch, door druk ter neer geſlagen, niet zal verwaarloozen; dat hy, die de natuur ten nutte van leevende, en byzonderlyk van reedelyke, Wezens gemaakt heeft, geene orde zal blyven agtervolgen, die zyn eigen bedoelingen dwarsboome; dat, hy die yder vezeltje van ons lighaam op yder oogenblik ten onzen beſte beſtiert, ook den inwendigen menſch niet zal vergeten; maar daarentegen in alle gevallen, waarin zyne wysheid het beſt oordeelt, (en die mag men vertrouwen dat menigvuldig zyn)

zyn) zyne kragt in onze zwakheid volbrengen. Inderdaad zo gy die twee groote ſchakels in 't verband van myne redeneeringen; — „ God heeft de wereld „ ten nutte van levende, en byzonderlyk van rede„ lyke, ſchepzelen gemaakt," — en — „ Hy is ſteeds „ met alle zyne volmaaktheden, met zyne goedheid „ en liefde zo wel, als met zyne magt en wysheid, in „ alles werkzaam" niet losmaakt, zal u de keten onfeilbaar leiden tot eene byzondere Voorzienigheid, „ waarin hy de algemeene regels, naar welken hy de „ wereld regeert, dikwils verlaat om zekere bepaalde „ uitwerkzels voort te brengen; zonder dat zig egter „ in deze buitengewoone beſtiering iets vertoone, het„ geen men een wonderwerk kan noemen." — Ik gaa dit nader ophelderen.

§. 2.

Het was ten hoogſten noodig, dat God een algemeen bewerp in zyne beſtiering van de WERELD (want daar zullen wy ons voornaamlyk toe bepaalen) volgde, en dat hy daarvan niet dan by de allergewigtigſte gelegenheden *zigtbaar* afſtapte; ik voeg er dit *zigtbaar* by, om ten eerſten een woord van de wonderwerken te zeggen. Dat zyn, gelyk gy weet, zodanige verrigtingen of voorvallen, waarin het gewoon verband van natuurlyke uitwerkzelen voor het oog des aanſchouwers wordt afgebroken: of dit onmiddelyk door de Godheid, of door de tuſſchenkomſt van onzigtbaare geſchapene wezens, geſchiede, behoeft hier niet onderzogt te worden; genoeg is het, dat hier het gewoon

ver-

verband van oorzaaken en uitwerkzelen voor ons worde afgebroken, en dat deze afbreking *zigtbaar* is. Zodanige werkingen nu kunnen wy niet dan tot bepaalde oogmerken van het Opperwezen verwagten, dewyl anders de geheele orde der wereld in de war raaken zoude. De grond van zekerheid in alle onze bedryven is eeniglyk, dat wy het één ſtandvaſtig na het ander zien gebeuren; als wy een ſteen in 't water werpen, zien wy dien zinken, en wy zeggen, dat ſteen zwaarer is dan water; wy zien 'er een balk in dryven, en wy zeggen, het hout is ligter; wy zyn verzekerd, dat dit altyd zo zyn zal; wy nemen een touw van eene zekere dikte om die balk op te haalen of vaſt te leggen, en wy zeggen, dat het ſterk genoeg zal zyn, want wy hebben giſteren bevonden, dat het ſterk genoeg was; wy vinden, dat het yzer het hardſte is van alle metaalen, en wy gebruiken het tot de gewigtigſte dienſten des levens; het goud het zwaarſte en rekbaarſte, en wy ſchikken het voor een algemeen teken van waarde; maar indien wy de natuur geduurig in haaren loop zagen waggelen, en haare eigen wetten, als 't ware, ſchenden; byaldien ſteen heden dreef en morgen zonk, en hout juiſt omgekeerd; byaldien het goud heden vloeibaar en morgen zo hard als diamant ware; byaldien het yzer week was geworden, als wy het meenden te gebruiken, en de dikke touwen braken, als wy een magtig gewigt verwerken wilden, zouden wy in eene geduurige wanorde leeven, of liever geen eenen dag leeven kunnen. God moeſt dan een vaſten regel in zyne beſtiering volgen, en daar

nooit zigtbaar van afſtappen; want zo hy ten behoeve van één menſch zigtbaare veranderingen in de natuur-wetten maakte, zoude hy dit eveneens voor allen moeten doen; wy zouden derhalven niets dan wonderwerken zien, alle wysheid zou verdonkerd worden, alle ſchoonheid verdwynen, alle zekerheid ſtilſtaan, alle redeneering ophouden, alle levens eindigen. Maar nu, by aldien de gewoone wetten in zommige gevallen kunnen opgeſchort of veranderd worden, zonder dat 'er eenig nadeel uit voortſpruite, zo mogen wy uit alle onze voorgaande redeneeringen veilig beſluiten, dat God in die gevallen zig aan het algemeen bewerp niet alleen niet behoeft te binden, maar dat hy hetzelve zekerlyk zal verlaten, zo 'er nut uit geboren worde, dat is te zeggen, *zo het belang zyner ſchepzelen*, in alle hunne omſtandigheden tevens beſchouwd, dit vordere, dewyl alle orde daar aan ondergeſchikt is. Ik voeg 'er deze laatſte voorwaarde van *alle de omſtandigheden der ſchepzelen* by, om dat 'er zig noodwendig dikwils een oogenblik voordeel moet opdoen, dat over het geheel grooter nadeel zou uitwerken, en 't welk de Goddelyke Wysheid daarom niet verkieſt te doen ſtand grypen.

Het beſluit, dat ik hier, wegens het verlaten van het algemeen bewerp, trekke, komt my volſtrekt onbetwiſtbaar voor, in dien flegts de geſtelde voorwaarde plaats hebbe; dat is te zeggen, dat 'er over het geheel nut voor de ſchepzelen door uitgewerkt worde zonder dat 'er nadeel uitſpruite; en alle de redenen, die ons van eene Voorzienigheid in 't algemeen overtuigd hebben, hebt gy u flegts hier te herinneren en

toe

toe te paſſen, en ziet gy, dat in de onderſtelde gevallen u tot eene byzondere Voorzienigheid leiden. En ſchoon wy deze gevallen nooit bepaalen kunnen, ſchoon wy nooit met zekerheid kunnen zeggen, dat God, in deze of die gebeurtenis, de algemeene orde verlaat; kunnen wy egter met geene reden twyffelen, of hy kan ons geluk door zyne byzondere tuſſchenkomſt dikwils bevorderen, zonder dat zig daarin iets wonderdaadigs vertoone; nooit zal God, by voorbeeld, in het gewoon beloop zyner Voorzienigheid, een afgehouwen lid door enkele aanraaking weder met het lighaam vereenigen, of een blinden zyn gezigt, met een weinig ſpeekzel en aarde op zyne oogleden geſmeerd, doen wederkrygen; maar dat hy eene allergevaarlykſte wonde op onze gebeden, (omdat wy door dezelve geſchikter voorwerpen voor zyne gunſt worden) geneze, dat hy eenig ongemak aan de oogen, 't welk niet zelden blindheid veroorzaakt, door zyne byzondere tuſſchenkomſt herſtelle, kan geenerleie verwarring in de algemeene orde maaken, omdat wy nooit iets met zeekerheid wegens die byzondere tuſſchenkomſt bepaalen kunnen. Elk kan zig, met eenige opmerking, eene menigte andere voorbeelden van deze onzigtbaare onbekende wonderwerken, want zo mag ik dezelve noemen, 't zy uit de Heilige Schrift, 't zy uit de ondervinding vertegenwoordigen. Dat de pyl, die Koning Achab tuſſchen de gespen en het pantſier (*a*) doodelyk trof, dat de ſpies, waarmede Ko-

(*a*) *I. Koning XXII. vers* 34, 38.

Koning Saul tweemaalen poogde David aan den wand te ſpitten (*a*), door eene byzondere tuſſchenkomſt van 't Opperwezen wierde beſtierd, mogen wy billyk vermoeden, omdat 'er de Heilige Schrift aanleiding toe geeft; maar buiten dat zouden wy deze uitkomſten hebben moeten beſchouwen op denzelfden voet, als duizend andere uitkomſten, die byna dagelyks in 't menſchelyk leven voorvallen, en waarvan wy, ten dezen opzigte, niets bepaalen kunnen. In den ongelukkigen zeeſlag door DE RUITER in 't jaar 1666 gevoerd, hing de Republiek der Nederlanden als aan een zyden draad, en met het verlies van dien grooten Man was, zo als hy, zig herſtellende, zelfs aanmerkt, alles verloren geweeſt; hy wanſchte egter, door ſmart overmand, te ſterven: „ Myn God, hoe ben ik zo on-„ gelukkig, boezemde hy wanhoopig uit, is 'er nu on-„ der zo veele kogels niet een, die my wegneemt (*b*)." Hy doet den braaven VAN NES by zig komen, ſpreekt een korten tyd met hem in de hut, en nauwlyks hadden zy dezelve beiden verlaten, of zy wierde door een vyandlyken kogel weggenomen. Hoe gewigtig het behoud dier twee Hoofden was, zoude het egter vermetelheid zyn te bepaalen, dat die veele duizenden kogels door Gods onmiddelyke tuſſchenkomſt van dezelven wierden afgewend, of te verzekeren, dat het Opperwezen zyne gewoone werking eenigzins veranderd hebbe, om de hut van de RUITERS ſchip zo lang te beveiligen, tot dat de beide Admiraals die verlaten had-

(*a*) *I. Sam. XVIII. vers* 11.
(*b*) Brandt *pag.* 518. 512.

hadden. Dit zou vermetel zyn te bepaalen, zeg ik te meer; daar wy zo veele andere gebeurteniſſen ontmoeten, waarin dit beſluit door de uitkomſt geenzins ſchynt begunſtigd te worden. Maar is de tegenſtrydige bepaaling, dat God hier geene byzondere beſtiering in gehouden hebbe, minder vermetel? voelt men integendeel niet eene geneigdheid in zyn hart om hier de hand des Heeren te erkennen? Gewiſſelyk ja! zeide myn jonge vriend, ik voel die geneigdheid, en ik verheug my, dat ik dezelve met het geheele menſchdom, in alle landen en tyden, gemeen heb; altyd en overal hefte men in algemeene gevaaren de oogen hemelwaards; altyd en overal ſmeekte men den Albeſtierder om zyne hulp; altyd en overal ſpoedde men zig, na bekomen verloſſing, tempelwaards, om hem de offerhanden van eene getroffen en dankbaare ziel op te dragen. Schoon dit geen eigenlyk bewys verſtrekt, het toont ten minſten de algemeene werking der natuur, en ik verbeelde my in die algemeene werking der natuur de ſtem der Godheid zelve te hooren, *roept my aan in den dag uwer benauwdheid, ik zal 'er u uit helpen, Gy zult my eeren.* Schoon ik ſteeds van oordeel ben, vervolgde ik, dat wy hier nooit iets met zeekerheid bepaalen kunnen of moeten, ſchoon ik het geheele Werkje van Do. A. VAN DE VELDE, *de Wonderen des Allerhoogſten* genaamd, hoe dikwils herdrukt, als eene opſtapeling van onvoorzigtige beſluiten beſchouw, ontmoeten wy egter in onze Vaderlandſche geſchiedeniſſen menigvuldige uitkomſten, die ons dezen liefelyken trooſt, *Roept my aan in den dag uwer benauwdheid*, ſchynen in te boezemen. Men

kan inderdaad de geheele verloſſing der Nederlanden uit de Spaanſche boeyens als een doorgaand bewys van Gods onmiddelyke Voorzienigheid beſchouwen; en, zo ooit eenige menſchelyke uitkomſten de merktekenen der Goddelyke toezigt droegen, verzekeren ons onze vryheid, ons nationaal geluk, op de duidelykſte wyze dat het tydelyk en eeuwig heil der Nederlanden den Albeſtierder ter harte gingen, en dat by hem uitkomſten zyn tegen den dood. Ik kan deze allergewigtigſte gebeurteniſſen, welker wedergaê in geene geſchigtboeken van eenig volk van Europa is te vinden, niet doorlopen; vergunt my egter eenige weinige voorbeelden uit dezelve kortelyk aan te roeren. Gy herinnert u, Myne Heeren (*a*), dat in den jaare 1572 aan 't behoud der Enkhuyzer vloot genoegzaam de vryheid van Holland hing; zy lag in den mond van 't Y, toen het zo ſterk begon te vriezen, dat 'er geene menſchelyke mogelykheid was om met al het byten de groote ſchepen, die te weinig waters hadden, binnen te krygen. Het volk verliep reeds, en de vyand maakte zig al gereed om dezelve allen in brand te ſteken, toen de wind, noord-weſtwaards gezwaaid, zulk eene wyde ſcheur in 't ys maakte, en 't water zo hoog opzettede, dat alle de ſchepen over de ondiepten, en denzelfden dag nog te Hoorn en te Enkhuyzen voor den wal kwamen. Des anderen daags liep de wind weder om, de ysſcheur ſchoof digt, en het vroor zo ſterk als te voren. „ De zonderlinge verloſſing de-

„ zer

(*b*) Wagenaar IV. Deel *pag.* 408. 409.

„ zer ſchepen, ſchoon, naar zommiger begrip, de „ gewoone kragten der natuur niet overtreffende, „ werdt egter door de meeſten aangezien als een by- „ zonder gunſtbewys der Hemelſche Voorzienigheid." Vergunt my hier nog een voorbeeld of twee uit onze Vaderlandſche geſchiedeniſſen by te voegen. Gy herinnert u, Myne Heeren (*a*), de vermaarde belegering van Leyden in 1574. Gy weet, dat men de uitgehongerde Stad, door het doorſteken van dyken en dammen, te water hulp poogde toe te ſchikken; maar 't veranderen van den wind, die ſtyf in 't noordooſten ſtaan bleef, was oorzaak, dat het water zedert eenige dagen meer viel, dan wies, weshalven de vloot in de Noord-Aa moeſt blyven liggen, en BOISOT den moed om de Stad te ſpyzigen verloren begon te geven, ſtellende, gelyk hy den Prins ſchreef, geene hoop dan op Hemelſche hulp. De nood vermeerderde onderwyl, en de elende konde nu niet hooger klimmen, of alles was verloren. Daarop ſteekt, juiſt met den ſpringvloed, een ſtorm op uit het noordweſten, die 't zeewater met geweld ten lande injaagt; ſtraks daarna waait de wind agt volle ſtreeken zuidelyker, waardoor de vloot, in plaats van negen duim, nu agtentwintig duim pylen konde. Men ondernam den togt, en men poogde 'er den belegerden kennis van te geven door eene duive, die in 's vyands handen viel; dit ſchynbaar ongeluk was een van de middelen waardoor de Stad gered wierdt. Een ander noodlottig toeval, het inſtorten van

(*a*) Wagenaar VI. Deel *pag.* 491. *ſeq.*

van den Stadsmuur, ter lengte van zes-en-twintig roeden, verhaaſtede die redding niet minder. BOISOT kwam binnen. De Bevelhebbers der vloote „ zegt de Heer „ WAGENAAR, aan land geſtapt, namen, gevolgd van „ eene menigte van ſcheepsvolk en ſtedelingen, ter„ ſtond gang naar de kerk, daar de dankbaare gemoe„ den ſmolten in hunne eigen vuurigheid, en de traa„ nen en ſnikken den zang der Pſalmen haperen de„ den." De wind, 's anderen daags, uit het zuidooſten opſtekende, joeg 't water ten lande uit, en daarna noordwaards zwaaijende, met een onweder in zee. Zoude iemand, zulke uitkomſten, met zo veel eerlykheid als nauwkeurigheid geboekt, lezende, de onbedagtheid durven hebben van te zeggen; God heeft zig met den gunſtigen zamenloop van zo veele onverwagte omſtandigheden niet bemoeid, noch eenig byzonder deel gehad in uitwerkzelen, zo ſchynbaar ſtrydig met hunne oorzaaken? De Hertog van York hadt in 1672 een aanſlag op Amſterdam in den zin door Texel. (*a*) De ganſche Engelſche vloot zeilde derwaards; maar ten dage, beraamd om met den vloed, in klein vaartuig, naar land te zeilen, bleef de ebbe, tegen gewoonte, wel twaalf uuren duuren, waarop een ſtorm volgde, die den vyand van de kuſt dreef. „ Die ongewoone lange ebbe, zegt onze Hiſtorie„ ſchryver, wierdt van veelen gehouden voor een „ wonderwerk, van de meeſten voor een zonderling „ gunſtbewys der hemelſche Voorzienigheid." Het komt

(*a*) Wagenaar XIV. Deel *pag.* 128. 129.

komt my ongodsdienſtig voor hier van wonderwerken te ſpreeken: het ſchynt my, ik herhaal het, vermetel te bepaalen; God heeft in dit of dat geval eenige, ſchoon onzigtbaare, verandering in den gewoonen loop der dingen gemaakt; maar nog eens, het is niet minder vermetel te zeggen, hy heeft het niet gedaan; dewyl wy uit alle onze vorige aanmerkingen mogen beſluiten, dat hy het zomtyds, dat hy het dikwils, doet op eene voor ons onnaſpoorbaare wyze.

§. 3.

Inzonderheid in voorvallen van zo veel belang, zeide myn jonge vriend, waarin het behoud van een geheel land of eene geheele ſtad betrokken is. Of de voorvallen ons toeſchynen, antwoordde ik, van veel of weinig belang te zyn, maakt hierin geen verſchil; ik zeg, *toeſchynen*, want ik zal u zo aanſtonds herinneren, dat wy nooit weten kunnen, of zy inderdaad zodanig zyn of niet. Indien wy de byzondere tuſſchenkomſt van den Vader des menſchdoms ter behoudenis van één land, of van ééne ſtad, verwagten mogen, zo mogen wy die eveneens verwagten ter behoudenis van één dorp, van één huisgezin, van één menſch; één land, ééne ſtad, één dorp, één huisgezin zyn ſlegts verzamelingen van menſchen, en die liefderyke Vader, die alle zyne kinderen, niet by-klaſſen of ſoorten, maar hoofd voor hoofd, bemint, die hen allen afzonderlyk tot hem wil brengen, *gelyk eene klokhen haare kiekens onder haare vleugelen vergadert*, zal voor elk hunner doen, hetgeen hy voor veelen tevens doet, indien zyne Wys-

heid het raadzaam oordeelt. Hoe veele *Individu's* zouden hier moeten ſamen lopen, om de allertederſte zorgen van den Albeſtierder te mogen verwagten? Zoudt gy hier wel eene lyn van affcheiding tuſſchen de gewoone byzondere Voorzienigheid durven maaken? zyn alle menſchen niet op zigzelven de voorwerpen van zyne gunſt? En zal hy, wien men erkent, dat tien-duizend of duizend wil bewaaren, niet voor elk van die duizend zorgen? De geheele beſtiering van het Opperwezen, is, in zekeren zin, onmiddelyk, en even als God yder deel van ons lighaam op yder oogenblik zynen ſamenhang door onmiddelyke werking doet behouden, kan hy ook voor elk onzer op yder oogenblik van ons leven onmiddelyk zorgen, kan hy byzonderlyk den *nooddruftigen, die daar roept, en den elendigen die geen helper heeft*, ten allen tyde redden, zonder dat 'er verwarring uit geboren worde. Maar eindelyk, wat zyn voorvallen van veel of weinig belang? Kunnen wy menſchenkinderen dat bepaalen? Zien wy niet dagelyks, dat het zedelyk, zo wel als het natuurlyk, Heelal door de fynſte draaden, die wy niet dan van agteren kunnen zien, verbonden is, en dat de gewigtigſte uitkomſten uit de geringſte beginzelen geboren worden? Byaldien een dronken onverlaat in het Munſterſch oproer te Amſterdam het touw van de klok hadt kunnen vinden, om dezelve, volgens afſpraak, te trekken, ware de Stad, en miſſchien het land, in een yſſelyk bloedbad gedompeld geworden: één verkeerde trede van dien woeſteling was het behoud van beiden. Byaldien . . . . . Doch waartoe zal ik hier voorbeelden ver-

vermenigvuldigen? Gy kent misschien, Myne Heeren, een Werkje, *les grands evenements produits par de petites causes;* het is welmeenend, het is zelfs wel, geschreven, maar het is een zeer overtollig boek voor yder denkend hoofd, om dat hy de waarheid, die daarin voorgedragen wordt, dagelyks met eigen oogen ziet, in eigen ervaarnis ondervindt. Ik moet de aanmerking, dat alles in 't Heelal verbonden is, hier byzonderlyk van dien kant nader herinneren, dat de groote veranderingen in 't Heelal dikwils uit de schynbaarste beuzelingen spruiten. Wie zoude vermoed hebben, dat de wandeling van Pharao's dochter naar den oever van den Nyl een voorwerp ware voor eene byzondere tusschenkomst der Voorzienigheid? En evenwel geeft de Heilige Schrift ons eenigen grond om dit te vermoeden, ten minsten is het zeker, dat in die wandeling de geheele goddelyke huishouding met de Israëliten betrokken was. De dochter van Pharao moest juist op het nodige tydstip aan den Nyl zyn om het biezen kistje van Moses te zien dryven: eenige minuuten vroeger was het nog niet op de nodige plaats; eenige minuuten laater ware het reeds gezonken, of te verre weggespoeld geweest, om onder haar oog te komen, om dat te laten opvischen, om zin te krygen in het kind, dat 'er in lag, om dat te laten opvoeden, en om den Leidsman van het geheele Israëlitische volk te formeeren tot een werktuig, waardoor God zyne wyze besluiten kon ter uitvoer brengen. Hoe veele Mosessen, onder andere naamen, zyn, in hunne vroege jeugd, of verdere jaaren, uit de kaaken des doods gered, en, tegen

maakt ydel waren, gelyk men gemeenlyk onderſtelt, zoude 'er van dien kant geen beletzel zyn tegen derzelver geſtadigen voortgang; maar die onderſtelling is niet naauwkeurig waar. De ſtof in die ruimtens is, ik erken het, wel zeer dun of yl, maar daar is zekerlyk eenige ſtof, al ware het ſlegts van 't licht, voorhanden. De Æther van NEWTON biedt, naar zyne berekening, 600,000,000 minder tegenſtand dan het water; dezelve kan dus geene groote, maar moet evenwel eenige vertraaging in den loop der hemelſche lighaamen maaken, en gevolgelyk derzelver ringen of ellipſen allengs verminderen, en dus de zwaarte vermeerderen; dit uitwerkzel zoude, wierdt het door Gods Almagt niet verholpen, alleen genoeg zyn om de ganſche huishouding in de war te brengen, en het Heelal te verdelgen. Laat ik nu voor een oogenblik eens toegeven, dat de hemelſche lighaamen die twee ſtrydige kragten konden hebben, welke men daar zo mildelyk aan toeſchryft, en dat het Opperwezen hen belaſten konde in ringen te loopen; dan nog konde God nimmer bedoeld hebben hen by malkanderen te plaatſen, en op malkanderen te doen werken, om malkanderen langzaam te verdelgen; dit zoude egter het geval geweeſt zyn, byaldien hy daar de hand niet geduurig aan hieldt; want zodra de gewigten en tegenwigten malkanderen niet meer opwegen, zodra de ſpheer van aantrekking by aanhoudendheid vergroot wordt, moet eerlang alles uit malkander ſpatten. Dit nu verhelpt het Opperwezen door zyne geduurige toezigt; en hoe waarſchynlyk, (waarom zeg ik niet

hoe

hoe zeeker?) mogen wy ook onderſtellen, dat van zo veele duizenden en tien duizenden komeeten, als deels bekend, deels onzigtbaar, in de loopkringen van onze aarde en van de andere planeeten omzwerven, de eene of andere, of verſcheidenen, de ſpheeren der aantrekking te na gekomen zouden zyn, en derzelver evenwigt reeds voor lang verbroken hebben, by aldien de Albeſtierder hier niet kragtdaadig tuſſchen beide gekomen ware? en ſchoon wy deze laatſte tuſſchenkomſten wel niet aanwyzen kunnen, want dan zouden het wonderwerken, en ontzagchelyke wonderwerken, zyn; leert egter de rede, ja ik durf byna zeggen, de ervarenis, dat dezelve dikwils moeten plaats hebben, dewyl alles nog beſtaat, zo als het van den beginne af beſtaan heeft.

Hier zweeg ik eenigen tyd, en wy deden het alle vier, om een ſtuk van zo veel gewigt en invloed, in ſtilte, nader te overdenken. Ik verzogt vervolgens de aanwezenden, om my hunne verdere bedenkingen of zwaarigheden, zo zy die hadden, mede te deelen.

De tweede vriend, die, by gelegenheid van het bezoek, dat hy my was komen geven, onze geſprekken over dit gewigtig onderwerp hadt aangehoord, maar die tot hiertoe altyd gezwegen hadt, was een Leibnitiaanſch Wysgeer; hy verklaarde nu, dat hy gewigtige bedenkingen hadt tegen het laatſte gedeelte van het verhandelde, maar hy verzogt tevens, dat wy onze verdere geſprekken over dit ſtuk heden ſtaaken mogten, om die des anderen daags te agtervolgen. Wy keurden dit allen goed, en hy zettede

den

den volgenden nademiddag op 't bepaalde uur, zyne bedenkingen in dezer voege voort.

VYFDE AFDEELING.

Gy hebt de geſtadige werking van den oneindigen en almagtigen God op en in alle zyne ſchepzelen, met eene overtuigende klaarheid, betoogd voor elk, die geen vreemdeling is in natuurkundige beſchouwingen; maar het beſluit, dat gy daaruit getrokken hebt, ſtrookt, dunkt my, geheel niet met eene gezonde Wysgeerte. Gy wilt, dat de Godheid zig, in haare beſtiering, naar voorkomende omſtandigheden ſchikke; dat zy, haar vaſtgeſteld ontwerp verlatende, telkens gereed zy om naar de afzonderlyke behoeften der menſchen, (wy zullen ons tot dezen ſlegts bepaalen) op eene buitengewoone, ſchoon voor ons onzigtbaare, wyze toe te ſchieten; en dat wy derhalven in alle gevallen, waarin de nood het vordere, en waarin zyne wysheid dit raadzaam oordeele, eene onmiddelyke hulp van zyne Goedheid mogen verwagten; mits dat die hulp ſlegts geene verwarring in de algemeene huishouding maake, door zig zigtbaar te vertoonen. Is dit niet uw begrip van de zaak? vroeg hy. Gy hebt het wel voorgeſteld, antwoordde ik.

§. 1.

Maar nu, vervolgde hy, hetzelve komt my voor niet alleen geen grond te hebben, maar zelfs Gode on-

onwaardig te zyn. Ik ben, even ſterk als gy, voor eene byzondere Voorzienigheid, maar de Goddelyke Alwetendheid, Wysheid, en Onveranderlykheid moeten daar niet by lyden; en men kan, men moet daar gevolgelyk niets anders door verſtaan dan die welberaamde en gunſtryke ſchikkingen, welke de Schepper in zyn eerſten aanleg van 't Heelal derwyze gemaakt heeft, dat elk der ſchepzelen, hoofd voor hoofd, dat alle voorvallen en werkingen, hoe groot of klein, daarin betrokken waren. God namelyk, alle mogelyke werelden met zyn oneindig verſtand beſchouwende, heeft alles, wat elk zyner ſchepzelen, redelyke, levende, groeijende, ten allen tyde konde of moeſt wedervaaren, in aanmerking genomen, om uit de juiſte kennis van alle die byzonderheden op te maaken, wat over het geheel beſt ware. Ik zeg over het geheel; want om het grootſt mooglyk goed te krygen, was het, volgens de natuur der dingen, onvermydelyk, dat 'er ook een aanmerkelyk gedeelte kwaad werdt toegelaten. Volgens deze allernauwkeurigſte voorziening van alles, hoe genaamd, zyn de *haairen onzer hoofden* wezenlyk *by God geteld;* volgens dat verband van zaaken, door den Schepper van den beginne af gekozen, *valt 'er zonder zynen wil niet eene muſch op de aarde neder.* Maar de alwyze God, na al het goed en kwaad van deze wereld, tot in de kleinſte byzonderheden, beſchouwd te hebben, tot derzelver voortbrenging beſluitende, om dat hy zag, dat zy, met dat verband van zaaken, de beſte was, kan niet onderſteld worden zyn eigen ontwerp te ver-

ydelen door de vaſtgeſtelde orde te verwarren; hy kan niet onderſteld worden de heilzaamſte ſchikkingen vrugtloos te doen worden door dezelve te veranderen, en, in plaats van de beſte, eene minder goede, wereld te maaken. De minſte verandering immers in het verband van zaaken (gy hebt daar zelf treffende voorbeelden van bygebragt) zoude een invloed hebben, die, en in uitgeſtrektheid, en in duurzaamheid, oneindig genoemd konde worden; het geheel zou bederven door het kleinſte deeltje te verſchikken, en het losmaaken van eenen ſchakel zou den ganſchen ketting breken; want,

From Nature's chain whatever link you ſtrike,
Tenth or ten thouſandth, breaks the chain alike. (a)

Al wat derhalven is, wat gebeurt, moeſt zyn, moeſt gebeuren, en was in het eerſte bewerp der wereld reeds begrepen, dat op dien tyd, en in die omſtandigheden, zyn en gebeuren zoude; en dit is niet ſlegts waar in de onbezielde en in de dierlyke wereld, maar wel degelyk ook in de redelyke, dewyl der menſchen bedryven ſteeds een nauw verband hebben met de geheele huishouding, en ydere daad, buiten het bepaald beſtek verrigt, eene geheel andere orde zou voortbrengen. Ydere gedagte derhalven, ydere vrye willing van yder menſch in alle omſtandigheden, is by den Alwetenden voorzien en in aanmerking genomen; en het beloop van zaaken daarna geregeld.

§. 2. Wat

(a) Pope *Eſſay on Man. Ep.* 1. *vers* 245.

§. 2.

Wat betekenen hier de vrye willingen, viel onze Newtoniaanſche vriend driftig in; *vryheid* is eene loutere klank in 't ſtelzel der beſte wereld; hetzelve laat geene waare vryheid toe, het legt geen grond voor deugd en verdienſten, het komt daarin alles uit op geluk of ongeluk, gelyk de Heer FORMEY dit met ronde woorden erkent. Door eene gunſtige plaatſing in het algemeen verband is iemand deugdzaam, door eene ongunſtige gaat hy verloren. Hoor LEIBNITZ zelven; *nous ſuivons toujours, en voulant, le reſultat de toutes les inclinations, qui nous viennent tant du coté des raiſons que des paſſions....* Ik oordeelde hier de verdere aanmerkingen van onzen vriend te moeten afbreken. Laat ons altyd, zeide ik, de waarheid met eene wysgeerige bedaardheid onderzoeken! De leer van *Leibnitz* wordt beſchuldigd aanleiding te geven tot beſluiten, welke ik my, na een ernſtig onderzoek, verzekerd houde, dat daar niet in liggen. Ik weet dat een jong en diepdenkend Wysgeer, onder den naam van *Alethophilus Fileuſebius*, in een werkje *over de beſte wereld*, de wettigheid dier verſchriklyke gevolgen heeft zoeken te bewyzen; maar met welk een verwonderlyk vernuft ('t welk ryper geworden zig in waardiger onderwerpen gunſtiger heeft vertoond) dit klein boek geſchreven is, ik keur het altyd af, dat men een ſtelzel van Wysgeerte of Godgeleerdheid enkel door gevolgtrekkingen aantaſte. Doch wy hebben hiermede thans niets te maaken; wy behoeven het ſyſtema van de beſte wereld niet verder te beſchouwen, dan voor

zo verre het met ons onderwerp onmiddelyk verbonden is. En van dien kant erken ik, myn vriend (my tot den Leibnitiaanſchen Wysgeer keerende) dat de tegenwerpingen uit hetzelve getrokken, in het onderwerp, daar wy ons thans mede bezig houden, verdienen opgehelderd te worden, en ſchroom ik zelfs niet te zeggen, dat alle verhandelingen over de Voorzienigheid, waarin dit verwaarloosd wordt (het ſchoone ſtuk van PRICE niet uitgezonderd) hierdoor een zeer aanmerkelyk gedeelte van haare waarde miſſen. — Ik zal uwe tegenwerpingen, myn vriend, met des te meer vermaak beantwoorden, om dat ik my vaſtelyk vleie u te zullen toonen, dat gy minder van my verſchilt, dan gy denkt, ja dat gy, volgens het ſtelzel van de beſte wereld, voor zo verre het hier in aanmerking komt, eene byzondere Voorzienigheid moet erkennen in dien zin, als ik heb voorgeſteld, en, zo ik meen, volledig bewezen.

§. 3.

Ik kan niet nalaten aan te merken, vervolgde ik, dat gy in uwe tegenwerping de fout van zo iets, als 't geen men in de Logika eene *petitio principii* noemt, begaat, en reeds zoekt te bouwen op een grond, die nog gelegd moet worden. Te weten, zo het waar is, dat het Opperwezen voor de verkiezing der beſte wereld, en voor derzelver beſte beſtiering, een ontwerp van natuurlyke oorzaaken en uitwerkzelen moeſt vaſtſtellen, waarvan hy beſloot nimmer af te wyken, is de zaak uitgemaakt, en zekerlyk ten uwen voor-

deele

deele uitgemaakt; want dan kan 'er geene byzondere tuſſchenkomſt der Voorzienigheid plaats hebben, of het zoude een blyk zyn, dat de Alwetende zig in het een of ander opzigt vergiſt hadt, of dat de opperſte Wysheid het beſte ontwerp in een minder volmaakt veranderen wilde. Maar was het noodzaaklyk, dat God zig zulk een ſtrikt verband van oorzaaken en uitwerkzelen voorſtelde? Met andere woorden, was het nodig, dat hy natuurwetten beraamde, die *altyd* haaren loop moeſten behouden, en welke hy daarentegen niet dikwils veranderen zoude? Laat ons dit nader onderzoeken.

De onbegonnen oorſprong aller dingen vindt goed het Heelal, onze wereld, in 't byzonder, voort te brengen, om daarin, ik erken het, eene orde te vertoonen, welker beſchouwing de verhevenſte geeſten de NEWTONS, de BERNOUILLES, de HUIGENSEN, eene eeuwigheid lang kan bezig houden; daarin eene ſchoonheid te doen ſchitteren, door zwakke ſtervelingen meer te verwonderen, dan te kennen; maar alle die orde, hebt gy my toegeſtaan, dat uitlopen moeſt op de volmaaktheid en het geluk der ſchepzelen, die deze wereld bewoonen zouden, en byzonderlyk op het geluk en de volmaaking der redelyke ſchepzelen, niet ſlegts voor tydelyk genoegen, maar ook voor een eeuwig heil, geſchikt.

Maar nu, wat is de menſch voor een ſoort van Wezen? Helaas! zodra wy menſchen noemen, vertoont zig, hoe voortreffelyk hunne verordening wezen moge, het denkbeeld van mogelyke, van waarſchyn-

ſchynlyke, van zekere, verwarring; daar onkunde, zwakheid, onvoorzigtigheid werken, daar waan en driften woelen, moeten noodwendig wanordens voorvallen, en wel zulke wanordens, die de geheele huishouding des te eer in de war brengen, omdat wy nog ſtraks hebben aangemerkt, dat een enkel bedryf van een enkel menſch niet zelden het lot van ryken en ſtaaten voor eene reeks van eeuwen bepaalt. Inderdaad de geſchiedenis, de dagelykſche ondervinding, verſchaffen 'er geduurige voorbeelden van. Perſepolis wierdt verwoeſt, omdat de driftige Alexander een glas wyn te veel gedronken hadt; en hoe veele ſteden misſchien, en zelfs ryken, zyn vernielgd, omdat een vorſt des nagts door eene mug, of door een nog verachtlyker inſekt, in zyn ſlaap verhinderd, des morgens in een gemelyken luim tot een oorlog beſloot, welken hy, in eene gunſtiger geſteldheid van geeſt, vermyd zoude hebben. Zie daar derhalven, met al het ſchoon, eene wereld vol wanorde, zo de Opperſte Wysheid de harten der Koningen, de harten der menſchen, niet beſtiert en buigt! Dit nu heeft God voorzien; hy heeft voorzien, dat, zo de menſchen alleen regeerden, alles in een baaijert van verwarring verkeeren zoude. Maar nu, waarom zoude hy, die alle zyne ſchepzelen, die byzonderlyk zyne redelyke ſchepzelen, teder bemint, hier niet mogen beſluiten, de hand van tyd tot tyd, dikwils zelfs, op eene buitengewoone wyze, aan zyn werk te ſlaan, om beter orde te handhaaven, meer geluk en volmaaktheid uit te werken? Waar is de genoegzaame

re-

reden, die dit, zelfs in het ſtelzel der beſte wereld, verbiedt? Het oogmerk is, om eene wereld in wezen te brengen, waarin zo veel goeds, zo weinig kwaads, voorkome, als de natuur der zaake toelaat. Waarom moet dan eene buitengewone tuſſchenkomſt van het Opperwezen uit het ontwerp van de beſte wereld worden uitgeſloten, byaldien daardoor de maſſa van het goed vermeerderd, die van het kwaad verminderd, worden kan? Waarom zou de ſchepper, onder eerbied geſproken, niet op deze wyze hebben kunnen beſluiten? „ Welk eene wereld ik ook ver-
„ kiezen, welk ontwerp van beſtiering ik vaſtſtellen,
„ moge, daar vertoonen zig oneindige nadeelen, zo
„ het altyd gevolgd worde, om myne oogmerken der-
„ halven te beter te bereiken, zal ik het doorgaand
„ plan myner Voorzienigheid in verſcheiden gevallen
„ onzigtbaar veranderen; ik zal dus alle wanorde, die
„ uit de onzeekerheid en weiffeling der natuurwe-
„ ten zoude ſpruiten, voorkomen, en grooter geluk
„ voor myne ſchepzelen uitwerken. " Is het denkbeeld van zulk eene beſtiering Gode in eenig opzigt onwaardig, of met het ſtelzel van de beſte wereld onbeſtaanbaar?

§. 4.

Mag ik dit met een voorbeeld opheldren, ſchoon u en elk misſchien gepaſter gevallen zullen te binnen komen? Caſſius weet gy, ving den ſlag by Philippi, enkel uit toegevendheid voor zyn vriend Brutus, te vroeg aan, en maakte daardoor Octavianus Cæſar meeſter van de bekende lande. Volgens het natuurlyk be-

loop

loop van zaaken zou mogelyk Caſſius ſtandvaſtigheids genoeg gehad hebben om den ſlag uit te ſtellen, en dan zou de republiekynſche party gezegepraald hebben. Maar dan! .... dan zou 'er eene agtervolging van burgerlyke oorlogen hebben blyven plaats hebben, en zou derhalven de Chriſtelyke Godsdienſt met geen goed gevolg hebben kunnen gepredikt worden. Daar vertoont zig nog een ander voorbeeld voor myn geeſt, 't welk ik verzoek u te mogen herinneren. De hiſtorie van Julianus den afvalligen kennende, zult gy my toeſtaan, dat, zo hy hadt blyven leeven, en een heidenſchen throons-opvolger hadt gehad, (gelyk dan zeekerlyk gebeurd zou zyn) de Chriſtelyke Godsdienſt van de aarde verdelgd zoude zyn; doch de poorten der helle vermogten in dit geval, gelyk in duizend andere, niets tegen denzelven. De Keizer trekt, om Sapor te ſtraffen, naar Perſie, met een onzagchelyk leger, 't welk, door zulk een bekwaam kapitein geleid, niet ſchéen te kunnen miſſen de Romeinſche wapenen tot in 't hart van Aſie te doen zegepraalen, gelyk de Keizer dan ook terſtond wonderen van beleid en dapperheid deedt blyken; éene fout beging hy ſlegts, van geloof te geven aan een overloper, die hem bedroog, en deze fout was de oorzaak van zyne nederlaag en dood, en verſchaft ons het geluk van *den eenigen waaragtigen God te kennen, en Jesus Chriſtus, wien hy gezonden heeft.* Natuurlyker wyze zoude miſſchien een man, zo ſchrander als Julianus, zig voor den gemelden bedrieger gewagt hebben; en dit mogen wy zeekerlyk verwagten; maar

wy

wy weten even zeker, dat eene kleine *indigeſtie*, of nog geringer oorzaak, ons verſtand voor eene poos geheel kan benevelen, en ons kwalyk doen zien en denken; mogen wy nu hier niet met zekerheid vaſtſtellen, dat de wyze en goede God in zulke, en in duizend andere gevallen, het gewoon beloop van zaaken afbreekt, om het meeſte nut voor zyne ſchepzelen uit te werken?...

§. 5.

Maar dan heeft de Alwetende, zeide onze Wysgeer, alle zyne byzondere tuſſchenkomſten reeds voorzien, en in zyne verkiezing van de beſte wereld in aanmerking genomen; en in zo verre maaken zy daar een gedeelte van uit, gelyk wy allen erkennen, dat dit juiſt het geval is van de wonderwerken.

Hier brengt gy my, antwoordde ik, juiſt daar ik verlangde te komen; zodra gy wonderwerken, zodra gy eene openbaaring erkent, moet gy tevens eene byzondere Voorzienigheid erkennen; de eerſte brengen de bewyzen voor de laatſte in zig zelven mede; een wonderwerk, eene openbaaring, is buiten, is boven, de orde der natuur, en toont eene onmiddelyke tuſſchenkomſt van 't Opperwezen. Daarenboven welk eene verandering moet yder wonderwerk, in alle zyne gevolgen beſchouwd, in de zedelyke en natuurlyke wereld voortbrengen. Met de komſt van onzen Zaligmaaker ſpringt deze waarheid ſterk in 't oog; zo veel zieken wonderdaadig te genezen, zo veele dooden te doen herleeven, de oude bygelovigheden in de meeſte bekende landen af te ſchaffen, een nieuwen

Godsdienſt in te voeren, en dien zelfs in 't bloed der martelaaren te veſtigen; dit ziet elk, dat, om zo te ſpreeken, eene geheel andere wereld maakt, dan buiten de prediking van 't Euangelium zou hebben plaats gehad; en dewyl wy allen erkennen, dat God deze, en andere, wonderwerken heeft verrigt, dewyl wy toeſtaan, dat hy dikwils *zigtbaare* veranderingen in zyn gewoon beſtier gemaakt heeft, mag ik hier dan niet *a poſteriori* beſluiten, dat hy ook meermaalen *onzigtbaare* veranderingen zal maaken, daar zelf de reden, het geluk der ſchepzelen, en byzonderlyk der menſchen, dit eveneens vordert? Hoe! zal hy den loop der natuur voor onze oogen doen ſtilſtaan of veranderen, en zal hy, daar het in andere gevallen insgelyks om onze tydelyke of eeuwige behoudenis te doen is, geene onzigtbaare onmiddelyke tuſſchenkomſt gebruiken? Het blykt by de uitkomſt, het blykt uit de openbaaring en de wonderwerken, dat Gods Wysheid zyne Goedheid en Liefde niet ontraadt om eene byzondere Voorzienigheid over ons uit te ſtrekken; maar nu wie zal dit tot het wonderdaadige alleen durven bepaalen! Welk ſterveling zal zo vermetel zyn van eene lyn van affcheiding te trekken! Welk wysgeer zal tot dien God, die meermaalen veranderingen in zyn bewerp gemaakt heeft, in den hoogmoed zyns opgeblazen harte, zeggen; „ Tot zo verre en niet verder!"

§. 6.

Dat zal niemand zeggen, hernam onze Wysgeer, maar dewyl gy zelf erkent, dat God de noodzaaklyk-

lykheid zyner tuſſchenkomſten voorzien heeft, zo krygt gy inderdaad net denzelfden bepaalden ſamenloop van gebeurteniſſen, als volgens het ſtelzel van de beſte wereld. Het verſchil is zeer wezenlyk, antwoordde ik. Gy valt op 't ziekbed neder; gy trooſt u met het denkbeeld, dat gy, zo wel als elk ander ſchepzel, voor Gods verſtand tegenwoordig zyt geweeſt, toen hy de beſte wereld verkoos, dat hy dus uw geluk in aanmerking genomen, en zo veel het Heelal toe liet, daarvoor gezorgd, heeft; en op dien grond zendt gy uwe gebeden op, terwyl gy evenwel tevens begrypt, dat alles, wat gebeuren moet, zal gebeuren, omdat het tot de onverbrekelyke zamenſchakeling van oorzaaken en uitwerkzelen behoort, omdat 'er het Heelal mede verbonden is. Meer kunt gy niet hoopen. Maar ik zend, in dienzelfden toeſtand, myne ſmeekingen op, en ik doe het met een volkomen vertrouwen, dat de opperſte Medicynmeeſter, zo zyne wysheid en myn heil het gehengen, eene ziekte, die anders doodelyk zou geweeſt zyn, door zyne byzondere tuſſchenkomſt kan genezen, een pyn, die anders heviger zou gewoed hebben, door zyn onmiddelyken balzem verzagten; ik weet, dat hy het verband van natuurlyke oorzaaken en uitwerkzelen op eene onzigtbaare wyze kan afbreken, en dus zyn 'er voor my uitkomſten tegen den dood by God te vinden.

Ik voel het onderſcheid, zeide onze Wysgeer. Of God zyne gewoone beſtiering en byzondere tuſſchenkomſten al of niet voorzie, behoeft hier niet in aan-

merking te komen. De zaak is alleen, of God eene onverbrekelyke opvolging van natuurlyke oorzaaken en uitwerkzelen hebbe vaſtgeſteld, en of hy dat natuurlyk verband der dingen altyd verkieze te volgen? En dus is 'er, ik erken het, een wezenlyk onderſcheid tuſſchen een Vorſt, die zyne eens gegeven wetten zelfs dan ter uitvoer brengt, wanneer dezelve regtſtreeks tegen zyne oogmerken werken, en eenen anderen, die eene wyze maatiging, ten nutte der onderdaanen, in acht neemt.

Zo is 't myn Vriend, vervolgde ik, ons belang en nut toch is de bedoeling van alles, en 't is daartoe, dat de God en Vader van onzen Heere Jesus Chriſtus met zyne byzondere Voorzienigheid geſtadig over alle menſchen werkzaam is. Laat ons nu den Alwyzen, Almagtigen Schepper nog eens wat byzonderer uit dat oogpunt, als den God en Vader van onzen Heere Jesus Chriſtus, en door denzelven als onzen Vader beſchouwen; laat ons het ryk der natuur voor een oogenblik verlaten, om ons naar dat der genade te begeven, en nieuwe overtuiging te krygen, dat wy op eene byzondere Voorzienigheid vertrouwen mogen.

§. 7.

Het is hier de plaats niet om de aanhoudende werking van den Heiligen Geeſt in aller Chriſtenen, in aller menſchen, harten te bewyzen; allen, die de waarheid van onzen heilryken Godsdienſt erkennen, ſtaan tevens toe, dat *de God en Vader van onzen Heere Jesus Chriſtus ons* nog heden ten dage, *naar den rykdom zyner*

ner heerlykheid, geeft met kragt verſterkt te worden door zynen geeſt naar den inwendigen menſche, opdat Chriſtus door het geloof in onze harten woone, en wy in de liefde geworteld en gegrond mogen worden; (*a*) *Dat hy* nog *in ons werkt het willen en werken naar zyn welbehagen.* (*b*) *Dat hy ons* nog *doet bekomen verlichte oogen des verſtands, opdat wy beproeven, welke zyne goede, welbehaagelyke, en volmaakte, wille zy.* (*c*) Die verſterking, die verlichting, dat werken in ons, ik ſtaa het toe, geſchiedt op eene redelyke wyze en overeenkomſtig met de natuurlyke vermogens, welken God ons tot ons tydelyk en eeuwig heil geſchonken heeft, en welken hy derhalven door eene onweerſtaanlyke werking niet zal verdelgen, even weinig als een wys werktuigkundige raderen in zyn kunſtſtuk zal brengen, enkel met oogmerk om andere raderen te doen ſtilſtaan. Ik wil zelfs wel toegeven, dat deze werking van den Heiligen Geeſt op de allereenvoudigſte wyze in ons geſchiede, zonder dat wy dezelve, even min als de byzondere Voorzienigheid, van de gewoone werking der natuurlyke oorzaaken onderſcheiden kunnen, dewyl anders alle redeneering ſtilſtaan, alles wat naar bewys gelykt uit het Chriſtendom verbannen worden, Gods woord zelfs t'onbruik raaken, en de akeligſte dweeperyen het gezond verſtand verdryven, zouden. Neen, wy weten, dat menigmaal één denkbeeld, in ons opkomende, ons tot een tweede, en een derde leidt, en dat hieruit een ſchakel van gedagten voortſpruit, die ons een leven-

di-

(*a*) *Epheſ. XI. vers 16, 17.* (*b*) *Philipp. XI. vers 13.* (*c*) *Rom. XII. vers 2.*

diger beſef van de Godsdienſtige waarheden geeft, of tot derzelver betragting ten kragtigſte aanſpoort; wy kunnen, gelyk ik zeide, nooit bepaalen, of wy die verlichting des verſtands, die vernieuwing des gemoeds, aan onze natuurlyke vermogens, of aan de werking van den Heiligen Geeſt verſchuldigd zyn; maar, de aanhoudende werking van den laatſten erkennende, moeten wy tevens toeſtaan, dat dezelve dikwils daardoor worden uitgewerkt, en moeten wy derhalven eene byzondere Voorzienigheid, die voor ons eeuwig welzyn waakt, erkennen. Inderdaad God is op yder oogenblik van ons leven werkzaam om den ſamenhang van ons lighaam te onderhouden, om ons hart te doen ſlaan, onze longen te doen ademen, onze vogten te doen vloeijen; hy bewaart onze gezondheid, *hy geneeſt onze krankheden, hy verloſt ons leven van het verderf;* maar waartoe dit alles? Om onze zielen te behouden en ons eeuwig gelukkig te maaken. Hiertoe, erkent men, heeft hy ons *zynen Zoon gezonden*, en wil hy ons nog *met en door hem alle dingen ſchenken.* Hy is derhalven gereed, om ons in zo veele verzoekingen, die ons omringen, op eene byzondere wyze te hulp te komen, hy zoekt ons uit zo veele gevaaren, als onze zaligheid dreigen, door de werking van zynen goeden en heiligen geeſt te redden, om ons met eeuwige heerlykheid te kroonen. Zie daar het geloof van alle Chriſtenen! Zie daar myn beſluit tot eene byzondere Voorzienigheid! en in dit beſluit is het my een gevoelig vermaak de grootſte mannen onder de navolgers van den beroemden LEIBNITZ met

my

my te zien inſtemmen. Ik zal 'er twee van bybrengen. „ Door de Goddelyke Genade, zegt de Heer WOLFF „ (*a*), verſtaan wy hier die werking van het Opper„ wezen in der menſchen ziele, waardoor hun ver„ ſtand verlicht, en hunne wil geheiligd wordt; want „ de genade wordt hier overgeſteld tegen de natuur„ lyke kragten van den menſch, welke anders door „ des *menſchen natuur* worden uitgedrukt." Nog vol-lediger verklaart zig de Heer BILFINGER (*b*). „ Wan„ neer alle de behoeftens der verſtandelyke wezens, „ zegt hy, door de natuurlyke middelen niet vervuld „ kunnen worden, is 'er gene reden, waarom wy niet „ zouden mogen vaſtſtellen, dat God eenige orde, van „ de eerſte opvolging van zaaken onderſcheiden, zou„ de invoeren door nieuwe kragten te ſchenken, en „ een nieuw beloop van dingen te doen voortkomen, „ waar door dat geen, 't welk in den vorigen ſtaat van „ zaaken ontbrak, verkregen wordt, ten minſten kan „ verkregen worden; de huishouding der genade ver„ vult als dan dat gebrek." Het is inderdaad op deze wyze alleen, Myn Heer, dat gy uw ſtelzel van de beſte wereld op een redelyken voet begrypen en verdedigen kunt. — Wilt gy weder inbrengen, dat God alle deze zyne byzondere tuſſchenkomſten in het ryk der genade, zo wel als in de natuurlyke wereld, heeft voorzien, ik heb 'er niets tegen; alle de buitengewoone, zo wel als de gewoone, werkingen van het Opperwezen zyn zekerlyk, van den beginne af, altyd voor zyn goddelyk

(*a*) *In Orat. de Sinar. Phil. Pract. pag.* 32.
(*b*) Bilfinger *Dilucid.* §. 482.

lyk verſtand tegenwoordig geweeſt. Ik beweer geenzins, dat God eerſt de uitkomſten moet afwagten, en, gelyk de bittere JURIEU den Socinianen ten onregte als hun gevoelen verwyt, *als by den dag leven, niet wetende, wat de menſchen van heden tot morgen verrigten zullen;* Neen by Hem is geen heden of giſteren, gene vermeerdering van kennis; alle zyne eigen daden, alle de willingen en bedryven zyner ſchepſelen, alle uitkomſten en gebeurteniſſen, alle zyne byzondere tuſſchenkomſten, zyn voor zyn goddelyk verſtand tegenwoordig. Dit wil ik alleen, dat God in zyne beſtiering van de zedelyke zo wel als lighamelyke wereld, op zulk een wyze handele, als met de natuur der zaaken over een kome, en dus niet onderſteld kan worden, zig door een algemeen ontwerp, de handen, als 't ware, gebonden te hebben, om zyne redelyke ſchepzelen de nodige hulp, naar vereiſch van omſtandigheden, toe te ſchikken, inzonderheid daar het hunne eeuwige zaligheid betreft.

ZESDE AFDEELING.

Hier wierdt ons geſprek door onverzettelyke beletzelen afgebroken. Wy ſcheidden, en des anderen daags begaven zig myne twee laatſtgemelde vrienden naar de Steden, daar zy woonden, en myn jonge vriend op zyne voorgenomen reis naar Frankryk. Het leedt niet lang, of ik ontving van elk hunner brieven, waarvan ik de vertaling, (want zy waren alle in 't Franſch geſchreven) met myn antwoord op den laatſten, agter on-

onze geſprekken, als daartoe betrekkelyk, zal laten volgen. — Ik verkies die van myn jongen vriend de eerſte te plaatzen, ziet hier denzelven getrouwelyk overgezet.

EERSTE BRIEF.

Ik heb u eene onvergeldbare verpligting, Myn Heer, dat gy myne vlottende denkbeelden, wegens eene byzondere Voorzienigheid, zo wél geveſtigd hebt; dat dierbaar leerſtuk zal voortaan de trooſt en vreugd van myn leven zyn. Ik ben in myn overtogt naar Bourdeaux in het uiterſte gevaar geweeſt. Maar ik kan u niet zeggen, met welk eene bedaardheid ik mynen toeſtand, en dien myner gezellen, beſchouwde; ik hoorde den wind door wand en maſten loeijen; ik voelde het ſchip vreeſſelyk ſlingeren, myn hart wierdt een oogenblik beklemd. Maar dat denkbeeld; „ Het is de alwyze en algoede Schepper der natuur, die dezelve in „ alle byzonderheden beſtiert; het is onze liefderyke „ Vader, in wiens handen wy ons op dit oogenblik „ bevinden;" verbande welhaaſt dien zielen-angſt; welken ik voorheen zo dikwils, in veel minder gevaren, ondervonden had; en daar ik anders in ydere golf een bode des doods aanſchouwd zou hebben, ſchenen dezelve my thans alleenlyk toe te roepen; „ Vertrouw „ op God!" Aankomende vond ik myn vader zieltoogende. Gy weet, welk een vreeſſelyken ſlag, ik u meermaal gezegd heb, dat deze dood my moeſt toebrengen! zonder de vertrooſting van den Godsdienſt zou dezelve my inderdaad geheel verplet hebben. Doch

ik herinnerde my ook hier, dat ik, in weerwil der tegenwoordige ſchynbare hardheid, op dit oogenblik het voorwerp van Gods liefde was; ik beſloot my dan, zo goed ik konde, te redden, en my in alles, wat buiten myne magt was, op den Albeſtierder te verlaten. Dit enkel voornemen verſterkte my op 't eigen oogenblik; het boezemde my tevens bezadigdheid, voorzigtigheid, toegevendheid in. Miſſchien heeft dit het hart van myn oom vermurwd; miſſchien heeft God hetzelve ten mynen voordele gebogen; althans die oom, daar ik het meeſt voor vreesde, heeft zig een geheel ander menſch jegens my betoond, dan elk verwagtte.

O Myn Heer, gebruik toch uwe kundigheden en talenten van overtuiging om dat geloof „ dat God „ niet alleen alles beſtiert, maar ook met eene byzon„ dere Voorzienigheid beſtiert," in alle harten, die onder uw bereik komen, ten diepſten in te prenten! dat geloof maakt ons eerſt menſchen, gelukkige menſchen, gunſtelingen van God en menſchen; het verheft ons tot helden in den tegenſpoed, maakt ons gelaten in den voorſpoed, en doet ons in alle omſtandigheden ons zelven bezitten, om dat het ons tevens onze afhankelykheid herinnert, en vertrouwen op den Allerhoogſten inboezemt. — Dat geloof verſchaft ons hier reeds de zegeningen der deugd, waarvan wy het volkomener genot namaals ondervinden zullen; nu wordt ydere daad van goedhartigheid, hoe klein, eene bron van genoegen, en die bron welt veel milder en eenpariger, dan de onbedagte wereld vermoedt. Het is niet

niet altyd nodig groote zegeningen onder 't menſchdom uit te ſtorten, om Gods gunſtryke oogmerken met zyne ſchepzelen te bevorderen: wy kunnen dit ook in ontelbare kleinigheden doen, welke wy tot ons eigen nadeel verwaarlozen. De dwalenden onderregt; de zwakken in hun geloof verſterkt, gelyk gy my gedaan hebt; een ernſtig woord ter verdediging der waarheid geſproken; een hartige toon ter beſcherming der onſchuld geuit; eene tydige vermaning om de ſtruikeling eener waggelende deugd te voorkomen; een geringe onderſtand den nooddruftigen verſchaft; een teug waters den afgematten ter zyner lafenis toegereikt; en duizend andere ſchynbare kleinigheden, welke het dagelyks leven gedurig verſchaft, zyn gewigtige voorwerpen voor hem, die werkt met het denkbeeld, dat hy met den Albeſtierder werkt, door wiens beſchikking dit klein miſſchien den grond tot de grootſte en gelukkigſte uitkomſten leggen zal. O welk een inwendig genoegen, den God van alle heil en genade gedurig als in de hand te werken! — Verſchoon my, Myn Heer! ik heb my niet kunnen weêrhouden om deze opwellingen eener dankbare ziel in uwen vaderlyken boezem uit te ſtorten. — Ik hoop u eerlang omſtandiger over myne zaken te ſchryven; het is niet nodig thans te melden, dat ik ſteeds met de eerbiedigſte gevoelens ben enz.

TWEEDE BRIEF.

Myn Heer!

Ik heb uwe redenen voor eene byzondere Voorzienigheid, waardoor God van tyd tot tyd uitwerkzelen voortbrengt, die, volgens de algemeene regelen, naar welke hy de Wereld regeert, niet zouden voortgekomen zyn, zonder dat zig daarin egter iets wonderdadigs vertone, nader overdagt, en ben daarin niet flegts beveſtigd, maar oordeel zelfs, dat, onder andere bewyzen, welken gy zekerlyk kortheidshalven zyt voorbygegaan, één niet behoort overgeſlagen te worden, om dat het, wel begrepen, beſliſſende is. Mag ik de vryheid gebruiken uwen aandagt voor eenige oogenblikken daar toe bepalen? Het is uit de voortteeling ontleend.

Ik verdeel de Syſtemata, die ter verklaring van deze verborgenheid der natuur zyn voorgeſteld, in twee klaſſen. Onder de eerſte betrek ik het ſtelzel van HARVEY en VALLISNIERI wegens de ingekaſte eytjes, volgens 't welk alle voorledene, tegenwoordige, en toekomende menſchen, (want wy zullen ons flegts tot den menſch bepaalen,) in de eerſte moeder; en dat der ingekaſte diertjes van HARTSOEKER, LEEUWENHOEK, ANDRY, enz., volgens 't welk alle menſchen in yder diertje van de honderd duizenden, die in het zaadvogt van den eerſten vader zwommen, zyn bevat geweeſt. De latere ſtelzels wegens den gezamenlyken dienſt der eytjes en der zaaddiertjes, die daar in kruipen, kunnen insgelyks onder deze klaſſen begrepen worden. De andere klaſſe is de inwendige aantrekking

der

der verſchillende deelen des lighaams van den beroemden MAUPERTUIS, de inwendige vorm van den grooten DE BUFFON, de verſpreide *ſtamina* van den Raadsheer REINHART, enz.

De eerſtgemelde Syſtemata onderſtellen een *progreſſus in infinitum*, een voortgang in het oneindige, even ongerymd in de nederdaling als in de opklimming; even onvoldoende om de voortteeling, als om den eerſten oorſprong, der menſchen te verklaren. Men zegge niet, „ De ſtof is in 't oneindige deelbaar;" want men zou zig hier dezelfde begocheling maken als in alle foorten van Mathematiſche of Arithmetiſche oneindigheden; begochelingen van den geeſt, die hier, gelyk altyd in de gemelde Wetenſchappen, vindt, het geen hy vooraf daar in gebragt heeft, of liever begochelingen van de verbeelding, die in het oneindige ſnydt en verdeelt, om dat zy niets wezenlyks voor heeft. Ondertuſſchen zou de ſtof hier wezenlyk en phyſiſch in 't oneindige gedeeld moeten worden. Een zaadworm (want de eytjes, weet gy, betekenen op zig zelven niets meer, nadat de gewaande zaadwormen ontdekt zyn) is meer dan duizend millioenen maalen kleiner dan een menſch: zo wy dan de grootte van den menſch voor de eenheid nemen, zal de grootte van den zaadworm niet uitgedrukt kunnen worden dan door de breuk $\frac{1}{1,000,000,000}$, dat is, door een getal van tien cyfferletters; en dewyl de menſch tot den zaadworm van de eerſte voortteeling in dezelfde reden ſtaat, als deze worm heeft tot de zaadworm van de tweede voortteeling, zo zal de kleinte van dien worm der twee-

de voortteeling niet uitgedrukt kuunen worden, dan door een getal van negentien cyfferletters; die van den derden zaadworm heeft agt-en-twintig letters; die van den zaadworm der vierde voortteeling zeven-en-dertig; van de vyfde zes-en-veertig, van de zesde vyf-en-vyftig letters nodig. Om nu het denkbeeld van deze kleinheid een weinig op te helderen, zo vergun my de afmetingen van den ſpheer des Heelals, van de zon af tot aan Saturnus toe, te baat te nemen, onderſtellende dat de zon een millioen maal groter dan de aarde, en duizend maalen de zons middellyn van Saturnus af is. Wy vinden dan, dat 'er ſlegts vyf-en-veertig cyfferletters noodig zyn, om het getal der teerlingſche linies in die ſpheer bevat, uit te drukken, en, ydere teerlingſche linie in duizend millioenen ondeelbaare deeltjes verminderende, hebben wy ſlegts vier-en-vyftig cyfferletters noodig, om derzelver kleinte, ten opzigt van het Heelal, uit te drukken. Bygevolg zou de menſch, ten opzigt van den zaadworm der zesde voortteeling, grooter zyn, dan de ſpheer van het Heelal is ten opzigt van het kleinſt ondeelbaar deeltje, 't welk het mogelyk is met het vergrootglas te bemerken. Wat zal dit worden, wanneer men die rekening ſlegts tot de tiende, tot de twintigſte voortteeling voortzet?

Daar is nog eene andere gewigtige zwaarigheid in deze klaſſe van ſyſtemata, welke ik verzoek even te mogen aanſtippen. In dat der eytjes moet de eerſte vrouw mannelyke en vrouwelyke eytjes bevat hebben; maar terwyl de mannelyke eytjes geene andere man-

ne-

nelyke eytjes bevatteden, en ſlegts voor ééne generatie van mannen dienen konden, moeten integendeel de vrouwelyke eytjes oneindige voortteelingen van mannelyke en vrouwelyke eytjes in zig behelzen; zo dat terzelfder tyd, en in dezelfde vrouw, altyd een zeker getal eytjes bekwaam is zig duizenden maalen te ontzwagtelen, en een ander getal, die zig maar eens ontzwagtelen kunnen. En op dezelfde wyze bevattede de eerſte man, in het ſyſtema der zaadwormen, mannelyke en vrouwelyke zaadwormen. Alle de vrouwelyke wormen bevatten geene andere, alle de mannelyke daarentegen bevatten andere, de eene mannelyke, de andere vrouwelyke, tot in het oneindige; en in denzelfden man, en terzelfder tyd, dienen 'er wormen te zyn, die zig in het oneindige ontzwagtelen moeten, en andere wormen, die zig maar eens moeten ontzwagtelen. — Ik vraag u verſchooning, Mynheer, dat ik uw geduld misſchien misbruik, en zal daarom geene verdere bedenkingen tegen deze ſyſtemata aanroeren; maar zyn 'er minder zwarigheden in die van de tweede klaſſe? Deze zyn zelfs niet verſtaanbaar.

Door enkele aantrekking der kleinſte deeltjes een menſch met zulk een ſamengeſteld lighaam, met zo juiſt gefatſoeneerde leden en werktuigen, alle van een byzonder maakzel, en zelfs van eene verſcheidene ſtoffe, met zo verwonderlyke zintuigen beſchonken, te doen voortkomen, zoude men, hadt de beroemde ſchryver van de Venus Phyſique het niet in goeden ernſt voorgedragen, byna voor de wartaal van eenen verbyſterden nemen. Door bloote aantrekking kan een ge-

gelykvormig lighaam, gelyk de zouten en metaalen enz. te voorſchyn komen; maar hoe krygen wy hierdoor beenderen en ſpieren, dus en zo geformeerd? Wat voegt die beenderen en ſpieren door kraakbeenderen en zenuwen te ſamen? Wat doorvlegt dezelve met klieren, ſlag- en bloed-aderen? Wat voert hier de vogten, tegen hunne natuurlyke zwaarte aan, naar boven? gelyk de *ductus Thoracicus* daar, onder anderen, zulk eene treffende blyk van oplevert? Wat formeert hier die klapvliesjes of ſchutdeurtjes, die niet ſlegts de wederkeering van het vogt beletten, maar ook te weeg brengen, dat hetzelve niet met de geheele kolom zyner hoogte drukke, en dus eene onverdraaglyke vermoeijenis van den menſch, terwyl hy op de been is, voorkome? — Hier roept de Heer DE BUFFON zyne *moules interieures* te hulp. Een ſyſtema onbegrypelyk ten minſten voor my; ik heb het eens en andermaal gelezen; ik heb zyne geheele natuurlyke hiſtorie gelezen; en ik melde dit, omdat hy in dezelve telkens tot dit ſyſtema wederkomt, en het door nieuwe aanmerkingen poogt op te helderen; maar ik betuig opregtelyk, hier geene denkbeelden te kunnen hegten aan de woorden van dezen, anders zo duidelyken, zo welſprekenden, ſchryver. Dit weten wy ondertuſſchen, dat, welke natuurkragten men hier te hulp moge roepen, aantrekking, of ſtoting, uitdying, trilling, ſlingering, giſting, zwaarte, en wat men verder begeert, dit alles blinde kragten of uitwerkzelen zyn, die eenvormig werken, en dat men nooit met eenigen grond kan beweeren, dat honderd-duizend millioenen deeltjes zig onder malkandè-

ren

ren zullen verſtaan om, elk op eene verſchillende wyze, ter bevordering van een verwonderlyk geheel, gezamenlyk, en op eene vernuftige wyze, te werken. Waarom hier dan niet liever zyne onkunde beleden, en Gods hand erkend? De duidelykſte blykbaarheid immers leidt ons tot eene hoogere kragt, dan die van levenlooze *atomi;* en even goed kan men uit de ſteenen van *Deucalion*, of de tanden van den draak van *Cadmus* menſchen laten groeijen, als derzelver voortteeling aan de blinde werking der ſtof zonder eene wyze beſtierende oorzaak onderwerpen.

Het is derhalven weder natuurkundig blykbaar, dat de Schepper op yder ondeelbaar oogenblik in alle zyne ſchepzelen werkzaam is, om derzelver ſoorten door nieuwe voortteelingen te onderhouden; want alle planten en dieren, alle *georganizeerde* lighaamen, pleiten even ſterk voor het gevolg, 't welk ik uit de voortteeling der menſchen getrokken heb. — Maar nu van dit beſluit eener geſtadig werkende Voorzienigheid is de overgang tot dat eener *byzondere* Voorzienigheid zeer gemaklyk; gy zelf, Myn Heer, hebt 'er my den weg toe gebaand. Wy kunnen ons geen denkbeeld van de voortplanting der geſlagten maaken; dit is eene verborgenheid der natuur, een waarachtig wonder, 't welk God geſtadig onmiddelyk verrigt; hier is geene andere verklaaring op; hy is derhalven met eene geduurig onmiddelyke Voorzienigheid in het Heelal werkzaam, en de beſtiering der wereld is inderdaad eene aanhoudende ſchepping.

Ik erken gereedelyk, dat God in deze aanhoudende

ſchepping, even als in de andere werkzaamheden zyner Voorzienigheid, zo veel wy kunnen nagaan, eenen doorgaanden regel houdt; want ſchoon de Heeren DE REAUMUR, BONNET van Geneve, JEAN BERNOUILLI, en anderen, verſcheiden inſekten hebben waargenomen, die, van het eerſte oogenblik hunner geboorte af, van alle gemeenſchap met andere van hunne ſoort, van eenige ſoort, afgezonderd, niet ſlegts hebben voortgeteeld, maar dit zelfde wonder ook in de nieuwgeboornen, wederom van de eerſte ſekonde van hun beſtaan onder een glas afgezonderd, vernieuwd, en verſcheiden geſlagten na malkanderen eveneens vernieuwd, hebben; (*a*) ſchoon het bekend is, dat de Polypen van TREMBLEY, uit hunne doorgeſneden lighaamen in hun geheel herboren worden; ſchoon de laatſtgemelden, zonder koppeling, zo veel men weet, uit 's moeders rug groeijen, en een jong beginnen voort te brengen, eer zy zelve daarvan nog afgeſcheiden, en derhalven eer zy geboren, zyn; ſchoon dit alles waar is, erken ik egter, dat de vereeniging der beide ſexen in de dieren, zo wel als menſchen, als een gewoon en noodzaaklyk middel ter voortteeling der geſlagten moet gehouden worden; gelyk dan ook de vroegſt gemelde kleine diertjes, ſchoon zonder koppeling voortteelende, aan zig zelven overgelaten, even als alle andere dieren, koppelen; dit wil ik alleen, dat God, door eene byzondere tuſſchenkomſt, werkzaam zynde om yder leevend ſchepzel voort te brengen, met geene reden on-

(*a*) Zie *de Venus Phyſique* van Maupertuis pag. 80. enz. *Natuurk. Verband.* V. Deel pag. 113. *l'Hiſt. de l'Acad. des Sciences et belles Lettr. de Berlin* 1772.

onderſteld kan worden die zelfde ſchepzels, nadat hy hen heeft voortgebragt, aan het noodlottig beloop van blinde natuurwetten over te laten, zonder die zelfde onmiddelyke tuſſchenkomſt, waardoor zy hun beſtaan ontvingen, ter bezorging van hun byzonder welzyn en van de algemeene orde te blyven uitſtrekken; dit wil ik alleen, dat by den Eeuwig levenden *geene verandering of ſchaduw van omkeering* plaats heeft, en dat hy derhalven, door zyne *onmiddelyke* Voorzienigheid gevoelige, en vooral redelyke, wezens ſcheppende, zig, buiten noodzaaklykheid, de handen, als 't ware, niet zal binden, om hen naar vereiſch van omſtandigheden te leiden, te helpen, te redden; dat hy, elk onzer door zyne Goddelyke kragt op *eene geheel vreeſlyke wyze wonderbaarlyk geformeerd hebbende*, een gunſtig oog van vaderlyke zorg op ons zal blyven veſtigen. Wy Chriſtenen, met de Goddelyke openbaaring begenadigd, kunnen hooger klimmen; wy mogen ons geruſt verzekerd houden, dat God, ons *naar zyn beeld en gelykenis geformd*, en ter genieting van een eeuwig heil geſchikt hebbende, ook gereed is om ons niet ſlegts *alles wat tot het leven* maar ook alles, wat *tot de Godzaligheid* vereiſcht wordt, mildelyk te ſchenken; dog ik behoef deze aanmerking by u ſlegts blootelyk aan te ſtippen.

De verwonderlyke orde, welke de Goddelyke Voorzienigheid in de geboorte en het ſterven der menſchen, en in de evenredigheid der ſexen tot malkanderen, in alle tyden en landen, niettegenſtaande het groot verſchil van omſtandigheden, onderhoudt, zou myn bewys uit de voortteeling in een nieuw licht ſtellen; dog

gy kent, Mynheer, het werk van den Heer SUSZMILCH, een voortreffelyk werk inderdaad in veele opzigten, en waarin byzonderlyk dit bewys van alle kanten beſchouwd en onwederleggelyk aangedrongen wordt.

Gy zult my, hoop ik, verſchoonen, Myn Heer, wegens de vryheid, welke ik gebruikt heb van u myne aanmerkingen onder 't oog te brengen: ik erken, dat dezelve eene vrugt zyn van uwe onderrigtingen, waarvoor ik u myne ongeveinsde dankbetuigingen herhaal. Ik eindig met de woorden van CICERO, *Quæſt. Tuſc. lib.* 1. *Non temere et fortuito ſati et creati ſumus, et profecto eſt quædam vis, quæ generi conſulit humano.*

Ik ben enz.

DERDE BRIEF.

Myn Heer!

Ik heb uwe bewyzen voor eene byzondere Voorzienigheid nader overdagt, en vind dezelve ſteeds beſliſſende. „ De wyze Maaker van 't Heelal is op yder „ oogenblik in alle zyne ſchepzelen, met alle zyne vol„ maaktheden, werkzaam; werkzaam met die zelfde „ goedheid en liefde, die hem eerſt tot de ſchepping „ bewogen; met die zelfde zugt om al wat leeft eene „ maate van geluk, naar deszelfs natuur geſchikt, mede „ te deelen; de orde van werken derhalven, welke hy „ doorgaands volgt, en nooit *zigtbaar* verlaat, is al„ leenlyk een middel om die gunſtryke bedoelingen te „ beter te treffen. Daar is voor God, eigenlyk geſpro„ ken, geene gewoone of buitengewoone, geene al-

„ ge-

„ gemeene of byzondere, Voorzienigheid, 't is de or-
„ de der wereld, 't is het belang der ſchepzelen al-
„ leen, die den liefderyken Albeſtierder bepaalen om
„ eene eenpaarige handelwys te houden *in alle gevallen*
„ *waarin wy dit kunnen nagaan;* maar om die zelfde re-
„ den mogen wy met de volmaaktſte geruſtheid ver-
„ wagten, dat de eigen zugt, die hem eerſt tot de
„ ſchepping heeft bewogen, die hem vervolgens tot de
„ gemelde eenpaarige Voorzienigheid bepaalt, hem
„ ook zal bewegen, om, daar zyne wysheid het raad-
„ zaam oordeele, daar de goede orde zelve het aanpry-
„ ze, daar het geluk zyner ſchepzelen het raade, van
„ tyd tot tyd, miſſchien elk oogenblik, eenige veran-
„ dering in zyn algemeen ontwerp te maaken, ſchoon
„ wy daar niets van ontdekken kunnen. Die onzigt-
„ baare veranderingen zelve, mogen wy billyk vaſt-
„ ſtellen, maaken een gedeelte uit van het Plan, dat
„ God zig in zyne Voorzienigheid heeft voorgeſteld;
„ en nooit kan het zyn oogmerk geweeſt zyn, zig de
„ handen, als 't ware, te binden door algemeene wet-
„ ten, wanneer orde en geluk derzelver *zigtbaare* of
„ *onzigtbaare* opſchorting vorderden." Zie daar, zo
ik my niet bedriege, de kragt van uwe bewyzen korte-
lyk ſaamgetrokken. Ik heb daar, gelyk ik zeide, niets
tegen in te brengen: alleenlyk ſpyt het my, dat ik die
groote zwaarigheid, de zigtbaare wanorders in de na-
tuurlyke en zedelyke wereld, welke door myne ver-
klaaring van de Voorzienigheid wierdt weggeruimd, in
de uwe met alle haare kragt meen te zien. „ Zo God
„ op yder oogenblik met eene *byzondere* Voorzienig-

„ heid werkzaam is om alle natuurlyke voorvallen en „ zedelyke bedryven naar zyne wysheid te beſtieren, „ van waar dan zo veele ongeregeldheden, zo veel „ ramp en verdriet? Van waar zo veele verkeerdheid „ en ondeugd?" Het geheele ſyſtema van *Leibnitz* is geſchikt om deze tegenwerping te beantwoorden. „ God „ heeft in de Schepping der wereld het beſt mogelyk „ ontwerp gevolgd, en dat ontwerp wierdt door de „ onveranderlyke natuur der zaaken zelve bepaald; zo „ hy eene wereld ſcheppen zoude, moeſt hy deze, hoe „ onvolmaakt ook, als over het geheel genomen de „ beſte, in wezen brengen, en alles zo regelen, als „ het geregeld is. Maar nu dit beſt mogelyk ontwerp, „ eenmaal door de opperſte Wysheid vaſtgeſteld, ſluit „ alle verbeteringen uit, maakt alle veranderingen on„ mogelyk. Alles is verbonden, alles heeft zyne ge„ noegzaame reden. De Scheerling of Aconyt moe„ ſten naaſt de heilzaamſte planten groeijen, en een „ Philippus II. moeſt geduld worden, zo een Hendrik „ IV. verſchynen zoude. Nog eens de Schepper kon „ de eeuwige natuur der dingen niet veranderen, en „ zo 'er eene wereld zou beſtaan, moeſt zy zyn, zo „ als zy is." Gy kent dit ſtelzel, myn Heer, 't welk op een verwonderlyke wyze te ſamenhangt, en 't welk ik my zelven niet vergeven zoude, door dit korte voorſtel, dus, byna tot onverſtaanbaarheid toe, te misvormen, indien het u minder bekend ware. Wat 'er ook van de waarheid van dit ſyſtema wezen moge, zeker is het, dat hetzelve, in zyn volkomen verband begrepen, de Godheid in haare beſtiering van de wereld zuiver

vert van eene ſchynbaare onbeſtaanbaarheid, waartegen ik niet zie, hoe uwe verklaaring wegens haare byzondere werking of onmiddelyken invloed haar even goed kan verdedigen. Ik bid u, doe my de gunſt van my deze duiſterheid, naar uwe wyze van beſchouwen, op te helderen; gy zult my hierdoor op nieuw verpligten, en gy zult 'er uwe leer zelve eene meerdere vaſtheid door geven.

Ik ben enz.

VIERDE BRIEF.

OF

ANTWOORD OP DEN VOORGAANDEN.

Myn Heer!

By aldien ik die overoude zwaarigheid. „ God is „ Almagtig, Alwys, Algoed, van waar dan het kwaad?" even weinig uit den weg kan ruimen, als zo veele wyze Mannen voor my dit hebben kunnen doen; zyt gy egter, vertrouw ik, te billyk, om dit ten nadeele van de leer eener byzondere Voorzienigheid te verklaaren. Welke denkbeelden men immers hieromtrent koeſtere, de zwaarigheid zal, als men de zaak wel doorziet, altyd op hetzelfde uitkomen. LEIBNITZ heeft, ik erken het, in zyne *Theodicee*, een verwonderlyk vernuft en uitgeſtrekte geleerdheid gebezigd ter opheldering van dit ſtuk, waarvan wy het eigenlyk begrip niet dan na dit leven verkrygen kunnen; maar, behalven veele aanmerkingen, welke ik tegen zyn ſyſtema heb in te brengen, heb ik u in onze geſprekken reeds doen opmer-

ken, dat LEIBNITZ zelf eene byzondere Voorzienigheid, in dien zin als ik heb aangedrongen, moet toeſtaan, gelyk dan ook die groote Wysgeer zelf, en zyne navolgers, die met 'er daad erkennen; en gy ziet daarin den grond van myne ſtraks gemaakte aanmerking, dat de voorgeſtelde tegenwerping niet tegen myne leer in 't byzonder klemt. Ik zal hier eene andere bekende aanmerking byvoegen; namelyk, dat eene zwaarigheid geene genoegzaame reden is om eene waarheid, die anders op goede gronden ruſt, te verwerpen. Wy begrypen niet, hoe God, van alle eeuwigheid afbeſtaan hebbende, het Heelal ſlegts in der tyd hebbe voortgebragt, en even weinig, hoe Hy het van alle eeuwigheid hebbe kunnen ſcheppen; wy verſtaan zelfs het woord van *ſcheppen* niet; wy weten niet hoe een onſtoffelyk wezen op een ſtoffelyk kan werken. Maar niettegenſtaande alle deze duiſterheden gelooven wy egter met geene mindere overtuiging, dat het Heelal een begin genomen heeft; dat God het uit niets heeft voortgebragt; dat hy het regeert, en dat onze ziel en lighaam op malkanderen werken. Ik zou my derhalven, ten opzigt van deze overoude tegenwerping, met regt tot dit antwoord alleen bepaalen kunnen. „ Ik weet, ik begryp, niet waarom de Al-
„ magtige, Alwyze, Algoede, God, het natuurlyk
„ en zedelyk kwaad in de wereld hebbe toegelaaten;
„ maar dit vermindert niets van myne overtuiging, dat
„ hy Almagtig, Alwys en Algoed is."

Om u de billykheid van dit antwoord te beter te doen zien zal ik den grond van hetzelve nog wat nader ont-

ontdekken, en aanmerken dat wy niet dan zeer gebrekkig over de tegenwoordige huishouding der wereld kunnen oordeelen, om dat wy daarvan ſlegts een alleruiterſt klein gedeelte, en dat nog uit een gebrekkig oogpunt, zien. Ik moet dit een weinig ophelderen. Hoe misvormd vertoonen zig de meeſte dieren onmiddelyk na hunne geboorte! Hoe weinig ſchynen zy geſchikt tot die verrigtingen en levenswyze, waartoe zy verordend zyn! En hoe verborgen zyn alsdan nog die fyne werktuigen, die gadelooze kunſt, die natuurlyke bekwaamheden, hunner lighaamen, waarover wy ons naderhand, met reden, zo grootelyks verwonderen? Hoe verward vertoont zig het wereld-ſtelzel voor een aanſchouwer op deeze aarde geplaatſt, of volgens de ſchikking van Ptolomeus verklaard! Maar men wagte den tyd af, dat alles zig ontwikkele; men zie de dieren groeijen en werken; men zie hoe nauwkeurig als dan alle de ledemaaten geſchikt zyn tot de oogmerken, welken de Schepper met hen bedoelde; men zie yder vezeltje van hun lighaam, ydere bepaaling van hunnen wil, ydere natuurlyke ingeving, op de geregeldſte wyze te ſamenloopen om hen juiſt te maaken wat zy wezen moeſten. — Men plaatſe zig in de zon als in het middelpunt van ons wereld-geſtel; men zie alle de hemelſche lighaamen met afgepaſte ſchreden rondom dezelve rollen, en men oordeele dan over een kunſtſtuk, 't welk ons met geene mindere verwondering over deszelfs wezenlyke volmaaktheid zal vervullen, als wy ſchaamte over onze onbezonnen berispingen voelen zullen. — Hoe dikwyls, myn Heer, moet elk ligt-

vaardig beoordeelaar zig op deze onbezonnenheid, zelfs in het vonniſſen over menſchelyke kunſtſtukken, betrappen. Hoe ruw zyn de eerſte omtrekken van de uitmuntendſte ſchilderyen! Hoe mismaakt vertoont zig dikwils een noodzaaklyk gedeelte van een werktuig, wanneer het van alle andere deelen is afgeſcheiden, of gezien wordt door iemand die de betrekking van dit deel met het oogmerk van 't geheele werktuig niet begrypt! Gewiſſelyk 't zyn dwaazen, 't zyn kinderen in 't verſtand, die hier berispen; geen Wysgeer zal in een van deze gevallen uit zyne onkunde tot de onbekwaamheid van den werkmeeſter beſluiten; geen bedagtzaam menſch zyne onwetendheid tot het rigtſnoer eener juiſte beoordeeling van zaaken ſtellen; geen redelyk ſchepzel de vermetelheid hebben om eene huishouding te laaken, waarvan hy vooraf weet, dat hy niet het honderd-duizendſte gedeelte doorziet. Wy, myn vriend, lopen althans geen gevaar van deze vermetelheid. Wy kennen de ſchoone regels van POPE.

Ceaſe then, nor Order imperfection name.
Our proper bliſs depends on what we blame.
All Nature is but art unknown to thee,
All change direction which thou canſt not ſee;
All Discord Harmony, not underſtood,
All partial evil univerſal good;
And ſpite of Pride, in erring Reaſon's ſpite
One truth is clear; whatever is is right.

De klagt inderdaad over het *natuurlyk* kwaad bewyſt niets meer dan onze ondankbaarheid; dezelve komt eeniglyk hierop uit. „ Wy menſchen, en alle andere „ ſchep-

„ ſchepzels, die wy kennen, zyn niet zo groot, en „ leven niet zo gelukkig, als wy begrypen, dat wy „ zouden kunnen doen." Maar is 't niet genoeg, dat wy over het geheel genomen gelukkig zyn? Is 't niet genoeg, dat geen ſchepzel reden heeft zig over zynen Schepper te beklaagen? Is 't niet genoeg, dat al wat leeft zyn beſtaan bemint en zoekt te rekken? En zouden wy dezelfde klagt niet eveneens kunnen doen, alſchoon de Schepper ons in de opvolgende reeks der meer en meer volmaakte wezens, één, tien, honderd trappen hooger hadt geplaatſt? De opperſte Wysheid vondt, om redenen voor ons onmooglyk na te ſpooren, goed, eene wereld te ſcheppen zo als de onze is, met lief en leed vervuld; zullen wy nu in plaats van daar ons voordeel mede te doen, en onzen maaker door eene dankbaare Godsvrugt te verheerlyken, hem in ons harte vloeken, om dat hy ons geene Engelen heeft gemaakt? Zal eene Bye weigeren honig te verzamelen, omdat zy geen Arend, of een Paard agter uitſlaan, omdat hy geen Leeuw is? Zullen alle dieren, even dol als ondankbaar, tegen de Godheid morren, om dat zy geene menſchen, en alle menſchen raazen, om dat zy geene Cherubim of Seraphim zyn?

Laat ons dan, myn Heer, alle onze natuurgenooten vermaanen, dat zy Gods wegen tog niet by hunne wegen willen afmeten, zyne gedagten niet naar hunne gedagten regelen; dat zy zig voor alle dingen wagten van de Goddelyke huishouding naar eenige afgeſcheiden ſtukken, en naar een bekrompen gedeelte van den tyd, te beoordeelen; dat zy zo veele zegeningen,

welke de algemeene Vader van het menſchdom hen in zyne liefde zo rykelyk aanbiedt, liever erkentelyk genieten, dan verwaten bedillen; en dat zy, ter vermeerdering van hun tegenwoordig genoegen, zo wel als ter verzekering van hun toekomend geluk, ſteeds in gedagten houden, dat het voorbygaand lyden van een kortſtondig leven niet is te vergelyken by dat ganſch zeer uitnemend eeuwig gewigt van heerlykheid, welk ons, zo wy anders de belydenis onzer hoope vaſthouden, namaals zal geſchonken worden.

Zie daar myn Heer, de eigenlyke ontknooping van dit duiſter Raadzel! Zie daar de opheldering, welke de rede reikhalzende vermoedde, maar welke de Chriſtelyke Openbaaring in haare volle klaarheid geſteld heeft; Ja! elk onbevooroordeeld menſch moet dit erkennen; ſints het leven en de onverderflykheid door onzen Heiland zyn in 't licht gebragt, heeft de dag beginnen door te breken, en zyn de uitzigten onzer hoope vervrolykt.

Hoe eigenaartig leiden ons de tydelyke rampen en lighaams-ſmarten tot den Godsdienſt, welken een aanhoudende voorſpoed ons miſſchien zou hebben doen verwaarloozen! Hoe gemeen, hoe natuurlyk, is de uitwerking van lyden, welke David van zig meldt. *Het is my goed dat ik verdrukt ben geweeſt, want nu onderhoude ik uwe wet.* En zouden wy dan als weerbarſtige kinderen de bittere teug van een oogenbliklyk verdriet, (en nog oneindig minder evenredigheid dan een enkel oogenblik tot het geheele leven is 'er tuſſchen ons geheele leven en de eeuwigheid) ter bevorde-

ring

ring van onze gezondheid weigeren door te zwelgen? Of tegen den beſten der Vaderen morren, omdat hy ons een aas vermaak onthoudt, om ons des te geſchikter te maaken voor zo veele ponden geluk, dat hy voor ons bewaart.

„ Maar hoe veelen zyn 'er die zig door hunne ver-
„ keerdheid voor eeuwig van dat geluk berooven, ter-
„ wyl zy de grootſte verwarring op aarde aanregten,
„ en niet ſlegts hunne medeſchepzelen in der tyd plaa-
„ gen en verdrukken, maar zelfs een allernadeeligſten
„ invloed op derzelver gelukſtand namaals hebben!"

Ik moet dit alles erkennen, maar dit verwekt by my geene de minſte twyfeling, of God alles beſtiere, en met eene byzondere Voorzienigheid beſtiere? Gy weet, myn Heer, welk antwoord de Heer J. LE CLERC in zyne verdediging van de Voorzienigheid tegen de de zwarigheden der Manicheen, door een *Origeniſt* aan *Bayle* laat geven. Ik laat het gevoelen van Origenes, wegens de toekomende ſtraffen der boozen, waarop dit antwoord van den Heer *le Clerc* ruſt, aan zyne plaats, maar ik mag het, dewyl het den grond der gemaakte tegenwerping wegneemt, aanhaalen, zonder my daar voor of tegen te verklaaren. „ Ik beken, zegt hy, dat
„ Chriſtus de godloozen dreigt met een *eeuwig vuur*,
„ en ik zal my met de verſchillende verklaaringen der
„ woorden niet behelpen; maar wie heeft den Mani-
„ cheen gezegd, dat de opperſte Wetgever der we-
„ reld het regt niet heeft, om de ſtraffen, welke hy
„ den boozen dreigt, te laten ophouden; als 't hem
„ zal goeddunken? Als de opperſte magt iemand

„ veroordeelt tot eene eeuwige gevangenis, zo ſpreekt
„ zy altyd op eene bepaalde wyze, maar zy bindt zig
„ de handen niet, zo dat zy nooit genade zou kun-
„ nen bewyzen aan die geenen, welken zy veroor-
„ deeld heeft.

„ Wanneer God iets belooft aan zyne ſchepzelen,
„ zo is hy door zyne opperſte goedheid en getrouw-
„ heid verbonden om onkreukbaar zyne beloften te
„ houden; en niettegenſtaande den oneindigen afſtand,
„ die 'er tuſſchen hem en ons plaats heeft, zouden
„ wy kunnen klaagen, dat wy bedrogen waren, zo
„ God zyne beloften niet hieldt. Maar wanneer Hy,
„ nadat hy bedreigingen gedaan heeft om vrye ſchep-
„ zelen in vrees te houden, en ingevolge daarvan hen
„ heeft begonnen te ſtraffen, zonder hun eenigen hoop
„ van verligting te geven, bevindt, dat zy genoeg ge-
„ leden hebben, en beſluit om hen, nu gelouterd en
„ verbeterd, eeuwig gelukkig te maaken, wie zal dan
„ over hem te klaagen hebben? Of zouden zy, die
„ terſtond het geluk genieten, kunnen murmureeren
„ tegen de Goddelyke barmhartigheid, om dat hy elen-
„ dige ſchepzelen van vrees om voor altoos te lyden
„ verloſt heeft? Is daarin iets dat der Goddelyke Goed-
„ heid en Rechtvaardigheid onbetaamlyk is? En komt
„ dat denkbeeld niet zeer wel overeen met dat van
„ eene eindelooze barmhartigheid, die zig gevolgelyk,
„ ten aanzien van de meeſte menſchen, niet tot den
„ korten tyd van derzelver leven moet bepaalen om
„ van eene eeuwige ſtrengheid gevolgd te worden."

Zie hier nog eene andere oploſſing, byaldien iemand

mogt

mogt gelooven dezelve noodig te hebben. Gy kent ongetwyfeld, myn heer, de *Palingeneſie* van den Heer BONNET van Geneve; hy beſchouwt, naar aanleiding der Heilige Schrift, de tegenwoordige wereld als een der proefſtaaten, als een eerſte leven, voor alle wezens, die op dezelve beſtaan hebben, nog beſtaan, of verſchynen zullen; zy vertoont die ongevormde geſtalte van de meeſte pas geboren dieren, daar ik ſtraks aanmerkte, dat men geen beſluit uit moeſt trekken, dat zy niet wel geſchikt zouden zyn om de oogmerken hunner Schepping te volbrengen; want gelyk dit in het natuurlyke waar is zoo is het eveneens in het zedelyke. De menſchen zyn thans in den ſtaat hunner kindsheid; met een zeer bekrompen verſtand bedeeld, door ſterke driften geprikkeld, door geene ondervinding geleid, konde het niet miſſen of zy moeſten hunne vryheid dikwyls misbruiken, en zig aan verkeerdheden ſchuldig maaken. Die vryheid was egter noodig, zouden wy als menſchen, als denkende wezens, gelukkig zyn; als *Automates* konden zy, eigenlyk gezegd, niet *werken*. Om hen derhalven als zedelyke wezens te verbeteren is 'er geen andere weg dan hen wyzer te maaken, en door de ondervinding, zo wel als door eene betere beſchouwing van zaaken, hunne overtuiging te vermeerderen, dat 'er zonder deugd geen waaragtig heil in tyd of eeuwigheid te vinden is. — Zie daar de bedoeling van het tegenwoordige leven! Maar, dewyl die bedoeling ſlegts met weinigen, en dat nog onvolkomen, bereikt wordt, zal God, nadat deze wereld zal voorby zyn, eene andere wereld ſcheppen,

eene

eene andere huishouding opregten, en alle verkeerden, door nieuwe, miſſchien zeer ſmartelyke, proeven van hunne verkeerdheid overtuigen, en tot hem trekken. Een derde ſtaat zal die begonnen verbetering bevorderen. Een vierde zal dezelve nog verder voortzetten. In een vyfde, (want hier is niet minder dan een eeuwigheid voorhanden) zal de volmaaktheid nog hooger ſtygen. Met één woord, in ydere huishouding zullen wy meer wysheid en deugd opdoen, en, naar evenredigheid van onze zedelyke vorderingen, eene grootere maate van heil genieten.

Ik bedoel met deze aanhaalingen geenſins om die als waarheden op te geven, ik laat haare gegrondheid of ongegrondheid aan elks onpartydig onderzoek over, en heb u dezelve alleenlyk willen herinneren, omdat de gewoone antwoorden u reeds t' overbekend waren. Elk ondertuſſchen die deze gedagten met Gods woord beſtaanbaar moge oordeelen, kan daar eene treffelyke verdediging der Voorzienigheid uit haalen; hiertoe moeſt ik dezelve bybrengen. Dit is het ſtuk dat my boven al ter harte gaat, als met hetwelk alle myne trooſt en vreugde in dit, al myn heil in een toekomend, leven, ſtaat of valt.

Ik ben enz.

BESLUIT.

Ziet daar, myne Heeren! een volledig antwoord, zo ik my vleye, op uwe vraag. Het zal my een allergevoeligſt vermaak zyn, hetzelve door uw wys oordeel te zien beveſtigen. Doch, wyſt uwe billykheid den ſchitterenden eerepalm eenen waardiger Schryver toe, ik zal my even eerbiedig aan dat zelfde wys oordeel onderwerpen; ik zal myn voordeel poogen te doen met de naauwkeuriger denkbeelden, welken ik in de gekroonde Verhandeling zal aantreffen, en, in alle gevallen, het ſtreelend ziels genoegen ſmaaken, dat ik ten minſten myne overtuiging wegens eene der gewigtigſte waarheden van onzen trooſtryken Godsdienſt tot myne eigen voldoening geveſtigd, en miſſchien iets toegebragt heb, om de eer van mynen nooit volprezen Maaker te bevorderen.

Alzo zegt de Heere uw Verloſſer, en die u geformeerd heeft van den buik af; Ik ben de Heere die alles doe.

JESAIA Kap. XLIV. vers 24.

KORTE INHOUD DER VERHANDELING.

EERSTE AFDEELING.

Bewyzen voor eene Voorzienigheid in 't algemeen.

Pag.

§. 1. *God heeft de wereld geſchapen, en regeert derhalven dezelve.* 242

§. 2. *De Goddelyke beſtiering blykt ook uit de ſtandvaſtige orde, die in de wereld ſtand houdt.* 244

TWEEDE AFDEELING.

Onderzoek of de Voorzienigheid zig bepaale tot Klaſſen of Soorten.

§. 1. *Deze tegenwerping aangedrongen.* 248

§. 2. *God kon geen ontwerp maken voor de beſtiering van't gebeel zonder alle de byzondere deelen in aanmerking te neemen.* 251

§. 3. *Daar beſtaat niet zo iets als Klaſſen of Soorten in de Natuur.* 252

§. 4. *De gemaakte tegenwerping ſtrookt geheel niet met de goddelyke grootheid.* 255

§. 5. *God beſtiert de menſchen althans niet by Klaſſen of Soorten.* 257

DERDE AFDEELING.

De Voorzienigheid is op yder oogenblik in alle haare gewrogten werkzaam.

Pag.

§. 1. *De wetten der natuur zyn inderdaad de gewoone werkingen der Voorzienigheid.* 262

§. 2. *De ſtof is uit eigen aart log en werkeloos.* 268

§. 3. *En kan dus niet van zelve een kringswyze beweging agtervolgen.* 270

§. 4. *De zwaartekragt is de werking van't Opperwezen.* 272

§. 5. *Dezelve werkt naar wiskunſtige regels, welken de ſtof niet kent maar alleen lydelyk volgt.* 275

§. 6. *De wet der vallende ligbaamen, en de ſamenhang der deelen, bewyzen dit voor onze aarde in 't byzonder.* 279

§. 7. *De ſamenhang der ligbaamen bewyſt dit insgelyks.* 280

§. 8. *De bedenking dat zulk eene byzondere beſtiering de ſchoonheid van het Heelal verminderde is onwysgeerig.* 282

§. 9. *En dezelve heeft met het* Syſtema occaſionale *niets te doen.* 284

VIERDE AFDEELING.

De voorige beſchouwingen, in haar geheel verband genomen, leiden ons tot eene byzondere Voorzienigheid, waardoor God in zommige gevallen zekere uitwerkzels voortbrengt, die, volgens de algemeene regelen, naar welken hy de wereld regeert, niet zouden voortgekomen zyn, zonder dat zig egter hierin iets vertoone, dat wy een Wonderwerk noemen.

Pag.

§. 1. *Alles is geſchapen voor de leevende, en byzonderlyk voor de redelyke, ſchepzelen, en God is op yder oogenblik zyner beſtiering voor, en met, en in, hen alle werkzaam.* 286

§. 2. *De byzondere tuſſchenkomſt ſtrydt niet met de goede orde, noch verrigt wonderwerken. — Opgehelderd door voorbeelden uit onze geſchiedeniſſen.* 288

§. 3. *Die byzondere tuſſchenkomſt kan zo wel in de kleinſte als in de gewigtigſte voorvallen plaats hebben.* 297

§. 4. *En blykt van agteren plaats te hebben in de beweging der hemelſche ligbaamen.* 301

VYFDE AFDEELING.

Het Syſtema van de beſte wereld ſtrydt niet met eene byzondere Voorzienigheid in den opgegeven zin.

§. 1. *De tegenwerping uit het ſtelzel van de beſte wereld aangedrongen.* 304

Pag.

§. 2. *Voorbygaande aanmerking ter verontſchuldiging van het Syſtema van de beſte wereld.* 307

§. 3. *Dit Syſtema zelf leidt ons tot het geloof in eene byzondere Voorzienigheid.* 308

§. 4. *Dit wordt met eenige voorbeelden opgehelderd.* 311

§. 5. *De Wonderwerken toonen, dat het ſtelzel van de beſte wereld niet onbeſtaanbaar is met eene byzondere Voorzienigheid.* 313

§. 6. *De leer van eene byzondere Voorzienigheid in den opgegeven zin is trooſtryker dan die der beſte wereld.* 314

§. 7. *De aanhoudende werking van den Heiligen Geeſt moet voor alle Chriſtenen een voldoend bewys voor eene byzondere Voorzienigheid verſtrekken.* 316

ZESDE AFDEELING.

Behelzende eenige Brieven.

EERSTE BRIEF.

De heilzaame invloed van de leer eener byzondere Voorzienigheid op der Menſchen inwendig genoegen en zedelyk gedrag. 321

TWEEDE BRIEF.

Nadere bewyzen voor eene byzondere Voorzienigheid ontleend uit de voorteeling, die niet dan aan Gods onmiddelyke werking kan toegeſchreven worden. 324

DERDE BRIEF.

Pag.

Hierin in wordt de tegenwerping voorgeſteld. „ *Dat de*
„ *leer eener byzondere Voorzienigheid niet zo wel*
„ *geſchikt is, om reden te geven van de wanorde,*
„ *die in de natuurlyke en zedelyke wereld ſchynt*
„ *plaats te hebben, als het Syſtema van* LEIBNITZ. 332

VIERDE BRIEF.

De opgemelde zwaarigheid wordt hier weggenomen, en getoond, dat het natuurlyk kwaad, en der Menſchen zedelyke onvolmaaktheid, geene wettige tegenwerping tegen Gods Wysheid en Goedheid noch tegen eene byzondere Voorzienigheid zyn. 335

BESLUIT. 345

VER-

VERHANDELING

TER BEANTWOORDINGE DER

VRAAGE:

ZYN'ER GOEDE BEWYZEN VOOR EENE BYZONDERE VOORZIENIGHEID VAN GOD IN DE REGEERING DER WERELD? ZOO JA: ZYN'ER KENMERKEN, WAARAAN MEN DE WERKINGEN DEEZER BYZONDERE VOORZIENIGHEID VAN DIE DER ALGEMEENE KAN ONDERSCHEIDEN? EN, WANNEER EINDELYK ZULKE KENMERKEN NIET TOEGESTAAN WORDEN, KAN DAT, IN HET BEGRIP DER BYZONDERE VOORZIENIGHEID, EENIGE ZWAARIGHEID MAAKEN?

DOOR DEN EERWAARDEN HEERE

JACOB KUYPER.

LEERAAR DER DOOPSGEZINDEN TE DEVENTER.

Waarlyk gy zyt God, die zich verborgen houdt.

JEREMIA.

VERHANDELING
OVER GODS BYZONDERE
VOORZIENIGHEID.

INLEIDING.

Gewigtig moet buiten twyffel dit vraagſtuk geoordeeld worden: een goed of kwaad begrip deezer zaake kan veel toebrengen om deugd en waare Godsvrucht te bevorderen onder de menſchen, of in tegendeel te doen verdwynen. Want ſchoon de voor- en tegenſtanders der byzondere Voorzienigheid elk om ſtrydt mogen beweeren, dat hun gevoelen, wel begreepen zynde, de deugd en godsvrucht bevorderdt; is 'er echter een merkelyk verſchil in dit opzicht tuſſchen beide gevoelens; en in aanmerking genomen zynde hoe de menſchen gemeenlyk geſteld zyn en denken, is het gevoelen eener byzondere Voorzienigheid blykbaar geſchikter, om vuur en leven te geven aan hunne gebeden en andere oeffeningen van godsvrucht, aan hunne hoop en vertrouwen, dan het tegengeſtelde: vooral, zoo alle bygeloovig misbruik van dit gevoelen vermydt werde, 't welk te vermyden ook door de opgegevene Vraage duidelyk ſchynt bedoeld te zyn.

Dewyl deeze Vraag zich van zelfs in drie vraagen dit onderwerp betreffende verdeeldt, zal myne Verhandeling in drie Afdeelingen beſtaan. In de eerſte van welke ik onderzoeken zal, of 'er goede bewyzen zyn voor eene byzondere Voorzienigheid van God in de regeering der wereld? In de tweede, of 'er kenmerken zyn waaraan men de werking der byzondere Voorzienigheid van die der algemeene kan onderſcheiden? En in de derde, of 't ook eenige zwaarigheid in het begrip der byzondere Voorzienigheid kan maaken, wanneer zulke kenmerken niet kunnen toegeſtaan worden?

EERSTE AFDEELING.

Onderzoek of 'er goede bewyzen zyn voor een byzondere Voorzienigheid van God in de regeering der waereld?

Dat 'er eene Goddelyke Voorzienigheid is, behoef ik hier niet te bewyzen. In de opgegevene Vraage wordt onderſteld dat 'er een Opperwezen is, dat de waereld geſchapen heeft, en niet onverſchillig is aangaande de uitkomſten en gebeurteniſſen, aangaande de lotgevallen van zyne ſchepzelen, in dezelve; maar dat met 'er daad de waereld onderhoudt, regeert, en beſtiert door zyne Voorzienigheid. De Vraag betreft dan alleen de wyze zyner regeering. Of namelyk alles afloopt naar die algemeene regelen van beſtier, volgens welke wy zien, dat Gods regeering met 'er daad ingericht is; dan of daarenboven ook nog eenige byzondere werking van

het

het Opperwezen plaats heeft, om uitkomſten te veroorzaaken, hoedanige volgens die regelen niet zouden voortkomen; behoudens nochtans, dat die uitkomſten geen wonderwerken zyn, of zich iets wonderdaadigs in dezelve aan ons oog vertoone?

Schoon ik dus niet behoef te bewyzen, dat 'er een algemeene Voorzienigheid is, het zal in het beantwoorden deezer vraage toch een merkelyk verſchil maaken, hoe men de algemeene Voorzienigheid begrype; waarom het nodig is van de uitgeſtrektheid en volmaaktheid, die men aan dezelve zou kunnen toeſchryven, iets te zeggen.

Indien men ſtelde, dat door de gemeene regelen, naar welke God de waereld regeert, en dus door de algemeene Voorzienigheid, maar alleen voor het beſtaan, voor de duurzaame in ſtand blyving der waereld, en der verſchillende zoorten van ſchepzelen in dezelve gezorgd wierdt; maar het beſtaan, het belang, en geluk van byzondere wezens niet in aanmerking wierdt genomen, en geen acht geſlagen op byzondere gevallen en uitkomſten; dan zou het gemakkelyk zyn deeze vraage te beantwoorden. De algemeene Voorzienigheid zou dan gewis niet voldoende kunnen geacht worden; dezelve zou dan maar een zeer ruuwe en onvolmaakte regeering zyn, waarin veele dingen veronachtzaamd en verwaarloosd wierden, waarin veel onnauwkeurigheid was, en die met betrekking tot de zedelyke waereld weinig of niets van regeeringloosheid zou verſchillen. Uit het beginſel van volſtrekte volmaaktheid in het Opperwezen zou men dan kunnen toonen, dat 'er iets

meer dan een algemeene, dat 'er een byzondere Voorzienigheid moeſt plaats hebben. Want God volmaakt zynde, Almachtig, Alweetend, volkomen Wys en Goed; kan men niet nalaaten te onderſtellen, dat zyne regeering ook volmaakt is. Alles wat onder het denkbeeld van waare volmaaktheid, in het ſtuk van regeering, duidelyk kan bevat worden, mag niet ontkend worden in de regeering des Allerhoogſten. Zyn beſtier moet zich uitſtrekken tot alle de deelen van zyn ryk, tot alle zyne Onderdaanen, tot alle dingen in het gantſche Heelal, zelfs tot kleinigheden, tot dingen, die ons gering ſchynen, maar die op zyn tyd en plaats echter altoos van eenig belang kunnen zyn. Niets van hoe weinig gewigt mag over het hoofd gezien, en verwaarloosd worden; over alle lotgevallen en uitkomſten, zelfs van de minſte zyner onderdaanen moet hy wezenlyk beſchikken.

Het denkbeeld, dat het te laag zou zyn voor het Opperwezen, zich met de lotgevallen van byzondere perſoonen, en die dingen welke wy kleinigheden gewoon zyn te noemen, te bemoeijen, vloeit voort uit een verkeerd begrip van de verhevenheid der Goddelyke natuur, en is taſtbaar valſch. Men heeft van de menſchen hier de gedachten tot God gewend, en ongevoelig de menſchelyke zwakheden aan hem toegeſchreeven, zonder zulks te bemerken, en in de verbeelding van zynen luiſter te vergrooten. Het is beneden de waardigheid van een Vorſt (dus redenkavelt men) zich met kleinigheden te bemoeijen. En dit is in der daad alzoo. Maar men let 'er niet op, van waar dit koome?

Niet

Niet van zyne grootheid, maar van zyne onvolmaaktheid alleen. Hy kan niet letten op kleinigheden, zonder zyne regeering zeer laſtig verveelende en ondraaglyk te vinden; zonder zich te vermoeijen en af te matten. Hy kan ook niet letten op kleinigheden, of de bekrompenheid zyner vermogens komt voor den dag, in groote zaaken te verwaarloozen. Om deeze reden alleen is 't zyns onwaardig op kleinigheden te letten. Indien hy op dezelve letten konde, zonder laſt voor zichzelven, en zonder daar door ooit gewigtige zaaken te verwaarloozen zou dit eene naauwkeurigheid, voordeel, en ſchoonheid in zyne regeering te weege brengen, welke nu in geen menſchelyk beſtier ergens kan gevonden worden. Want dit onvermogen om de kleinigheden genoeg in acht te neemen, ſtelt een Vorſt dikwyls buiten ſtaat om groote nadeelen te verhoeden, dewyl uit kleine en byna onmerkbaare beginſelen zomtyds zeer groote uitkomſten kunnen gebooren worden. Gode nu kan het niet laſtig zyn om op alle dingen te letten; hy behoeft geen moeite te doen om dezelve te onderzoeken; alle dingen zyn voor hem naakt en geopend, het minſte ding is hem bekend; niets hoe klein kan voor hem verborgen zyn. En daar niets zoo gering kan zyn, dat het volſtrekt van geen belang is, of ooit zou kunnen worden, en het hem geen meerder moeite geeft, alle dingen, dan ſlegts de grootſte te beſtieren, komt het met de verhevenheid zyner natuur volmaakt over een, dat zyne regeering zich tot alle dingen zonder eenige uitzonderinge uitſtrekke.

Zoo God dan de waereld regeert op de volmaaktſte

wyze, moet men noodzaakelyk ſtellen, dat niets zyn bewind moge onttrokken worden; dat hy over alle uitkomſten wezenlyk het oog houde, en beſchikke over het lot van Volkeren en Vorſten, van elk menſch in het byzonder, en van het minſte dier. En uit dit zelfde beginſel moet de Goddelyke regeering ook onderſteld worden, naauwkeurig te beantwoorden aan de byzondere natuur der ſchepzelen, aan de onderſcheidene vermogens, karakters, verdienſten en behoeften van dezelve. Een Vorſt zal verſchillende Volkeren van een zeer ongelyken aart, een Vader zal veele kinderen van een ſtrydig humeur en gedrag, niet op dezelfde wyze behandelen, of hunne regeering zal zeer ſlegt zyn. God zal dan ook elk zoort van ſchepzelen naar zyn eigen aart beſtieren. De doode ſtoffe is wezenlyk onderſcheiden van de levendige en verſtandige wezens, deeze laatſte zullen dan zekerlyk in een meerder zorge deelen, dan de eerſte, om dat zy waardiger, om dat zy voor deugd en geluk vatbaar zyn. Zoo de ſtaat der menſchen in deeze waereld geen proefſtaat voor hun zy, maar den tyd van hun geheel beſtaan bevatte, zal God zorge draagen, dat hun hier volkomen recht geſchiede, dat hunne deugd hier ten vollen beloond, hunne ondeugd naar vereiſch geſtraft worde. Of zoo dit leven geen eigenlyke ſtaat van vergelding, maar een ſtaat van beproeving zy, geſchikt tot een voorbereiding voor een toekomende waereld, dan zal God op elk menſch toch acht ſlaan, de omſtandigheden voor elk ſchikken zoo als vereiſcht wordt om deezen ſtaat voor hem goed te maaken, en hem tot de hoogſte deugd en

ge-

gelukzaligheid, waar voor zyne natuur vatbaar is op te leiden. Zoo God de menſchen bekwaam gemaakt heeft om hem te kennen en te eeren; en de Godsdienſt een der groote eindens van hunne beſtemming op aarde zy, zal hy acht ſlaan op alle hunne byzondere bedryven, op hunne Godsdienſt-oeffeningen, gebeden, weldaaden en de dienſten die zy elkanderen doen; desgelyks op hunne misdaaden; op de aanſpooringen ten goeden, of de verleidingen ten kwaade, die hun voorkomen, of die zy elkanderen geven; en hy zal voor alle die hem liefhebben en vreezen, de omſtandigheden zodanig ſchikken, als dienen kan, om hun tot nog meerder deugd, en vooral tot de grootſte heilſtaat en heerlykheid op te leiden; en voor alle anderen zodanig, als beſt is om hunnen voortgang in het kwaad te hinderen en te vertraagen, om hen te verbeteren en te behouden; en nooit zal hy iemand, dan door eigen ſchuld en onverbeterlyke boosheid laaten verlooren gaan.

Dit alles vloeit zeer gemakkelyk voort uit het denkbeeld van Gods volmaaktheid. En indien alle deeze dingen in eene algemeene Voorzienigheid, die blootelyk naar eens gemaakte wetten geheel afloopt, niet kunnen gevonden worden; dan moet men eene byzondere Voorzienigheid daarboven noodzaakelyk keuren, en uit hoofde van 't geen reeds gezegd is, voor bewezen houden.

Doch zy, die beweeren willen dat 'er geene byzondere Voorzienigheid is, zouden kunnen zeggen, dat al deeze volmaaktheid, uitgeſtrektheid, nauwkeurigheid, en zelfs

al

al deze zedelyke goedheid, regtvaardigheid en menſchlievenheid, welke in de regeering van het volſtrekt volmaakt Wezen met eenige reden kan verwagt worden, in eene algemeene Voorzienigheid kan onderſteld worden plaats te hebben, zonder dat ooit eene byzondere Voorzienigheid, in dien zin als de voorgeſtelde vraag bedoelt, nodig zy, zonder dat ooit andere uitkomſten geboren worden, dan die van zelfs uit de gemeene regelen van Gods beſtiering voortvloeien. Zy kunnen beweeren, dat God alle de vrye daaden der menſchen volmaakt voorweetende alles reeds by de Schepping der dingen dus ingericht hebbe, dat goed en kwaad, geluk en ongeluk, deugd en zonden altoos in die betrekking tot elkanderen moeten koomen, als zulks behoort te zyn, en dat dus alles ten allen tyden wel moet beantwoorden aan elkanderen. Dat hy een plan gevormd hebbe van regeering, naar algemeene en onveranderlyke wetten, in het welke de verhooring van der braaven gebeden (in dien zin dat zy op hunnen tyd het nodige, of hetgeen God wil dat zy genieten, erlangen) de beſcherming in gevaaren, en redding uit ongelegenheden; jaa waarin zelfs de wonderwerken, die immer geſchied zyn of geſchieden zullen, zyn begrepen: Zodanig, dat zulke uitkomſten, als wy wonderwerken noemen, op zekere tyden, en in zekere omſtandigheden voor den dag moeten koomen, en op zynen tyd ophouden en onzichtbaar worden. Dat God dus algemeene regelen van beſtier kan gevormd hebben, volgens welke de zeldzaamſte dingen, die wy voor onmiddelyke werkingen des Allerhoogſten lichtelyk zou-

den

den aanzien, op zynen tyd gebooren moeten worden, zonder dat ooit eenige tuſſchenkomſt of byzondere werkzaamheid des Opperwezens tot dat einde kan nodig zyn.

Men zou hier op wel kunnen zeggen, dat het denkbeeld eener algemeene Voorzienigheid op die wyze verbaazend duiſter wordt, dat het de duidelyke bevatting der menſchen vry verre te boven gaat; doch dit is op zich zelven niet genoeg om eenig gevoelen te verwerpen; dit is zelfs geen zwaarigheid, zal een voorſtander beweeren; 'er is veel van dien aart in Gods werken, dat wy niet begrypen kunnen. De algemeene Voorzienigheid nu, op deeze wyze geſteld zynde, kan dan diezelfde volmaaktheid hebben, welke men in eene byzondere Voorzienigheid zoekt, of meent te vinden.

Het Vraagſtuk zal derhalven hierop uitkomen, of men ſtellen moet, dat 'er zulk eene algemeene Voorzienigheid, zulk eene in eens alles volmaakt beſchikkende voorzorge is, waaruit alle uitkomſten, zoo als dezelve behooren te zyn in het natuurlyk en zedelyk Koningryk van God, op haaren tyd voortkomen, volgens algemeene regels? Dan of 'er boven de algemeene regels, die 'er zyn in Gods regeering, nog een byzondere werkzaamheid van het Opperwezen plaats heeft, om uitkomſten te geeven, die anderzints uit die regels alleen niet zouden voortkomen? Een denkbeeld van eene algemeene Voorzienigheid, dat minder bevat, hebben we reeds gezien dat verworpen moet worden. Tuſſchen deeze beide voorgeſtelde gevoelens, heeft men dan een keuze te doen, indien men in deeze zaak

iets wil bepaalen; indien men ſtellen wil, dat 'er waarlyk eene beſtiering aller dingen is.

Wy omhelzen het laatſte, en zullen nu eenige bewyzen voor hetzelve geven, die, ſchoon zy geene ſtrikte betoogingen zyn, en niet van dien aart, dat zy elks toeſtemming afdwingen (hoedanige bewyzen de natuur van dit onderwerp niet toelaat), nochtans zodanig zyn, dat zy, zoo ik denke, de toeſtemming van onbevooroordeelden verdienen, en by hun den naam van goede bewyzen niet onwaardig zullen bevonden worden.

1. *Bewys.* *De mogelykheid van zulk eene algemeene Voorzienigheid kan niet getoond, die der byzondere Voorzienigheid, niet in twyffel getrokken worden.*

De mogelykheid van zulk eene algemeene Voorzienigheid, als men zou moeten onderſtellen, indien men de byzondere ontkende, kan niet bewezen worden; maar de mogelykheid der byzondere Voorzienigheid is klaar, en boven allen twyffel. Van deeze zyde beſchouwd, zal dan ons gevoelen een merkelyke voorkeur hebben boven het andere. De mogelykheid van zulk eene algemeene Voorzienigheid wordt blootelyk geſteld, zonder begreepen of getoond te kunnen worden. Zoo de waereld geen vrye en zelfswerkende, maar alleen bloote ſtoffelyke wezens bevattede, omtrent welke geene zedelyke regeering te pas koomt, dan zou zulk eene regeering, die naar vaſte algemeene wetten geheel afliep, en alle uitkomſten bepaalde, begrepen kunnen worden als mogelyk te zyn, als te kunnen beſtaan; maar dit begrip houdt op, zoo dra men ſtelle, dat 'er waarlyk vrye, en zelfswerkende ſchepzelen zyn.

Zoo 'er geene vryheid ware, begrypen wy, dat alle de bedryven der ſchepzelen noodzaakelyk en onvermydelyk uit elkanderen zouden voortvloeien, dat zy als een

ſchaa-

ſchaakel aan een hangen zouden, en dat 'er eene altoos gelyke werking, één regel en order zou kunnen ingericht zyn, die alles wel deed beantwoorden aan elkanderen. Maar zoo de waereld uit zeer ongelyke wezens beſtaat, wier natuur ten eenemaal onderſcheiden is van elkanderen, ſtoffelyke en onſtoffelyke, verſtandige en redelooze, dan is 't miſſchien zoo onmogelyk in de natuur der dingen, dat zekere vooraf bepaalde en gelykvormige loop der ſtoffelyke voorwerpen, naar algemeene regelen, aan alle de verſchillende omſtandigheden, en alle de verſchillende en vrye bedryven van de redelyke wezens, wel beantwoorden kan, en hun lot, en hunnen proefſtaat altoos zoodanig maaken, als zulks behoort, en beſt is, als het is, dat een ſteen, behoudens dat hy een ſteen blyve, denke en handele, als een verſtandig wezen. Dit, zeg ik, is miſſchien in de natuur der dingen even onmogelyk.

De menſchen werken, en bewegen zich gewiſſelyk op een geheel andere wyze als de doode ſtoffe. De ſtoffe, dit is openbaar, beweegt zich nooit uit zich zelve, maar wordt door andere ſtoffe aangeſtooten, of door een vrywerkend verſtandig wezen in beweging gebragt. Eenige ſtoffe, in beweging gebragt zynde, kan andere ſtoffe beweging geven, even zoo veel als zy ontvangen heeft, niets meer; dan houdt zy op van bewegen, en ruſt tot den tyd toe, dat zy weder door iets anders van haare ruſt beroofd worde. Dit ſteunt op genoegzaame proeven. Het eerſte beginſel van haare werkzaamheid is dus altoos buiten, en nooit binnen den omtrek van haaren klomp te vinden. Haare werk-

zaamheid gaat naar vaſte wetten, en is alleen werktuiglyk; alle haare beweeging vloeit uit voorgaande beweging, zy kan de maate of den koers haarer beweging in het minſte niet veranderen. Dit hangt af van oorzaaken buiten haar, het zy ſtoffelyke, of verſtandige en zelfswerkende; welke laatſte alleen de macht in zich hebben, om beweging en werking te beginnen, en van wier bedryven het beginſel niet verder behoefd gezogt te worden dan in haar zelven. Daar de waereld nu uit zulke ongelyke wezens beſtaat, is het niet te begrypen mogelyk te zyn, dat de ſtoffe, dat alle de deelen der ſtoffelyke waereld, eenmaal in beweging gebragt zynde, en geſteld, dat zy bekwaam zyn elkanderen altoos gaande te houden, dan altoos (naar welke wetten dat ook zou mogen geſchieden) voordeelen en zegeningen, of rampen en onheilen bezorgen zouden op zynen tyd, ter plaatſe, waar die wezen moeten, overeenkomſtig de zedelyke bedryven van den menſch, en bepaaldelyk zoo als de vrye daaden van elk dat vereiſſchen. En zoodit niet geſchiedde, dan is 'er geene zedelyke regeering. Dit heeft nochtans veel eer den ſchyn van onmogelykheid; want in de daaden der menſchen zien wy geenſins, dat zy geregeld zyn, dat zy van wetten afhangen; veel meer komen zy voor als ongeregeld, grillig en veranderlyk, zy hebben geen zamenhang, geen onverbrekelyken zamenhang met elkanderen, en veel minder eenigen zamenhang met de beweging der hoofdſtoffen in de waereld, of met de wetten van derzelver beweging; zy hebben geen eigenlyk grondbeginſel dan den wil, den wuften en regelloſen wil des menſchen. Naar maate noch-

nochtans onze daaden zyn, behoort ook ons lot en ſtaat geſchikt te worden, zoo 'er eenige zedelyke regeering is. Dat dit nu van zelfs uit de wetten van beweging en aantrekking in de ſtoffelyke waereld zou voortkoomen, kan niet geloofd worden, dan van lichtgeloovigen. Want zo 'er geen verband is tuſſchen deeze dingen, begrypt niemand, dat zy door zichzelven nochtans altoos wel zouden kunnen beantwoorden aan elkanderen. En dat 'er eenig wezenlyk verband en zamenhang tuſſchen dezelve zyn zoude, zoo dat zy noodzaakelyk allen uit elkanderen voortvloeien, en nooit anders kunnen zyn, ſtrydt met alle ondervinding, en zou het denkbeeld van vryheid, en van beloonbaarheid en ſtrafbaarheid der menſchelyke daaden, ten eenemaal ſloopen.

Dit kan derhalven niet, onze zedelyke bedryven kunnen niet afhangen van de ſtoffelyke dingen buiten ons, zy moeten alleen van ons zelven voortkomen, bepaald en geregeld worden. Maar mogelyk vraagt iemand, of 'er niet eene vooraf bepaalde harmonie zou kunnen zyn, waardoor dingen, die niets met elkanderen te maken hebben, die niet door elkanderen geregeerd worden, die op volſtrekt verſchillende wyzen, die noodzaakelyk en die vry werken, nochtans altoos volmaakt wel beantwoorden aan elkanderen? Of zoortgelyk eene harmonie, als LEIBNITZ ſtelde tuſſchen de werking van lichaam en geeſt in den menſch, waardoor die twee altoos invloed op elkanderen ſchynen te hebben, en die nooit wezenlyk hebben, waardoor de bewegingen van het lichaam altoos wel beantwoorden aan de bewegin-

gen der gedachten, zonder eenige wederkeerige werking op, of verband met elkanderen, of zulk eene voorafbepaalde harmonie ook niet gefteld zou kunnen worden tuffchen de geheele ftoffelyke, en zedelyke waereld plaats te hebben? Waar door dan hitte en koude, regen en droogte, vruchtbaarheid en onvruchtbaarheid, gezondheid en ziekte, altoos ter plaatfe kwamen, waar de Godsdienft, de Deugden, of de Zonden der menfchen zulks vorderden.

Wy antwoorden, dat, fchoon door zulk eene vinding een gedeelte der zwaarigheid zou kunnen weggenomen worden, in zoo verre, dat onze daaden dan niet afhankelyk behoefden te zyn van de ftoffelyke dingen buiten ons, zoude een gedeelte der zwaarigheid blyven, voor zoo verre onze daaden dan toch gefteld moeften worden alleen uit elkanderen onvermydelyk voort te vloeijen, zoo dat in onze voorgaande bedryven reeds de grond en oorzaak zou moeten leggen van alle de volgende, en dat die (ten minften volgens eene philofophifche noodzaakelykheid) uit hetgeen reeds gefchied is, moeten voortkomen. Derhalven, zoo draa wy zulk een denkbeeld van vryheid kunnen vormen, dat dezelve waare vryheid blyve, en toch met eenige noodzaakelykheid ten vollen beftaanbaar zy, dan, en ook dan eerft zullen wy recht hebben, om zulk een harmonie, van dingen, die geheel en al van eenen verfchillenden aart zyn, onder de moogelyke dingen te tellen.

Men kan zich hier niet uitredden met zich op de Almagt te beroepen en te zeggen, dat deeze (waarvoor niets onmogelyk is) zulk een inrichting zou kunnen maa-

ken

ken. Want de Almagt ſtrekt zich niet uit tot dingen, die ongerymd, die onbeſtaanbaar zyn in zichzelven en zichzelven om verre ſtooten. En een ding, dat wy niet kennen, en niet doorzien kunnen, zou zulk een ongerymdheid kunnen bevatten, een hooger wezen zou 'er die in kunnen zien, al waare het, dat zy zich voor ons oog geheel bedekt konde houden. Het zou kunnen zyn, dat deeze dingen, van welke wy thans ſpreeken, uit hunne eigen natuur, welke de Schepper reeds bepaald heeft, zoodanig zyn, dat zy niet kunnen nauwkeurig aan elkanderen beantwoorden, zonder de tusſchenkomſt van een verſtandig beſtier aller dingen. Die onkundig is, by voorbeeld, van de grootheid der hemelſche lichaamen, zou geen ongerymdheid in deeze ſtelling zien; dat het de Almagt mogelyk zou zyn, het lichaam van Saturnus in dat van Mars te beſluiten, zonder dat een van beiden van gedaante veranderd wierde. Nogtans zien de natuurkundige, dat zy eenen wezenlyke tegenzeggelykheid bevat, dat zy zoo is. Wy hebben dan geen vryheid om dingen, die wy niet doorzien, die wy niet weten, of eenige tegenſtrydigheid inſluiten, onder de mogelyke dingen te tellen.

In dit opzicht nu kan elk bevatten, dat het gevoelen van eene byzondere Voorzienigheid een zichtbaar voordeel heeft, boven dat der algemeene. Dit gevoelen kunnen wy zoo verre verſtaan en doorzien, dat het zich terſtond in zoo volle klaarheid als mogelyk opdoet. Dat het mogelyk is dat God, die de waereld gemaakt heeft en in order gebragt, alle dingen op de allervolmaaktſte wyze by aanhoudendheid beſtiere, elk der zeer verſchillende

de weezens, overeenkomstig zynen aart, en beantwoordende aan alle de oogmerken der hoogste wysheid, behandele, en tot dat einde byzonderlyk werkzaam kan zyn in de waereld, lydt geheel geen twyffeling. God, die zelf de maaker is van alle stoffelyke en geestelyke wezens die 'er zyn, kan daarom op elk derzelve naar zyn welbehaagen ten allen tyden werken, het zy onmiddelyk door zichzelven, of middelyk door tusschenkomst van zulke, en zoo veele wezens als hy verkieze. Hy heeft den toegang tot alle dingen, het kan hem nooit aan wegen of middelen ontbreeken. Niet alleen kan hy werken op de stoffe, maar ook op onzen geest, op ons hart en verborgene gedachten; hy kan die leiden tot al dat hy wil, en daardoor beschikken over alle uitkomsten, over alle uitzichten en bedryven, zoo wel als over alle lotgevallen der menschen. Dit alles doet zich eerstond klaar en onwederspreekelyk op voor ons begrip, hier blyft geen duisterheid over, wat de mogelykheid aanbelangt, schoon wy geen denkbeeld hebben over de wyze der Goddelyke werking, gelyk wy ook zelf geen denkbeeld hebben over de wyze der werkzaamheid van onzen eigen geest. Doch dit maakt hierin geene zwaarigheid. Elk, die erkent, dat God de waereld gemaakt heeft, dat hy Almachtig, Alweetend en Alomtegenwoordig is, die erkent daarmede de mogelykheid eener byzondere Voorzienigheid niet alleen, maar begrypt ook dezelve.

2. Bewys. De byzondere Voorzie-

De byzondere Voorzienigheid moet zich ook als waarschynlyk opdoen aan elks verstand, wanneer men de geschillen aangaande de Voorzienigheid maar een

oogen-

oogenblik aan een zyde kan zetten, en onpartydig acht geven op hetgeen in ons zelven omgaat. In het vermeerderen van onze kundigheden moeten we altoos van het mindere tot het meerdere, van het bekende tot het onbekende opklimmen; en wy doen zulks natuurlyk, wanneer wy elkanderen niet in verwarring brengen, of door vooroordeelen ons zelven verbysteren. Wy besluiten, dat het Opperwezen een verstandig wezen is, om dat 'er verstandige schepzelen zyn, om dat wy verstand hebben; dat hy vry is en werkzaam, om dat wy vrye en werkzaame wezens zyn. Indien wy dan verder stellen, dat zyne werkzaamheid de waereld bestiert, zullen wy het eerste denkbeeld, dat wy van zyne regeering vormen, afleiden van onze eigene regeering en werkzaamheid. Hem als veel volmaakter dan wy zyn beschouwende, zullen wy het onvolmaakte van ons bedryf aftrekken, en het volmaakte, het goede dat wy in hetzelve vinden, zoo veel onze bevattingen toelaaten, vergrooten. Op die wyze zullen we het eerste denkbeeld verkrygen van de Voorzienigheid, indien wy onbevooroordeeld zyn, en niet van achteren af beginnen. En wy zullen hierin, dus handelende, het beste doen dat wy kunnen; want 'er is weinig kans voor ons, om in deeze zaake veel te vorderen, ten zy wy over Gods werken denken uit hetgeen wy zien in het werk van eenig verstandig wezen, dat wy best kennen; en verder letten op de verschynselen zelf, welke wy van de Goddelyke regeering in de waereld gewaar worden. Laat ons deezen weg dan inslaan.

nigheid is waarschynlyk uit onze eigene werkzaamheid.

Wy kennen ons zelven, als vrywerkende wezens,

die over de uitkomſten der dingen wezenlyk in zeer veele gevallen beſchikken kunnen. Wy veroorzaaken door onze byzondere werkzaamheid uitkomſten, welke uit het natuurlyk beloop der dingen, aan zich zelven overgelaaten en zonder onze tuſſchenkomſt, nooit zouden zyn geboóren geworden. Wy hebben wel geen vermogens om de wetten der natuur, van de beweging, zwaarte of aantrekking, of de natuurlyke elgenſchappen der dingen te veranderen, maar zulks behoeft ook niet. Wy weten een verſtandig gebruik van dezelve te maaken, en 'er de oogmerken, die wy vormen, mede te bereiken. Wy hebben dus eenige, ſchoon eene zeer bepaalde heerſchappy over een gedeelte van Gods ſchepzelen. Wy regeeren wezenlyk, ſchoon op een gebrekkelyke wyze, over dezelve. Onze heerſchappy is vry, verſtandig, en zoo als het allen door ondervinding voorkomt, alleen, en wezenlyk van ons zelven afhangende. En eene algemeene ondervinding doet hier in veel af, en mag niet verdacht worden. Onze daaden komen oorſpronkelyk uit ons zelven voort, zy zyn niet noodzaakelyk, of uit elkanderen onvermydelyk voortvloeijende. Zoo oordeelt door alle tyden het geheele menſchdom, en hier op ruſten de denkbeelden van beloonbaarheid en ſtrafbaarheid der menſchelyke bedryven onder alle volkeren. Laaten zommige Wysgeeren hun beſt doen om de vryheid weg te redeneeren (hetgeen wel geſchieden kan, zo men zich los geeft in de zee van afgetrokkene denkbeelden, op welke even veel te vertrouwen is, als op de gedaante der golven) het menſchdom zal toch altoos de denkbeelden

van

van vryheid behouden; wy kunnen desaangaande gerust zyn. Het belyden der menschelyke vryheid heeft onder zommige volkeren, en zommige Philosophische en Godsdienstige Gezindheden wel veel geleden, maar het geloof in dezelve heeft veel minder te lyden gehad. Het geloof des menschen verschilt zomtyds zeer veel van hunne belydenis, zonder dat zy zulks recht weeten. Men leert overal wat men belyden moet; men hecht een draagelyken zin, en dikwyls geheel geen zin aan de woorden, en men gelooft in den grond des harten eigenlyk hetgeen men ondervindt en gevoelt. Van hier ziet men vry algemeen, dat de zulke, wier denkbeelden aangaande de vryheid in verwarring gebragt zyn, en die meenen dezelve te moeten ontkennen; nochtans in alle gevallen, die buiten het zintwisten over de vryheid omgaan, spreeken en handelen gelyk andere menschen, en zoo als wy begrypen, dat zy zouden moeten handelen, zoo zy geloofden vry te zyn, en dus waare schuld en verdiensten aan den mensch toeschryven in alle zyne daaden.

Dit nu zoo zynde, dat wy ondervinden, een vry en verstandig bestier over een klein gedeelte van Gods schepzelen ontvangen te hebben, waardoor wy gebruik maaken van de geene, die onder ons bereik zyn, en ons zelven veele voordeelen verschaffen, welke wy anders uit hoofde van het natuurlyk beloop der dingen niet zouden erlangen; voordeelen, die dus geboren worden uit een byzondere werkzaamheid van ons zelven, die niet gebonden is aan eenige regelen, of bepalingen, als die van onzen eigen wil; dan moet het ons ver-

ſtond waarſchynlyk zyn, indien God over de waereld regeert, zyne regeering, ſchoon in trap zeer veel volmaakter dan de onze, in zoort echter de onze gelyk zy. Dat zyne regeering ook niet aan de zoogenoemde natuurwetten bepaald of gebonden zal zyn, dat hy ook byzonder werkzaam zal zyn, om uitkomſten voort te brengen, die uit de gemeene regels, uit het bloot natuurlyk beloop der dingen niet zouden voortkomen, en dat dus de uitkomſten der dingen voor hem zoo min, jaa hoch veel minder dan voor ons, afhangen van, of volſtrekt bepaald zyn door de natuurwetten, maar door een vry en verſtandig beſtier beſchikt worden; dit is het eerſte denkbeeld, dat men aangaande Gods regeering zal opvatten, dit is in den eerſten opſlag het waarſchynlykſte, wanneer men noch door geene ſpitsvindigheden in zyne denkbeelden verbyſterd, of door vooroordeelen misleid is; en daarom is dit ook het meeſt algemeene denkbeeld des menſchen aangaande de regeering der Godheid door alle tyden geweeſt.

Zommigen zullen hier aanſtonds tegenwerpen, dat God dan inbreuk op zyne eigene wetten zou maaken, en dat zulks met zyne Wysheid niet zou overeenkomen; dat, indien 'er algemeene regels van beſtier in de Goddelyke regeering zyn, men onderſtellen moet, dat hy die altyd vol uit haaren loop laat behouden, en noolt inbreuk op dezelve maakt. Doch het is duidelyk, dat deeze tegewerping niet doorgedagt is. God heeft de wetten, die wy in zyn ryk kunnen vinden, niet ingericht tot dat einde, om 'er voor hem zelven alles door te bepaalen; hy heeft de regee-

ring en het beſchikken over de uitkomſten aan zich zelven behouden, en 'er ons ook een klein gedeelte van gegeven, op dat wy onder hem regeeren zouden. En zulk een byzondere werkzaamheid des Allerhoogſten, als van welke wy ſpreeken, doet zich ook niet op, en behoeft men zich geenszins te verbeelden als ſtrydig met, of inbreuk makende op de gemeene wetten zyner regeering. Van zelfs zal men ook niet licht op zulk een vreemd denkbeeld vallen. Men zal de algemeene en byzondere Voorzienigheid, wanneer men over deeze dingen begint te denken, niet als ſtrydig bevatten. Wanneer men Gods regeering als een vrye, verſtandige en volmaakte regeering begint te beſchouwen, en gewaar wordt, dat 'er eenige algemeene regelen van beſtier zyn, zal men niet vermoeden, dat dit een het ander beſtryden en verhinderen, maar veel eer vervangen en helpen zal ter bevordering van het beſte einde.

God kan byzonderlyk werkzaam zyn (dit kunnen we lichtelyk bevatten) om zommige uitkomſten te doen voortkomen, die uit de gemeene regelen, by voorbeeld die van aantrekking of beweeging, niet, of niet zodanig zouden zyn voortgekomen, zonder dat 'er nochtans eenige de minſte inbreuk op de gemelde regelen geſchiedde. De wegen en middelen, die hy daartoe gebruikt, of gebruiken kan, zyn ons meeſt onbekend, en miſſchien oneindig in getal. Hy verſtaat en kent alle dingen; alles is in zyne macht, hy kan op alle de ſtoffelyke dingen te gelyk werken, en heeft een onbeletbaaren toegang tot de eerſte en meeſt geheime beweegraderen der natuur. Hy is een zelfwerkend wezen in

den hoogſten graad, en zeer veele vrye wezens kunnen zyne dienaaren zyn, die ook het vermogen hebben om op de ſtoffe te werken, om werking en beweeging te beginnen, waar hem zulks behaagt, en dat op eene voor ons onzichtbaare wyze. Wanneer nu het Opperwezen, of eenig ander wezen onder Hem, onmiddelyk op de ſtoffe werken, en door hunne werking, 't geen dan altoos volgt, uitkomſten te weeg brengen, die uit den gewoonen loop der ſtoffelyke dingen niet volgen zouden, geſchiedt er geen verandering in, geen inbreuk op die wetten; die blyven in volle kragt, en werken voor, in, en naa dit geval op dezelfde wyze: maar een verſtandig wezen komt tuſſchen beide en bedient zich van dezelve om zyne byzondere eindens te bereiken. Dus, wanneer by voorbeeld eenige ontſteltenis in de natuur, een onweder of aardbeeving, onmiddelyk door God of door de tuſſchenkomſt van eenig ander magtig wezen bepaald wordt in de uitwerking, en eenigen keer neemt, dan anders geſchied zou zyn, werkt de natuur toch op de gewoone wyze, en alle verandering, die hier plaats grypt, is eenig en alleen het gevolg van die tuſſchen beide komende kragt.

Om dit wel te begrypen, dat een verſtandig wezen zyne oogmerken, die geheel van hemzelven afhangen, die door niets dan zyn eigen geeſt gevormd worden, door zyne eigene werkzaamheid kan bereiken, behoudens dat alles onveranderlyk blyft gaan volgens de wetten der natuur, behoeft men alleen maar acht te ſlaan op de menſchelyke bedryven. Iemand, die aan de overzyde van een Rivier wil zyn, zou door de werking der

natuurwetten daar nimmer komen, zoo hy zelf niet werkzaam ware: een groot ſtuk houts, waarmede hy de overvaart wil doen, is zoortelyk zwaarder dan het water, en zou terſtond in hetzelve zinken, door de wet der zwaarte: hy holt hetzelve uit, waar door het onder een zelfden omtrek lichter wordt en hem dragen kan. De ſtroom is hem tegen, hy wagt tot dat een andere vloeiſtof de lucht hem begunſtigd en een goede wind geeft; hy vergroot zyn vaartuig, zoo verre het in de bovenſte vloeiſtof is, door een zeil op het zelve te zetten. Alle die natuurwetten, die hem te vooren den overtogt betwiſt hebben, bevorderen nu denzelven en hy bezeilt zyn beoogde plaats. Dus ziet men, dat de byzondere werking van een verſtandig wezen op de ſtoffelyke natuur, uitkomſten kan geven, welke anders niet beſtaan zouden, zonder den minſten inbreuk op de natuurwetten, volgens welke de ſtoffelyke waereld in het algemeen geregeerd wordt. Een verſtandig wezen maakt gebruik van die wetten, om zyne byzondere oogmerken te bevorderen.

Dan is het ook geenzins moeielyk te begrypen, dat de byzondere werkzaamheid Gods in de waereld desgelyks geen inbreuk maakt op de algemeene wetten zyner regeering. Men ſtelle alleen maar, dat het Opperwezen onmiddelyk en door andere wezens op zyne ſchepzelen kan werken, dan zullen zyne byzondere oogmerken bereikt kunnen worden, behoudens dat alles natuurlyk, om zoo te ſpreeken, en geregeld gaa. Zyne wetten zullen van kragt en dienſt blyven, en geene verſtooring zal 'er in de eens gemaakte order der dingen nodig zyn.

Het

Het zelfde, dat wy in de ſtoffelyke waereld zien, heeft ook plaats in de zedelyke. Een vader by voorbeeld leidt zyn zoon op tot nutte kundigheden, wetenſchappen en bedryven, hy vormt zyn verſtand en hart, en maakt hem tot een nuttig en gelukkig lid der zamenleving: hy doet zeer veel tot dat einde, zonder dat de zoon nauwkeurig weet, wat, en hoe veel hy daartoe gedaan hebbe. Die zorgen nu van den vader maaken geen inbreuk op de inwendige vryheid of werk-vermogens van den zoon, zy veranderen zyne natuurlyke kragten niet. Hy werkt, gelyk hy anders zou gedaan hebben, maar de vader beſtiert zynen arbeid tot een heerlyker einde, dan hy, aan zich zelven overgelaaten zynde, zou bereikt hebben, en maakt hem gelukkiger, dan hy anders zou geweeſt zyn. De Allerhoogſte nu, die een meer onmiddelyken toegang heeft tot het hart en den geeſt des menſchen, heeft gewis oneindig meer vermogen, om den menſch te leiden en te beſtieren, dan een vader omtrent zyne kinderen, zonder dat 's menſchen eigen werkzaamheid daardoor gehinderd, of geſtoord worde, en zonder dat de menſch zeggen kan, wat, en hoe veel hy hier in doe. Gelyk God in de ſtoffelyke waereld door de natuurwetten zyne oogmerken bereikt, die door die wetten alleen echter niet zouden bereikt worden; even eens kan hy, door de vermogens, de neigingen, gedagten, driften en werkzaamheden van den menſch te beſtieren, zyne oogmerken in de zedelyke waereld volvoeren, die door den menſch alleen, aan zich zelven overgelaten, niet zouden volvoerd worden. Lichtelyk kan men bevatten, dat Gods wil en oogmerken en

de

de onze dikwyls zeer veel van elkanderen kunnen verſchillen, maar dat hy wyſſelyk zich bedienen kan van alles wat in ons is, en zonder dat wy zulks bemerkt of vermoed hebben, zyne oogmerken doen gelukken tegen hetgeen wy bedoeld of verwagt hadden. Gelyk wy zelf dus eenigzins kunnen handelen omtrent anderen, die minder doorzicht hebben dan wy, en hun ongevoelig leiden en beſtieren tot hetgeen wy willen, en dat dikwils door hun zelf in het minſten niet bedoeld is.

't Is dan klaar, dat eene byzondere Voorzienigheid, noch in de natuurlyke, noch in de zedelyke waereld, de order der natuur immer behoeft te verbreeken, maar met de gemeene regelen van Gods beſtier in alles beſtaanbaar, en zamenwerkende zyn kan. Dit nu zoo zynde, moet men bekennen, dat, uit aanmerking van onze waarlyk vrye werkzaamheid en regeering, een byzondere Voorzienigheid van God waarſchynlyk is, indien 'er waarlyk een regeering van den Allerhoogſten plaats hebbe; want, daar het zeker is, dat onze daaden van geene bepaalingen, door een ander buiten ons gemaakt, afhangen, maar wezenlyk van ons zelven voortkomen, en invloed hebben op zeer veele uitkomſten; wat is 'er dan waarſchynlyker, dan dat de menſch hier in een afbeeldſel is der Godheid? dat God zulk een beſtier in het groot, en op een volmaakte wyze, oeffene, als by ons in het kleine en het bepaalde plaats heeft? dat, gelyk wy over weinige dingen, hy over allen beſchikt, en volſtrekt verheven is boven de natuur en alle haare wetten?

Wy kunnen niet nalaaten den menſch, als den voortreffelykſten der ſchepzelen op aarde, te beſchouwen, en zoo lang wy hier geen hooger wezens kennen, is 't geheel niet vreemd, hem als een afbeeldſel der Godheid aan te merken, met betrekking namelyk tot dat verheven gedeelte zyner natuur, dat hem boven de andere ſchepzelen zeer zichtbaar verheft en doet heerſchen, zyne onſtoffelyke en vrywerkende geeſt. En daarom is 't redelyk te denken, dat de regeering van God, ſchoon in trap oneindig volmaakter dan de onze, echter, in natuur-of zoort, die van ons gelyk zy. Er is niets in de geheele waereld, waarby wy dezelve nader kunnen vergelyken, en wy handelen dus doende op dezelfde wyze, als wy doen in het beſchouwen van Gods zedelyke eigenſchappen of deugden; ſtellende dezelve in natuur gelyk aan de deugden van denzelfden naam by de menſchen, maar in trap oneindig hooger en volmaakter; 't geen de eenige weg is om tot een duidelyke bevatting van dezelve te komen. Die wysgeeren, gelyk HUME, en anderen, die beweeren, dat men op die wyze te menſchelyk denkt over het Opperwezen, en dus doende geacht kan worden, eenig zoort van Anthropomorphismus in te voeren; dat men in tegendeel ſtellen moet, dat Gods deugden en zedelyke werkingen, en dus ook zyne zedelyke regeering volſtrekt en in alles van de onze onderſcheiden zyn, en geen gemeenſchap, of gelykheid in eenig opzicht hebben; breeken gewis alles af zonder iets op te bouwen; neemen alle denkbeelden weg, zonder iets in de plaats te ſtellen, dat beter is. Zoo wy dan eenige denkbeelden van onzen maa-

ker

ker en van zyn werk en regeering willen vormen, is het zeker, dat wy deezen weg moeten inſlaan, en van ons zelven opklimmen tot het Opperwezen, ons alleen wachtende van de menſchelyke onvolmaaktheden Gode toe te ſchryven. Wy moeten dus opklimmen van onze vermogens tot zyne vermogens, van onze werken tot zyne werken, en daarom eene byzondere Voorzienigheid, welke wy duidelyk begrypen mogelyk te zyn, en van welke onze eigen werkzaamheid ons reeds een onderſcheiden denkbeeld heeft gegeven, voor waarſchynelyk houden.

3. Bewys. De byzondere Voorzienigheid komt overeen met de verſchynſelen die wy zien in de regeering van God.

Een derde bewys kan men voor dezelve vinden, in de verſchynſelen, welke wy zien in de Goddelyke regeering. Wy zien wel duidelyk, dat 'er zekere algemeene regelen van beſtier zyn in het ryk van God; maar zo wy onpartydig het beloop der dingen in de waereld beſchouwen, zal 't ons aannemelyk moeten voorkomen, dat 'er nog iets meer plaats heeft, dat de uitkomſten niet geheel van deeze regelen afhangen, dat 'er een byzondere werkzaamheid van den beſtierder aller dingen alomme moet erkend worden.

Van de gemeene regelen van Gods regeering kennen wy gewis maar weinige met eenige naauwkeurigheid. Doch ik zal 'er eenige, waarvan wy iets weeten, opnoemen, om dat de klaarheid hier zulks vereiſcht. De Hemellichten beweegen zich beſtendig op eene vaſtbepaalde wyze, en naar de bekende wetten van beweeging, aantrekking en zwaarte kragt. De verwiſſelingen van zomer en winter, dag en nacht, hitte en koude, eb en vloed en andere dingen worden hierdoor ge-

regeerd, zonder dat wy hier in zichtbaare afwykingen met zekerheid kunnen aantoonen. De verſchillende ſtoffelyke wezens in alle de drie ryken der natuur bewegen zich volgens de gemeene wetten van beweging, volgens de algemeene eigenſchappen der ſtoffe, en de byzondere eigenſchappen van elk ding. De ſtoffe blyft altoos een uitgebreid, vaſt en traag wezen. Vuur, water, lucht en aarde behouden altoos haare bekende eigenſchappen en krachten. De Hemel en de Aarde werken te zamen; de laatſte wordt door den invloed des eerſten vruchtbaar, en bekwaam gemaakt om die wezens, die door zich zelven niet in ſtand kunnen blyven, het voedzel, en wat zy verder noodig hebben, van tyd tot tyd te verſchaffen, en jaarlyks een genoegzaame voorraad der meeſte dier dingen te leveren. Terwyl zy die dezelve behoeven, haar door ingeſchaapene neigingen zoeken, en tot zich neemen. Men ziet zomtyds wel iets ongewoons in den loop der dingen, dat de verwachting des kundigſten te leur ſtelt. Doch men ontdekt 'er naderhand zomtyds de eene of andere bykomende natuurlyke oorzaak van; en wanneer wy zulks van achteren al niet ontdekken, hebben we daaruit geen bewys, dat 'er niet eene natuurlyke oorzaak van het zeldzaame in die gevallen geweeſt is.

In de zedelyke waereld vindt men ook wederom algemeene regelen van beſtiering. Gods regeering der ſtoffelyke waereld bedoelt voornamelyk, dat de ſchepzelen beſtaan, en het noodige hebben, der zedelyke waereld, dat de verſtandige ſchepzelen deugdzaam, godsdienſtig en gelukkig worden. Daartoe moeten

zy

zy God kennen, weten wat goed en kwaad is, welke hunne plichten zyn, en van welke gevolgen de betragting, en verwaarloozing derzelve. Daartoe moeten ook hulpmiddelen, en aanſpooringen ter deugd hun kenbaar zyn. Hierom zyn de kenmerken van Gods beſtaan, van zyn Macht, Wysheid en Goedheid, en anderen zyner volmaaktheden, in de ſchepzelen zichtbaar; en de beginſelen van, en de drangredenen tot de deugd, in 's menſchen hart geſchreven, worden door oeffening ontwikkeld, en door menſchelyk gezach, der Vaderen in de huisgezinnen, der Overheden in de maatſchappy, door de natuurlyke gevolgen der zedelyke daaden, en door het geweten geſtaafd. God heeft de menſchen geſchikt voor zamenleving met elkanderen. De neiging tot gezelligheid, de neiging der onderſcheidene Sexen tot elkanderen, en de ingeſchapene ouder- en kinderliefde vormen kleine maatſchappyen, die door het vaderlyk gezach beſtierd worden. De menſchen vinden 'er hun belang by, veelen dier kleine maatſchappyen te vereenigen, waar uit de Volkeren voortkomen, en een hooger macht en regeering gevormd wordt, op dat te beter het goede beloond, en het kwaade geſtraft worde, en te meer order ontſtaa. God regeert in dit geval dus eenigzins door de menſchen, en de Overheden, zoo verre zy hunne plichten wel waarneemen, zyn Gods dienaars, en regeeren onder hem. God heeft daarenboven de dingen dus geſchikt, dat de natuurlyke gevolgen van goede en kwaade bedryven tot zekere beloonings en ſtraffen dier bedryven verſtrekken. Ook heeft hy den menſch het geweeten tot een geleide, tot

een beſtierder en rechter gegeven, die niet gemakkelyk misleid kan worden, en vergenoeging of kwelling geeft, naar maate onze daaden zyn.

Deeze en meer andere gemeene regelen van beſtiering hebben daadelyk plaats in Gods regeering der ſtoffelyke en zedelyke waereld. Het voornaamſte einde nu van dezelve behoeft niet geſteld te worden hierin te beſtaan, op dat God zich voortaan met de waereld niet zou behoeven te bemoeijen, gelyk zommigen verkeerdelyk denken. Er kan een ander einde zyn, dat hier het voornaamſte is, en dat zich aanſtonds aanneemelyker en zekerder opdoet. Een einde dat niet God, maar ons het meeſt betreft. 't Is nodig namelyk, dat 'er zulke regelen zyn, om de Macht, Wysheid, en Goedheid van den Schepper voor ons in de waereld ten toon te ſpreiden, en ons bekend te maaken; welke wy niet zouden kennen, indien niet dergelyke regelen in den loop der dingen zichtbaar waren. Ook zyn dezelve nodig, om ons in ſtaat te ſtellen van onze vermogens te gebruiken, en zelfswerkende wezens te zyn in het koningryk van God. Buiten zulke regelen zou de ondervinding ons niet wyzer maaken; zoo 'er geen vaſte en gelykvormige loop der dingen ware, zoo wy ons den eenen dag aan het vuur, en den anderen aan het water konden branden, dan zou 'er geen mogelykheid zyn om door ondervinding te leeren, om in kennis en volmaaktheid toe te neemen; deeze ſtaat zou dan niet goed zyn voor ons om te beſtaan, te werken, en te vorderen. De menſch handelt in veele opzichten niet doo rinſtinct, maar door reden. Hy ſtelt zich oogmer-

merken voor, en werkt ter bereiking van dezelve. Dit zou hy niet kunnen doen, zoo hy niet door ondervinding leerde, dat de loop derdingen eenpaarig, en geregeld ware, en dat deeze en geene bedryven altoos van zulke en zulke gevolgen zyn.

Uit het beſtaan van die algemeene regelen volgt dan geenzins, dat het Opperwezen zich thans niet met de waereld zoude bemoeijen, en dat de uitkomſten der dingen niet van zyn onophoudelyk en byzonder beſtier zouden afhangen. Die regelen zyn nodig, om ons werkzaam te maaken, om ons vrywerkende wezens te doen zyn, en hiertoe zyn zy toereikende; maar zy behoeven geenzins genoegzaam te zyn, om door zich zelven alleen alle de verſchynſelen, die wy zien in de de waereld, te veroorzaaken. En haare genoegzaamheid tot dit laatſte wordt ook in den hoogſten trap onwaarſchynlyk, wanneer wy zien, dat, hoe veel kennis wy mogen verkrygen van de natuur der dingen, die kennis ons niets toebrengt om veele zelfs van de allergemeenſte verſchynſelen te verklaaren.

De grootſte natuurkundigen moeten bekennen, dat 'er boven alle de regelen en eigenſchappen der dingen, die zy ontdekken, verborgene oorzaaken en geheel onbekende kragten en hoedanigheden moeten zyn, of dat een byzondere werkzaamheid van het Opperwezen plaats heeft in de verſchynſelen, die zy zien. En het naauwkeurigſt onderzoek, en de beſte waarneeming der natuur toont, dat die uitkomſten zelfs, welke de menſchen gemeenlyk aan de natuur en haare wetten toeſchryven, zonder eenig bewys aan dezelve toegeſchree-

ſchreeven worden, en van de bekende wetten alleen niet, of niet zodanig, ſchynen te kunnen voortkomen. Alles, wat de grootſte natuurkenners aangewezen hebben van den loop der natuur en de eigenſchappen der dingen, komt oneindig te kort, om hetgeen wy zien gebeuren te verklaaren, en waarlyk bevattelyk te maaken. Daarom ziet men, dat het niet de grootſte, maar een zoort van mindere wysgeeren is geweeſt, zoo onder de ouden als hedendaagſchen, welke de Goddelyke medewerking in den loop der dingen hebben willen ontkennen. De grootſte wysgeeren zyn gemeenlyk de allereerſte om dezelve toe te ſtaan, en meenen overal zeer duidelyke ſpooren van haar te kunnen vinden. De kennis van de natuur en haare wetten kan maar zeer weinig, en byna niets, oploſſen van 't geen ons elken dag voor oogen komt, zelfs niet het beſtaan en de eigenſchappen van een zandkorrel. Wy weeten niet, hoe het minſte ſtofdeeltje aan een hangt, en welke de oorzaak zy van deszelfs zwaarte. De aantrekkingskragt zien wy wel dat zich naar vaſte wetten regelt, maar wy begrypen 'er niets van, wat die kragt zy; wy bevatten wel, dat dezelve een eenpaarige werking van een Almagtig Wezen op de ſtoffe kan zyn; maar dat het een eigen werking der ſtoffe zelf zou kunnen zyn, bevatten wy volſtrektelyk niet.

Volgens de, tot nog toe algemeene, denkbeelden aangaande de ſtoffe onder de beſte natuurkundigen (en welke denkbeelden men niet kan laaten vaaren, om de nieuwe leer van eenen beroemden Wysgeer, die de ſtoffe ſchynt onſtoffelyk te willen maaken, om het verlies

lies van zuiver geeſtelyke wezens, die hy uit de waereld wil verbannen, te vergoeden) kan de ſtoffe op geenen afſtand buiten zich werken. Wat is in dit geval dan redelyker, een medewerking van den allerhoogſten te erkennen, welker mogelykheid wy begrypen; of aan de ſtoffe iets toe te ſchryven, waar van wy niet ſlechts de zekerheid, maar zelfs de mogelykheid niet zien; en dat zich zelfs integendeel als ſtrydig en onbeſtaanbaar opdoet met de traagheid, 't geen een bekende en door alle proefneeming beweezene eigenſchap der ſtoffe is?

De voortteeling der dieren wordt volſtrekt niet verklaard door alle ontdekkingen der natuuronderzoekers, door alle de bekende eigenſchappen en kragten der dingen. Alle onderſtellingen zelfs, welke men tot dat einde heeft willen aanneemen, zyn onvoldoende, en zinken eindelyk onder den laſt van onwegneemelyke zwaarigheden. Alle verklaaringen eindigen in een waarlyk ſtikdonkeren nacht, en ſchuiven ſlegts de zwaarigheid een weinig te rugge: van naby beſchouwd is de eene byna zoo onwaarſchynlyk en ongerymd als de andere, en niets kan ons redden, dan een medewerking des Almachtigen te onderſtellen, waardoor alleen alles opgeloſt kan worden. De voortteeling der planten ſchynt even min de Goddelyke medewerking te kunnen miſſen, als die der dieren. Die der menſchen volſtrektelyk niet, indien men de gewoone denkbeelden van geeſt en ſtoffe, die beſt gegrond en bewezen zyn, wil behouden. De voortteeling betreft dan geheel niet den geeſt, die een enkelvoudig onſtoffelyk wezen is, en voor niets, dan

een onmiddelyk gewrocht des Almachtigen, kan gehouden worden.

In den loop der dingen, ſchoon die in het algemeen geregeld is, komen toch veele dingen voor van eene regellooze gedaante, welke uitzonderingen of afwykingen ſchynen te zyn, en die ſchynen aan te duiden, dat niet alles naar vaſte wetten afloopt, of noodzaakelyk uit elkanderen voortvloeit; dat veele veranderingen, dat allerleie omwentelingen en verwoeſtende onheilen mogelyk zyn. 't Welk, terwyl alles toch in ſtand blyft, een hooger beſtier dan den blooten loop der natuur aanduidt. Hoe veele misgeboorten in planten en dieren toonen, dat door de natuurwetten hier niet voor alles gezorgd is? dat hetgeen wy meenen van dezelve af te hangen, nochtans licht miſſen kan; of liever, dat niet alles, waar het hier op aankomt, wat van wezenlyk belang is in de voortteeling, afhangt van wetten? Indien 'er nu zommige, of veele misgeboorten ontſtaan kunnen, waarom ontſtaan 'er niet meer? Waarom neemt derzelver aantal nooit zoo veel toe, dat het zeer ſchadelyk worde? dat het tot een verderffelyk uitterſte koome? Het beſtaan van elk der levende wezens ook is onzeker, en kan door duizenden van toevallen weggenoomen worden, gelyk werkelyk geſchiedt; waarom zou dan niet eenig ſoort, 't welk altoos ſlegts uit een bepaald getal enkelde beſtaat, vernietigd kunnen worden? Veele zoorten van dieren leven van elkanderen, veelen krygen wel eens voor eenen tyd een merkelyke overmacht; dit zien wy met de wetten te kunnen beſtaan: waarom zou 't met dezelve niet beſtaan knnnen,

dat

dat zy nóg meer toenaamen? Waarom zou dit niet kunnen voortgaan tot eenig ſchadelyk uitterſte, en den geheelen ondergang van eenig zoort te weeg brengen? Niettegenſtaande de gemeene regelen van beſtiering kunnen 'er nochtans zeer groote veranderingen, ſchadelyke toevallen en ontſteltenisſen in den loop der dingen ontſtaan; onweders, die groote verwoeſtingen aanrichten. Waarom zouden zulke, die nóg veel grooter onheilen veroorzaakten, voor onmogelyk gehouden worden? De hemel en de aarde werken geregeld zamen, om de levende wezens jaarlyks het nodige te verſchaffen; ontelbaare toevallen nochtans kunnen hier in hunne verwachting te leur ſtellen; en hoe geregeld alles gaan möge, kan 'er groote ſchaarsheid en uitgeſtrekte hongersnood ontſtaan, die duizenden van dezelve vernielt. Waarom zou niet eene, die zoo veele millioenen wegname en alles deed ſterven, ontſtaan kunnen, zoo 'er geen hooger regeerend vermogen ware, dat zulks belette? Buiten twyffel konde door algemeene regelen tegen alle hongersnooden, en zoortgelyke rampen gezorgd zyn geweeſt; maar dit zien wy is niet geſchied: is 't dan niet waarſchynelyk, dat deeze onheilen, die door geene natuurwetten geweerd en uitgeſlooten zyn, door een byzondere Voorzienigheid beperkt worden? Overſtroomingen, weeten wy, dat een zeer groot deel der aarde eertyds bedekt hebben. De aarde draagt 'er nog de kenmerken van, indien we al de Hiſtorien wantrouwen wilden: zou 't dan onmogelyk zyn te achten, dat nu en dan byna of geheel algemeene overſtroomingen over alle bewoonde landen ontſtonden? Aardbee-

vingen, die onmeetelyke landen in de diepte der Zeeën begraaven, en wederom geheele landſtreeken opwerpen, die, den bodem der zee boven haare oppervlakte verheffende, haare boezems veranderen, en een algemeene verwoeſting dreigen, kunnen mogelyk zulk een verwoeſting ten eenigen tyde veroorzaaken, of zouden dit voor lange gedaan hebben, zoo de Almachtige zulks niet keerde. De lucht, wier inademing den levende ſchepzelen noodzaakelyk is, kan lichtelyk voor hun vergiftigd worden. Beſmettelyke ziekten van veelerleie zoorten kunnen een groot deel der aarde van inwoonderen berooven. Een Peſt, die algemeen wordt, die twee derde deelen van het menſchdom wegneemt, heeft de ondervinding getoond mogelyk te zyn; waarom zou eene, die een weinig ſterker ware, en alles weg naame, voor onmogelyk geſchat worden?

Wat de vermogens en bedryven der menſchen aanbelangt, op deeze is geen vertrouwen te ſtellen; niets dan de hand des Allerhoogſten kan hun beveiligen. Alle oogenblikken zyn zy aan duizend gevaren blootgeſteld. Alle hunne voorzorg kan ydel afloopen, alle hunne arbeid vruchteloos bevonden worden. Noch hun verſtand, noch liſt, noch moed, noch kragt kan hun veilig ſtellen, zoo geen hooger hand hun beſcherme. Behalven allerleie ontſtekeniſſen in de ſtoffelyke waereld, kunnen de zonden der menſchen en onbeteugelde driften allerleie wanorders veroorzaaken. De oorlogen en wanbedryven van enkelde perſoonen kunnen een groot deel des menſchdoms vernielen. De gemeene regelen van Gods zedelyke regeering ſluiten ook zulke wanor-

ders

ders niet uit, gelyk wy zien, omdat zy dadelyk ſtand grypen. Waarom worden dan zulke onheilen nooit algemeen? Wie ſtuit dezelve by tyds? Wie maakt, dat, niettegenſtaande de menigvuldige zonden der menſchen, nochtans de aarde met inwoonders vervuld blyve?

Alle de genoemde en nog veel meer andere ſchrikbaarende en verwoeſtende onheilen zyn mogelyk, volgens alle de regelen van beſtiering, zoo die wy kennen als niet kennen. Zoo alle die onheilen, of maar veelen van dezelve gelyktydig plaats greepen (en waarom zou dat niet kunnen geſchieden? niets verbiedt hier van de mogelykheid te onderſtellen), dan zou, niet tegenſtaande alle de natuurwetten, deeze waereld terſtond in een Chaos veranderen.

Men voege dit alles nu by een. De onbegrypelykheid, en onwaarſchynlykheid, dat de ſtoffe werke door eigen kragt op zichzelve, en zonder medewerking des Almachtigen aan een hange, en op elkanderen weege: de onmogelykheid van zelfs de gemeenzaamſte verſchynſelen te verklaaren: de mogelykheid van allerleie ontſtelteniſſen, en verwarringen in de ſtoffelyke en zedelyke waereld door ondervinding gebleeken, en de mogelykheid, dat veelen deezer dingen gelyktydig komen, welke mogelykheid wy klaar begrypen kunnen; en 't geen, geſchiedende, genoeg zou zyn, om een einde aan het menſchdom te maaken: Men ſtelle daar tegen over, dat nochtans alles in wezen blyft en zamen blyft beſtaan en werken: dat nooit zoo groote onheilen gebeuren, als met reden te duchten waren; en dikwyls waarſchynlyk zouden zyn, zoo de waereld aan zichzelve

ware overgelaaten. Wordt het dan niet zedelyk zeker, dat de Opperheer van alles daadelyk de hand houdt aan ons waereldſtelſel, en door byzondere werkzaamheid beſchikt over de gebeurteniſſen? dat hy somtyds groote uitkomſten bevordert, die uit den blooten loop der natuur niet zouden voortkomen? en in tegendeel ook zulke verhoedt, die anderzins lichtelyk uit dezelve konden geboren worden?

Die niet door vooroordeel ingenomen is tegen de byzondere Voorzienigheid, ſchynt de kragt van dit bewys te moeten gevoelen. Die gelooft, dat eene byzondere Voorzienigheid, even goed als eene bloote algemeene, met de eer van God en de volmaaktheid der waereld kan overeenkomen, zal gewiſſelyk door het beſchouwen van al het onverklaarbaare in den loop der natuur, van al het toevallige en ongeregelde, van al de daadelyke en nog veel grooter mogelyke wanorder in de ſtoffelyke en zedelyke waereld, en evenwel de duurzaame inſtandblyving van alle dingen, beſluiten, dat 'er een wys, vry en aanhoudend beſtier der dingen is, onafhankelyk van de wetten der natuur, boven dezelve verheven, en 'er niet door gebonden, hetwelk de uitkomſten ſchikt en regelt. Maar de vooroordeelen beletten dit by zommigen. De vooroordeelen, die de menſchen wederhouden de kragt van dit bewys te gevoelen, zyn voornaamelyk deeze. Men meent, dat zulk eene byzondere Voorzienigheid niet overeenkomt met de kunſt en volmaaktheid, die wy begrypen, dat in Gods werk en regeering moet plaats hebben: en dat zulk een geduurige werkzaamheid eene zorge en arbeid aan het

Al-

Allerhoogſte wezen toeſchryft, welke zyns onwaardig, en met zyne hoogheid en grootheid onbeſtaanbaar is. Indien in het gevoelen eener byzondere Voorzienigheid iets van dien aart lage, wy zouden het dan volſtrekt verwerpelyk keuren. Maar dus is het niet geſteld. Ik zal daarom nu in de laatſte plaats toonen, dat ons gevoelen overeenkomt met de beſte denkbeelden, welke wy ons van Gods volmaaktheden, en van de volmaaktheid van zyn werk en regeering kunnen vormen.

4. Bewys. De byzondere Voorzienigheid komt overeen met de beſte denkbeelden, die wy ons van Gods volmaaktheid en van de volmaaktheid van zyn werk en regeering kunnen vormen.

Men zegt, dat men, de byzondere Voorzienigheid onderſtellende, het zamenſtel der waereld beneden een menſchelyk kunſtſtuk ſtelt, en eene zorge aan God toeſchryft, die zyner grootheid en hoogheid onwaardig is. Een kunſtenaar, brengt men by, maakt een werkſtuk, by voorbeeld een Uurwerk of Planetarium, dat geregeld den tyd, of den loop der Planeeten aanwyſt, zonder geduurig de hand des meeſters nodig te hebben, om in zyne beweegingen beſtierd en geholpen te worden. Dit wyſt een veel grooter ſchranderheid in den maaker, en volmaaktheid in het werkſtuk aan, dan dat hy geduurig by hetzelve zou moeten ſtaan en het beſtieren. Desgelyks onderſtelt men veel meer kunſt en volmaaktheid in het waereldſtelſel, zoo men het daar voor houde, dat God eenmaal by de Schepping der dingen alles geſchikt en geregeld heeft naar vaſte wetten, en toen voor altoos de waereld aan zichzelve heeft overgelaaten, zonder beſtier meer nodig te hebben, en dat dus alles afloopt zonder eene byzondere Voorzienigheid.

Wat de menſchelyke werkſtukken aanbelangt, wy erkennen in dezelve meer kunſt en ſchranderheid van

den

den maaker, naar maate zy (dezelfde uitwerking doende) langer gaan kunnen, zonder hulp te behoeven, en wy zouden een kunſtenaar allermeeſt bewonderen, die iets maaken konde, dat altoos gaande bleeve. Een Perpetuum mobile zou de grootſte verwondering verwekken, hierna hebben veelen gezocht, en waarſchynlyk zal het nimmer gevonden worden. Maar het Opperwezen, zal men zeggen, kan zoo iets maaken, het is de Almacht mogelyk en niet moeilyk geweeſt de waereld dus te ſcheppen, dat, wanneer eenmaal alle de raderen van dit groote werktuig in beweeging gebragt zyn, zy altoos voortgaan met elkanderen te bewegen, zoo lang hy wil, dat de waereld beſtaan zal, zonder ooit eenige byzondere werkzaamheid te behoeven.

Dit zou aanneemelyk kunnen zyn, zoo wy redenen hadden om te ſtellen, dat de waereld een bloot ſtoffelyk werkſtuk ware; en dat het oogmerk van God in het zamenſtellen der waereld niet oneindig verhevener ware dan, maar gelyk met het oogmerk van een werkman in het maaken van een Planetarium. Maar wy kunnen die oogmerken geheel niet gelyk ſtellen. Des kunſtenaars hoofdbedoelde is ſlechts een werkſtuk te maaken, en daar in zyne kunſt te toonen; te toonen, dat hy iets maaken kan, dat zich geregeld beweegt, door zyne vooraf uitgedagte en bepaalde inrichtinge, zonder in langen tyd zyne hand of hulp te behoeven. Maar dit, of iets van dien aart, kan men niet ſtellen, dat het oogmerk des Scheppers geweeſt zou zyn. Dit is te klein, te laag, te menſchelyk, en zyns niet waardig. Zyn hoofdoogmerk moet geheel iets anders zyn geweeſt.

weeſt. Aanneemelyker is 't, dat hy bedoeld hebbe, niet blootelyk een kunſtſtuk te maaken, maar een zedelyk Koningryk op te rechten, niet uit werktuigen, maar uit werkers beſtaande, uit vrywerkende en zedelyke wezens, die, uit hoofde der natuur hun gegeven, een geheel andere en hoogere beſtiering van noden hebben, dan bloote werktuigen, hoedaanige de menſchen maaken. Men moet hier aanmerken, dat de waare voortreffelykheid van eenig gewrogt niet daar in beſtaat, of het zonder de hulp van eenig wezen eenigen tyd beſtaa en zich bewege, maar in het nut, dat hetzelve doet. Schoon een ploeg altoos door de hand eens menſchen moet beſtierd worden, verdient nochtans de maaker van den eerſten ploeg meer eere, dan die van het eerſte uurwerk. De Allerhoogſte nu, willende een zedelyk Koningryk oprechten, waarin de onderdaanen zelfswerkende wezens zouden zyn, kan de ſtoffelyke waereld hun ten werk- en woonplaatſe geſchikt hebben, en dit zou het hoofdoogmerk van de Schepping der aarde wel kunnen zyn. Hy kan het beloop der dingen voor zoo verre aan wetten gebonden hebben, als voor de menſchen om ondervinding te verkrygen, en om op hunne wyze te werken nodig is, en zoo verre onder zyn eigen onmiddelyk en byzonder beſtier gehouden hebben, als nodig is om oneindig hooger einden dan die des kunſtenaars te bereiken: om hun overtuigd te houden, dat zy in alles van hem bleeven afhangen; dat zy door hem veel, maar zonder hem niets vermochten; dat zy hem altoos eeren, aanbidden en danken; hem dienen en gehoorzaamen, en dan van hem

in tyd en eeuwigheid hun geluk verwagten moeten. Wat oogmerk is hierin Gode waardiger? dat van een werkman om zyne kunſt te toonen; of dat van een Heer der Heeren en Koning der Koningen, die werkelyk let op alle dingen en die beſtiert, die zyne macht vertoont boven alle menſchelyke vermogens; de menſchen in een ſtaat ſtelt, waarin zy deugdzaam en gelukkig kunnen worden, waarin zy zichzelven niet als raderen in een uurwerk, maar als kinderen van God, als Gods geſlacht mogen aanmerken? Gewis dit laatſte: dit is het grootſte, dat wy ons verbeelden kunnen: dit is verheven, dit is Goddelyk. Dit doet ons God in zynen luiſter en heerlykheid beſchouwen, als het wezen aller wezens, van wien alles ten allen tyde afhangt; tot wien wy altoos als tot een vader onzen toevlucht kunnen neemen; die de geever is van alle goede gaaven; in wien wy leven, ons beweegen en zyn; door wien alle kunſtenaars en hunne werken beſtaan en in ſtand blyven. 't Geen oneindig meer is, dan hem ſlegts als eenen grooten kunſtenaar te bewonderen.

Dat de Voorzienigheid Gods in dien zin, als wy die thans beſchouwen, een ongenoegzaamheid, en gebrek van volmaaktheid in de algemeene regelen van zyn beſtier zou aanduiden, gelyk onze tegenſtreevers voorwenden, is geheel verkeerdelyk gedagt. Alle de oogmerken, welke God met die regelen bedoeld heeft, worden door dezelve daadelyk bereikt, en hetgeen hy door byzondere werkzaamheid bevordert, heeft hy nooit gewilt, of beoogd door die regelen. Vraagt men, of hy de wetten der natuur niet anders had kunnen maken,

ken; zoo, dat ook alle die byzondere uitkomſten, welke hy bedoelt, 'er uit gevolgd hadden, en of zy dan niet volmaakter zouden zyn? Wy antwoorden, dat wy het eerſte niet weeten: dat wy niet weeten, of zulks onder de mogelyke dingen geteld moge worden, en of het niet eene wezenlyke tegenzeggelykheid inſluite, gelyk zulks door myn eerſte bewys reeds beantwoord is. Wat het andere aanbelangt, dat hier te pas komt, of zy, indien zulks mogelyk ware, dan niet volmaakter zouden zyn? antwoorden wy, dat zulks geenzins volgen zou.

De reden, waarom regelen van beſtier, die voor alle uitkomſten, hoe genaamd, genoeg zouden zyn, en nooit de tuſſchenkomſt des Opperwezens vereiſſchen, veele menſchen als de volmaakſte toeſchynen, moet men hierin zoeken. Omdat de menſchen niet genoeg doorzicht hebben, en daarom te weinig voor uit zorgen, en naderhand dikwyls door gebrek aan voorzorge in omſtandigheden komen, waaruit zy zich niet redden kunnen. Waare dit zoo niet, dan zou zulk eene in eens alles afdoende voorzorg, als zy nu willen, dat de Voorzienigheid zou zyn, geenzins in een volmaakte regeering by hun ſchynen vereiſcht te worden; dan zou men nooit op dat denkbeeld gekomen zyn, dat dezelve eene anderszins goede regeering eenige meerdere volmaaktheid konde byzetten. Laat ons dit eens wat nader beſchouwen.

Men ſtelle eens, dat een Veldoverſte in ſtaat ware om, wanneer een veldtocht begint, alles te kunnen voorzien, wat in denzelven zou voorvallen, alle aanval-

len, die op hem gedaan zouden worden, alle laagen, die men hem zou leggen, alle zoogenaamde toevallen, alle voor- of nadeelige gelegenheden, die hem zouden voorkomen. Men ſtelle tevens, dat hy bekwaam ware voor alle die dingen zoo volmaakt te zorgen, en zulk een order te ſtellen, dat 'er geduurende den geheelen veldtocht niets meer voor hem te doen ware, dat hy ſtil en geruſt konde zitten zonder iets te doen, verzekerd van de overwinning. Doch men ſtelle hem te gelyk ook zoo bekwaam te zyn, dat hy zonder zulk eene voorzorge, zich altoos kan redden, dat hy alles ook op zynen tyd kan doen, zoo als 't gedaan moet worden, dat hy in geene gelegenheden kan komen, die hem verlegen maaken, en dat hy in het overwinnen niet kan feilen : eindelyk, dat hy dat alles met de zelfde moeite op zynen tyd kan doen, als het vooraf beſchikken, dat het een hem even min werks koſt dan het ander; dan zal gewis zyn beſtier even volmaakt zyn, 't zy hy het eene doe, of het andere. Indien vooraf niet voor alles te zorgen en alles te beſchikken hem naderhand in onredbaare omſtandigheden konde brengen, of hem eenige meerder moeite of ongemakken konde geven; dan zou zulk eene voorzorge als een volmaaktheid moeten geſchat worden. Maar wanneer hy altoos alles op zynen tyd kan doen, zoo als het gedaan moet worden en beſt is, dan is 't volſtrekt even veel, wat hy van beide kieze; en de gemelde voorzorg is dan een ding, dat niet vereiſcht wordt, om zyn beſtier te volmaaken; zy kan dan niet onder het denkbeeld van eenige byzondere voortreffelykheid begree-

pen

pen worden; zy is dan een niet noodzaakelyk, een onverſchillig ding, en heeft geene voorkeuze boven de andere wyze van doen.

Wy ſtaan wel toe, dat zulk een beſtier, 't welk alles, hoe genaamd, vooraf beſchikt, veel wonderlyker voorkomt, dan een ander, waardoor alles op zynen tyd bezorgd wordt, offchoon de uitkomſten even goed en gelyk zyn. Maar het komt daarom niet grooter of volmaakter voor, ten zy men de denkbeelden van het voortreffelyke en het wonderlyke met elkanderen verwarren, en voor een houden wille, welke denkbeelden verſchillen. Aan iemand dan, die op deeze dingen let, zal de Goddelyke regeering daarom volſtrekt even goed en even volmaakt moeten voorkomen, hoe men dezelve begrype, of, als op eens alles vooraf beſchikkende en afdoende, of, by aanhoudenheid op zynen tyd, en byzonderlyk werkzaam zynde. Die alles afdoende voorzorg komt hem wel voor als iets zeer wonderbaar, waar van niet dan een verward denkbeeld kan gevormd worden; maar ook tevens als iets, dat niet nodig is, en dat niet beter is dan het andere; terwyl het Opperwezen toch nooit met de zaaken kan verlegen zyn; en indien zulk eene voorzorg al in de natuur der dingen mogelyk ware, eene byzondere Voorzienigheid hem toch geen meer laſt of moeite zou geeven, dan een bloote algemeene. Hy zal dan oordeelen moeten, dat het Opperwezen een van beide naar welgevallen kan kiezen, of dat zich van zekere bepaalde voorzorge, en van byzondere werkzaamheid te zamen kan bedienen; dat noch het een, noch het ander eenige onvol-

maaktheid aanduidt, zoo maar de uitkomſten altoos beantwoorden aan zyn welbehaagen.

Maar het zy ons nu geoorloofd nog een ſtap verder te gaan. Iemand, die op deeze dingen let en dezelve verſtaat, zal de byzondere Voorzienigheid van God overeenkomſtig moeten ſchynen met de zuiverſte denkbeelden, die wy van zyne grootheid kunnen vormen, en integendeel, de alles beſtierende voorzorge, of enkel algemeene Voorzienigheid, als minder ſtrookende met dezelve; hoe zeer men zich verbeelde, dat die uitgedagt is, om Gods regeering te verheffen en luiſter by te zetten. Een verkeerde bevatting, een verward begrip van Gods grootheid heeft den oorſprong aan dit gevoelen gegeven. Want lodig te zyn, en niets te doen, gelyk de voorſtanders der algemeene Voorzienigheid ſtellen, dat het Oppetwezen thans niets zou doen met betrekking tot de geheele waereld, ſluit geen denkbeeld van heerlykheid of grootheid in. Daar wy zien, dat alle wezens in het Heelal werkzaam zyn, elk naar zyn aart en krägten; doet het zich ſtrydig op, dat het eerſte, het magtigſte, en beſte wezen nu het eenige volſtrekt werkelooze wezen zyn zou, het eenigſte wezen, dat thans niets doet in het gantſche Heelal. Het Opperwezen, zal men zeggen, heeft reeds alles gedaan, wat voor hem te doen ware, alles in order gebragt, alle dingen voor de grondlegging der waereld geſchikt en geregeld, alle uitkomſten voorzien en bepaald, en in een oogenblik, om zoo te ſpreeken, al zyn werk in deze waereld voor altoos afgedaan. Is dit niet iets groots, veel grooter, dan dat hy aan een ſtofje, als deeze waereld

reld is, altoos de hand zou houden, want wat is toch dezelve by hem?

Voorwaar een grootheid, die het begrip te boven gaat; die het verſtand doet duiſelen, en niets verſtaan. Het is het denkbeeld van grootheid, verhoogd boven het bereik der menſchelyke bezeffing: en wat is hier het gevolg van? hetgeen het noodzaakelyk zyn moet, dat namelyk het verſtand, boven zyne kragten opgevoerd, terſtond tuimelt en tot de diepſte laagte moet nedervallen, dat het zich genoodzaakt vindt, om dit overgroote denkbeeld van alles, hoe genaamd, in eens vooraf te beſchikken, met het allerlaagſte denkbeeld zamen te knoopen, met het denkbeeld van thans ledig te zitten en niets te doen. Want zoo het Opperwezen niet ſlegts alles voorgekend, maar ook te vooren beſchikt heeft, zoo, dat door de Schepping reeds alle uitkomſten geregeld zyn, dan doet hy nu niets meer in de waereld, dan is hy het eenigſte werkelooze wezen. Welk een tegenſtrydigheid, het hoogſte, het grootſte, het beſte van alle wezens, niets doende! Dit denkbeeld is volſtrekt onverdraagelyk, het is het laagſte denkbeeld, dat men van eenig wezen kan opvatten. Niets te doen ſluit geen begrip in van eenige grootheid, het kan van het minſte ſtofdeeltje niet gezegd worden, men zou het alleen aan het Niet kunnen toeſchryven. Dit denkbeeld ſtelt dus het wezen aller wezens, in den tegenwoordigen tyd, ten minſten in een opzicht, met het Niet gelyk!

Tot zulk een engte nochtans zyn de tegenſtanders der byzondere Voorzienigheid gebragt, door het denk-

beeld

beeld van Gods grootheid boven het bereik der menſchelyke bevatting geheel te willen verheffen. Eenige uitvlugten zouden zy hier nog wel kunnen maaken, maar het zoude niet anders dan *bloote* uitvluchten zyn, bedagt om zich uit deeze ongelegenheid te redden. Zy kunnen zeggen, dat het Opperwezen wel ledig is ten opzichte van ons waereldſtelſel, maar dat hy echter onophoudelyk werkzaam is omtrent anderen; dat hy geduurig in de eindelooze ruimte nieuwe waerelden vormt, *die hy, gemaakt zynde, dan ook weder aan* zichzelven overlaat. Dit zou zekerlyk niets anders zyn, dan een bloote onderſtelling zonder bewys aan te neemen, om een ander van dezelfde zoort draagelyk te maaken. En nochtans zou dit hun niets kunnen baaten, dewyl zy hier mede toonen zouden hunne eigene beginſelen reeds verlaaten te hebben, *en ons geweken* te zyn. Want volgens hunne begrippen van grootheid in het Opperwezen zouden ze dit altooosduurend ſcheppen, zoo wel, en even zeer als de aanhoudende werkzaamheid eener byzondere Voorzienigheid, voor hem te laag te zyn moeten oordeelen: daar hy zoo veele millioenen van waerelden, als men ſtellen wil, dat immer beſtaan verkrygen, in een oogenblik en door eene enkelde ſchepdaad konde voortbrengen, en in dat zelfde oogenblik over de regeering van die allen beſchikken, en dus alles afdoen met betrekking tot *het* gantſche Heelal; zouden zy ook moeten ſtellen, dat hy dit desgelyks in een enkel tydſtip gedaan heeft, en dat hy nu niets meer ſchept, en niets meer doet, met betrekking tot het gantſche Heelal, hoe groot men dat ſtellen

wil

wil. Want is het om het denkbeeld van Gods grootheid te vermeerderen, dat zy alle byzondere werkzaamheid van hem in de waereld ontkennen, en ſtellen, dat hy alles met betrekking tot de regeering derzelve in eens afgedaan hebbe; dan moet het gevolgelyk nog ſterker zyne grootheid vermeerderen, zo men ſtelle, dat hy ten zelfden tyde millioenen van waerelden gemaakt heeft, en geregeerd, en nu aan geen van allen de hand houdt, (dit is volgens die regelen, hoe onbevattelyker hoe volmaakter, hoe wonderlyker hoe mooijer) en dan is men genoodzaakt daarby te erkennen, dat hy nu volſtrekt niets meer doet ten opzichte van alles, wat beſtaat.

Om die zelfde reden zou 't hun ook niet voegen, en te vergeefs zyn, gebruik te maaken van deeze uitvlucht: dat 'er eene eenpaarige, altoos op dezelfde wyze werkende invloed van het Opperwezen op de waereld zou zyn, om alle wetten en regelen in ſtand te houden, en dat dus het Opperwezen niet ledig, maar werkzaam zou zyn in alle de deelen des Heelals, hoewel nooit byzonderlyk werkzaam, om uitkomſten te geven, die uit de gemeene regelen niet volgen zouden, maar blootelyk algemeen werkzaam, om de gemaakte order te doen duuren. Want dit loopt in alles even zeer, als de byzondere Voorzienigheid, aan tegen hunne herſſenſchimmige denkbeelden van grootheid in God, en volmaaktheid in zyne regeering. 'Er blyft dan voor hun, die de leer der byzondere Voorzienigheid niet aanneemen, niets over, dan het Opperweezen, ten opzichte van het gantſche Heelal nu werkeloos, en dus

eigenlyk niet als alles in allen, maar in allen als niets te ſtellen. Dus ploft men van de grootſte hoogte der verbeelding tot de diepſte laagte neder, en door te veel te willen bevatten, bevat men niets. Om iets te begrypen van Gods werken van Schepping en Voorzienigheid, moet men veel omzichtigheids gebruiken omtrent de menſchelyke verbeelding. Maar deeze, door de verbeelding bot te vieren, maaken alles volſtrekt onverſtaanbaar. Want van een ſchepping en regeering der waereld, in eens afgedaan, zyn wy niet in ſtaat eenig denkbeeld, dat duidelyk is, te maaken, en desgelyks ook niet van een allervolmaaktſt wezen, dat alle mogelyke krachten en deugden bezit, en daarom thans niets doet.

Ik zou 't hier zelfs byna wagen in bedenking te geeven, of het ontkennen eener byzondere Voorzienigheid als eenigzins gevaarlyker moet geacht worden, en als de ongodiſtery veel nader bykomende, dan men gemeenlyk denkt? Dat onze tegenſtanders zich hieraan niet belgen; wy vermoeden geenzins, dat zy bedoelen het ongeloof te begunſtigen; wy houden ons integendeel overtuigd, dat zy niets beoogen, dan Gods eer te bevorderen. Maar zy ſlaan ongelukkig hier toe den regten weg niet in; zy neemen niet genoeg in aanmerking de bekrompenheid der menſchelyke bevattingskragt, en dat de Godsdienſt voor alle menſchen *is*; dat alle menſchen in God, en in de Voorzienigheid moeten gelooven; dat de leer der Voorzienigheid derhalven begrypelyk zyn moet; dat de gemakkelykſte voor de bevatting des menſchen in het gemeen die der byzon-

zondere Voorzienigheid is; jaa, dat die zelfs voor allen nog genoeg zwaarigheids in heeft, en dat de beſte menſchen, die deeze omhelſcht hebben, nochtans op verre na alles niet hebben kunnen doorzien. Maakt men de leer der Voorzienigheid nu minder bevattelyk, zoo vergroot men gewis het gevaar van twyffeling en ongeloof, en geeft 'er aanleiding toe, byna by alle menſchen, dewyl men zelden menſchen vindt, die zich veel met afgetrokkene denkbeelden kunnen bezich houden, zonder verwarring van denkbeelden. Wanneer men van Schepping en Voorzienigheid ſpreekt, gelyk de Heilige Schriften doen, dat God eerſt dit, toen dat gedaan heeft; dat hy in verſchillende tydperken de waereld gemaakt en in order gebragt heeft; dat hy verder, als een Heer en Koning, over alles regeert; dat volken en vorſten in zyne hand zyn; dat hy onophoudelyk let op alle dingen; dat zyne oogen zyn aan alle plaatſen; dat hy Koningen afzet en beveſtigd; naar zynen wil doet met het heir des hemels en de inwoonders der aarde; dat zyne oogen zyn over den regtvaardigen, en zyne ooren tot hun gebed, maar zyn aangezicht tegen de geenen die kwaad doen; dan kan men van ſchepping en regeering nog eenig denkbeeld vormen, ſchoon op verre na niet volkomen. Maar vindt men het te laag, om dus te ſpreeken over deeze dingen; wil men, dat God dat alles in den aanvang, in hetzelfde tydperk, in een oogenblik, of in een millioen duizendſte gedeelte van een oogenblik gedaan en beſchikt hebbe, zoo begrypt men 'er niets meer van. En het wordt gevaarlyk, dat deeze ſtelling, dat de natuur zichzelven regeerd en alles uit haaren

vruchtbaaren ſchoot van zelfs op zynen tyd voortbragt; (hoe valſch die zy) nochtans voor bevattelyker gehouden worde, dan deeze leer der Voorzienigheid.

't Is hier op dezelfde wyze gelegen als met het begrip van Gods Alomtegenwoordigheid. Zoo men ſtelle, dat die dus begreepen moet worden, dat God overal weet wat 'er is en geſchiedt, en werkzaam kan zyn aan alle plaatſen; dit zal eenig denkbeeld geven der zaake, dit zal verſtaanbaar en geloofbaar zyn; maar zoo men, onder den waan van een volmaakter denkbeeld van de Alomtegenwoordigheid te geeven, zegt, dat het Opperwezen in elk ſtip der oneindige ruimte tegenwoordig is, niet by wyze van uitgebreidheid, om dat hy een geeſt is, en niet voor een gedeelte, om dat hy eenvoudig en ondeelbaar is; maar, dat hy zonder uitgebreidheid het gantſche Heelal vervult en in elk ſtip van hetzelve geheel tegenwoordig is, en nochtans een is; zoo zal de leer der Alomtegenwoordigheid volſtrekt boven alle bevatting zyn, en het zal byna hetzelfde zyn, als of men zeide, dat God nergens is en dat hy niet Alomtegenwoordig is. Veel beter ware het van deeze zaak niets te zeggen.

Willen wy dan aangaande de Voorzienigheid Gods gelooven, 't geen wy begrypen mogelyk te zyn, 't geen zich waarſchynlyk opdoet by onbevooroordeelden, het geen het beſt ſtrookt met de verſchynſelen in Gods regeering, en met onze duidelykſte denkbeelden van volmaaktheid in het Opperwezen, en in zyn Koningryk; zoo kan men niet nalaaten, eene byzondere Voorzienigheid te gelooven.

Dan

Dan beſchouwt men den Allerhoogſten als het eerſte werkende wezen onder alle wezens, die 'er zyn, wiens werkzaamheid, zoo min als zyne tegenwoordigheid, ergens uitgeſlooten kan worden; die, hoe hoog verheven, ons echter niet te gering acht, zich met ons te bemoeijen; tot wien men op alle tyden en plaatſen toevlucht nemen kan in den gebede, en die ons met 'er daad verhoort, zoo verre als met zynen wyzen raad en oogmerken kan beſtaan, terwyl hy onzen oprechten lof, onze hartelyke dankzeggingen gunſtig aanneemt, wanneer wy hem die opdraagen; dan kunnen we tot hem naderen als tot een machtigen helper, die ons uit alle ongelegenheden redden kan, zonder de order der natuur te verſtooren, zonder iets te doen, dan 't geen zyne waare grootheid, zyne wysheid en goedheid ten vollen waardig is, en die ons altoos, het zy middelyk of onmiddelyk, toezendt, 't geen hy weet ons goed te zyn, en geſchikt om onze deugd en waar geluk te bevorderen; zoo lang wy hem dienen; dan kunnen we ons gerust ſtellen, dat hy de menſchen niet overgelaten heeft aan hunne eigene zwakke en kortziende voorzorge, of aan de ongenade der hoofdſtoffen, of aan de boosheid hunner medeſchepzelen; maar dat hy altoos over hun waakt, en ſchoon hy somtyds tegenheden en verdrukkingen over hun toelaat, zulks echter niet dan om wyze redenen geſchiedde; dan kunnen we gerust zyn, dat zyne alles overtreffende volmaaktheden, welke nooit rust vereiſſchen, ook geen oogenblik ledig of vruchteloos zyn voor zyne ſchepzelen, maar altoos werkzaam tot hun heil; dat hy onze Koning, onze Wetgever, on-

ze Beſchermer, onze Vader, dat hy alles in allen is.

Dit is een grootheid, die wy begrypen, waarvan wy duidelyke en onderſcheidene denkbeelden kunnen vormen; laaten deeze denkbeelden niet volkomen zyn, zy zyn toch minder verward, en oneindig beter overeenkomende met alles, wat Reden en Godsdienſt leeren, dan de denkbeelden van hun, die een, op eens alles afdoend en voor altoos werkeloos, Oppenwezen verzinnen.

TWEEDE AFDEELING.

Onderzoek, of 'er kenmerken zyn, waaraan men de werking der byzondere Voorzienigheid van die der algemeene kan onderſcheiden.

Wy verſtaan door kenmerken (gelyk door de opgegeven Vraage hier gewiſſelyk bedoeld wordt) zulke blyken van Gods byzondere Voorzienigheid in byzondere gevallen, die niet ontkend, die niet in twyffel getrokken kunnen worden van menſchen, die hierin de waarheid zoeken; duidelyke blyken in byzondere gevallen of uitkomſten, dat zy niet voortgekomen zyn enkel uit de algemeene regelen van Gods beſtiering; maar dat zy, 't zy geheel of ten deele, door een byzondere werkzaamheid van God zyn veroorzaakt. Een bewys voor de byzondere Voorzienigheid is goed, wanneer het aantoont, dat in de Goddelyke regeering, 't zy in

zommige of in veele gevallen een byzondere werkzaamheid Gods moet plaats hebben: maar een kenmerk waaraan men dezelve van de algemeene zou kunnen onderscheiden, zou bepaaldelyk die gevallen moeten aanduiden, waarin de byzondere Voorzienigheid werkzaam is, en doen zien, wat in dezelve blootelyk door natuurlyke oorzaaken, en wat door een byzondere tusschenkomst van God verricht wordt.

Waarschynelykheden derhalven, hoe groot die zyn mogen, zyn geene kenmerken. 'Er kunnen in veele gevallen waarschynelykheden zyn; die waarschynelykheden kunnen zoo talryk en zoo groot zyn, dat wy niet kunnen nalaaten te gelooven, dat een byzondere werkzaamheid van het Opperwezen plaats heeft, of gehad heeft in die gevallen. De uitkomsten kunnen zoo gewigtig, van zoo veel aanbelang voor braave menschen, voor geheele volken en voor het geheele menschdom zyn, gelyk, by voorbeeld, het herleven der wetenschappen, de reformatie der Christelyke Kerke, de opkomst van Nederlands gemeene best, of andere Staaten, en zoortgelyke zaaken; de gebeurteniſſen kunnen zoo zeldzaam, zoo geheel en al buiten menschelyke hoop en verwachting zyn; de toevallen kunnen zoo talryk en wonderlyk tydig te zamenloopen tot eenig groot einde, dat wy uit dezelve hebben zien geboren worden, dat men van achteren niet kan nalaaten te onderstellen en te gelooven, dat 'er eene byzondere bestiering van God in die gevallen heeft plaats gehad; maar die waarschynelykheden, hoe groot en menigvuldig, kunnen geene kenmerken genoemd worden.

Want

Want waarſchynelykheden kunnen miſſen. 'Er kunnen in het oog van den eenen menſch waarſchynelykheden zyn, die 'er niet zyn by eenen ander, die de zaak uit een ander oogpunt beſchouwt; en wy kunnen veelal niet bewyzen, dat wy alleen de zaaken recht, en alle anderen kwaalyk, beſchouwen. Daar wy in het Godsdienſtige en het zedelyke aan zoo veele en groote dwaalingen onderhevig zyn, daar de verſchillende gezindheden in de Kerk, en de verſchillende volken in de waereld zoo gantſch ongelyk denken over de meeſte groote uitkomſten, zou het dwaasheid zyn, dat zommigen voor kenmerken zouden willen opgeven zulke dingen, die by anderen zelfs geene waarſchynelykheden kunnen zyn.

Elk heeft wel de vryheid in deeze zaak voor waarſchynelykheden te houden alles, wat hem als zodanig voorkome, en op zulke waarſchynelykheden, die hem overtuigend ſchynen, te gelooven. Doch hy moet dan zeggen, dat hy in dit of dat geval gelooft, een byzondere beſchikking plaats gehad te hebben, en niet, dat hy die bemerkt of gezien heeft, voor dat hy zulke kenmerken kan aanwyzen, die alle onpartydigen voldoen, en ontwyffelbaar toonen, dat het zoo is, en niet anders.

Zulke kenmerken nu hebben we alleen kunnen vinden in de wonderwerken; doch dewyl hier gevraagd wordt naa zulke gebeurteniſſen, waarin zich niets wonderdaadigs aan ons vertoone, behoeven wy hier van deezen niet te ſpreeken. In gebeurteniſſen dan, die niet wonderdadig zyn, vinden wy geene kenmerken, en meenen op goede gronden te kunnen beweeren, dat in de-

zel-

zelve geene kenmerken zyn, waardoor men de uitwerking der byzondere van die der algemeene Voorzienigheid zou kunnen onderſcheiden. *Geene kenmerken.*

Voor eerſt, omdat wy geen volkomen, maar een zeer onvolmaakte kennis hebben van de algemeene Voorzienigheid, en van de betrekkingen der dingen tot elkanderen; wy weten maar weinig van de natuur der meeſte dingen, van haare eigenſchappen en kragten en van de algemeene regelen van Gods beſtiering in de ſtoffelyke en zedelyke waereld. Deeze dingen nochtans moeſten ons allen wel bekend zyn, indien de byzondere Voorzienigheid voor ons zigtbaar, en merkbaar zyn zou; buiten dit ſchynt 'er geene mogelykheid te zyn, om kenmerken te kunnen hebben. 1. *Om dat onze kennis van de algemeene Voorzienigheid en van de betrekkingen der dingen tot elkanderen onvolkomen is.*

In de wonderwerken is Gods hand door zich zelven zigtbaar, en wy zien oogenblikkelyk, dat 'er geen verband is tuſſchen deeze dingen en natuurlyke oorzaaken. Maar in alle andere dingen is zyn hand niet door zich zelven zichtbaar. Alle andere dingen hebben ten minſten den ſchyn, dat zy van natuurlyke oorzaaken voortkomen, en 'er zou een veel volmaakter kennis der natuur, dan wy bezitten, vereiſcht worden, om in eenig geval te kunnen toonen, dat het niet blootelyk van zulke oorzaaken ware voortgebragt. Indien ons alle de kragten der dingen en alle de gemeene regelen van Gods regeering ten vollen bekend waren, dan zouden we daarin eenig middel hebben, om de byzondere Voorzienigheid, voor een gedeelte althans, te kunnen nagaan. Wy zouden daardoor in veele gevallen kunnen weten, waar de werking van natuurlyke oorzaaken

ophieldt, en eene byzondere werkzaamheid begon; maar nu valt zulks niet onder ons bereik.

Zoo wy niet begrypen, van waar iets voortkomt, zulks is geheel geen kenmerk, dat hetzelve van God onmiddelyk voortkoome; het kan door eene natuurlyke oorzaak, die ons geheel of ten deele onbekend is, voorgebragt zyn geworden. Wy hebben ten minſten geen recht, hoe vreemd hetzelve ook zyn moge, om zulks te ontkennen, zoo lang wy bekennen moeten, dat wy van de natuur en haare werking nog maar zeer weinig weten. Wanneer wy niet weten, dat eenig ding, dat geſchied, van bloote natuurlyke oorzaaken niet kan voortkomen, is 't door zichzelven klaar, dat wy in dat ding geen kenmerken kunnen hebben, dat het niet uit zulke oorzaaken is ontſtaan. De zeldzaamheid en onoplosbaarheid van eenig geval, hoe groot die zyn moge, is dan nimmer zulk een kenmerk als hier gezogt wordt, zoo lang wy zoo onkundig zyn van de natuur.

En een volkomener kennis van de natuur en haare wetten, ſchoon in veele, zou ons in alle gevallen op verre na nog niet tot zekerheid kunnen brengen. Want ook de gewoonheid en oplosbaarheid van veele gevallen, is geen kenmerk, dat 'er geene byzondere Voorzienigheid in dezelve heeft plaats gehad. Het is, gelyk wy reeds getoond hebben, niet nodig, dat de byzondere Voorzienigheid inbreuk maake op de eigenſchappen der dingen, of op de wetten der natuur. Een zelfswerkend wezen kan door zyne tuſſchenkomſt zyn oogmerken bereiken, behoudens dat alles, voor ons oog ten minſten, loopt naar de gewoone wetten. Hoe natuur-

tuurlyk dan zekere uitkomſt ook moge toeſchynen, hoe zeer wy meenen in ſtaat te zyn om alle byzondere oorzaaken naauwkeurig te kunnen aanwyzen; kan dezelve nochtans inderdaad een werk zyn der byzondere Voorzienigheid, ſchoon hetzelfde ding ook op andere tyden mogelyk duizendmaalen gebeurd zy, alleen door de algemeene.

't Geen nog verder gaat. Een geval kan blootelyk een uitwerkzel zyn van natuurlyke oorzaaken, zonder dat God in dat geval op zichzelven byzonder werkzaam is geweeſt, en nochtans kan dat geval de vrucht zyn van zyn byzondere Voorzienigheid, zoo die maar van verre omtrent hetzelve werkzaam is geweeſt in toevallen voor te komen, die anderzins verhindering zouden toegebragt hebben. Stel eens, veele arme deugdzaame lieden, in de uitterſte behoefte, ontmoeten eenen man van een even deugdzaam karakter, die de magt heeft, en wiens hart weldaadig genoeg is om hun te helpen, en die ook zulks doet. Is de weldaad voor deeze armen nu een gaaf door de byzondere Voorzienigheid hun toegebragt? hun weldoender bezat reeds de middelen en goedheids genoeg om hun te helpen; in dit geval, op zichzelven beſchouwd, was hier dan geen tuſſchenkomſt des Allerhoogſten nodig, en had 'er ook geen plaats. Maar die man kan door een byzondere beſchikking van God zo ryk zyn geworden; door die zelfde beſchikking kan hy bewaard zyn geweeſt voor roovers, voor ongemakken en beletſelen, die hem anders verhinderd zouden hebben op dien tyd op deeze plaats te zyn, en die weldaad te doen. En dan wordt

deeze weldaad, hoe zeer door natuurlyke oorzaaken voortgekomen, toch eenigzins een werk van de byzondere Voorzienigheid. Zoodat, behalven een volmaakte kennis van alle natuurlyke oorzaaken, ook nog een volmaakte kennis van alle de betrekkingen, die alle gevallen in de waereld, tegenwoordige en voorleedene, op elkanderen hebben, zou vereiſcht worden, eer dat wy in ſtaat zouden kunnen zyn, om de byzondere Voorzienigheid na te gaan, en te onderſcheiden, waar dezelve plaats of geen plaats heeft. Daar ons nu die kennis ook ontbreekt en altoos ontbreeken zal, ſchynt men te moeten ſtellen, dat het geheel buiten 't bereik der menſchen is, Gods byzondere Voorzienigheid naar te gaan, en dat zy geen kenmerken van dezelve kunnen hebben.

2. *Het zou met Gods hoogheid niet overeenkomen ons kenmerken zyner byzondere Voorzienigheid te geven.*

Ten tweede. Het zou ook met Gods hoogheid niet overeenkomen, ons de geheimen zynes raads en zyne byzondere oogmerken te openbaaren, door ons in alles te doen zien, wat hy doet, en waar hy byzonderlyk werkt. Een vorſt, die volſtrekt niets bedoelt dan het grootſte geluk zyner Onderdaanen, zal hun toch niet alle zyne voorneemens en oogmerken openleggen, en hun doen zien alles wat hy doet. Zy zyn te verre beneden hem, en hebben geen recht, om zulks te verwachten: in veele gevallen zou het hun onverſchillig zyn, en niets baaten, dan dat hunne nieuwsgierigheid voldaan wierde: in veele gevallen zou dit hun gelegenheden geven, om hunne eigene laage wyze van denken te openbaaren, en de goede oogmerken en bedryven van hunnen vorſt te laaken: eindelyk zou in veele gevallen hunne boosheid voor den dag komen, en

on-

onophoudelyke tegenkantingen veroorzaaken; zo dat de vorst dubbelde moeite zou verkrygen, om zyne oogmerken uit te voeren, en altoos zou moeten bezig zyn, met zyne raadslagen te verdeedigen, en zyne uitzichten te rechtvaardigen.

Zoo Gods byzondere Voorzienigheid nu voor ons niet bedekt, maar zichtbaar ware, dan zouden zyne raadslagen en byzondere oogmerken, welke hy met deeze en geene persoonen of gevallen heeft, tevens ook voor ons zichtbaarder worden, dan dezelve thans zyn. De dwaaze sterveling zou zich verstouten om oordeel over dezelve te vellen; den boozen zouden door deeze zichtbaarheid van Gods hand, in veele gevallen, de handen gebonden, en de vryheid benomen worden, om hunne eigene oogmerken werkstellig te maaken; of zy zouden zich tegen God regelrecht aankanten, daardoor hun eigen oordeel nog veel verzwaaren, en hem noodzaaken om wonderen te doen, hun kragtdaadig te keer te gaan, en dubbel werk te verrichten, ter bereiking van 't geen hy anderzins volgens den gewoonen loop der dingen bereikt zou hebben. 't Geen nu dikwyls gebeurd, dat de boozen, om zoo te spreeken, Gode in de hand werken, dat zy, buiten hun weeten, veel doen ter bereiking van zyne oogmerken, in tegenstelling van het geen zy zelf bedoelen, zou dan niet verwacht kunnen worden. Offschoon het dan den Allerhoogsten evenwel nooit aan de magt zou kunnen ontbreeken, om eindelyk zyn welbehaagen te volvoeren; kan men hier toch lichtelyk begrypen, dat het met zyne hoogheid niet zou overeenkomen, de werking zyner byzondere

Voorzienigheid open te leggen, en dat hy integendeel, in dit opzicht, om wyze redenen, een God is, die zich verborgen houdt.

3. *Kenmerken zouden voor ons nutteloos zyn.*

Ten derde vereischt het weinig moeite om te zien, dat de kenmerken eener byzondere Voorzienigheid voor ons geheel nutteloos zouden zyn. Wy hebben er nooit eenig belang by, om te weeten, of eenig geval een uitwerksel zy der algemeene, of der byzondere Voorzienigheid. Zommigen verbeelden zich wel, dat dit voor de vroomen van uitneemend veel aanbelang zou kunnen zyn, dat dit hun veel meerder, dan anderzins, zou aan zetten, om God te looven, te danken, lief te hebben en te gehoorzaamen. Doch dit gevoelen steunt op oppervlakkige denkbeelden. Onze verplichting en de reden tot Godsvrucht blyft volmaakt dezelfde, het zy wy weeten, of niet weeten, waar God byzonderlyk werkt, want het geschil betreft hier niet de Voorzienigheid, maar blootelyk de wyze van dezelve. De beschikking, en niet de byzonderheid der beschikking is 't, die onze dankbaarheid vordert; de grootheid der weldaaden, en niet de wyze, waarop zy tot ons komen, maakt onze verplichting uit; en voor die dingen, welke wy langs zeer gewoone wegen, en door onzen eigen arbeid machtig worden, moeten wy Gode even vuurig danken als voor die, welke ons op eene meer zeldzaame wyze ten deel vallen, en door toevallen, waarvan wy niet weeten, hoe zy ontstaan, geboren worden. Gods Voorzienigheid gaat toch over alle dingen, niets uitgezonderd; alle goede dingen, die wy genieten, zyn gaaven, die ons wezenlyk door hem

ge-

gegeven worden, die ons ten deel vallen door zyne goedheid, en door zyne beſchikking. Op welk een manier hy die beſchikt hebbe, doet hier niets ter zaak, of hy ons die onmiddelyk, of langs natuurlyke wegen geeft, is voor ons hetzelfde, onze dankbaarheid en liefde moeten daarom even groot zyn.

Een voordeel, dat ons op eene byzondere wyze wierdt gegeven, zou ook geheel geen bewys zyn, dat God naauwer zorgde voor ons, en dat wy beter in zyne gunſt ſtonden dan anderen, welke een gelyk voordeel ter zelver tyde, maar langs geheel natuurlyke en gewoone wegen, te beurt viele: Want God werkt niet byzonderlyk, daar zulks niet nodig is. Een menſch, die in de allergunſtigſte omſtandigheden zich bevindt, en buiten wezenlyk gevaar, kan een der grooſte gunſtelingen des Allerhoogſten zyn, offchoon hy op dien tyd geene byzondere hulp van hem behoeve of geniete. Terwyl een ander in zeer ongunſtige omſtandigheden, van alle hulp verſteeken, en door groote gevaaren omringt, op een zeer byzondere wyze van hem geholpen wordt, zonder dat hy nochtans beter, of van God meer bemind is dan de eerſtgenoemde.

Men moet de algemeene en byzondere Voorzienigheid maar niet aanmerken, als twee, van elkanderen geheel afgeſcheiden, zaaken; maar integendeel als met elkanderen verbonden en vereenigd, en te zaamen een geheel, een enkelde regeering uitmaakende; een regeering, die nu volmaakt is, en alle de oogmerken der Opperſte Wysheid beantwoordt; maar welke die volmaaktheid niet zou hebben, zoo God ſlechts op een

dier

dier wyzen werkte. Dus de zaak beſchouwd zynde, kan men gemakkelyk begrypen, dat wy nooit behoeven te weeten, wat door de eene, of andere bepaaldelyk geſchiede. Onze verplichting aan den Allerhoogſten is dan volmaakt even groot, van waar ons het goede kome; of uit de oorſpronkelyke inrichting en het gewoon beloop der dingen, of door eene buitengewoone ſchikking. Het is geheel hetzelfde voor ons, of wy door menſchen hulp, of door die der Engelen gered en beſchermd worden; of wy aan medicynen, of aan de onmiddelyke werking des Allerhoogſten onze genezing moeten toeſchryven: wy zyn toch in alle gevallen Gode onze redding, bewaaring, herſtelling en al ons genot, en al ons geluk geheel verſchuldigd.

4. *Kenmerken zouden ſchadelyk zyn.* Eindelyk en ten vierde moeten we hier byvoegen, dat, zoo verre ons de natuur der menſchen bekend is, de kenmerken, van welke wy hier handelen, niet wenſchelyk, en zekerlyk nadeelig zouden zyn. Zulke kenmerken zouden ons beletten in onze eigen werkzaamheden. Schoon God alles beſtiert, doet hy op verre na niet alles onmiddelyk, maar zeer veel middelyk door andere werkende wezens. Wy zelf hebben in zyn ryk ook een merkelyke plaats ontvangen, om werkzaam te zyn; maar wy zouden veel minder vorderen, minder bekwaamheid verkrygen om hem te dienen, en minder doen dan tegenwoordig, indien wy de hand, die ons leidt en beſtierdt, altoos duidelyk zien en gevoelen konden: wy moeten onze eigene werkzaamheid, welke zekerlyk onder de algemeene Voorzienigheid moet betrokken worden, van de byzondere werkzaamheid des

Al-

Allerhoogſten niet kunnen onderſcheiden: wy moeten niet weeten, waar zyne byzondere hulp begint, of wy zouden op deeze laatſte wachten, en ſteunen, en van deeze kennis allerlei misbruik maaken.

Indien de menſchen in 't gemeen wys en goed waren, zou dit misbruik zekerlyk zoo groot niet worden, maar gemeenlyk zyn zy zorgeloos en onvoorzichtig; en dikwyls zyn zy dwaas en kwaad. Een vader, die allernaauwkeurigſt zorgt voor zynen zoon, om hem tot veele dingen bekwaam, en hem gelukkig te maaken; zal nochtans in veele opzichten zyne zorgen voor den jongen bedekken, en hem niet laaten zien alles, wat hy voor hem doet. Hy zal hem zomtyds met voordacht aan arbeid, moeijelykheden en gevaaren bloot ſtellen (hoe zeer hy bezorgd is voor zyn geluk) om hem voorzigtigheid te leeren, om hem aan te zetten tot het zorgen voor zichzelven, en het gebruiken van zyne eigene vermogens. En zoo de vader die omzichtigheid niet hebbe, van zyne eigene zorgen eenigzins te bedekken, is het zeker, dat de zoon niet omzichtig, en laat wys en bekwaam zal worden. Zoo hy te duidelyk ziet, dat de vader alles in acht neemt, alles voor hem overdenkt, en let op alle zyne belangen, zal hy voor zichzelven niet denken of zorgen, en geen acht ſlaan op zyne eigene zaaken. De menſchen nu blyven meeſt altoos eenigzins aan dit kinderlyk gebrek onderhevig, en zouden zoortgelyk een misbruik van hunne kennis maaken, zoo Gods zorg zichtbaarder ware. Zy zouden dan veel minder voorzorge veel minder arbeid uit zichzelven aanwenden.

Ook zou deeze ſtaat dan op verre na zoo goed niet geſchikt zyn, als tegenwoordig, tot een ſtaat van beproeving en een oeffenſchool van deugd. De kwaaden zouden dan veel minder ruimte hebben; en het zou veel meer door dwang, dan uit verkiezing zyn, zoo de menſchen niet zondigden. Kinderen, die nimmer van onder het oog des vaders kunnen gaan, die zich nooit kunnen verbeelden, alleen en vry te zyn, zyn in geen proefſtaat; offchoon zy geen kwaad doen, zy hebben 'er geen gelegenheid toe, en dit is daarom geen deugd in hun. Zoo het den vader ernſt is zyne kinderen deugdzaam te maaken, moet hy hun eenige meerdere ruimte geven, en bezien, hoe zy dan handelen, wanneer zy meenen, dat hy hun hoort nog ziet, dat hy geen acht op hun ſlaat, of hun niet ſtraffen zal. Wanneer wy dit nu overbrengen op de regeering van God, 't geen gemakkelyk gaat, om dat de menſchen in het algemeen toch maar weinig boven kinderen zyn verheven, en veelen hun geheele leven aan kinderlyke gebreeken vaſt blyven en kinderachtig handelen, dan is hier uit licht op te maaken; dat, zal deeze ſtaat voor hun een eigenlyke ſtaat van beproeving zyn, en geſchikt, om hun in zedelyke volmaaktheden te doen vorderen, dat dan de byzondere beſtiering van God niet zichtbaar zyn moet, of dat dit oogmerk anderzins geheel zou verydeld worden. Men ſtelle eens, dat het Opperwezen ons op alle plaatſen zoo zichtbaare blyken van zyne tegenwoordigheid gave, als men geloofd, dat hy zulks doet aan de bewoonders des Hemels; dat wy in alles tot de kleinſte dingen toe, zyn hand zoo dui-

duidelyk gewaar wierden, dat niemand in ſtaat ware, een enkel oogenblik aan zyne tegenwoordigheid en beſtiering te kunnen twyffelen, of 'er de gedagten ooit van te kunnen aftrekken; wat zou het gevolg hiervan zyn? Dat een merkelyken inbreuk op de vryheid des menſchen zou gemaakt zyn; de menſchen zouden wederhouden worden van het kwaad, maar zy zouden zichzelven niet wederhouden; en hunne gehoorzaamheid zou niet uit deugdzaame beginſelen, maar uit bloote ſlaaffche vreeſe voortkomen.

Maar indien Gods regeering zoo zichtbaar, en niet zichtbaarder zy, dat menſchen, die de waarheid zoeken, genoegzaame bewyzen vinden kunnen, bewyzen, die wel niet onvermydelyk aller toeſtemming afperſſen; maar die echter voor hun, die dezelve zonder vooroordeelen beſchouwen, toereikende zyn, om hun te overtuigen, en hun te doen gelooven, dat God alles regeert en beſtiert, terwyl echter de mogelykheid van allen twyffel niet is weggenomen; terwyl voor het gros des menſchen zelfs veel mogelykheid, veel gelegenheid zich opdoet om te kunnen twyffelen aan Gods tegenwoordigheid, aan zyne beſtiering, aan zyne eigenſchappen en deugden, aan zyn oordeel, aan het waare einde van deezen ſtaat, en aan de zekerheid van eenen toekomenden: indien de inrichting deezer waereld, en Gods handelwys met de menſchen in dezelve, zodanig is, dat de ſlechtſte menſchen, ſchoon zy ſchrander en geleerd zyn, nochtans aan Gods beſtaan zelfs kunnen twyffelen, en in de verbeelding kunnen komen, dat 'er geen hooger wezen is dan de natuur, dat 'er geen an-

der leven is dan het tegenwoordige, en geen hooger recht dan het menſchelyke: dan kunnen we begrypen, dat deeze ſtaat een rechte proefſtaat is voor de menſchen; een ſtaat, waarin zy volkomene blyken van elken graad van deugd of boosheid, die zy bezitten of verkrygen, kunnen geven: waarin de menſchen, zoo zy goed willen zyn, geduurig gelegenheid vinden, om beter te worden, om hun geloof te verſterken, om hun hart en genegenheden te heiligen; waarin de kwaaden altoos ruimte en vryheid vinden, om van kwaad tot erger voort te gaan, tot dat zy de maat hunner zonden vol gemeeten hebben.

Het is niet ſtrydig met Gods Heiligheid en zyne Liefde tot zedelyke rechtheid en deugd zyne ſchepzelen te ſtellen in eenen ſtaat, zoo vol van mogelykheid voor twyffeling en dwaaling, en dus van ruimte tot zondigen; integendeel moet Gods Heiligheid voor de reden hier van gehouden werden: want zonder dit zouden onze daaden niet beloonbaar kunnen zyn. Zoo der menſchen deugden edel, volkomen vry, en niet afgeperſt zouden zyn, dan moeſt in deezen ſtaat ruimte zyn beide voor ongeloof en voor ondeugd; en zo dra deeze weggenoomen worden, zal geloof en deugd noodzaakelyk moeten zyn; en voor elke gelegenheid om te kunnen zondigen, die uit deezen ſtaat weggenomen wierde, zou men tevens eene gelegenheid tot deugd verliezen: zoo het dan onmogelyk ware voor den menſch, om tot een ſtaat van twyffeling en ongeloof aan Gods Voorzienigheid te kunnen vervallen, dit zou de waarde van geloof en gehoorzaamheid zeer veel verminderen

ren of geheel wegneemen, en dus zou het menſchdom over 't geheel by die verandering veel verliezen. Een knegt by voorbeeld, die zynen Heer onophoudelyk voor zich ziet, zoo dat hy nooit de gedagten van hem kan aftrekken, heeft geen gelegenheid om ongehoorzaam te zyn, maar om dezelfde reden ook niet, om een zuivere deugdzaame gehoorzaamheid te betoonen; hy werkt enkel uit ſlaaffche vrees en niet uit de beginſelen van trouwe, verpligting, eerbied of dankbaarheid: op die wyze nu zou de ſtaat van dit leven voor alle menſchen zyn, indien Gods hand niet bedektelyk werkte, maar in alles zoo duidelyk te zien ware, dat 'er voor den menſch nooit mogelykheid van twyffeling plaats konde grypen.

De beſte menſchen gelooven nu op goede gronden, dat Gods Voorzienigheid alles beſtierdt, zy vertrouwen hierop en richten hunne daaden in, overeenkomſtig dat geloof en vertrouwen. De Allerhoogſte neemt dit aan als een beloonbaar werk, om dat het ongedwongen geſchied, om dat zy ook anders zouden hebben kunnen doen: zy kunnen tot eene genoegzaame zekerheid en tot overtuiging komen aangaande Gods beſtaan en Voorzienigheid, wanneer zy daarna zoeken; maar de bewyzen zyn niet van dien aart, dat zy hun onvermydelyk de toeſtemming afdwingen, en dat zy hun ongezocht van zelfs overal voorkomen: nu wordt het geloof edel, nu hebben zy 'er zelfs deel aan, nu is het geloof te gelyk een gaaf van God, en een werk van den menſch; nu is 'er iets zedelyks en beloonbaars in, 't welk 'er niet in zyn zou zoo het op wiskunſtige be-

wyzen, of op zulke, die dezelfde onwederſtandelyke klaarheid hadden, ſteunde. 'Er legt geheel geen deugd in te gelooven, dat een geheel meerder is dan een gedeelte; of, dat de drie hoeken van eenen driehoek gelyk zyn aan twee rechte hoeken; want wanneer ons deeze dingen eenmaal getoond zyn, moeten we dezelve gelooven, 'er kan dan geen ongeloof plaats grypen: zoo ook, indien Gods beſtaan en werkzaamheid zoo duidelyk voor ons ware, als ons eigen beſtaan en werk, zou 'er geen zedelykheid in het geloof zyn, maar hetzelve zou noodzaakelyk wezen.

Het vertrouwen op Gods hulp en beſcherming, en op zyne eeuwige gunſt wordt nu desgelyks iets voortreffelyks, daar de Allerhoogſte zich thans verborgen houdt, en daar den goeden en kwaaden hier dikwyls naar 't uitwendige eenerlei wedervaart; nu is het mogelyk voor den menſch in vermoeden te vallen, dat 'er geen beſtierder der dingen is, of dat God de waereld aan zichzelven overlaat en zich des menſchen bedryven en lotgevallen niet aantrekt.

Voor dit verval nu zichzelven te behoeden (waarvoor wy ons, gelyk getoond is, zeer wel behoeden kunnen) en door naarſtig onderzoek der waarheid tot een zedelyke zekerheid, tot een vaſt geloof te komen; een onwankelbaar vertrouwen op den onzienelyken te ſtellen, en hier aan overeenkomſtig alle zyne daaden in te richten; is de zedelyke rechtheid en volmaaktheid, om welke te verkrygen wy voornaamelyk in deezen ſtaat geſteld zyn.

III. AF-

DERDE AFDEELING.

Onderzoek, of het ook eenige zwaarigheid kan maaken in het begrip der byzondere Voorzienigheid, wanneer geene kenmerken, om dezelve van de algemeene te kunnen onderſcheiden, kunnen worden toegeſtaan.

Ik heb reeds op verſcheidene plaatſen in het beloop deezer verhandeling veele dingen moeten zeggen tot verklaaring van de leer en het begrip der byzondere Voorzienigheid, en daar toen, zo het my toeſchynt, de zaak reeds zoo in het licht geſteld, dat aan dit laatſte gedeelte der vraage nu met weinige woorden kan voldaan worden.

't Geen wy beweerd hebben in onze tweede Afdeeling, kan aan het geloof in de byzondere Voorzienigheid, by zommige menſchen, gewiſſelyk nadeel doen. Indien deeze leer niet verder dan tot hooge waarſchynlykheid, tot zedelyke zekerheid toe bewysbaar is, en niet tot volſtrekte zekerheid gebragt kan worden, en geene byzondere kenmerken der zaak zich opdoen, zullen zommigen ongezind zyn deeze leere aan te neemen. Hun gedrag echter is daarin niet billyk, niet verſtandig: in de meeſte zaaken die ons waerelds belang en bedryf betreffen, hebben wy niets meer dan zulke bewyzen; in zeer veele gevallen gaan wy op dezelfde zekerheid af, en zouden 't niet ontgaan kunnen, van by het menſchdom in het gemeen voor ongeſteld van herſenen aangezien te worden, wanneer wy op dezelven niet

niet wilden afgaan. Met zeer veele andere leerſtukken van den Godsdienſt is 't ook volmaakt op dezelfde wyze geſteld, om dat God den menſch niet tot zynen dienſt heeft willen dwingen; doch welke leerſtukken uit dien hoofde geenzins verworpen mogen worden, en by het beſte deel des menſchdoms altoos aanneemelyk geacht zyn.

Maar ſchoon dit gebrek van kenmerken aan het geloof by zommigen eenig nadeel moge toebrengen, dit is onvermydelyk, en kan den Godsdienſt weinig ſchaaden; dewyl, zoo deezen het geloof niet kan gegeven worden, zonder hun de zaak te doen zien en gevoelen, dit hun afgedwongen geloof toch geheel geen zedelyke waarde zou hebben; en bepaaldelyk met betrekking tot het begrip der zaake, maakt het ontkennen van byzondere kenmerken geen de minſte zwaarigheid. De byzondere Voorzienigheid kan zeer wel begrepen worden, als onzichtbaar voor de menſchen, en het denkbeeld van kenmerken is geheel niet ingeſlooten in het denkbeeld deezer zaak.

Zoo lang men dit onderwerp alleen oppervlakkig beſchouwt, zou men zich wel kunnen verbeelden, dat het begrip der zaake niet volledig zou kunnen zyn, ten zy men toeſtonde, dat de byzondere Voorzienigheid overal haar merk zou laaten zien: doch dit is ſlegts een verward denkbeeld, gelyk men vormt van een voorwerp, dat men voor 't eerſt van verre ziet; hetwelk dikwyls veel verandering lydt, wanneer men vervolgens zulk een voorwerp van naby beſchouwt. Wanneer men dit onderwerp maar tot een matige diepte toe

door

gedagt heeft, zal ook dit denkbeeld moeten veranderen, en het duidelyk worden, dat het denkbeeld van kenmerken geenzins ingeslooten is in het begrip deezer zaake. Ik zie zelfs geene mogelykheid, om een begrip te vormen van eene byzondere Voorzienigheid, dat eenigzins den naam van klaar, en onderscheiden, zou verdienen, wanneer men kenmerken toestaat. Zoo lang wy onkundig zyn van de uitgestrektheid der algemeene Voorzienigheid, van veele regelen derzelve, van de krachten der natuur, en voor een groot gedeelte ook van de werking onzer medeschepzelen, schynt het onmogelyk, zich een begrip te vormen van eene byzondere Voorzienigheid, die voor ons bloot en kenbaar zyn zou.

Maar zeer gemakkelyk integendeel is zulks, wanneer geene kenmerken worden toegestaan, en, om hierin allen twyffel weg te neemen, heeft men maar wederom den aandacht te vestigen op de bedryven van andere verstandige wezens, die onder ons oog geschieden, op de bedryven van ons en onze medemenschen. Wy kunnen veele natuurlyke oorzaaken scheiden, of zamenvoegen, na ons welgevallen, en daardoor over veele uitkomsten beschikken, zonder dat andere menschen kunnen zien, of bemerken, hoe veel in die gevallen aan het natuurlyk beloop der dingen, en hoe veel aan ons byzonder bestier moet worden toegeschreeven; het is in de meeste gevallen onmogelyk het werk van een ander naauwkeurig te waardeeren. Zoo men een kunststuk wel beoordeelen zal, is 't nodig, dat men den kunstenaar volkomen gelyk zy, wat de theorie der kunst

aanbelangt, en buiten dit is 't onvermydelyk, dat men dikwyls miſtaſte: in de meeſte bedryven die onder ons oog geſchieden, kunnen we niet naauwkeurig bepaalen, hoeveel van een goeden uitſlag aan toeval en geluk, hoeveel aan verdienſte, en hoeveel van een kwaaden uitſlag aan ongeluk of verzuim is te wyten: die ſchranderheids genoeg bezit, kan een ander van merkelyk minder bekwaamheid leiden en beſtieren, zonder dat veele anderen zulks bemerken niet alleen, maar zonder dat hy zelf dit gewaar wordt en terwyl hy zich verbeeldt, zichzelven te beſtieren, en al den roem van zyne bedryven te verdienen: die ſchrander genoeg is kan dit doen, door bedekkelyk die dryfveeren, welke hy in den ander wil doen werken, maar even aan te zetten, door met beleid, tyd en plaats in acht neemende, zich te bedienen van de denkwyze, vooroordeelen, neigingen en zwakheden, die hem eigen zyn: dezelve zal dan naar zyn wil en oogmerk bewogen worden, en nochtans zyn eigen verkiezing volgen, en denken dat hy alleen zich zelven beweegt.

Dit is geheel geen zeldzaam verſchynſel, alle dagen komen ons zulke en zoortgelyke voor oogen. Braave en ſchrandere menſchen zelf kunnen nooit naauwkeurig weten, hoe veel zy van hunne bekwaamheid en geluk aan hunne vrienden, en hoe veel aan zichzelven te danken hebben, en de ſleehten kunnen niet bepaaldelyk zeggen, hoe groot een gedeelte van de ſchuld en ſtraf hunner wanbedryven op hun zelven, en hoe groot een deel op hunne verleidende metgezellen moet gelegd worden. Een redbaar menſchen oordeel is tot dat einde niet toereik-

reikende, het onfeilbaar oordeel des Alwetenden kan zulks alleen onderſcheiden.

Zoo wy nu ons eigen werk met zoo weinig naauwkeurigheid kennen, zoo de bedryven der menſchen, die onder ons oog geſchieden, voor ons zoo duiſter en in veele gevallen zoo onkenbaar zyn, is het geheel niet moeijelyk te begrypen, dat de werking des onzienelyken Opperwezens voor ons bedekt kan zyn, en dat boven al die byzondere werkzaamheid, waarvan wy geſprooken hebben, daadelyk plaats heeft: zonder dat wy in ſtaat zyn, om die van zyne gewoone werking te onderſcheiden. God is oneindig hoog boven ons verheven, zyne wegen zyn veel hooger dan onze wegen; en zyne gedagten dan onze gedagten; en van zyne allerminſte byzondere werken kunnen wy het duizendſte gedeelte niet doorgronden. Het kan dan geheel niet ſchaaden aan onze bevatting eener byzondere Voorzienigheid, zoo geene kenmerken van dezelve gevonden worden, maar ſtrookt ongemeen wel met zulk een begrip der zaake, als waar aan men den naam van grondig en duidelyk niet kan weigeren, en dat gelyk ſtaat met zeer veelen onzer beſte denkbeelden betreffende andere dingen. Want veele dingen heeft men ons door omſchryvingen en afbeeldingen wel doen kennen, en bewyzen voor hun beſtaan gegeven, welke wy niet wantrouwen kunnen, offchoon dat wy die dingen nooit gezien hebben of zullen zien, en dus geene kenmerken van hun aanwezen kunnen verkrygen. Wy hebben een duidelyk begrip van de mogelykheid van veele dingen, die wy niet weten of beſtaan, van welke althans voor

ons geen kenmerken zyn, maar dit heeft geen invloed op onze bevatting. Een geneeskundige kan de kragt van zommige kruiden zoo wel kennen, dat hy een duidelyk begrip heeft van de uitwerking, die dezelve hebben zullen in eenige ziekte, in dewelke hy echter niet weet die ooit gebruikt te zyn; dit kan hy hebben, eer hy het waage die eenig lyder toe te dienen. Hy doet zulks en de uitkoomst beantwoordt volkomen aan zyne verwagting, dan verkrygt hy een kenmerk, maar dit brengt geen verandering in zyn begrip, het beveſtigt alleen hetzelve. En eindelyk wy hebben een duidelyk denkbeeld van de onſterffelykheid der zielen, en eenen toekomenden ſtaat; maar wy hebben nooit geen proefondervindelyke bewyzen, nooit geene kenmerken van deeze dingen gezien, dit oordeelen wy echter geene zwarigheid te maaken in het begrip, jaa zelfs niet in het geloof deezer zaaken.

EINDE.

LABORANTEM ADIUVAT DEUS.

DISSERTATION

DE MONSIEUR

FREDERIC DE CASTILLON,

PROFESSEUR EN MATHEMATIQUES à L'ACADEMIE ROYALE DES GENTILS-HOMMES à BERLIN,

Qui a REMPORTE LE PRIX, proposé par la SOCIETE THEOLOGIQUE DE TEYLER,

SUR LA

QUESTION:

PEUT-ON PROUVER SUFFISAMMENT, QU'IL Y A UNE PROVIDENCE PARTICULIERE DE DIEU, DANS LE GOUVERNEMENT DU MONDE. CELA POSE'T-IL DES CARACTERES, PAR LESQUELS LES OPERATIONS DE CETTE PROVIDENCE PEUVENT ETRE DISTINGUEES DE CELLES DE LA PROVIDENCE GENERALE. ENFIN, DE TELS CARACTERES N'ETANT PAS ACCORDES PEUT-IL EN NAITRE QUELQUE DIFFICULTE DANS LE SENTIMENT DE LA PROVIDENCE PARTICULIERE.

RECHERCHES

SUR UNE

PROVIDENCE PARTICULIERE.

AT VESTRUM ETIAM CAPILLI CAPITIS OMNES NUMERATI SUNT.

Tout homme ſain d' eſprit et de corps eſt bientôt frappé par l' idée d' un Etre ſuprême, lorsque jettant les yeux autour de ſoi, il voit de tout côté des marques d'une ſageſſe et d'une puiſſance au deſſus de ſa foible conception.

En tâchant d'approfondir cette idée, il ne tarde pas à ſentir la débilité de ſon entendement; la tête lui tourne, et il n'apperçoit plus que des images confus là où d'abord il penſoit découvrir quelque choſe de diſtinct.

L'orgueil et l'amour propre dominent-ils cet homme? Il aime mieux nier ce qu'il ne comprend point, que d'avouer ſon ignorance. Voilà l'Athée.

La modeſtie et la défiance de ſes propres forces, compagnes ordinaires d'un jugement ſain, ſont-elles malheureuſement pouſſées au point d'être puſillanimité? Sont-elles jointes à une tête foiblement organiſée, à une eſpece de pareſſe d'eſprit qui empêche de penſer et de réfléchir ſoimême? On s'en remet à d'autres; on ſuit aveuglément leurs déciſions; et preſque toujours on devient un dévot ſuperſtitieux.

Mais heureux l'homme doué d'une intelligence perçante et d'un ſens raſſis, qui, ſe méfiant toujours de lui-même et ne perdant jamais courage, réfléchit, discute, examine, ſans préjugé, ſans paſſion, ſans prédilection inſenſée pour les jeux de ſon imagination, ou pour ceux de l'imagination d'autrui! C'eſt un vrai philoſophe, un philoſophe digne de ce nom.

Cependant que fera-t-il pour ne pas ſe perdre dans l'idée de la divinité? idée qu'il lui importe ſi fort d'éclaircir; idée, qui comme un ſpectre incertain, accompagne par-tout les pas de l'opiniâtre ſcrutateur, ſe préſente continuellement à lui, et ne diſparoît au moment qu'il veut la fixer, que pour ſe montrer de nouveau l'inſtant d'après? Ne pouvant en découvrir, en comprendre l'enſemble, il s'attache à conſidérer ſéparément ſes parties; et quoiqu'il ne puiſſe jamais en ſaiſir, et même imparfaitement, qu'une ſeule et bien petite parcelle à la fois, néanmoins à force d'en obſerver, d'en ſaiſir pluſieurs ſucceſſivement, il vient à bout de ſe former une eſpece d'image: ſemblable au voyageur qui parcourt une vaſte étendue de pays, dont il obſerve ſcrupuleuſement les divers cantons pour ſe former une idée de l'enſemble.

Frappé par la ſage et prévoyante bonté qui préſide à cet Univers, qui fait ſuccéder la nuit au jour, l'hyver aux ſaiſons fertiles, pour donner à nos corps et au ſol epuiſés le tems de ſe repoſer; qui met toujours le remede à côté du mal; qui, en nous donnant des beſoins, nous a donné tous les moyens de les ſatisfaire, même agréablement; en un mot qui fournit à l'homme tout ce qu'il lui faut pour ſon bonheur, notre Philoſophe donne à cet attribut de la divinité, le nom de *Providence*, et faute de pouvoir le conſidérer comme ne faiſant qu'un ſeul et même tout avec les autres attributs de l'Etre ſuprême, il le regarde comme une Sorte de qualité diſtincte, qu'il détache, pour ainſi dire, de Dieu, afin de s'en occuper uniquement, et de parvenir par ce moyen à la mieux comprendre.

Mais en réfléchiſſant à la vaſte étendue de l'Univers, à la quantité innombrable des mondes qui roulent dans l'eſpace, des ſoleils qui forment le centre de leurs ſyſthêmes, des êtres raiſonnables et privés de raiſon qui habitent ces mondes, des événemens infinis et variés qu'occaſionnent ces êtres en dérangeant et deplaçant les choſes, en les faiſant ſervir à des uſages directement contraires à ceux auxquels ils étoient deſtinés, l'imagination éblouie s'étonne, et porte le jugement à douter, que la même *Providence*, qui regle les grands événemens, et maintient les loix générales néceſſaires à l'entretien, à la conſervation de l'Univers, ſubvienne en même tems à tous les petits desordres.

Voilà très-probablement l'origine de l'opinion des deux *Providences*, l'une *générale* et l'autre *particuliere*, opinion que je vais examiner, afin de répondre, s'il m'eſt poſſible, d'une maniere ſatisfaiſante à la queſtion qui fait le ſujet de ce mémoire.

Il ne ſera ſans doute pas néceſſaire de remarquer que je parle en philoſophe non en Théologien; ſuivant l'ordre de la nature, non ſuivant celui de la Grace.

Commençons par fixer s'il ſe peut, ce que l'on doit entendre par *Providence.*

Dieu forma le plan de l'Univers par ſa *ſageſſe infinie.*

Il créa l'Univers ſuivant ce plan, lui donna l'impulſion néceſſaire, et entretient cette impulſion par ſa *Toute-puiſſance.*

Il veille à la conſervation de l'Univers, et à ce que tout y concourre à éxécuter le plan propoſé, par ce qu'on appelle *Providence.*

Et par conſéquent la *Providence* n'eſt autre choſe, que le concours de la *ſageſſe infinie* et de la *Toute-puiſſance* pour conſerver et diriger l'Univers.

Ou bien la *Providence* n'eſt autre choſe que la *Toute-puiſſance conſervatrice et directrice de Dieu*; car l'épithete de *directrice* rappelle et indique le concours de la *ſageſſe infinie.*

Cela poſé, il s'agit d'examiner ſi la *Providence* ſuit conſtamment des regles générales, fixes et invariables, ou ſi elle ne les ſuit qu'ordinairement, et agit dans certains cas ſans les ſuivre.

Dans le premier cas, c'eſt à dire lorsque la *Providence* ſuit conſtamment des regles générales prédéterminées, fixes et invariables, elle ſubvient à tout par le moyen de ces regles, et nous ne pourrons la mieux nommer que *Providence Univerſelle.*

Dans le ſecond cas, la *Providence* ſuivant d'ordinaire ces regles générales, fixes et invariables, et agiſſant quelquefois ſans les ſuivre nous pourrons la diſtinguer très-bien, ſuivant les occurences, par les noms de *Providence générale* et de *Providence particuliere.*

Cela poſé : la *Providence* eſt-elle ſeulement *Univerſelle?*

Ou eſt-elle le plus ſouvent *générale*, et dans quelques cas *particuliere?*

C'eſt à dire : la *toute-puiſſance conſervatrice et directrice* agit-elle conſtamment ſuivant des regles générales, fixes et invariables?

Ou agit-elle ordinairement d'après ces regles, et quelquefois ſans les ſuivre?

Puisque, par la queſtion, ce ſeroit „ pour produire certains effets „ qui ne ſeroient pas produits ſuivant les regles générales", ces regles générales ſeroient donc inſuffiſantes; ce qui eſt encore mieux prouvé par les mots ſuivants : „ de ſorte néanmoins que dans ces effets nous ne dé„ couvrions rien de miraculeux." C'eſt à dire : rien de contraire aux regles

gles générales, fixes et invariables; rien qui faſſe exception à ces regles ou les ſuſpende; car c'eſt là ce qu'on appelle miracle.

Or tout ce qui ſe paſſe ſans enfreindre, contredire, ou ſuſpendre des regles fixes, eſt hors de la portée de ces regles, et par conſéquent ces regles n'y ſuffiſent pas.

Pour rendre ce raiſonnement plus clair encore, faiſons attention que par regles générales dans le gouvernement du monde, on ne peut entendre que des *décrets antérieurs de Dieu, qui font que toujours les mêmes cauſes, dans les mêmes circonſtances, produiſent les mêmes effets.*

Maintenant, ſi la *Providence* eſt le plus ſouvent *générale* et quelquefois *particuliere*, les regles de la *Providence générale* ſont inſuffiſantes dans quelques cas.

Mais elles ne ſauroient être *inſuffiſantes* que par *l'impuiſſance* ou par *la volonté* de Dieu.

l'Impuiſſance ne peut provenir que de deux cauſes : ou Dieu n'a pas prévu les cas auxquels les regles générales ne peuvent ſuffire, ou les ayant bien prévus, il n'a pas pu poſer des regles générales ſuffiſantes et ſubvenant à tout.

Il me paroît que *la préviſion* ou *préſcience* eſt une ſuite néceſſaire de la *ſuprême Sageſſe*. Nous n'appellerons jamais *Sage* un Savant plein de connoiſſances acquiſes, et par conſéquent de memoire, mais qui ſeroit privé de jugement au point de ne pouvoir tirer une concluſion avec certitude. Cependant la *préviſion* n'eſt autre choſe que la faculté de conclure des données, qui ſont les choſes paſſées et les actuelles, ce qui en réſultera pour l'avenir. De plus, ſi l'homme, borné comme il l'eſt, peut porter ſa prévoyance jusqu'à deviner d'avance bien des choſes, comment refuſer à la Divinité la faculté de prévoir tout? certainement, en faiſant attention à la diſtance énorme qui ſe trouve entre la créature et le créateur, entre un être imparfait et une eſſence parfaite, nous ſerons forcés d'avouer, que ſi l'homme peut ſeulement dans un jeu d'échec calculer d'avance avec une eſpece de certitude quelques-unes des démarches de ſon adverſaire, Dieu, en formant par ſa Sageſſe ſuprême le plan de l'Univers, put voir dans une perſpective immenſe tout ce qui devoit arriver.

Obſervons encore qu'à meſure que nous avançons en connoiſſance, auſſi la prévoyance s'augmente et ſe perfectionne en nous. Cette remarque eſt d'une vérité trop évidente pour s'arrêter à la prouver. Que ſeroient les Mathématiciens, les Aſtronomes, les Médecins, les Chymiſtes,

tes, tous les Savants, et les Artiſtes en un mot, s'ils ne ſavoient pas voir d'avance l'effet que produiront telles opérations et telles précautions, et ſi cette faculté ne s'augmentoit pas à meſure que leurs lumieres augmentent? Donc il eſt clair que Dieu, qui eſt la Somme de toutes les perfections, ou plutôt la perfection elle-même, doit avoir la faculté de la prévision dans toute ſa perfection.

Je ne ſais ſi je me trompe, mais, à mon avis, voici un argument ſans replique, et qui joint aux raiſonnements analogiques que nous venons de faire, prouve évidemment que Dieu a la faculté de tout prévoir d'avance.

Tout ce qui eſt poſſible, Dieu le peut, ſans cela il n'eſt pas *Tout-puiſſant*.

Tout ce qui n'implique pas contradiction, c'eſt à dire, tout ce dont l'eſprit de l'homme conçoit d'une maniere claire et diſtincte la poſſibilité, eſt poſſible.

Certainement l'homme un peu exercé à penſer et à réfléchir, a une idée très-claire et très-diſtincte de la poſſibilité de la prévision, et celle-ci ne renferme rien de contradictoire.

Mes Lecteurs et mes juges ſont trop éclairés pour que je tire ici la concluſion.

Comme j'aurai beſoin dans la ſuite du principe, que la *Toute-puiſſance* de Dieu conſiſte à pouvoir tout ce qui n'implique pas contradiction, et à plus forte raiſon tout ce dont la poſſibilité peut-être clairement conçue par l'eſprit humain, je m'arrête un moment ici ſur cette idée.

Je ne vois pas quelles autres bornes nous mettrons à la *Toute-puiſſance* que la poſſibilité, et toute choſe qui n'implique pas contradiction eſt poſſible.

D'un autre côté il eſt bien clair que tout dont l'eſprit humain conçoit la poſſibilité ſans nuages, doit être exempt de contradiction, quoique tout ce qui n'implique pas contradiction, ne ſoit pas pour cela ſuſceptible d'être diſtinctement conçu par notre eſprit. Donc dès qu'une choſe eſt telle que ſa poſſibilité ſoit ſuſceptible d'être clairement conçu par notre eſprit, à plus forte raiſon n'implique-t-elle aucune contradiction, et tout ce dont l'eſprit humain conçoit clairement et diſtinctement la poſſibilité, Dieu le peut.

Mais tout ce qui eſt abſurde implique contradiction, car c'eſt cette contradiction qui le rend abſurde.

Ainſi l'on ne pourra nous objecter que, ſuivant notre principe, Dieu peut

peut des choſes abſurdes, parce que notre eſprit les conçoit clairement; on le pourra d'autant moins que dans le fait notre eſprit ne concevra pas clairement ces choſes abſurdes. Il faut bien faire attention de plus qu'entre pouvoir une choſe et vouloir exercer le pouvoir il ſe trouve une très-grande diſtance. Une choſe peut n'être point abſurde, n'impliquer aucune contradiction, et par conſéquent être poſſible, mais ridicule ou parfaitement inutile. Dans ce cas Dieu peut certainement cette choſe, au moins ne vois-je pas comment lui refuſer ce pouvoir; cependant, vû ſa Sageſſe infinie, il ſeroit inſoutenable de dire que Dieu peut vouloir exercer ſa puiſſance en pure perte, ſans aucune utilité.

Si nous avons bien raiſonné, Dieu a pu tout prévoir d'avance, et ce n'eſt donc pas faute de prévoyance, qu'il n'a pas établi des regles générales ſuffiſantes à tous les cas.

Quand même on admettroit le ſentiment de ceux qui nient la préſcience des futurs contingents, ſans nier la préviſion en général, toujours ne ſeroit-ce pas faute de prévoyance que Dieu n'auroit pas établi des regles générales ſubvenant à tout, car ayant prévu d'avance tous les cas poſſibles, il pouvoit établir des regles générales ſuffiſantes à tous les cas, quoique quelques-unes de ces regles demeuraſſent inutiles.

Puis donc que Dieu a pu tout prévoir d'avance, et que ce n'eſt pas faute de préſcience qu'il n'a pas établi des regles générales ſuffiſant à tout, reſte à examiner, ſi peut-être il étoit dans l'impuiſſance de ſubvenir à tout par des regles générales.

Plus j'y penſe et moins je peux découvrir aucune contradiction dans l'idée que Dieu ſubvient à tout par des regles générales. Quelque vaſte et hardie qu'elle me paroiſſe, cependant j'en conçois la poſſibilité, et d'après les principes poſés plus haut, je ne peux m'empêcher de conclure que Dieu a pu établir des regles générales ſuffiſantes.

Encore : Suppoſons un événement tel qu'il ſe dérobe aux regles générales, et que Dieu ſoit obligé d'y remedier par une action particuliere de ſa *Toute-puiſſance* et de ſa *Sageſſe*, ou par la *Providence particuliere*. Dieu pouvoit dès le commencement joindre aux regles générales, par les quelles agit ſa *Providence univerſelle*, une regle de plus qui put ſubvenir à l'événement dont nous parlons, puiſqu'il pouvoit le prévoir; dans ce cas les regles générales, augmentées d'une à la vérité, auroient ſuffi; et toujours Dieu a pu ſubvenir à tout par des regles générales, ou n'agir que par ſa *Providence univerſelle*.

Le

Le raiſonnement que nous venons de faire répond auſſi à ceux qui, diſant que l'impuiſſance ne vient pas de Dieu, mais de la créature bornée par ſa nature, et par conſéquent incapable de ſe prêter toujours à la *Toute-puiſſance* divine, ajouteroient : il peut donc y avoir des cas où la *Providence univerſelle* ne ſauroit ſubvenir aux désordres cauſés par l'imperfection de la créature et où par conſéquent la *Providence particuliere* eſt néceſſaire. Car Dieu pouvoit prévoir ces cas ainſi que tout le reſte, et ajouter à ſa *Providence générale* ce qu'il lui manquoit pour être *Providence univerſelle* ; c'eſt à dire que, donnant à ſa *Providence générale* quelques facultés de plus, il pouvoit la rendre *univerſelle*.

Et qu'eſt-ce donc que cette imperfection de la créature qui l'empêche de ſe prêter à la *Toute-puiſſance* ? Ou cette imperfection entre dans le plan du Créateur, ou elle n'y entre point. Si elle y entre, il l'a donc choiſie et combinée lui-même comme il convenoit pour remplir ſon plan, et alors elle ne ſauroit ſe dérober ni réſiſter à la *Providence générale et particuliere*, c'eſt à dire à *l'univerſelle* ; car il ne tenoit qu'à Dieu dès le commencement de réunir, comme nous l'avons déjà dit, ces deux *Providences* en une ſeule *univerſelle*. Une imperfection déterminée d'une ſorte de créatures, n'entre-t-elle point dans le plan de Dieu ? D'où ſort cette créature ? Doit-elle ſon exiſtence au mauvais principe des Manichéens ? Car ſi cette imperfection n'entre point dans le plan du Créateur ; ſi elle eſt inſéparable de l'eſpece de créatures dont il s'agit, l'eſpece elle-même n'entre pas dans le plan que Dieu a choiſi. Elle doit donc ſon exiſtence à un mauvais principe.

Et puis il me ſemble que cette prétendue *impuiſſance* de la créature à ſe prêter à la *Toute-puiſſance* du créateur, eſt toujours dans le fond *l'impuiſſance* du créateur ; non ſon *impuiſſance* de produire une créature parfaite et qui ſe prête à la *Toute-puiſſance* dans tous les cas, mais ſon *impuiſſance* de faire un plan qui convienne à la créature imparfaite, dont l'imperfection ne ſe prête pas en tout à la *Toute-puiſſance*. Dieu ayant tout prévu même avant la création, a donc prévu quand et en quoi l'imperfection de la créature s'oppoſeroit à ſon plan ; mais ſon plan et les moyens de l'exécuter, étant en ſes mains, il pouvoit l'altérer et le changer en ſorte que, l'imperfection de la créature y entrant pour ſa part, elle n'y dérangeât rien.

Faiſons bien attention que Dieu connoiſſant à fond le ſujet ſur lequel il opére, ou la créature, il ſeroit directement contraire à ſa ſageſſe, de faire un plan, auquel ſa créature pût réſiſter ou ſe ſouſtraire : ſi donc l'imper-

fection de la créature eſt telle qu'elle porte obſtacle à l'exécution du plan de la Divinité, cette impuiſſance de la créature devient effectivement impuiſſance du Créateur, qui n'a pas ſçu, ou qui n'a pas pu faire un plan qui s'accommodât à la foibleſſe de la créature.

Je crois donc pouvoir conclure de tout ce que nous venons de voir, que ce n'eſt pas par *impuiſſance* quelconque que Dieu n'a pas ſubvenu à tout par des regles générales, c'eſt à dire que, ſi réellement deux Providences, l'une *générale* l'autre *particuliere*, veillent à l'univers, ce n'eſt pas que Dieu n'eut pas pu ſubvenir à tout par une *Providence univerſelle*.

Mais il ne l'a pas voulu.

Nous ne ſaurions le démontrer par les faits, car pour ſavoir, lorſqu'un événement ſingulier arrive accompagné de circonſtances frappantes, s'il à été amçné par une *Providence particuliere*, il faudroit connoitre les bornes de la *Providence générale*, et à moins d'une révélation immédiate de la Divinité, je crois qu'en ſuppoſant, non une *Providence univerſelle* ſeulement, mais une *Providence générale* et *une particuliere*, il n'eſt guere poſſible de déterminer où finit le pouvoir de la premiere, pour faire place à celui de la ſeconde.

Faiſons cependant une tentative, afin de nous mieux convaincre de la vérité de notre propoſition et d'approfondir d'avantage notre ſujet; et en faiſant cette tentative, conſiderons ce que nous connoiſſons avec certitude.

Il eſt des loix pour le monde phyſique; il en eſt pour le monde moral.

On pourroit croire que pour le phyſique, nous connoiſſons ſi bien le cours de la nature que difficilement la *Providence particuliere* pourroit agir ſans que les hommes s'en apperçuſſent. Il eſt pourtant vrai, p. e, que tout pourroit être, ſuivant le cours de la nature, diſpoſé enforte qu'un terrein dut être ſterile une année, qu'un remede dut être dangereux à un malade dans une occaſion déterminée, et que la *Providence particuliere*, par le changement imperceptible aux hommes d'une circonſtance, pourroit rendre le terrein fertile et le remede ſalutaire. Dans ce cas le changement de la circonſtance étant imperceptible pour nous, et, ſuivant toutes les regles générales et connues, le terrein ayant du reſter ſtérile et le malade mourir, nous trouverions que les événemens ſont contraires aux regles générales, ou du moins y ſont exception, et que par conſéquent ils tiennent du miracle, et, ſuivant les conditions de la queſtion, ne ſont plus du reſſort de la *Providence particuliere*; et avec tout cela ces événemens

mens ne ſeroient rien moins que miraculeux; et que hors des bornes de la *Providence particuliere*, à moins que le changement imperceptible lui-même ne fut dans le cas, ce dont nous ne pourrions juger, préciſément parce qu'il nous eſt imperceptible.

Mais ſi la circonſtance elle-meme avoit été imperceptible pour nous, nous l'aurions donc ignorée, et ignorant la circonſtance déciſive, ou nous ſerions reſtés dans un doute prudent, ou nous nous ſerions décidés ſi fort à la légere, que l'événement venant à tromper notre attente, nous attribuerions tout naturellement notre erreur à nous-mêmes, et non à l'intervention de la *Providence particuliere*; et ſi nous voulions cependant attribuer notre erreur à la *Providence particuliere*, toujours ſeroit ce ſans aucun fondement raiſonnable.

Ce n'eſt pas tout: ſuppoſons qu'après coup nous venions à découvrir la circonſtance déciſive auparavant imperceptible pour nous: connoiſſons-nous aſſez l'influence de la *Providence générale* pour ſavoir ſi ce n'eſt pas elle, qui a changé la circonſtance déciſive? C'eſt à dire; ſi ce changement n'eſt pas une ſuite néceſſaire et inévitable d'un concours de cauſes et d'effets que dirigeoit la *Providence générale*.

Nous ſommes donc reéllement dans une grande incertitude pour le monde phyſique: et pour le moral c'eſt bien pis encore. L'homme agit ſuivant les idées qu'il a préſentes à l'eſprit quand il agit. Dans quel ordre ſe ſuivent ces idées? Souvent il nous en vient ſubitement de bien importantes: viennent-elles ſuivant des loix générales, ou nous ſont-elles immédiatement envoyées de Dieu?

Et quand même nous croirions ſavoir actuellement jusqu'où s'étendent les regles générales, qui nous aſſure que nous ne découvrirons pas dans peu qu'elles s'etendent bien plus loin? le peu d'entr'elles que nous connoiſſons, nous ne l'avons découvert qu'inſenſiblement, fort à la longue, et encore très-imparfaitement.

Enfin manifeſtement par regles générales on ne peut entendre, ainſi que nous l'avons remarqué dès le commencement, que dès *décrets anterieurs de Dieu, qui font que toujours les mêmes cauſes, dans les mêmes circonſtances, produiſent les mêmes effets*: et cela étant, ſommes-nous en état d'obſerver aſſez exactement les événemens qui nous paroiſſent produits par une *Providence particuliere*, pour être ſûrs, qu'il ne nous eſt échappé aucune circonſtance, que nous avons toujours bien vu, et pour pouvoir dire en conſéquence: dans tel autre cas toutes les circonſtances étoient en-

entiérement ſemblables, et l'événement a été tout autre; donc deux Providences differentes ont influé ici.

Il faut donc nous réſoudre à reſter dans l'incertitude et dans l'ignorance, ou nous tourner d'un autre côté; de celui du raiſonnement.

Avant que d'entrer dans cette diſcuſſion, c'eſt à dire, avant d'examiner ſi ſuivant les lumieres de notre raiſon, nous devons admettre que Dieu ait voulu gouverner ce monde par une *Providence univerſelle* ſeulement, ou par une *Providence générale* et par une *Providence particuliere*, il ne ſera pas hors de propos de fixer, autant qu'il ſera poſſible, l'idée que nous pouvons nous faire de la Divinité.

Il me ſemble entendre ici deux partis bien oppoſés ſe récrier, et me condamner chacun ſuivant ſes principes.

Comment! dit le Philoſophe moderne, vous trouvez de la difficulté à déterminer par les faits, s'il eſt une ou deux Providences; vous convenez que vous êtes incapable d'approfondir, en ſuivant le fil de l'expérience, une des manieres d'opérer de Dieu, et vous avez la préſomption de vouloir raiſonner ſur la volonté d'un être qui nous eſt ſi fort inconnu que nous ſommes presque tentés d'en nier l'exiſtence? Et vous la pouſſez, cette téméraire préſomption, juſqu'à vouloir retracer l'idée de cet Etre?

Impie! me crie avec indignation le ſuperſtitieux dévot: Impie! non content de porter un oeil audacieux ſur la Providence de Dieu dans le gouvernement de ce monde, tu prétends encore raiſonner ſur cette eſſence ineffable, que tu devrois te contenter de ſervir dans ton néant, et ſur ſa volonté, que tu devrois adorer dans la pouſſiere!

Je ſais bien que le plus ſûr moyen de déplaire à deux parties, c'eſt de prétendre garder entr'eux un juſte milieu: cependant je vais tâcher de le faire ſans m'inquiéter des ſuites. L'amour de la vérité, le deſir de la découvrir, s'il m'eſt poſſible, m'ont ſeuls mis la plume à la main; et j'en fais voeu, ſeuls ils la dirigeront dans toutes mes recherches.

Je dirai donc au Philoſophe: ou je me trompe fort, ou le meilleur et le plus ſûr eſt toujours de partir du principe fondamental et d'en déduire enſuite les principes ſecondaires et les conſéquences. Pour tirer parti des faits, pour ſuivre le fil de l'expérience, il faut que ces faits ſoient à notre portée, que ce fil ne ſe rompe ni ne ſe dérobe jamais à nos yeux. Si je parviens une fois à me faire, juſqu'à un certain point, une idée de la divinité, je pourrai, je penſe, en déduire avec aſſez de certitude, ſi elle a pu vouloir établir une ou deux Providences.

Quant

Quant au ſuperſtitieux dévot, je le prendrai par la main, et le faiſant mettre à genoux avec moi, je dirai:

Etre ſuprême, Auteur de toute bonne donation, ne nous aurois-tu doués de ſagacité et de jugement que pour n'en faire aucun uſage, ou pour n'en faire uſage que dans des choſes de peu de conſéquence? N'aurois-tu donné à ta créature, la faculté d'appercevoir tes traces dans toutes tes oeuvres, que pour qu'elle les conſidérât oiſivement, ſans jamais tâcher de les ſuivre afin de ſe rapprocher de toi? T'offenſerois-tu, lorsque, s'efforçant de faire uſage du plus noble de tes préſents, le foible mortel oſe t'admirer dans tes oeuvres, et s'appliquer à te mieux connoître, afin de t'aimer et de te ſervir avec plus d'ardeur et de zêle? Non ſans doute. Mais que pourrions-nous ſans toi! Daigne donc, eſſence infinie, daigne fortifier notre entendement et l'éclairer toi-même, afin que nos recherches ne ſoient pas vaines! Veuille ſur-tout les diriger enſorte, que ſentant toute ta grandeur, et toute notre foibleſſe, nous ne ſoyons pas livrés en proie à un fol orgueil, à une vanité puérile qui nous faſſe nier ce que nous ne comprenons pas, où nous jette dans un tourbillon de recherches futiles; ni à un lâche découragement qui nous détourne d'une carriere au bout de laquelle nous attend le plus grand bonheur dont nous ſoyons ſuſceptibles ici bas, celui de perfectionner la plus noble de nos connoiſſances.

Ceux qui prétendent que nous ne pouvons guere nous former une idée aſſez claire et aſſez diſtincte de la Divinité, pour être en état de raiſonner juſqu'à un certain point ſur ſa nature, et d'en déduire des conſéquences certaines, ſe trompent, à mon avis, ou plutôt confondent deux choſes très-différentes, ſavoir: les qualités ou les attributs d'un être quelconque, et la maniere dont cet être exiſte, ou ſon eſſence proprement dite. Les premieres peuvent nous être connues ſans que la ſeconde le ſoit. Nous ſavons à n'en pas douter, que le ſoleil eſt de façon ou d'autre la cauſe de la lumiere et de la chaleur; mais comment ce ſoleil exiſte-t-il? de quoi eſt-il formé? comment peut-il toujours verſer ou occaſionner des torrents de lumiere et de chaleur, et ne s'épuiſer jamais? Nous l'ignorons.

Voilà l'emblême de nos connoiſſances au ſujet de Dieu. Tout nous annonce ſon exiſtence, ſa puiſſance, ſa ſageſſe, ſon unité. L'on peut d'autant moins ſe refuſer à ces vérités, que plus nous avançons dans l'étude et la connoiſſance de la nature, plus nous voyons que les effets en apparence les plus nuiſibles de la *Toute-puiſſance* non ſeulement ſuivent

toujours des loix générales (ce qui décele un plan et de la ſageſſe), mais encore produiſent un bien qui égale, ſi non ſurpaſſe, le mal.

Suivant ma façon de voir, il eſt inutile d'aller plus loin dans la recherche des attributs de la Divinité; car la *Toute-ſageſſe* renferme, à mon avis, la ſuprême juſtice, qui à ſon tour contient la véritable bonté. Etre juſte n'eſt ce pas veiller à ce que chacun rempliſſe ſa deſtination; pour y veiller ne faut-il pas la connoître parfaitement, et cette connoiſſance ne dépend-elle pas de la *Toute-ſageſſe?* Mais en veillant à ce que chacun faſſe ce qu'il doit faire ſuivant ſes facultés, on n'exigera pas au-delà, c'eſt à dire : on lui pardonnera toutes les fautes que ſa foibleſſe ou ſon ignorance lui feront commettre; on les excuſera ou l'on y remediera, et c'eſt ce que fait la bonté, la miſéricorde divine.

Cette façon d'enviſager la choſe me ſemble propre à concilier la juſtice et la miſéricorde de Dieu, qui ſouvent n'ont pas donné peu d'embarras à ceux qui s'occupoient de ces matieres. Une action humaine peut être très-puniſſable, d'après l'idée que nous avons de la juſtice, et cependant demeurer impunie ſans bleſſer la juſtice divine, parcequ' elle apperçoit que l'homme a été entraîné à cette action par ſa foibleſſe naturelle augmentée par les circonſtances au point qu'il n'y pouvoit plus réſiſter. Dans ce cas l'homme jugeant d'après ſes idées de la juſtice, et voyant que Dieu ne punit pas, l'attribue à ſa bonté, à ſa miſéricorde, tandisque ce n'eſt qu'un effet de ſa Sageſſe. De même, une autre action peut nous paroître trop peu criminelle pour mériter un chatiment, et cependant attirer la punition de Dieu, ſans diminuer en rien ſa bonté, ſa miſéricorde pour nous, parceque cette action a été commiſe par un homme qui pouvoit très-bien réſiſter à la tentation.

Punir ou récompenſer, non ſeulement ſuivant l'action en elle-même, mais encore ſuivant toutes les circonſtances, c'eſt être auſſi éclairé que juſte : dira-t-on; ce n'eſt pas être miſéricordieux. Je replique : auſſi, à mon avis, la miſéricorde, la bonté divine, telles qu'on les entend vulgairement, n'exiſtent que dans l'imagination, la façon de voir des hommes. Car ſi Dieu pardonne ſans motif, il ceſſe d'être ſage; et s'il pardonne d'après un motif, c'eſt ſa ſageſſe qui fait ce que nous attribuons à ſa miſéricorde ſeule, lorsque le motif nous demeure inconnu.

Nous avons donc une idée bien nette qu'il eſt une cauſe premiere *éternelle toute-puiſſante* et *toute-ſage*. Mais qu'eſt ce proprement que cette cauſe? Quelle eſt ſon eſſence, ſa maniere d'être? Nous l'ignorons; ce-

pen-

pendant nous n'en pouvons pas moins raiſonner ſur ce que nous connoiſſons; ſur ſes attributs.

Maintenant il s'agit donc d'examiner ſi, d'après l'idée que nous avons et devons avoir de Dieu, il a pu vouloir établir, pour le gouvernement de ce monde, des regles générales inſuffiſantes, et aux quelles il fut par conſéquent obligé de ſubvenir de temps en temps par l'operation de ſa *Providence particuliere.*

L'énoncé ſeul de cette propoſition en prouve la fauſſeté: comment admettre que la *Toute-ſageſſe* aît pu vouloir établir des regles inſuffiſantes!

Si cependant on vouloit l'admettre, il en reſulteroit, que dans ce cas Dieu a voulu remédier quelquefois à ce que ces regles générales ont d'inſuffiſant, par une *Providence particuliere.* C'eſt a dire: que la *Toute-ſageſſe* a voulu choiſir le chemin le moins ſimple.

Tout concourt à prouver la fauſſeté de cette aſſertion. Les ſeules lumieres de la raiſon nous diſent que l'ouvrier qui produit le plus d'effet avec le moins de moyens, eſt le plus habile, et nous refuſerions cette habileté à Dieu?

L'expérience et l'obſervation viennent à l'appui de ce que dit la raiſon. Plus nous nous familiariſons avec la nature et ſes phénomenes, plus nous voyons l'être ſuprême opérer par les moyens les plus ſimples. L'Electricité, le tonnere, l'aurore boreale, l'aimant, ont tant d'affinité enſemble que les meilleurs phyſiciens s'accordent aſſez à les attribuer à la même cauſe. L'on ſait combien l'Electricité peut influer ſur l'accroiſſement des plantes, et celles-ci, ſuivant qu'elles végetent au ſoleil ou à l'ombre, ſur la ſalubrité de l'air. Des plantes qui pouſſent dans un air gâté, le rendent ſain, c'eſt à dire, que la plante abſorbe à ſon profit ce qu'on nomme *gas*, *air fixe* ou *méphytique*, et en débaraſſe l'air commun, qu'elle épure. A l'aide de ce même air fixe, Monſieur Achard, jeune mais habile et célebre Phyſicien de Berlin, eſt parvenu à former des cryſtaux. D'un autre côté, Monſieur le Docteur Forſter, que ſon voyage autour du monde avec l'illuſtre et malheureux Capitaine Cook, a rendu fameux, obſerve (*), que c'eſt ce même air abſorbé qui contribue à donner non ſeulement la couleur, mais encore le goût aux feuilles et aux fruits. Et les

(*) Voyez la lettre de ce ſavant à Mr. le Profeſſeur Lichtenberg, inſérée dans le ſecond cahier de la premiere année du nouveau journal Allemand intitulé: Göttingiſcher Magazin der Wiſſenſchaften und Litteratur. 8vo. Gottingue 1780.

les vents ne ſont-ils pas probablement un air fixe, qui, au printemps et en automne où ils ſont les plus violents, s'echappe de la fermentation alors univerſelle de la nature, et qui, dans les autres ſaiſons, s'echappe de quelque fermentation accidentelle, dont les exhalaiſons forment les nuages noirs et épais que ſuivent ou précedent ces vents?

Voilà donc l'Electricité, le tonnerre, l'aurore boréale, l'aimant, la végétation des plantes et des pierres, la couleur et la ſaveur des fruits, les vents, qui tiennent probablement à une ſeule et même cauſe. Nous ſommes par conſéquent bien autoriſés à conclure que dans le phyſique la *Toute-ſageſſe* ſimplifie tous les moyens, tire tout le parti poſſible d'une même choſe. J'eſpere ne point trouver de contradicteurs en affirmant qu'il en eſt de même au moral, et en poſant pour principe, que l'Etre ſuprême agit toujours par les moyens les plus ſimples, ou met le moins de moyens qu'il eſt poſſible en oeuvre.

Donc il eſt plus que probable, il eſt même évident, que Dieu n'a pas voulu établir une *Providence générale* inſuffiſante dans quelques cas, et remplacée alors par la *Providence particuliere*, mais qu'il gouverne le monde par une *Providence univerſelle*.

Encore: ſi l'Etre ſuprême agit quelquefois par la *Providence particuliere*, ce ne ſera, comme nous l'avons déjà remarqué, que lorsqu' un événement, ſe dérobant aux regles de la *Providence générale*, pourroit cauſer du desordre dans le plan ou dans les vues de Dieu.

Cela poſé, l'homme eſt libre, ou ne l'eſt pas.

Si l'homme n'eſt pas libre, c'eſt donc Dieu lui-même qui le fait agir par ce qu'on appelle la fatalité, mais non la fatalité aveugle; on n'eſt plus aſſez inſenſé pour ſoutenir cette opinion. Ou, ſi de temps en temps il s'éleve quelque écrivain cerveau brûlé, qui veuille défendre la fatalité aveugle, il ne fait que répéter comme un perroquet, des raiſonnements mille fois déjà pulvériſés. D'ailleurs ſi nous ne nous ſommes pas trompés ci-deſſus, en diſant que nous avons une idée claire et diſtincte d'une cauſe premiere *Toute-puiſſante* et *Toute-ſage*, il eſt manifeſte, que la fatalité aveugle n'eſt qu' une chimere.

Dans le cas donc où Dieu ſe verroit obligé de faire agir ſa *Providence particuliere*, ce ſeroit la fatalité (ou Dieu lui-même) qui en ſeroit cauſe; c'eſt à Dire que Dieu auroit été inconſéquent comme un foible mortel, puisque par la fatalité, ſon ouvrage, il auroit rendu inutiles les regles de la *Providence générale*, également ſon ouvrage. Il paroît que les partiſans

ſans de la fatalité, ou de la néceſſité de nos actions, ont bien ſenti ce que nous venons de dire, car ils avouent généralement qu'il n'eſt point de *Providence particuliere*. A proprement parler même les partiſans de la néceſſité n'ont plus beſoin de Providence; la fatalité leur en tient lieu, puiſqu'elle oblige toutes les actions de l'homme; à moins qu'on ne veuille nommer Providence cette fatalité même.

Au reſte qu'il me ſoit permis de remarquer ici que faire de l'homme un être non libre, c'eſt en faire un pantin dont Dieu s'occupe; idée abſurde et même blasphématoire. On trouvera ſans doute mon expreſſion bien dure, mais à quoi bon biaiſer? A quoi bon voiler une choſe, la farder, quand il ſuffit de la dire cruement pour en faire ſentir la fauſſeté. Et de quelque maniere qu'on préſente le dogme de la fatalité, il revient toujours à dire que l'homme eſt une machine dont Dieu fait jouer, à ſon gré, les reſſorts, moraux, il eſt vrai, mais n'importe.

Si l'homme eſt libre, ainſi qu'il me ſemble que tout concourt à le prouver, ce ſera donc lui qui fera naître les cas hors de la portée de la *Providence générale*, et aux quels par conſéquent la *Providence particuliere* eſt chargée de veiller: cette *Providence particuliere* ſera donc ſoumiſe à l'homme, qui détermine le pourquoi, le quand et le but de l'action de cette même Providence, ou tout au moins lui donne l'occaſion d'agir.

C'eſt à dire que la *Toute-puiſſance conſervatrice et directrice* eſt en quelque façon ſoumiſe à l'homme; car elle eſt comme en ſentinelle, obſervant quand l'homme ſe dérobe aux loix de la *Providence générale* afin d'y porter d'abord le remede néceſſaire, ce qui me paroît inſoutenable. Il faut bien faire attention, qu'il ne s'agit pas ici d'une vertu, d'une qualité, d'une propriété, d'une énergie dont Dieu a doué la matiere (qui ſans contredire eſt ſoumiſe à l'homme juſqu'à un certain point), mais de la *Toute-puiſſance*, ou d'un des attributs eſſentiels et primitifs de l'Etre ſuprême.

Mais ſi, rejettant l'opinion des deux Providences, l'on n'admet qu'une *Providence univerſelle*, c'eſt à dire: ſi l'on poſe en fait que la *Toute-puiſſance conſervatrice et directrice* de Dieu opére conſtamment par des regles générales, fixes, invariables et prédéterminées dès le commencement par la ſageſſe divine, enſorte qu'elles ſubviennent à tout (et nous avons prouvé que Dieu le pouvoit), la theſe change du tout au tout. Car d'abord cette *Providence univerſelle* ne guette pas, ſi je peux m'exprimer ainſi, toutes les démarches de l'homme, pour voir s'il faut y por-

ter remede : enfin l'homme eſt bien libre de faire ce qu'il veut, mais quoiqu'il faſſe, l'effet demeure dans les bornes preſcrites par les regles générales que Dieu a poſées : car la liberté de l'homme ne peut conſiſter qu'à choiſir parmi les choſes poſſibles et à ſa portée, celles dont il veut ſe ſervir comme de moyens pour parvenir à un but propoſé. Le reſte dépend de la Providence : autrement l'homme ſeroit non ſeulement libre, mais encore tout-puiſſant. Cependant lorſque l'homme eſt parvenu à connoître les regles générales preſcrites aux choſes dont il ſe ſert comme moyens, il ſait d'avance l'effet qui doit en réſulter.

Quoique cette matiere ne ſoit pas préciſément de mon ſujet, qu'il me ſoit permis cependant de m'y arrêter un moment, afin d'obſerver que la propoſition : l'homme eſt libre de choiſir entre tous les moyens à ſa portée celui qu'il lui plaît, renferme la véritable définition de la liberté de l'homme avec la limitation qui lui convient. Ceux qui combattent la liberté de l'homme, confondent ſouvent l'événement avec les moyens mis en œuvre, et de ce que l'événement ne répond pas à leurs vues, ou à celles qu'ils ſuppoſent à l'homme, ils en concluent que celui-ci n'eſt pas libre (*) ; ou bien ils confondent la liberté relative (ou partielle) et la liberté abſolue (ou parfaite), et par ce que manifeſtement l'homme ne peut choiſir que les moyens qui non ſeulement ſont poſſibles, mais encore à ſa portée, ils en concluent, qu'il n'eſt pas libre, ſans faire attention que ſuivant cette concluſion Dieu lui-même ne ſeroit pas libre. Car Dieu ne ſauroit choiſir un moyen impoſſible, abſurde ou ridicule, ſa ſageſſe le lui défend ; donc il n'eſt pas libre de choiſir entre tous les moyens abſolument, mais ſeulement entre un certain nombre de moyens ; donc il n'eſt pas libre. Cependant puiſque c'eſt ſa ſageſſe, attribut primitif et inſéparable de Dieu, qui empêche l'Etre ſuprême de choiſir d'autres moyens que des moyens poſſibles et raiſonnables, c'eſt Dieu lui-même qui s'empêche ; voilà à quoi nous mene la foibleſſe de notre entendement, qui, faute de pouvoir concevoir et embraſſer Dieu avec tous ſes attributs à la fois, nous oblige à les ſéparer, et nous met dans un embarras très-grand lorſqu'il s'agit de les concilier.

Un autre avantage que me paroît avoir cette maniere de conſidérer la li-

(*) Voyez entre autres (ſi toutefois il eſt permis de citer un pareil Auteur et un pareil livre en Philoſophie) Voyez : Queſtions ſur l'Encyclopedie par des Amateurs, article Liberté.

liberté de l'homme, c'eſt de rendre compte du mélange de biens et de maux qui regne dans cette vie. Dieu crée l'homme au milieu d'une foule de moyens tous bons, quand ils ſont employés à propos et convenablement, mais qui, comme tout ce qui eſt bon, mal employés peuvent faire du mal. Il donne à l'homme le pouvoir de choiſir entre tous ces moyens ceux qu'il lui plaît, et les lumieres néceſſaires pour faire un bon choix, et enſuite l'abandonne à lui-même. Si l'homme choiſit mal et mal à propos ſes moyens, à qui la faute?

Mais pour revenir à notre ſujet: faiſons encore attention que ne connoiſſant pas, ainſi que nous l'avons prouvé, les bornes de la *Providence générale* (dans la ſuppoſition des deux Providences), ce que nous attribuons aujourd'hui par ignorance à la *Providence particuliere*, nous l'attribuerons un jour à la *Providence générale*, lorſque, devenus plus éclairés, nous aurons découvert les regles générales qui influoient ſur l'événement en queſtion. Ou bien encore: un homme éclairé conçoit clairement qu'un événement eſt du reſſort de la *Providence générale*, parce qu'il apperçoit des liens ſubtils qui font tenir l'événement aux regles générales, tandisqu'un homme plus ignorant, n'appercevant pas ces fils déliés, attribue l'événement à la *Providence particuliere*. Ainſi nombre de choſes ſoumiſes dans un temps ou pour de certaines perſonnes, à la *Providence particuliere*, ſont dans un autre temps, ou pour d'autres perſonnes, ſous l'empire de la *Providence générale*; c'eſt à dire, qu'à meſure que l'obſervateur avance en connoiſſances, la *Providence particuliere* s'évanouit à ſes yeux, enſorte que parvenu au plus haut degré poſſible de connoiſſance, elle diſparoîtra ſans doute tout à fait, et n'aura été qu'un fantôme de ſon imagination, une opinion deſtituée de fondement.

Joignons encore à tout ce que nous avons déja dit, un argument qui me paroit porter juſqu'à l'évidence mathématique, la preuve que Dieu gouverne ce monde par une *Providence univerſelle* ſeulement, et non par deux *Providences*, l'une *générale* et l'autre *particuliere*. Suppoſant qu'il y ait deux Providences de Dieu dans le gouvernement du monde, je demande: la *Providence particuliere* agit-elle abſolument ſans regle ni meſure, ou lorſque le même cas revient accompagné des mêmes circonſtances, agit-elle toujours de même, y porte-t-elle toujours le même remede? On répondra ſans doute: oui; car répondre: non, ce ſeroit prétendre, que la *Providence particuliere* (qui n'eſt que la *Toute-puiſſance conſervatrice et directrice* agiſſant dans des cas hors de la portée des régles générales)

agit ſans plan ſuivi, et par conſéquent ſans ſageſſe. Or ſi la *Providence particuliere* agit toujours de même dans les cas parfaitement ſemblables, elle ſuit donc des regles fixes, invariables et prédeterminées. Je dis prédeterminées, parcequ' il ſeroit inſoutenable d'avancer que *l'Etre Tout-ſage* veuille attendre l'occaſion pour ſe déterminer à mettre en oeuvre tel ou tel remede. Et puis que ces regles fixes, invariables et prédeterminées, ont toujours lieu dans les mêmes occaſions, elles ſont générales; et qu'eſt-ce qu'une *Providence particuliere* qui agit par des regles fixes, invariables, prédeterminées et générales, ſi ce n'eſt une *Providence générale*, qui par là-même qu'elle eſt unique et agit conſtamment, n'eſt que ce que nous avons nommé *Providence univerſelle*.

Donc ſi les principes potés ſont vrais, et les conſéquences bien déduites, loin de pouvoir prouver ſuffiſamment "qu'il y a une *Providence particuliere* de Dieu dans le gouvernement du monde," on a demontré le contraire.

Il ſeroit par conſéquent très-inutile de chercher "les caracteres par leſquels les opérations de cette *Providence* peuvent être diſtinguées de celles de la *Providence générale*."

On pourroit, peut-être, nous accuſer d'avoir applani dès le commencement toutes les difficultés pour la définition que nous avons donnée de la *Providence*, et dire: par les mots *Providence particuliere*, on entend auſſi la cauſe de certains événemens rares et ſinguliers qu'on ne ſauroit expliquer par la ſuite ordinaire des choſes, et où le doigt de Dieu eſt empreint d'une maniere ſi forte et ſi frappante, qu'on ne peut s'empêcher de penſer qu'il a contribué d'une façon toute particuliere à ces événemens. Les caracteres de cette *Providence particuliere* ſont très-ſuſceptibles d'être indiqués et la rendent des plus reconnoiſſables: ce ſont la rareté, la ſingularité, l'à-propos de l'événement. Un homme de probité perd ſon établiſſement ſans qu'il y ait de ſa faute, et même préciſement par ce qu'il fait ſon devoir. Cet honnête homme eſt dans le plus grand embarras, lorſqu'il eſt appellé dans un pays où il ne connoît perſonne, pour y remplir un poſte honorable et lucratif. L'experience prouve que de pareils événemens arrivent; ils portent tous les caracteres d'une *Providence particuliere*, telle qu'on l'entend communément: enfin non ſeulement cette doctrine n'a rien qui ne ſoit conforme à l'idée que nous avons de Dieu, mais de plus elle n'eſt nullement dangereuſe.

A cela je réponds: parceque nous ſommes hors d'état de rendre raiſon d'un

d'un événement rare et ſingulier par la ſuite ordinaire des choſes, s'enſuit-il que cela ſoit effectivement impoſſible? Cet événement ne peut-il pas naître d'un enchaînement d'autres événemens dont le premier mobile étoit une des loix fixes, immuables, prédeterminées, générales, par leſquelles la *Providence* veille à cet Univers? Notre vue foible et bornée peut-elle ſuivre cette chaine immenſe de cauſes et d'effets? Notre imagination même, toute hardie qu'elle eſt, ne demeure-t-elle pas interdite?

Enſuite les caracteres mêmes de la *Providence particuliere* priſe dans le ſens qu'on vient de lui donner, me fourniſſent des preuves pour la combattre. La rareté de l'événement, en cela ſemblable à ces cometes dont la période eſt très-conſiderable, nous met hors d'état de l'obſerver aſſez ſcrupuleuſement, aſſez ſouvent et d'aſſez pres, pour découvrir par où et comment il tient à la *Providence générale*. La ſingularité nous frappe et nous éblouit, et pendant que nous ſommes, pour ainſi dire, ſous le charme, le moment favorable à l'obſervation diſparoit. Quant à l'à-propos, il reſulte uniquement de la rareté et de la ſingularité de l'événement, et n'eſt un à-propos extraordinaire que dans notre imagination. Car certainement aucun partiſan de la *Providence particuliere* ne ſoutiendra que la *Providence générale* agiſſe ſans à-propos; mais comme nous y ſommes accoutumés, et que ces à-propos reviennent continuellement, nous n'y faiſons plus d'attention.

Ce n'eſt pas tout: la *Providence particuliere* dans le ſens actuel retombe néceſſairement dans la *Providence particuliere*, telle que nous l'avons definie au commencement de ce diſcours. C'eſt toujours la *Toute-puiſſance* veillant à l'Univers, c'eſt à dire, la *Toute-puiſſance directrice et conſervatrice de Dieu*, ou le concours de ſa *ſageſſe* et de ſa *puiſſance* qu'on fait intervenir d'une maniere particuliere; qu'on fait recourir aux expédients, ſi je peux m'exprimer ainſi, qui par conſéquent n'a pas tout prévu, n'a pas ſubvenu à tout, n'a pas tiré tout le parti poſſible d'un ſeul et même moyen. De quelque côté qu'on enviſage la choſe, deux *Providences* dont l'une (la *générale*) agit ordinairement et le plus ſouvent, et l'autre (la *particuliere*) ſeulement dans certains cas, ſuppoſent néceſſairement, qu'une ne ſuffiroit pas; cette idée répugne abſolument à celle que nous ſommes obligés de nous faire de la *Toute-puiſſance* et de la *Toute-ſageſſe* du Créateur; et par conſéquent on n'a pas raiſon de dire, que la doctrine de la *Providence particuliere* n'a rien qui ne ſoit conforme à l'idée que nous nous faiſons de Dieu, bien entendu, lorſque nous approfondiſſons et rec-

rectifions cette idée autant qu'il eſt en nous. Mais il eſt très-vrai que cette doctrine n'eſt abſolument point dangereuſe ; qu'on pourroit même la regarder comme très-utile, par l'eſpoir conſolant qu'elle nous inſpire d'être ſécouru à propos par l'Etre tout-puiſſant et tout-bon.

Mais, dira-t-on, ſi l'Univers une fois créé et mis en mouvement, va, pour ainſi dire, de lui-même ſuivant les regles générales, qui ſubviennent à tout, vous faites de l'Etre ſuprême un Dieu d'Epicure, qui ne ſe mêle plus du gouvernement de ce monde.

Et ces regles générales ne ſont-elles pas une émanation de la *Toute-ſageſſe*, tout comme l'impulſion continuée de l'Univers eſt un effet de la *Toute-puiſſance*?

Dieu n'approuve-t-il pas, comme il l'a approuvé de toute éternité, l'homme juſte et vertueux, et ne réprouve-t-il pas, comme il l'a réprouvé de toute éternité l'homme injuſte et coupable? Eſt-ce là le Dieu d'Épicure, qui

Nec bene promeritis capitur nec tangitur ira.

LUCRET.

Bien entendu pourtant que nous n'attribuons point à l'Etre ſuprême une véritable colere, un reſſentiment ſemblable à celui des foibles mortels.

Mais dira-t-on encore vous ôtez toute conſolation à l'homme malheureux ; vous le jettez dans le découragement, en le privant de la confiance que lui inſpiroit une *Providence particuliere* prête à le ſécourir dans le beſoin, s'il le mérite ; et vous diminuez par cela même le nombre des motifs qui peuvent porter l'homme à être bon.

Point du tout : que la *Providence* ſoit *univerſelle* ; qu'elle ſoit tantôt *générale*, tantôt *particuliere* ; elle n'en veille pas moins ſur cet Univers : qu'elle vienne au ſécours de l'infortuné par l'effet de regles générales, fixes, prédéterminées et invariables, ou par l'effet d'une détermination accidentelle et inſtantanée, n'importe. Dieu ayant tout prévu, il a ſçu d'avance que l'homme de mérite dont nous parlions plus haut, perdroit ſa place, ſeroit malheureux dans telle circonſtance. Dieu voulant le ſécourir a diſpoſé les loix générales et naturelles en conſéquence. La détermination accidentelle et inſtantanée n'a d'autre avantage ſur les regles prédéterminées, que celui de flatter l'orgueil par l'idée que quelque choſe de particulier opere en notre faveur : or l'orgueil eſt un vice que certainement Dieu ne veut ni gratifier, ni nourrir. Enfin, ſi la *Providence univerſelle* n'agit, pas plus que les deux autres, que lorſque nous le méritons par nos vertus,

l'hom-

l'homme ne perd aucun des motifs qui peuvent l'engager à devenir meilleur qu'il n'eſt, et à ſe corriger de ſes défauts.

On objectera peut-être: tout, ſans exception, ſe paſſant dans l'Univers par des regles générales, fixes, prédéterminées et invariables, l'homme n'eſt pas libre, et cependant vous avez avancé qu'il l'eſt.

Puisque c'eſt l'action ou le choix même de l'homme, qui, comme nous l'avons vu, détermine l'action des regles générales en queſtion, il faut conclure au contraire que c'eſt préciſément parce que tout ſe paſſe par ces regles générales que l'homme eſt libre. Certainement quand l'homme agit de telle maniere donnée, par la réaction de la *Providence univerſelle*, il en réſulte tel effet donné; mais cette *Providence univerſelle* ne force pas l'homme à agir de la maniere donnée.

On ne me répliquera pas, j'eſpere, que puisque, de mon propre aveu, quand l'homme agit, la *Providence univerſelle* réagit, cette Providence eſt donc ſoumiſe à l'homme et qu'ainſi j'ai eu grand tort de dire plus haut que l'opinion d'une *Providence particuliere* me paroiſſoit inſoutenable parceque celle-ci ſeroit ſoumiſe à l'homme. Car 1mo, Ce n'eſt pas uniquement parceque l'homme détermineroit l'action de la *Providence particuliere* que je trouve cette opinion inſoutenable, mais principalement parceque, ſuivant la nature même de cette *Providence*, elle ſeroit obligée de ſurveiller continuellement aux actions des hommes pour y porter le remede convenable. Enſuite prévoir d'avance tous les événemens poſſibles et diſpoſer tous les moyens enſorte que tel événement venant à arriver, il en réſulte tel effet, eſt une toute autre choſe, que ſe tenir à l'affut pour épier ce qui arrive et vîte y porter le correctif néceſſaire. Certainement l'horloger qui ſans relâche devant ſa pendule, obſerveroit quand elle s'arrête ou ſe dérange, et la redreſſeroit chaque fois, ſeroit l'eſclave de ſon ouvrage; mais celui qui prévoit et diſpoſe tout d'avance, enſorte que la pendule ne puiſſe aller mal, eſt le maître de ſon ouvrage, quoique celui-ci n'exiſte et n'aille que par ſon action et ſon influence primitives.

Concluons donc qu'il n'eſt qu'une *Providence univerſelle* qui veille à tout, c'eſt à dire: que la *Toute-puiſſance conſervatrice* et *directrice de Dieu* agit conſtamment ſuivant des regles générales, fixes et invariables, prédéterminées par la *Toute-ſageſſe*; et que ſi nous ſommes tentés d'admettre dans certains cas une *Providence particuliere*, c'eſt uniquement parceque notre vue bornée ne pouvant pénétrer juſqu'aux reſſorts déliés et cachés des événemens, il n'eſt qu'un certain nombre de ces derniers qui nous paroiſ-

ſe

ſe ſoumis à des regles générales, tandisqu'un nombre beaucoup plus grand nous ſemble ſe dérober à ces mêmes regles.

Enfin remarquons encore avant de finir, que l'opinion des deux *Providences* ſemble s'accorder ſur-tout avec la doctrine de ceux qui nient la préſcience des futurs contingents. Car ſi ces derniers avoient raiſon, ou Dieu abandonneroit au caprice des hommes toute la ſuite des événemens paſſés, préſens et à venir, ou néceſſairement il veilleroit ſoigneuſement à leurs actions, et interviendroit d'une maniere particuliere toutes les fois qu'il le faudroit, pour ramener à ſon but les événemens même les plus contraires. Soutenir la prémiere de ces opinions, ce ſeroit avancer que Dieu créa ſans aucun but les hommes libres et actifs; ce ſeroit dire qu' un Etre *Tout-ſage* agit ſans ſageſſe. Mais ſi Dieu veille d'une maniere particuliere aux actions des hommes pour les ramener à ſon but, en cas de beſoin, cette operation de ſa *Toute-puiſſance* dirigée par la *Toute-ſageſſe* eſt différente de celle qui cauſe une infinité d'événemens qu'on pourroit appeller méchaniques, tels que la ſucceſſion des jours et des nuits, celle des ſaiſons, les marées &c., qui ſans contredit ſuivent des regles générales, fixes et prédéterminées. Il eſt vrai que les ſectateurs de l'opinion qui refuſe à Dieu la préſcience des futurs contingents, pourroient dire ce que nous avons nous mêmes remarqué plus haut: Dieu ayant prévu tous les cas poſſibles, ſans cependant prévoir ceux d'entre ces cas, qui doivent arriver, il a diſpoſé les choſes enſorte que la *Providence univerſelle* ſubvint à tout dans le beſoin. Je ne crois pourtant pas qu'aucun de ceux dont nous parlons, et au nombre des quels ſont les Sociniens, aient jamais avancé ni ſoutenu cette propoſition.

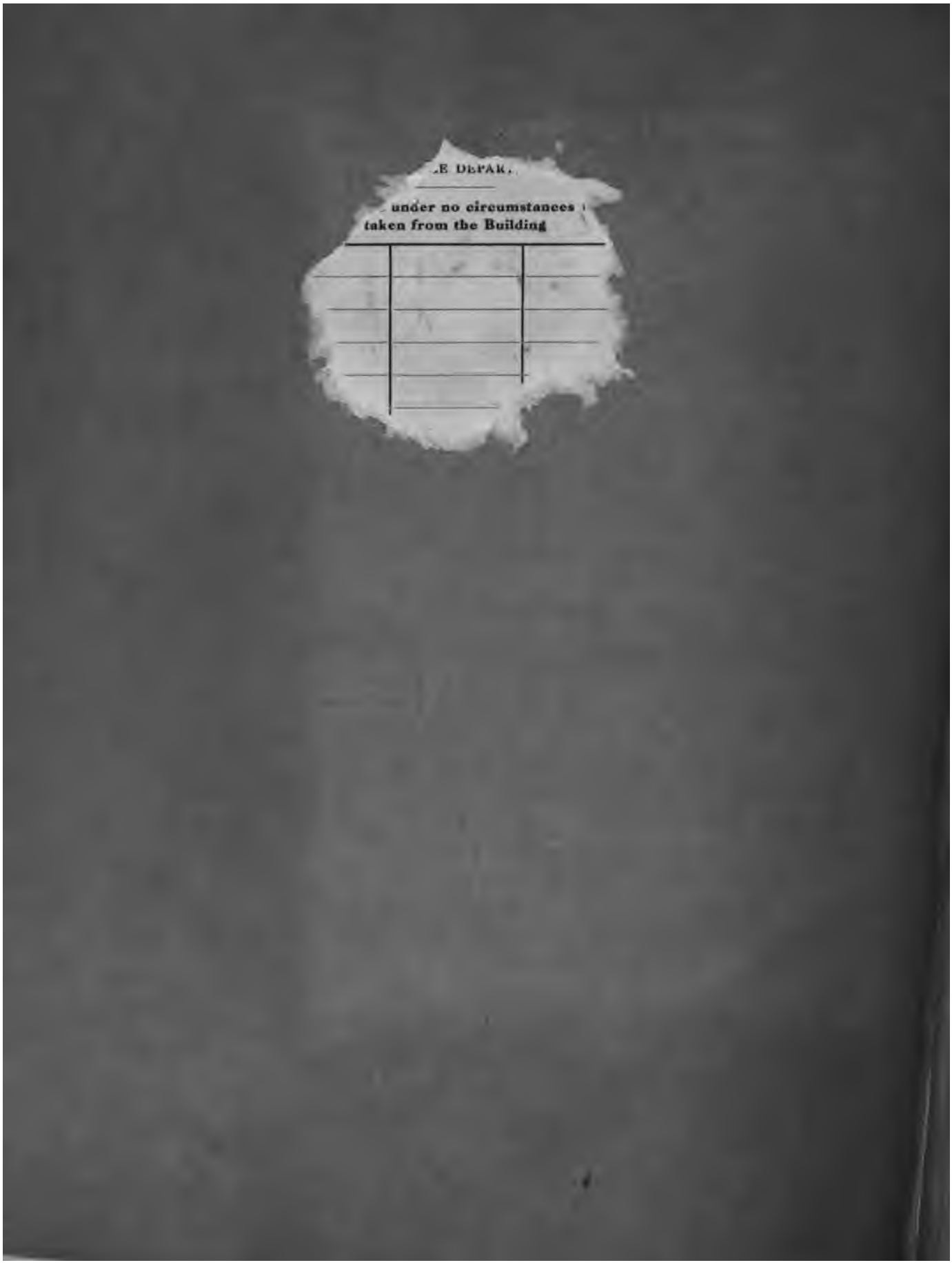
.E DEPAR.
under no circumstances
taken from the Building